

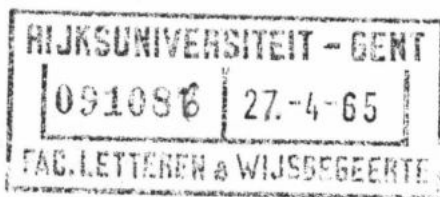
HANDELINGEN

der

Maatschappij voor Geschiedenis
en Oudheidkunde
te Gent

NIEUWE REEKS — DEEL XVII

1963

Gent 1963

MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE
TE GENT

Bestuur :

Voorzitter :

Professor Dr. H. VAN WERVEKE, Nieuwstraat 12, St-Denijs-Westrem

Ondervoorzitters :

Professor Dr. J. DUVERGER, Toekomststraat 23, St-Amandsberg.
Dr. H. NOWE, Krijgslaan 1, Gent.

Secretaris-penningmeester :

Professor Dr. R. VAN CAENEGEM, Veurestraat 18, Afsnee.

Secretaris voor de publicaties :

Professor Dr. J. DHONDT, Blandijnberg 2, Gent.

Lidmaatschap :

Bijdrage : 100 F jaarlijks.

Prijs van deze aflevering voor niet-leden : 150 F.

Briefwisseling :

Gelieve alle briefwisseling in verband met de *Handelingen* te sturen tot een van beide secretarissen.

Alle betalingen dienen gedaan via P.C.R. van de Maatschappij, nr 3706.80 (Abrahamstraat 13, Gent).

INHOUD

	blz.
M.H. VORDECKERS-DECLERCQ : <i>Het ontstaan van de S. Veerleculcus te Gent</i>	3
R. DEGRYSE : <i>Nog over het overstromingsgebied van de IJzer in de middeleeuwen, de „Magna Sclusa" en de abdij Ter Duinen (1184)</i>	29
W. BRAECKMAN : <i>De moeilijkheden van de Benedictijnerabdiijen in de late Middeleeuwen : de Sint-Pietersabdij te Gent (ca. 1150 - ca. 1281)</i>	37
J.A. MERTENS : <i>Biervliet, een laatmiddeleeuws centrum van zoutwinning (1e helft XVe eeuw)</i>	105
A. DESPRETZ : <i>De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)</i>	119
E. VORDECKERS : <i>Een dubbelganger van de „Gazette van Gend" in 1795</i>	231

Het ontstaan van de S. Veerlecultus te Gent

door

M.H. VOORDECKERS-DECLERCQ

I. DE HAGIOGRAFIE VAN DE HEILIGE VEERLE

En zijn van de heilige Pharaïldis of van de hl. Veerle, die gevierd wordt op 4 januari, de dag van haar *dies natalis*, drie levensverhalen bekend¹. De eerste vita werd in de zestiende eeuw uitgegeven door Bollandus in het eerste deel van januari der *Acta Sanctorum*², naar een handschrift, dat zich toe in het klooster van Sint-Adrianus te Geraardsbergen bevond. Het werd opnieuw, en naar een strengere kritische methode, uitgegeven door de bekende Rijselse historicus E. Hautcœur, in 1882³.

De tweede vita van de hl. Veerle werd voor het eerst uitgegeven in 1886, in de *Catalogus codicum hagiographicorum regiae bibliothecae Bruxellensis*⁴, naar het handschrift n° 3391⁵, volgens een strenge kritische methode.

De derde vita van de hl. Veerle werd voor het eerst uitgegeven door de reeds genoemde E. Hautcœur⁶, in 1882, naar een handschrift dat zich op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel bevindt, onder n° 7.917⁷.

De eerste vita is de belangrijkste van de drie. De auteur ervan is onbekend, maar zijn werk schijnt op een vroegere bron, een biografie in verzen, te steunen. Daarop wijzen, naast andere elementen, volgende vermeldingen uit de tekst: „*quod quorundum librorum vetustate perditorum reperitur serie*”⁸ en „*beatae virginis Pharaïldis opuscula ferme omnino adhuc latitantia*”⁹. Alhoewel men de uitdrukking „*libri vetustate perditii*” niet naar de letter mag opvatten, en zeker niet als een bewijs dat de auteur zeer oude bronnen heeft gebruikt, staat het nochtans vast dat hij inderdaad een geschreven vita, en wellicht nog andere stukken (*libri* of *opuscula*) heeft kunnen raadplegen.

(1) Bibliografie: B. Krusch, *Verzeichnis Merowingischer Heiligenleben*, in Wattenbach, D.G.M., 1885⁵, p. 426; Potthast, B.H.M.A., II, p. 1525; A. Molinier, S.H.F., I, n° 535.

(2) AA.SS., I, jan., pp. 170-172.

(3) E. Hautcœur, *Actes de Sainte-Pharaïlde*, Rijsel 1882, pp. 1-17. Hautcœur gaf deze vita uit naar het handschrift dat zich te Geraardsbergen bevond, en naar een copie in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, onder nummer 8911.

(4) Uitgegeven door de Hagiographici Bollandiani, Brussel 1886, I, pp. 394-395.

(5) f° 169^r-171^v.

(6) E. Hautcœur, *Actes de Sainte Pharaïlde*, pp. 18-24.

(7) De vita van de hl. Veerle bevindt zich op f° 113^r-114^r van een Passionale, dat vroeger aan de Bollandisten toebehoorde. Dit handschrift is van de 14e eeuw (Cfr. *Catalogus ... Bruxellensis*, II, p. 159). Hautcœur, *o.c.*, p. VII, meent dat het een hs. is uit het einde der 13e eeuw.

(8) Vita¹, *Prologus*, 2.

(9) Vita¹, *Prologus*, 1.

De meest opvallende stijleigenaardigheid van die eerste vita is het herhaald inlassen van verzen, waarvan sommige, met min of meer handigheid, in het proza zijn verwerkt¹⁰.

Terecht heeft men daarin een woordelijke overname van de bron door de auteur gezien, zodat men tot het besluit kwam dat de vita, die de auteur, naar hij beweert, gebruikt heeft, een berijmd verhaal was. Men aanvaardt dat de metriek van die verzen wijst op een ontstaan in de 10e eeuw, zodat de bron, die de auteur vóór zich had, vrij nauwkeurig kan gedateerd worden. Dit is van belang, vooral omdat men uit de geciteerde verzen kan uitmaken dat die berijmde vita uitsluitend, of dan toch hoofdzakelijk, op een mondelinge traditie steunde; immers, precies in de verzen die in de vita worden vermeld, wordt gewag gemaakt van „*patrum antiquitas*” en „*patrum auctoritas*”, de gewone stijlfiguur in de middeleeuwse hagiografie om het gebrek aan geschreven bronnen te verdoezelen en enig gezag aan de mondelinge traditie te verlenen¹¹.

Blijkbaar bestond er dus vóór de 10e eeuw geen geschreven vita van de heilige, en is de berijmde vita geen omwerking van een geschrift in proza; wellicht werd precies de versvorm gekozen omdat de auteur alleen maar op min of meer vaste tradities en verhalen kon steunen. De veronderstelling wordt bevestigd door de omstandigheden, waaraan die berijmde vita, zeer waarschijnlijk haar ontstaan had te danken. Na de terugkeer van de monniken van de St.-Baafsabdij te Gent, uit Noord-Frankrijk waarheen ze voor de Noormannen gevlucht waren, kreeg de kultus van de hl. Veerle een nieuwe glans; het is begrijpelijk dat men toen alles, wat men kon te weten komen over deze heilige van Gent, verzameld heeft. De berijmde vitae vonden toen veel bijval¹².

De berijmde vita van de hl. Veerle kan niet ouder zijn dan de tijd van de invallen der Noormannen; nog veel minder kan ze geschreven zijn ten tijde van de hl. Veerle zelf, noch bij de translatio van haar relikwieën naar Gent, want een toespeling op de „*glans van het rijk*”¹³ wijst op het

(10) De AA.SS. hebben die eigenaardigheid opgemerkt en op twee plaatsen die verzen dan ook als verzen gedrukt. L. Van der Essen (*Etude critique et littéraire sur les vitae des saints mérovingiens de l'ancienne Belgique*, Leuven-Parijs 1907, p. 303) heeft echter op verschillende andere plaatsen verzen ontdekt; b.v.:

Vita¹, 3 „*In huius igitur primordio dictaminis
Ut pateat cunctis propago virginis
Eius ponendum est exordium originis*
...
*De infimis ad alta post finem haec ascenderit
quae de altis ad infima ante fidem descenderit*
...
*Patrum non revellenda comprobavit antiquitas
non repudianda patrum asseruit auctoritas*”

Vita², 4 „*Quae continuata meritorum et operum serie
Regali postposita qua orta fuerat progenie*”

(11) L. Van der Essen, *o.c.*, p. 303, meent de „*patrum auctoritas*” ook te mogen interpreteren als de bron van de auteur van de vita; er is daartoe geen reden.

(12) Ook uit de 7de en de 8e eeuw bezit men talrijke berijmde verhalen; zie hierover: Muratori, *Antiquitates medii aevi*, III, p. 663.

(13) Vita¹, 3.

rijk van Karel de Grote of van zijn opvolgers, terwijl er alleszins geen sprake kan zijn van „Lotharingia”¹⁴ vóór het jaar 855, wanneer aan Lotharius II het gebied ten deel valt, dat later naar hem Lotharingen zal worden genoemd.

Wellicht was er nochtans in de eerste helft van de XIe eeuw geen biografie van de hl. Veerle bekend. Zo is het begrijpelijk dat Othelbold, abt van St.-Baafsabdij van Gent, in een brief, geschreven tussen de jaren 1019 en 1030, aan gravin Otgiva, echtgenote van graaf Boudewijn IV van Vlaanderen, waarin hij al de relikwieën van de St.-Baafsabdij opsomt, er zich toe beperkt te zeggen dat het lichaam van de hl. Veerle reeds sinds lange tijd in de abdij berustte¹⁵. De bescheidenheid van deze vermelding is betekenisvol, daar hij uitvoerig over de andere in St.-Baafs vereerde heiligen uitweidt¹⁶.

De vita¹ van de hl. Veerle, die op de verloren gegane berijmde vita steunt, moet dus uit de late 11e eeuw dateren. De term „Lotharingia” voor het gebied, waarover Diederik, vader van de hl. Veerle zou geregeerd hebben, is trouwens pas in de loop van de 11de eeuw in het spraakgebruik opgenomen¹⁷.

Meer precies is men geneigd te veronderstellen dat deze vita¹ opgesteld werd ten tijde van de plechtige translatie van de hl. Veerle in 1073¹⁸. Vanaf het einde van de karolingische periode tot in het begin van de XIIe eeuw hebben de hagiografen immers veel interesse aan de dag gelegd voor de heiligen uit de merovingische tijd; ze stellen vitae op voor heiligen, waarvan er tot dan toe geen voorhanden waren; vroegere vitae werden omgewerkt en, naar de nieuwe smaak, met mirakels en legenden aangevuld. Zeer dikwijls is het op aandringen van een bisschop, van een abt of van een kloostergemeenschap, dat ze naar de pen grijpen. De ontdekking van het lichaam van een heilige, een enigszins bevreemdende naam in een kalender, of in een martyrologium, een elevatio tenslotte of een translatio van relikwieën gaven zeer dikwijls aanleiding tot het schrijven of omwerken van een vita¹⁹.

De vita¹ van de hl. Veerle verstrekt slechts algemene gegevens: Pharaïldis was zeer vroom; ze werd door haar vader, Diederik²⁰, uitgehuwelijkt aan een zekere Guido²¹, en ze bewaarde gedurende gans haar leven haar maagdelijkheid. Volgens de traditie zou haar echtgenoot haar mishandeld hebben, doch Pharaïldis verdroeg alles op heroïsche wijze. Weduwe

(14) Vita¹, ibidem.

(15) L. Voet, *De brief van abt Othelbold aan gravin Otgiva*, Brussel 1949, p. 46. De uitdrukking „antiquitus apud nos reperta” is vatbaar voor twee interpretaties; zie verder.

(16) Zie hierover: H. Pirenne, *S. Pharaïldis*, in *Biographie Nationale*, XVII (1903), col. 158-159.

(17) Zie: L. Van der Essen, *o.c.*, p. 304; E. Hautcœur meent ten onrechte dat de vita¹ van de hl. Veerle slechts op het einde van de 12e eeuw of zelfs in het begin van de 13e eeuw zou opgesteld zijn (*o.c.*, p. VI).

(18) Zie: oorkonde n° 1.

(19) E. De Moreau, *Histoire de l'Eglise en Belgique*, II, p. 205.

(20) Vita¹, 3.

(21) Vita¹, 6.

gebleven na de dood van haar echtgenoot leidde ze een streng leven ²². Als uitzonderlijk mirakel wordt haar toegeschreven dat ze eens een gans, die reeds opgegeten was, terug tot leven heeft gebracht(!). Men situeert haar dood omstreeks het jaar 750 ²³.

De vita ¹ van de hl. Veerle verschaft enkele genealogische gegevens waarin een grond van waarheid is vervat. De vader van de hl. Veerle heet, zoals reeds gezegd, Diederik; hij had twee zonen en één dochter, nl. de hl. Veerle. Deze aanduiding is zeer belangrijk, want hier wordt de hl. Veerle niet verbonden met de familie van Witger en Amelberga, zoals wel het geval is in de *Gesta Episcoporum Cameracensium* ²⁴ en in de vita van de hl. Gudula ²⁵. In deze laatste wordt de hl. Veerle een zuster van Gudula, Reinildis en Emmebertus, bisschop van Kamerijk ²⁶. Aldus zou de hl. Veerle uit het geslacht der frankische koningen stammen.

De auteur van de vita ¹ is onvoldoende ingelicht over de mirakels van de hl. Veerle, want bij de vermelding ervan stelt hij zich tevreden met een traditionele formule, die slechts een bekentenis is van zijn onwetendheid ²⁷.

De tweede vita van de hl. Veerle is een omwerking van de vita ¹. De auteur der vita ² heeft de vita ¹ vervolledigd door ze aan te passen aan de genealogische legenden van de 11e eeuw, die men in de biografieën van andere heiligen vond. Hier wordt de moeder van de hl. Veerle vermeld, waarvan in vita ¹ geen sprake was. Het is Amelberga, echtgenote van Witger, die ook vermeld wordt in de vitae van haar dochters, de hl. Gudula en de hl. Reinildis ²⁸. Blijkbaar was het de bedoeling van de biografie aldus de genealogie van de hl. Veerle te laten overeenstemmen met de gegevens van de *Gesta Episcoporum Cameracensium* en van de vitae van de hl. Gudula en van de hl. Amelberga, waarin Pharaïldis als dochter van Amelberga wordt voorgesteld.

Maar de gegevens spreken enerzijds van Witger als echtgenoot van Amelberga, en anderzijds wordt in de vita ¹ van de hl. Veerle een zekere Diederik als vader van Pharaïldis genoemd. De auteur van de vita ² heeft daaruit besloten dat Amelberga tweemaal gehuwd is geweest, een eerste maal met Diederik, waarvan ze drie kinderen had, Veerle nl., Venant en Gondulf; een tweede maal met Witger, die haar eveneens drie kinderen schonk: Emmebertus, Reinildis en Gudula ²⁹. Bij de aanpassing van de

(22) Vita ¹, 12.

(23) Molinier, S.H.F., I, n° 535; men kan ook raadplegen: R. Flahault, *Sainte Pharaïlde, vénérée à Steenbecque, notes et documents*, Duinkerken, 1898, en P.F.X. De Ram, *Hagiographie nationale*, Leuven 1864, pp. 36-ssqq.

(24) Boek I, c. 16.

(25) AA.SS. Belg., V, p. 691, en AA. SS. jan. I, p. 515.

(26) Dit komt overeen met het *Chronicon Cameracense et Atrebatense* van Baldericus, cantor van Terwaan, in de 11de eeuw (uitg. Le Glay, Parijs 1834, p. 32), waar één van de zusters van Emmebertus 'Sarachildis' wordt genoemd; C. De Smet zegt terecht: „Sarachildis, ab auctore Chronici Cameracensis obtrusa, eadem forte est quae Pharaïldis” AA. SS. Belg. V, p. 670).

(27) AA. SS. jan. I, p. 172: „Si vera quae post, vel ante obitum suum perpetravit miracula, enarrare praesumpserimus, prius profecto arbitror, deficiemus in ingenio, quam in materia”.

(28) Uitg. AA. SS. jul. III, pp. 137-ssqq.

(29) Uitg. *Catalogus ... Bruxellensis*, I, pp. 394-395.

vita¹ van de hl. Veerle aan de genealogische legende van de 11e eeuw, is de vita Amelbergae een onmiddellijke inspiratiebron geweest voor de auteur³⁰.

De derde vita van de hl. Veerle is slechts een samenvatting van de tweede. Ook hier worden dezelfde legenden vermeld; daarenboven is er hier voor het eerst sprake van een St.-Veerlekultus te Steenokkerzeel.

De vita¹, waarschijnlijk grotendeels gebaseerd op de verloren gegane berijmde vita der 9e eeuw, en opgesteld in de tweede helft der 11e eeuw, biedt dus wel de meeste waarborgen, daar zij de invloed der genealogische legenden nog niet heeft ondergaan.

II. DE TRANSLATIO VAN DE H. VEERLE NAAR GENT

Wanneer en hoe de relikwieën der hl. Veerle in Gent beland zijn, is een vraag die niet zo licht beantwoord kan worden.

Weliswaar mag een waarschijnlijke en aanvaardbare oplossing vooropgesteld worden, doch tot een volstrekte zekerheid kan men, gezien het tekort aan betrouwbare bronnen, bezwaarlijk komen.

In het kader van de geschiedenis van Gent, worden de relikwieën der hl. Veerle voor het eerst vermeld in de *Annales S. Bavonis*³¹: „Toen Egilfried, abt van de S. Baafsabdij, in het jaar 754 uit Rome terugkeerde, bracht hij, samen met de relikwieën van apostelen en andere heiligen, uit Lotharingen het lichaam mee van de hl. Veerle, een aan God toegewijde maagd, en op 16 november werd het plechtig gedeponeerd in het klooster van Gent”.

Het is dus in een 14e eeuwse bron dat voor het eerst de translatio van de hl. Veerle naar Gent aan de bemiddeling van Egilfried wordt toegeschreven.

In het *Libellum de loco sepulturae Florberti Abbatis*³² wordt Egilfried enkel als abt van de St.-Baafsabdij vermeld; de translatio van de hl. Veerle daarentegen komt niet te sprake.

In het oudste Necrologium van St.-Baafs³³, opgemaakt in het begin van de 12e eeuw³⁴ wordt Egilfried zelfs niet vernoemd.

Abt Othelbold, in zijn brief aan gravin Otgiva, laat enkel opmerken dat de relikwieën van S. Veerle „*apud nos antiquitus reperta*” waren.

Niets wordt verteld over de wijze waarop ze daar zouden aangekomen zijn. In het *Chronicon S. Bavonis* van Jan van Thielrode³⁵ komt Egilfried in het geheel niet voor.

(30) Zie: L. Van der Essen, *o.c.*, p. 305.

(31) Uitg. G.H. Pertz, MGH, SS., II, pp. 185-191. Over de waarde van deze bron, zie: V. Fris, *Bibliographie de l'histoire de Gand*, Gent, 1907), n° 70; en Ph. Grierson, *The early abbots of St Bavo of Ghent*, in *Revue Bénédictine*, XLIX (1937), pp. 34-36.

(32) In het jaar 1079 opgesteld door een monnik van de St.-Pietersabdij; zie: inleiding van O. Holder-Egger, MGH., SS., XV, p. 641, en Ph. Grierson, *o.c.*, p. 31.

(33) R.A.G., fonds St.-Pietersabdij, supplement, n° 98.

(34) Cfr. Ph. Grierson, *o.c.*, p. 31, n. 6.

(35) Uitg. J. Heller, MGH., SS., XXV, pp. 557-584. Het werk van Jan van Thiel-

De 14e eeuwse interpolator³⁶ van het *Necrologium I* van St.-Baafs heeft, onder de datum van 15 augustus, het volgende ingevoegd: „*(Obitus) domni Egilfridi episcopi Liddensis (sic) et abbatis nostri, qui nobis attulit corpus sancte Faraildis virginis de Lotharingia*”.

Volgens de *Annales* was Egilfried abt van het jaar 752 tot 762, en gebeurde de translatio van de hl. Veerle naar Gent op 16 november 754³⁷. Het is zeer waarschijnlijk dat deze data door de compiler van de *Annales* werden vastgesteld³⁸. Zou aan hem gans de geschiedenis van Egilfried's tussenkomst in de translatio van de hl. Veerle naar Gent moeten worden toegeschreven?

Meer kan blijkbaar niet worden opgemaakt bij een kritisch onderzoek van de schaars voorhanden en onbetrouwbare bronnen.

Wanneer men echter dieper ingaat, én op de biografische gegevens die ons over abt Egilfried zijn bekend, én op geografische gegevens, die van belang zijn bij het bepalen van een mogelijk door hem gevolgde weg bij zijn reis van Rome naar Gent, kan men toch met een vrij grote waarschijnlijkheid besluiten dat de relikwieën van de hl. Veerle door het toedoen van abt Egilfried te Gent beland zijn.

Een eerste element waarop deze waarschijnlijkheid berust, is dus van chronologisch-biografische aard. Wanneer heeft de translatio precies plaats gehad?

Fisen³⁹ en Foulon⁴⁰ zijn van mening dat de translatio van de hl. Veerle naar Gent is gebeurd in het jaar 770. Daartoe beroepen zij zich op het feit dat Egilfried, „*bisschop van Luik*”, tot abt van St.-Baafs zou benoemd zijn door een paus Stephanus; Egilfried echter wordt alleszins geen bisschop van Luik vóór 765⁴¹, terwijl de paus Stephanus zou kunnen geïdentificeerd worden als Stephanus III, tot paus verkozen op 5 augustus 769 en overleden op 1 februari 772⁴².

Hun gevolgtrekking zou natuurlijk juist zijn, indien Egilfried terzelfdertijd de twee functies én van bisschop én van abt zou vervuld hebben, of indien zijn benoeming tot abt zou gevolgd zijn op zijn benoeming tot bisschop. Doch een abdij aan een bisschop in functie toekennen lag niet in de gebruiken van de tijd.

Na vergelijking van de *Annales* en de *Chronica* van St.-Baafs, van St.-

rode dateert uit het einde der 13e eeuw en is buitenmate zorgeloos opgesteld; waarheid en verzinsel komen naast mekaar voor. Zie: V. Fris, *o.c.*, n° 69; en Ph. Grierson, *o.c.*, p. 33; ook de inleiding van Heller, MGH., SS., XXV, p. 557.

(36) Cfr. Grierson, *o.c.*, pp. 34-35. De interpolator van *Necrologium II* zegt: „*XVIII kal. Sept. obiit domnus Egilfridus episcopus et abbas IXus Gandensis, qui anno Domini septingentesimo quinquagesimo quarto de Lotharingia corpus beate Pharaildis virginis nobis detulit*”.

(37) „*Egilfridus ... anno Domini DCC° LIV° ... de Lotharingia corpus beate Pharaildis Deo dicte virginis secum detulit, et in cenobio Gandensi XVI° Kal. Decembris honorifice et decenter collocavit*”. (MGH., SS., II, p. 185.

(38) Ph. Grierson, *o.c.*, p. 43, n. 2.

(39) *Sancta Legia*, lib. V, CXXV.

(40) *Historia Leodicensis*, I, p. 137.

(41) In dat jaar overleed immers Fulcherus, zijn voorganger. Cfr. Gams, *Series Episcoporum*, p. 248.

(42) L. Duchesne, *Liber Pontificalis*, Parijs 1955, p. 468.

Amand en van Luik, komt men daarenboven tot het besluit dat Egilfried achtereenvolgens abt van St.-Baafs, dan van St.-Amand, en tenslotte bisschop van Luik is geweest⁴³.

Evenmin is de schijnbaar te vroege toekenning van deze laatste titel, in de kataloog van de abten, in de annalen en de kronieken van de beide kloosters, in overeenstemming te brengen met het chronologisch verloop van het leven van Egilfried. Vast staat dat Egilfried niet vóór 765 bisschop werd van Luik⁴⁴, en dat hij overleed in 787⁴⁵. Uit de *Annales*⁴⁶ en het *Chronicon*⁴⁷ van St.-Baafs blijkt dat hij gedurende tien jaar abt was van deze abdij, en wel van het jaar 752 tot 762⁴⁸. Zijn verblijf als abt te St.-Amand moet dus gesitueerd worden tussen de jaren 762 en 765.

De betiteling echter van Egilfried als „bisschop van Luik” bij zijn benoeming tot abt van St.-Baafs, die Fisen en Foulon, onrechtstreeks tot het verschuiven van de datum der translatie van de hl. Veerle naar het jaar 770 heeft doen besluiten, moet blijkbaar op een andere wijze worden geïnterpreteerd. Het is begrijpelijk dat in de bronnen, alleszins opgesteld na het afsterven van abt Egilfried, de pas in 765 verkregen bisschoppelijke titel met de naam van Egilfried verbonden wordt, reeds bij het relaas van de vóór deze datum gebeurde verkiezing tot abt van St.-Baafs. Het is dus niet Stephanus III, doch wel Stephanus II (752-757)⁴⁹ die paus was op het ogenblik dat Egilfried aan het hoofd van de St.-Baafsabdij werd geplaatst.

Voor de translatio van de relikwieën der hl. Veerle moet men zich derhalve houden aan de datum, aangegeven door de oude bronnen en door de traditie van de St.-Veerlekerk van Gent⁵⁰. Er is niet de minste reden om de overbrenging van de relikwieën van de hl. Veerle te verschuiven naar het jaar 770, toen Egilfried sinds lang geen abt van St.-Baafs meer was.

Een tweede element dat de historiciteit van de tussenkomst van Egilfried bij de translatio van de relikwieën der hl. Veerle naar Gent schijnt te staven, is van geografische aard, en betreft de mogelijk door hem gevolgde weg, bij zijn terugkeer uit Rome, langs „Lotharingia”, naar Gent. Vraag is het inderdaad waar Egilfried op de kostbare relikwieën beslag heeft kunnen leggen. „Lotharingia”, waaruit hij ze, volgens de *Annales S. Bavonis*, meebracht, is een weinig preciese localisering.

Wanneer men nagaat welke weg in het midden der achtste eeuw kon

(43) U. Chevalier, *Répertoire des sources historiques du Moyen-âge*, Parijs 1905, p. 67, en P.F.X. De Ram, *Egilfried*, in *Biographie Nationale*, I, p. 125.

(44) Cfr. supra.

(45) *Chronicon Elnonense*, uitg. J. De Smet, *Corpus Chronicorum Flandrie*, I, p. 10.

(46) MGH., SS., II, p. 185.

(47) J. De Smet, *Corpus Chron. Flandr.*, I, p. 473.

(48) *Annales S. Bavonis*, MGH., SS., II, p. 187: „Anno 762, Egilfridus episcopus Leodicensis et abbas Gandensis coenobii obiit, cui Robertus successit”. In dit jaar overleed Egilfried niet, doch werd hij abt van S. Amand, het klooster nl. waar hij zijn religieuze loopbon begonnen was.

(49) L. Duchesne, *Liber Pontificalis*, p. 440.

(50) *Lectiones officii ecclesiastici Gandavenses*, uitg. E. Hautcœur, *Actes de Sainte Pharaïlde*, Rijsel 1882, pp. 26 en 29.

en moest gevolgd worden om zich, met de middelen van de tijd, van Rome naar Gent te begeven, kan men al aanstonds een door Miraeus⁵¹ geopperde veronderstelling verwerpen als zou de oorspronkelijke begraafplaats van de hl. Veerle, en vandaar dan ook de plaats, van waar abt Egilfried haar relikwieën zou meegebracht hebben, gelegen zijn in de nabijheid van de brabantse gemeente Steenokkerzeel. Hij beriep zich daarbij én op een ter plaatse levendige St.-Veerlekultus⁵² en op een weinig preciese en nog minder betrouwbare passage uit de hierboven vermelde vita³, volgens dewelke de hl. Veerle „*juxta Lovanium*” een „*parva capellula*” had laten bouwen⁵³.

Behalve het feit dat men niet goed inziet hoe bedoelde passage uit de vita³ in overeenstemming te brengen is met de alleszins meer betrouwbare gegevens uit de vita¹ en de vita², is voor ons opzet vooral van belang dat abt Egilfried, bij zijn terugkeer uit Rome, bezwaarlijk Steenokkerzeel kan aangedaan hebben.

Uit het merkwaardig verhaal immers van Eginhard over de translatio van de heiligen Marcellinus en Petrus⁵⁴ weet men dat bij de terugkeer uit Italië, er vanaf het meer van Genève, twee wegen, resten nog van het Romeinse heirbanennet, voor de reiziger openstonden. De ene, de „*rechtse*” geheten, liep in de richting van Straatsburg, terwijl men langs de andere, over Besançon, Langres, Reims en Bavai, en nabij Escautpont („*Pons Scaldis*”) de Schelde te zijn overgestoken. Doornik bereikte⁵⁵. Het spreekt vanzelf dat abt Egilfried, op zijn weg naar Gent, deze weg moet gevolgd hebben.

Wanneer men nu, in dat grensgebied tussen „*Lotharingia*” en „*Francia Occidentalis*”, te Valencijs van de oude Romeinse weg Bavai-Doornik afwijkt om naar St.-Amand te gaan, ontmoet men het plaatsje Bruay. Daar bevindt zich een kerk aan de hl. Veerle toegewijd, waarvan de oorsprong tot in de tijd van de hl. Veerle schijnt terug te gaan.

In het jaar 801, minder dan een halve eeuw dus na de expeditie van abt Egilfried, is er van dit heiligdom reeds sprake in een vita van de hl. Salvius⁵⁶.

Uit een oorkonde van het jaar 914 van de latere koning Robert I van Frankrijk weten we dat deze „*basilica beatae Pharaïdis*”, door de Noormannen verwoest tijdens hun grote invasie van 879-883, heropgebouwd diende te worden⁵⁷.

Philippe Mousket tenslotte, wanneer hij in zijn berijmde kroniek het leven van de hl. „*Fiérebais de Gant*” samenvat, vermeldt Bruay (Bruel of Ruel) als volgt:

(51) Miraeus, *Fasti Belgici et Burgundici*, p. 390.

(52) Zie ook: A. Wauters, *Histoire des environs de Bruxelles*, II, pp. 127-137.

(53) E. Hautcœur, *o.c.*, pp. 23, 24, 53-65.

(54) *Historia translationis B.B. martyrum Marcellini et Petri*, uitg. O. Holder-Egger, MGH., SS., XV, pp. 238-264.

(55) E. Desjardins, *Géographie de la Gaule d'après la table de Peutinger*, Parijs 1869; C. Van Dessel, *Topographie des voies romaines de la Belgique*, Brussel 1877.

(56) AA. SS., jun. VII, p. 179.

(57) J. Dhondt, *La destruction de Valenciennes par les Normands*, in *Revue Historique*, CXCIII, 1943.

„Et ele vesqui saintement
 Et siervi Dieu moult longement,
 Sous Valenciennes, au Ruel,
 Fu enfuoite par conseil.”⁵⁸

Naar een konstante traditie bevindt de Veerle-kerk van Bruay zich op de plaats waar de heilige, tijdens haar leven, een kerk heeft laten bouwen wellicht ter ere van St.-Jan de Doper, die nog de tweede patroon is van de parochie, en wel op het grondgebied van haar vaders „villa”⁵⁹.

Vraag is het nu waarom abt Egilfried, eenmaal in Valencijs aangekomen, en gehaast om zijn St.-Baafsabdij te zien, er toe gebracht kan geweest zijn een omweg te maken langs Bruay. Vóór 752 was Egilfried monnik geweest te St.-Amand⁶⁰. Is het niet vanzelfsprekend dat hij deze gelegenheid te baat wilde nemen om nog eens de plaats aan te doen, waar hij later trouwens als abt zou terugkeren?

Op de weg tussen Valencijs en St.-Amand moest hij dan wel langs Bruay komen. Met een St.-Veerlekultus aldaar had hij ongetwijfeld reeds vroeger kennis gemaakt. Geen wonder dat hij er aan gedacht heeft de hem nog maar pas toegevallen St.-Baafsabdij met de relikwieën van de hl. Veerle te verrijken.

Alles schijnt dus wel te pleiten voor de historiciteit van Egilfrieds tussenkoms in de translatio van de relikwieën naar Gent.

III. DE RELIKWIEËN VAN DE H. VEERLE IN DE KAPEL VAN HET GRAFELIJK CASTRUM VAN GENT

Op welke wijze nu is de kapel van de grafelijke burcht te Gent in het bezit gekomen van de relikwieën der hl. Veerle?

Twee bronnen, die zeer belangrijk zijn voor de Gentse geschiedenis, lichten ons hierover in: de *Miracula S. Bavonis*, en de *Annales S. Bavonis*. De *Miracula S. Bavonis* zijn een verhalende bron, die tussen 946 en 1010 werd geschreven, en waarschijnlijk dichters staat bij eerstgenoemde dan bij laatstgenoemde datum⁶¹.

Deze bron is betrouwbaar, daar ze kort na de verhaalde gebeurtenissen werd opgesteld. De gegevens die we er uit putten, kunnen aangevuld worden door de *Annales S. Bavonis*, een 14e eeuwse tekst, die opklimt tot een 10e eeuwse traditie, welke met de *Miracula* verwant is⁶². Deze *Annales* zijn minder betrouwbaar⁶³ daar ze feiten behandelen, die meer dan twee

(58) *Chronique Rimée*, uitg. Baron de Reiffenberg, C.R.H., 2 dln., Brussel 1836.

(59) E. Hautcœur, o.c., pp. XXVI-XXXIV.

(60) Cfr. supra.

(61) MGH., SS., XV², p. 589. - Zie verder: H. Van Werveke en A.E. Verhulst, *Castrum en Oudburg te Gent, Bijdrage tot de oudste geschiedenis van de vlaamse steden*, (*Handelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, n.r., XIV, 1960), overdruk, p. 8.

(62) Ph. Grierson, *Les annales de Saint-Pierre de Gand et de Saint-Amand*, Brussel 1937, p. XL.

(63) V. Fris, *Bibliographie de l'histoire de Gand depuis les origines jusqu'à la fin du XVe siècle*, Gent 1907, n° 70.

eeuwen vóór de redactie gebeurd zijn. Welke gegevens treft men nu in deze twee bronnen aan?

Tijdens het abbatiaat van Einkericus⁶⁴, en wel in 846, vluchtten de kloosterlingen van St.-Baafs, uit schrik voor de Noormannen, naar Sint-Omaars⁶⁵, het enige versterkte klooster, dat vóór het midden van de 9e eeuw in onze gewesten bestaat⁶⁶. Ze voerden hun kostbare bezittingen, nl. hun relikwieën, waaronder deze van de hl. Bavo en de hl. Veerle, met zich mee, en brachten ze in veiligheid in het castrum van Sint-Omaars⁶⁷.

Zeven jaar later, in 853, onder het abbatiaat van Tasradus⁶⁸ vluchtten de monniken met hun relikwieën naar Laon⁶⁹. De Noormannen hadden intussen de S. Baafsabdij in de vlammen doen opgaan⁷⁰, zonder dat er van enige tegenstand sprake was⁷¹. Na tussen 911-918 en 937⁷² Laon te hebben verlaten, en na een tijdje in „Nigella”, welke plaats met Nesle-la-Reposte⁷³ mag vereenzelvigd worden⁷⁴, te hebben verbleven, werden de relikwieën door zeven monniken terug naar Gent gebracht. Deze troffen hun abdij in zo'n erbarmelijke toestand aan, dat zij verkozen hun relikwieën onder te brengen in „*novo edificata castello ecclesia*”⁷⁵. De *Annales* voegen er aan toe dat dit gebeurde op 19 september van het jaar 939⁷⁶.

(64) Ph. Grierson (*The early abbots of St Bavo's of Ghent*, in *Revue Bénédictine*, XLIX, 1937, p. 46) meent dat abt Einkericus een gefingeerd personage is, daar hij slechts voor de eerste maal in een 14e eeuwse bron vermeld wordt.

(65) W. Vogel, *Die Normannen und das Fränkische Reich bis zur Gründung der Normandie*, Heidelberg 1906, p. 117.

(66) H. Van Werveke, *Kritische studiën betreffende de oudste geschiedenis van de stad Gent*, Antwerpen-Parijs-Amsterdam, 1933, p. 14.

(67) *Annales S. Bavonis*, MGH., SS., II, p. 187; *Miracula S. Bavonis*, MGH., SS., XV², p. 592; *Chronicon de gestis Normannorum a^o 846*, MGH., SS., I, p. 533; *Chronicon S. Bavonis* MGH., SS., XXV, p. 557, vermelden dat te dien tijde veel relikwieën daarheen in veiligheid gebracht werden „*quia muro valido et turribus atrium eius munitum erat*”.

(68) Ph. Grierson (*o.c.*, p. 46) meent dat abt Tasradus een gefingeerd personage is.

(69) W. Vogel, *o.c.*, p. 135; en H. Van Werveke, *o.c.*, p. 14.

(70) W. Vogel, *o.c.*, p. 130.

(71) H. Van Werveke, *o.c.*, p. 14.

(72) A. Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit*, (VIIe-XIVe eeuw), Brussel 1958, p. 58.

(73) Frankrijk, dép. Marne, arr. en k. Epernay.

(74) A. Verhulst, *o.c.*, p. 42.

(75) *Miracula S. Bavonis*, MGH., SS., XV², p. 593: „*Et quoniam eotenus ut totus circumiacens pagus, ita et Gandensis coenobii locus pene videbatur similior deserto vacuatus cultoribus in novo edificata castello aeclesia, illo ea introduxerunt custodienda*”.

(76) MGH., SS., II, pp. 185-191. „*Anno CMXXXIX, sanctus Bavo, cum aliis pignoris sanctorum et reliquiis, de Lauduno ad monasterium de Nigella, translatus, ad arcem opidi sui cum septem monachis ad ecclesiam in novo castello constructam reportatur, decimo tertio kal. Octobris, quia coenobium Gandae nondum plene restauratum fuerat*”.

Wat de geloofwaardigheid van deze passage aangaat, weze vermeld dat het verblijf van de monniken der St.-Baafsabdij in Nesle-la-Reposte bevestigd wordt door het feit dat enkele relikwieën van de hl. Bavo heden ten dage nog steeds bewaard worden te Villenauxe-la-Grande (Fr., dép. Aube, arr. Nogent-sur-Seine), waarheen zij in 1674 werden overgebracht door de kloosterlingen van Nesle-la-Reposte. (Cfr. H. Van Werveke en A. Verhulst, *o.c.*, p. 9).

Het volgend jaar werden ze op plechtige wijze door Gerard van Brogne, die na tussenkomst van Transmarus, bisschop van Doornik-Noyon, bij Arnulf I graaf van Vlaanderen, het klooster had hervormd, naar het heropgerichte klooster aan de samenloop van Schelde en Leie overgebracht; doch op uitdrukkelijke wens van graaf Arnulf I werden relikwieën van de hl. Bavo en van de hl. Veerle achtergelaten in de burchtkerk, op voorwaarde dat de geestelijken van St.-Veerle met genoemde relikwieën jaarlijks een peregrinatie naar St.-Baafsabdij zouden ondernemen⁷⁷. Ook de *Annales Elmarenses* leren hoe abt Gerard en zijn monniken, begeleid door een grote menigte, de hl. Bavo vanuit de burcht naar het inmiddels herbouwde klooster terugbrachten⁷⁸. Hier wordt niets over de relikwieën van de hl. Veerle vermeld. Ook Jan van Thielrode's *Chronicon S. Bavonis*⁷⁹, uit het einde der 13e eeuw, weet ons niets over de hl. Veerle mede te delen.

Volgens de enige betrouwbare bron dus, die we bezitten, nl. de *Miracula S. Bavonis*, namen de teruggekeerde monniken van St.-Baafs hun intrek in de „*novo edificata castello ecclesia*”. Het is van zeer groot belang te weten wat precies bedoeld werd met deze woorden, die het enige vaststaand gegeven zijn omtrent de verblijfplaats van de Bavelingen te Gent vóór de heropbouw van hun klooster.

Er zijn twee mogelijkheden: ofwel slaan deze woorden op de burchtkerk, die later de St.-Veerlecollegiale zal worden, ofwel op de in het Gentse portus gelegen St.-Janskerk. De desbetreffende literatuur is nogal omvangrijk, en de besluiten van de diverse auteurs zijn vaak met elkaar in strijd.

Grierson⁸⁰ is van mening dat „*ecclesia*” op de St.-Janskerk, de latere St.-Baafskathedraal, slaat. De burcht zou nimmer een kerk bezeten hebben⁸¹ en, was in de passus van de *Miracula* de St.-Veerlekerk bedoeld

(77) MGH., SS., II, p. 188. „*Anno 940 aliquibus sanctorum Bavonis et Pharaïldis reliquiis in ecclesia predicta novi castelli super ripam fluminis Legie sita, ad instantiam et devotam supplicationem Arnulphi comitis Flandrie relectis, tali conditione, quod clerus prefate ecclesie cum supradictis eorum reliquiis annuam peregrinationem dicto coenobio Gandensi venerabiliter persolverent, sanctorum Bavonis et Pharaïldis predictorum corpora cum aliorum sanctorum pigneribus a sancto Gerardo, abbate Gandensi, de sepredicta novi castelli ecclesia cum innumerabili multitudine populorum ad cenobium Gandense reportantur, et cum ingenti Leticia et tripudio ibidem decenter relocantur.*”

(78) Ph. Grierson, *Les annales de Saint-Pierre de Gand et de Saint-Amand*, p. 85: „939; Sanctus Bavo de castello a Gerardo abbate cum monachis ad monasterium refertur, comitante infinito fidelium populorum cetu”.

(79) MGH., SS., XXV, pp. 557-584; is een andere bron van de *Annales S. Bavonis*.

(80) Ph. Grierson, *The early abbots of St Bavo's of Ghent*, in *Revue Bénédictine*, XLIX, p. 57, n. 5, en p. 58, n. 3.

(81) H. Pirenne (*Les villes flamandes avant le XIIe siècle*, in *Annales de l'Est et du nord*, 1905, p. 18) zegt dat men in de burchten, naast de grafelijke woning, gewoonlijk een kapel aantreft, die later evolueert tot een kapittelkerk. Deze kapellen klimmen bijna altijd op tot de tijd van de oprichting van het castrum. In de *Vita S. Winnoci* (MGH., SS., XV, p. 776) bv. wordt, na het verhaal van de oprichting van het castrum door Boudewijn II, het volgende toegevoegd: „*ubi etiam ecclesiam construi fecit, quam titulus confessorum Christi Martini atque Winnoci insigniri fecit*”. F.L. Ganshof (*Over stadsontwikkeling tusschen Loire en Rijn gedurende de Middeleeuwen*, Antwerpen-Brussel, 1944², p. 19) laat zich hierover in dezelfde zin uit.

geweest, dan zou men, volgens Grierson, moeten gezegd hebben „*iuxta castellum*” en niet „*in castello*”, daar ze naast en niet in de burcht lag.

Doch de St.-Veerlekerk is slechts naast de burcht komen liggen, meer dan twee eeuwen na de redactie van de *Miracula*, wanneer namelijk Filips van den Elzas het huidige Gravenkasteel heeft opgericht binnen de omheining van de veel omvangrijker oude burcht, die dan de wijk „*Oudburg*” werd.

Verder meent Grierson dat *castellum*, als synoniem van *castrum*, ook „*een niet versterkt bevolkingscentrum*” kan aanduiden; hier dus de portus waarin de St.-Janskerk gelegen was. Gevallen echter, waarin *castellum* duidt op „*een versterkte stedelijke agglomeratie*”, zijn zeldzaam; dat de term ook nog voor een „*niet verdedigde nederzetting*” zou worden aangewend, is ondenkbaar⁸². Het woord *castellum* omvat immers altijd het begrip van versterking, schans, en hier wordt met *castellum* ongetwijfeld de grafelijke burcht bedoeld⁸³.

Een derde reden, waarom Grierson de voorkeur geeft aan de St.-Janskerk, is het feit dat, bij de verheffing in 942⁸⁴ tot parochiekerk van de kapel van St.-Jan, naast de hl. Johannes ook de hl. Bavo en de hl. Vaast als patroonheilige van de nieuwe kerk verschijnen.

Een verklaring hiervoor zou zijn dat de relikwieën van de St.-Baafsabdij in te kerk van St.-Vaast te Atrecht een toevlucht hadden gevonden, wanneer zij voor de Noormannen in veiligheid werden gebracht.

Ook Blockmans is van oordeel dat het *castellum* (939) of *novum castellum* (± 1000) met de *portus Gandensis* dient geïdentificeerd te worden, en dat de weergekeerde kloosterlingen van St.-Baafs aldus in de eerste helft van de 10e eeuw hun kostbaarheden in een kapelletje, gewijd aan de hl. Jan-Baptist en gelegen in de stad Gent, ondergebracht hebben⁸⁵. Hij beroept zich op het feit dat de betiteling van de agglomeratie, waarin de bewaarplaats van de relikwieën van de hl. Bavo gelegen was, omstreeks het jaar 1000 *novum castellum* luidt, een term die een *vetus castellum* oproept. Dit *vetus castellum* zou, volgens Blockmans, de versterking beduiden, die de graven van Vlaanderen, kort na 892⁸⁶, waarschijnlijk op de plaats van het tegenwoordige Gravenkasteel, hadden opgericht.

Verder meent hij nog dat dit grafelijk kerkje pas ontstaan is nadat de

(82) H. Van Werveke, *Kritische studiën*, p. 19.

(83) Idem, *Kritische studiën*, p. 20.

(84) Op 15 april 941 of 942. (Cfr. A. Fayen, *Liber traditionum sancti Petri Blandiniensis*, Gent 1906, p. 56; A. Van Lokeren, *Cbartes et documents de l'abbaye de Saint-Pierre*, Gent 1868-1871, I, p. 2). Het jaartal 941 is volgens F. Blockmans (*De twee opvolgende Gentsche „Portus”, Annales de la Soc. d'Emul. de Bruges*, LXXXII, 1939, p. 72, n. 1) boven 942 te verkiezen daar het charter van 8 juli 941 van Arnulf I voor de St.-Pietersabdij van Gent, het tiend van dit kerkje reeds aan de abdij overdraagt.

(85) F. Blockmans, *De twee opvolgende Gentsche „Portus”, in Ann. de la Soc. d'Emul. de Bruges*, LXXXII, 1939, p. 72; en F. Blockmans, *Het Gentsche stads-patriciaat omstreeks 1302*, Antwerpen-Den Haag, 1938, pp. 108-109 en p. 145, n. 3.

(86) Vanaf 885 verrijzen er in Noord-Frankrijk en in Vlaanderen talrijke burchten, opgericht tegen de Noormannen. Cfr. F. Vercauteren, *Comment s'est-on défendu au IXe siècle, dans l'empire franc contre les invasions normandes?*, in *Ann. du XXXe congrès de la Féd. arch. et hist. de Belg.*, Brussel, 1936, pp. 129-130.

monniken van St.-Baafs aan de graaf van Vlaanderen een gedeelte van de relikwieën van de hl. Veerle hadden overgedragen, waarschijnlijk in de 10e, misschien zelfs in de eerste helft van de 11e eeuw, alleszins echter na de terugkeer van de Bavelingen te Gent. Vermits het kapelletje, waar zij zich toen vestigden, tevoren al bestond, zou het onmogelijk de toekomstige St.-Veerlekerk kunnen geweest zijn.

Doch, „*novum castellum*” mag niet in tegenstelling met „*vetus castellum*” gezien worden, zodat met de eerste uitdrukking de nieuwe stedelijke agglomeratie wordt aangeduid, en met de laatste de grafelijke burcht. „*Novum castellum*” slaat integendeel op het grafelijk gebied, op de linker-oever van de nieuwe Leie, dat in voldoende mate versterkt was, opdat het de benaming van *castrum* of *castellum* zou verdienen⁸⁷.

„*Novum*” kan dus op twee manieren geïnterpreteerd worden: ofwel als „*sedert kort opgericht*”, ofwel als in tegenstelling met het *Castrum Gandavum*, waarover de auteur van de *Miracula S. Bavonis* het herhaaldelijk heeft en waarmee hij een vervallen versterking van zijn eigen abdij bedoelt⁸⁸.

Wat de tweede opwerping van Blockmans betreft, als zou het grafelijk kerkje slechts ontstaan zijn in de 10e of de 11e eeuw, na de terugkeer van de Bavelingen, kan men zeggen dat iedere grafelijke burcht voorzien was van een kapel⁸⁹. In de karolingische tijd was zij bijna altijd toegewijd aan O.-L.-Vrouw, waarschijnlijk naar analogie met de O.-L.-Vrouwkapel van Karel de Grote te Aken⁹⁰.

We weten trouwens dat de aanwezigheid van relikwieën meer dan eens dergelijke kerken van patroon heeft doen veranderen⁹¹. Zo zou de grafelijke kapel te Gent, juist door de verwerving der relikwieën in het jaar 939, de naam van St.-Veerlekerk gekregen hebben⁹².

Men mag dus besluiten dat de kapel van het pas later verkleinde grafelijke castellum de tijdelijke verblijfplaats van de Bavelingen is geweest.

(87) H. Van Werveke en A. Verhulst, *o.c.*, p. 8.

(88) De auteur deelt mede dat er in zijn tijd in de St.-Baafsabdij nog bouwvallen van het *Castrum Gandavum* te zien waren. Over het „*Castrum Gandavum*” op de plaats waar zich de St.-Baafsabdij bevond, zie: H. Van Werveke, *o.c.*, pp. 13-ssqq., en A. Verhulst, *Over de stichting en de vroegste geschiedenis van de St.-Pieters en de St.-Baafsabdijen te Gent*, in *Handel. Maatsch. Gesch. Oudheidk. te Gent*, n.r., VII, 1953, pp. 21-25.

(89) Cfr. supra.

(90) N.N. Huyghebaert, *Le comte Baudouin II de Flandre et le "custos" de Ste-neland*, *Revue Bénédictine*, LXIX, 1959, p. 64.

(91) Te vergelijken met de grafelijke kapel te Brugge (C. Callewaert, *Les origines de la collégiale de Saint Donatien à Bruges*, *Ann. de la Soc. d'Emul. de Bruges*, LVI, 1906, pp. 401-406); met Ename (A.L.J. Van de Walle, *Historisch en archeologisch onderzoek van het portus Eenname*, *Handel. der Maatsch. Gesch. en Oudheidk. te Gent*, n.r. II, 1945, pp. 37-51); met Middelburg (J. Huizinga, *Burg- en Kerspel in Walcheren*, *Mededelingen der Koninkl. Akad. van Wetensch., Afd. Letterkunde*, 80, serie B, n° 2); te Dowaii (M. Prou, *Recueil des actes de Philippe Ier, roi de France, 1059-1108*, Parijs 1908). Andere verwijzingen bij J. Dhondt, *Une dynastie inconnue des comtes d'Ostrevant*, *Miscellanea historica in honorem L. Van der Essen*, I, Brussel, 1947, pp. 178-179.

(92) Zo wordt de O.-L.-Vrouwkapel te Brugge de St.-Donaaskerk; deze te Dowaii de St.-Amatuskerk, en deze te Veurne de St.-Walburgakerk.

Het verhaal in de *Miracula S. Bavonis* is het enige rechtstreeks betrouwbaar gegeven terzake, en duidelijk verwijst het naar de latere St.-Veerlekerk.

Het is zeer aanvaardbaar dat, als vergoeding voor de bewezen hulp, de Bavelingen enkele relikwieën hebben afgestaan aan graaf Arnulf I de Grote, die een geschenk als de relikwieën van de hl. Veerle bijzonder moet op prijs gesteld hebben.

Een laatste bemerking tenslotte. Eerst in het jaar 1073 verneemt men, in de duidelijke bewoordingen ener oorkonde, dat de kanunniken van de St.-Veerlecollegiale over deze relikwieën beschikken⁹³. Over de wijze echter waarop ze in hun bezit zijn geraakt, valt in het betrokken stuk geen spoor te bekennen⁹⁴. Wel is er de zeer dubbelzinnige tekst van Othelbold, abt van St.-Baafs, in zijn tussen 1019 en 1030 geschreven brief aan gravin Otgiva, echtgenote van graaf Boudewijn IV⁹⁵. Daarin vermeldt hij: „*septima sancta Pharaïldis, martir et Virgo, apud nos antiquitus reperta*”. Deze uitdrukking is voor twee interpretaties vatbaar: „*de hl. Veerle berust van oudher bij ons*”, ofwel „*oudtijds hebben we de hl. Veerle in ons bezit gehad*”. Deze laatste interpretatie schijnt de juiste te zijn; te meer daar de door mniken van St.-Baafs opgemaakte inventaris van al de kostbaarheden, die na de plunderingen van de Noormannen overbleven, de relikwieën van de hl. Veerle niet vermeldt⁹⁶. Het is dus weinig waarschijnlijk dat ten tijde van Othelbold, St.-Baafs nog over de relikwieën van de hl. Veerle beschikte. Anders zouden we moeten aannemen, dat er, tussen het tijdstip van Othelbold's brief en de eerste vermelding van het bezit der relikwieën door het St.-Veerlekapittel, in het jaar 1073 nl., een ruil of overdracht heeft plaats gehad. Een gebeurtenis van dergelijk belang voor het leven van beide kerkelijke instellingen zou echter niet onbesproken gebleven zijn in de gelijktijdige of latere bronnen.

Men kan dus met een vrij grote waarschijnlijkheid aannemen dat de relikwieën der hl. Veerle in het jaar 939, datum vermeld in de *Miracula S. Bavonis*, zijn overgedragen aan de kapel van de grafelijke burcht, de latere St.-Veerlecollegiale.

(93) Zie: Oorkonde n° 1.

(94) Zie eveneens: G. De Clercq, *De kerkelijke instellingen te Gent in verband met de oudste stedelijke geschiedenis*, in *Nederlandsche Historiebladen*, II, 1939, p. 124.

(95) L. Voet, *De brief van abt Othelbold aan gravin Otgiva, over de relikwieën en het domein van Sint-Baafs te Gent (1019-1030)*, Brussel, 1949.

(96) Uitg. Wattenbach, in *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*, VIII, 1883, pp. 374-376.

BIJLAGE

DE OUDSTE OORKONDEN VAN HET ST.-VEERLEKAPITTEL TE GENT

De oorkondenschat van het St.-Veerlekapittel kan gereconstrueerd worden uit de nog beschikbare originelen in het gentse Rijksarchief¹, en uit vier cartularia. Onder de originelen dateert er slechts één² van vóór het jaar 1178, het jaar waarin Gent door een grote brand geteisterd werd, en waarbij geheel het archief van het St.-Veerlekapittel in de vlammen opging³. Van de vier cartularia, alle daterend uit de XVIIIe eeuw, bevinden er zich drie in de Centrale Bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Gent. Het zijn de hss. 567, 572 en 573⁴; zij bevatten de tekst van verschillende oorkonden, waarvan de originelen niet voorhanden zijn op het Rijksarchief te Gent, en die als verloren mogen worden beschouwd.

Het hs. 567 draagt als titel „*Chronicon S. Pharaëldis*”; het werd opgesteld in de XVIIIe eeuw door J.B. de Castillon, proost van het St.-Veerlekapittel. Geschreven op papier, in 4°, telt het 322 bladzijden. Het eigenlijke cartularium beslaat de bladzijden 91 tot en met 133 en bevat zestien oorkonden tussen 1190 en 1412.

Het hs. 572, met de titel „*Privilegia capituli sanctae Pharaëldis*”, werd eveneens opgesteld in de XVIIIe eeuw. Geschreven op papier, in 8°, in een zeer groot en leesbaar geschrift, telt het 330 bladzijden. Het bevat een groot aantal oorkonden tussen 1073 en 1709.

Het hs. 573, in f^o, op papier en in modern geschrift, telt 264 bladzijden. Het bevat oorkonden vanaf het jaar 1235.

Het vierde cartularium wordt bewaard in het British Museum te Londen als hs. 16.954 van de *Additional Mss.*⁵. Geschreven op papier, in 8° telt het 417 bladzijden. Het eigenlijke cartularium beslaat de bladzijden 1 tot en met 285 en stemt overeen met hs. 572 van de gentse universiteitsbibliotheek.

In deze korte bijlage werden slechts de negen eerste oorkonden van het St.-Veerlekapittel opgenomen, die dateren uit de jaren 1073 tot 1200.

(1) Gent, R.A., *St.-Veerle*, oorkonde op datum.

(2) Nl. van het jaar 1073; waarschijnlijk bevond deze oorkonde zich in het schrijn van de relikwieën, en werd ze samen met deze uit de brand gered.

(3) Cfr. *Oorkonde* n° 4.

(4) J. de Saint-Genois, *Catalogue méthodique et raisonné des manuscrits de la bibliothèque de la ville et de l'université de Gand*, Gent 1849-1852, nrs. 61, 63, 64, pp. 80-83.

(5) Cfr. H. Stein, *Bibliographie générale des cartulaires français ou relatifs à l'histoire de France*, Parijs 1907, p. 207; - *Catalogue of Additions to the Manuscripts in the British Museum in the years 1846-1847*, Londen 1864, pp. 330-331. Op hun derde onderzoekingsreis naar handschriften in engelse bibliotheken, hadden K. De Flou en E. Gaillard het cartularium beschreven, doch het nummer van het hs. was hen ontgaan; cfr. *Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vl. Acad. voor Taal- en Letterkunde*, 1897, pp. 498-499.

1.

Lietfriedus, kanunnik van Luik, oorkondt dat de relikwieën van de H. Pharaïldis in een nieuw schrijn werden geplaatst, in aanwezigheid van Fulkardus, abt van St.-Pieters, en Sigerus, abt van St.-Baafs.

12 juni 1073.

- A. Gent, RA, *fonds St.-Veerle*, oorkonden op datum. Oorspronkelijke oorkonde op perkament (h. 166, b. 322 mm.); staart en zegel verdwenen. — Op de rug: „*Littere translationis sanctae Pharaïldis in hanc urbem, anno MLXXIII*” (16° e.). — „*Quinque canonici exprimuntur. R 6*” (17° e.). — „*1073, coram abbatibus eorumque fratribus ad requisitionem canonicorum reliquie sancte Pharaïldis repositae in tecam hanc*” (17° e.).
- B. Gent, UB, *bs. 572*, afschrift 18° eeus cartularium, p. 3, naar A, met de rubriek: „*Copia originalium litterarum translationis reliquiarum sanctae Pharaïldis quae contingit, anno 1073*”.
- C. London, BM, *add ms. 16.954*, afschrift 18° eeus cartularium, p. 1, naar B, met dezelfde rubriek.

Uitgegeven: a. A. Duchesne, *Histoire généalogique des maisons de Guines, d'Ardres, de Gand et de Coucy, Preuves* (Parijs, 1631, in f°), p. 60, naar A; b. M.J. De Bast, *Institutions des communes dans la Belgique, pendant le 12e et 13e siècles, suivies du traité sur l'existence chimérique des forestiers de Flandre* (Gent, 1819), p. 123, naar A; c. M.J. De Bast, *Ancienneté de la ville de Gand* (Gent, 1821), p. 78, n. 3, naar A; d. A. Van Lokeren, *Chartes et documents de l'abbaye de Saint-Pierre* (Gent, 1868-1871, in 4°, 2 dl.), I, p. 102, n° 152, naar A.; e. L.A. Colinez, *Collégiale de Sainte Pharaïlde* (Gent, 1852), p. 5, naar A.; f. E. Hautcœur, *Actes de Sainte Pharaïlde* (Rijsel, 1882), p. 38, naar A.; g. M. Gijsseling en A.C.F. Koch, *Diplomata Belgica* (Gent, 1950), I, p. 254, n° 144, naar A.

Vermeld: A. Wauters, *Table chronologique des chartes et diplômes imprimés concernant l'histoire de la Belgique* (Brussel, 1866-1912), 13 dln.), I, p. 532; VII, p. 153. — Sanderus, *Flandria illustrata*, I, 1, p. 126, met de verkeerde datum 1173. Men moet de datum 1073 aanvaarden, daar in 1173 geen Fulcardus burggraaf was maar een Rogerus of Arnulfus; paus Alexander II stierf immers in 1073, en Filips I, koning van Frankrijk, en Robrecht de Fries leefden ook in die tijd.

Facsimilé: Gijsseling-Koch, n° LXII.

Anno ab incarnatione Domini millesimo septuagesimo III (a), indictione XI, Alexandro papa Romano ⁶, ut dicebatur nuperrime defuncto, regnante Francorum rege Philippo ⁷, Noviomagensi ecclesie presidente Ratbodo (b) ⁸ pontifice, flandrie monarchiam obtinente marchione Rotberto ⁹, facta est hec translatio sue transmutatio beatissime Pharahildis (c) virginis Christi in hanc thecam, II idus Iunis (d), sub abbatibus Fulcardo ¹⁰ Blandiniensis, Sigero ¹¹ eque Gandensis coenobii, in presentia fratrum utriusque congregationis, exposcentibus hoc fieri eo tempore huius ecclesie canonicis Reinlevo, Azone, Fulkrone (e), Otgero, Meinardo.

Huius rei testes inscripti sunt Fulcardus castellanus ¹², Lambertus, filius ipsius, Stephanus ¹³, una cum copiosa (f) utriusque sexus multitudine.

Hanc cartulam in testimonium veritatis reservandam posteris, ego Lietfridus Leodicensis ecclesie (g) canonicus, iussus a prioribus ecclesie conscripsi, et eam coram clero et infinite multitudinis populo recensui.

(a) in B.: *tercio*; (b) in B.: *Radbodo*; (c) in C.: *Pharaildis*; (d) in B. en C.: *idus junii*; (e) in B.: *Fulcrone*; (f) in C.: *copia*; (g) in B.: *ontbreekt ecclesie*.

2.

Notitia over het verlenen van vrijstellingen en voorrechten door Diederik van den Elzas aan het St.-Veerlekapittel van Gent.

1138

A. Niet voorhanden.

Geen afschrift.

Analyse in een 17^e eeuwse hs. (Gent, RA, *fonds St.-Veerle*, voorheen St.-Niklaaskerk), onder de titel: „*Extracta ex quodam antiquo libro pergamenno pro instructione DD. capituli sancte Pharahildis porrigen-da*”.

Anno M^o C^o XXXVIII° et sequenti Theodericus ¹⁴ donavit ecclesie et clero ad sanctam Pharahildem multa privilegia, immunitates et franchisias, ideo-

(6) Paus Alexander II stierf op 21 april 1073.

(7) Filips I, koning van Frankrijk (1060-1108), zoon van Hendrik I.

(8) Ratbodus, bisschop van Noyon-Doornik (1068-1097).

(9) Robrecht de Fries, graaf van Vlaanderen (1071-1093).

(10) Fulcardus, abt van St.-Pieters (1070-1089), († 19 aug. 1105).

(11) Sigerus, abt van St.-Baafs (1066-1073).

(12) Fulcardus II, burggraaf van Gent (1072-1074); cfr. W. Blommaert, *Les châtelains de Flandre* (Gent, 1915), pp. 44-45.

(13) Fulcardus II had drie zonen: Lambertus, Alardus en Stephanus.

(14) Diederik van den Elzas, graaf van Vlaanderen (1128-1168).

que per dominum Bernardum ¹⁵ laudatus qui ex Francia advenerat predicaturus Crucem contra Saracenos in Brabantia et Flandria ex mandato Eugenii Pape ¹⁶ secum adferens antiphonam Salve Regina, ceptam eam in dicta ecclesia per canonicos ipsa vigilia Assumptionis Deipare presentibus multis nobilibus. Anno 1146.

3.

Notitia over het verlenen van vrijstellingen en voorrechten door Filips van den Elzas aan het St.-Veerlekapittel van Gent.

1169.

A. Niet voorhanden.

B. Geen afschrift.

Analyse in een 17e eeuwse hs. (Gent, RA, *fonds St.-Veerle*, voorheen St.-Niklaaskerk), onder de titel: „*Extracta ex quodam antiquo libro pergameno pro instructione DD. capituli sancte Pharaïldis porrigenda*”.

Vermeld: H. Coppieters Stochove, *Régestes de Philippe d'Alsace, comte de Flandre*, (Gent 1906) p. 29, n° 74.

Anno 1169 Philippus ¹⁷ successor ad maiorem confirmationem dictorum privilegiorum ¹⁸ omnes canonicos immunes fecit ab omni exactione, gabellis, oneribus, eosque omnes suos vere domesticos esse voluit et publicum ad hoc instrumentum confici voluit, et omnes exemptiones, libertates concessas contra quoscumque strenue tutatus est ¹⁹

4.

Willelmus, aartsbisschop van Reims en pauselijk legaat, oorkondt dat bij de oorkonde van Filips van de Elzas, graaf van Vlaanderen, waarin gezegd wordt dat het St.-Veerlekapittel te Gent alleen recht heeft scholen op te richten, goedkeurt.

Reims, 1179

A. Niet voorhanden.

B. Gent, RA, *fonds St.-Veerle*, oorkonden op datum. Vidimus in de

(15) Bernardus van Clairvaux (1091-1153) predikte de tweede kruistocht.

(16) Paus Eugenius III (1145-1153).

(17) Filips van den Elzas, graaf van Vlaanderen en Vermandois (1168-1191).

(18) Zie: *notitia* n° 2.

(19) Wij danken de heer W. Prevenier, die ons op het bestaan van de *notitiae* n° 2 en 3 heeft gewezen.

oorkonde van Margareta, gravin van Vlaanderen en Henegouwen, van 1251, naar A.

C. Gent, UB, *bs.* 572, afschrift 18^e eeuws cartularium, p. 33, naar B.

D. Londen, BM, *add.* ms. 16.954, afschrift 18^e eeuws cartularium, pp. 30-31, naar C.

Uitgegeven: a. Miraeus-Foppens, *Opera diplomatica*, II, p. 974, vermoedelijk naar A.; b. L.A. Colinez, *Collegiale de Sainte Pharaïlde*, p. 6 (gedeeltelijk; met de verkeerde datum 1178), naar B.; c. F. De Potter, *Petit cartulaire de Gand*, pp. 9-10, met verkeerde datum 1178, naar B.; d. H. Pirenne, *L'instruction des marchands*, in *Histoire économique de l'Occident médiéval*, p. 565, n. 2 (gedeeltelijk), naar B.

Vermeld: A. Wauters, *Table chronologique*, II, p. 590. - O. Oppermann, *Die älteren Urkunden des Klosters Blandinium und die Anfänge der Stadt Gent* (Leipzig-München, 1928, 2 dln.), I, p. 478.

De echtheid van de oorkonde wordt betwist door O. Oppermann, I, p. 478 e.v.; H. Pirenne echter meent dat de oorkonde authentiek is (cfr. *L'instruction des marchands*, p. 565).

Willelmus, Dei gratia Remorum archiepiscopus²⁰, sancte Romane Ecclesie tituli sancte Sabine cardinalis, apostolice Sedis legatus, dilecto filio suo Simoni Gandensi notario²¹ salutem.

Karissimus (a) in Christo filius noster Philippus, Flandrie et Viromandie illustris comes²², sua nobis insinuatione monstravit, quod olim quasi a primo ecclesie sancte pharaïldis fundamento, que est in Gandensi oppido sita et specialis est capella Flandrie comitis, scole predicti oppidi assignate fuerunt uni canonicorum, ut nullus in eodem oppido, sine illius assensu cui a comite scole assignate fuerunt, scolas regere et gubernare presumeret. Postmodum autem infortunio miserabili prefato oppido penitus igne consumpto, etiam dicta ecclesia in pulverem et in (b) cinerem redacta, cum privilegia eiusdem ecclesie tam de scolis prelibatis quam de elemosinis sibi collatis fuissent in combustione et cibus ignis, multitudo civium propter ariditatem sibi divitiarum habundantiam (c) et arces domorum cum turribus equipollere videbantur, ultra modum (d) superbiens dominio suo, rebellis contumax et insolens facta est, ut non solum in regimine scholarum transferendo verum etiam in aliis plerisque iurisdictionem sibi et dominium comitis usurparet. Cum autem ad tempora prenominati huius excellentis comitis Deo et hominibus amabilis ventum esset superbis in facie restitit et fortia queque confundens superbiorum atque sublimium colla propria virtute calcavit et ecclesiam sancte Pharaïldis scolis atque aliis possessioni-

(20) Willelmus, aartsbisschop van Reims (8 aug. 1176-7 sept. 1202: cfr. Gams, *Series episcoporum*).

(21) Symon, notarius van Gent, vermeld tussen 1178 en 1186 (cfr. E. Reusens, *Les chancelleries inférieures*, p. 128).

(22) Filips van den Elzas, graaf van Vlaanderen en Vermandois (1168-1191).

bus ditavit, nos vero, devotionem ipsius attendentes et factum (e) rationabile (f) approbantes, tibi, dilecte fili (g) Symon, scolas ad eodem comite collatas confirmamus et presentis scripti patrocinio communimus, statuantes et sub incommutatione anathematis inhibentes, ne quis sine assensu tuo et licentia in toto Gandensi oppido vel oppidi suburbio scolas regere presumat.

Datum Remis per manum Alexandri cancellarii nostri²³ anno dominice Incarnationis M^o C^o LXXVIII°.

(a) in C.: *charissimus*; (b) in C.: ontbreekt *in*; (c) in C.: *abundantiam*; (d) in D.: *ultimum*; (e) in C.: ontbreekt *factum*; (f) in C. en D.: *rationabilem*; (g) in C.: ontbreekt *fili*.

5.

Willelmus, aartsbisschop van Reims en pauselijk legaat, oorkondt dat het tiende van Lovendegem aan de kanunniken van St.-Veerle zal toebehooren, en dat hij de kanunniken van diezelfde kerk de vrijheid van begrafenissen toestaat.

1190.

- A. Gent, RA, *fonds St.-Veerle*, oorkonden op datum. Oorspronkelijke oorkonde op perkament (h. 288, pl. 38, b. 289 mm.) met door twee gaten een dubbele staart in rode zijde; zegel ontbreekt²⁴. Op de rug: „*Tiende van Lovenneghem*” (16° e.) — Op het door de archivaris aangebrachte papier: „*De decima de Lovendeghem et de libera sepultura. 1190-LII*” (18° e.).
- B. Gent, UB, *hs. 572*, afschrift 18° eeuw cartularium, pp. 26-27, naar A, met de rubriek: „*Copia litterarum originalium archiepiscopi Remensis et cardinalis, quibus decimam de Lovendeghem dat canonicis S. Pharaïldis, et eis liberam concedit sepulturam, de anno 1190*”.
- C. Gent, UB, *hs. 567*, afschrift 18° eeuw cartularium, p. 119, naar A, met de rubriek: „*Decima de Lovendeghem conceditur canonicis sanctae Pharaïldis et liberam sepulturam 1190*”.
- D. Londen, BM, *add. ms. 16.954*, afschrift 18° eeuw cartularium, p. 25, naar B, met dezelfde rubriek als C.

(23) Alexander, kanselier van de aartsbisschop van Reims, van 1176 tot 1180 (Cfr. E. Reusens, *Les chancelleries inférieures*, p. 193).

(24) In het *hs. 572* wordt het zegel als nog voorhanden zijnde vermeld, zoals blijkt uit de volgende tekst: „*In medio ex chorda serica rubri coloris appendet sigillum in cera viridi impressum*”. In het *hs. 567* wordt het zegel beschreven als volgt: „*Dependet ex medio sigillum oblongum sub viridi ex utraque parte impressum; anterior pars repraesentat figuram integram abbatis, posterior medium cuiusdam figurae, et circum apparent adhuc + secretum S.*”

Uitgegeven: Miraeus-Foppens, *Opera diplomatica*, II, p. 980, naar A.
 Vermeld: A. Wauters, *Table chronologique*, II, p. 693.

Willelmus, Dei gratia Remensis archiepicopus²⁵, sancte Romane Ecclesie tituli sancte Sabine cardinalis, Apostolice Sedis legatus(, omnibus sancte matris ecclesie filiis ad quos littere iste pervenerint in Domino salutem.

Noverit universitas vestra quod nos decimam de Lovendeghien (a)²⁶ dilectis filiis nostris canonicis sancte Pharahildis in Gandavo in pace possidendam et quiete concedimus, sicut in scripto domini Pape²⁷ continetur auctentico. Nichilominus secundum canonicorum liberam eis concedimus et quietam, salvo tamen iure ecclesiarum a quibus mortuorum corpora assumentur inibi sepelienda.

Hec autem omnia, sicut in litteris domini Pape continentur (b) auctenticis, ut rata permaneant et illibata, presentis scripti pagina communimus, et sigilli nostri auctoritate confirmamus, statuentes et sub incommutatione anathematis firmiter inhibentes, ne quis hanc nostre confirmationis paginam audeat infringere aut ei temere contraire, salvo in omnibus Apostolice Sedis auctoritate.

Actum anno Verbi incarnati M^o C^o LXXXX°.

Datum per manum Lambini cancellarii nostri²⁸.

[onder de plooi:] De Brocroia.

(a) in B. en D.: *Lovendeghem*; (b) in C.: *continent*.

6.

Sigerus, burggraaf van Gent, oorkondt dat hij in de stad Gent een kapelanij heeft gesticht, waaraan hij allerlei inkomsten heeft verbonden.

1193.

A. Niet voorhanden.

B. Gent, UB, *hs.* 567, afschrift 18^e eeuw cartularium, pp. 97-98, vmdl. naar A, met de rubriek: „*Litterae foundationis cuiusdam capellaniae perpetuae in capella quadam in civitate Gandensi, de anno 1193*”.

C. Gent, UB, *hs.* 573, afschrift 18^e eeuw cartularium, pp. 4-6, vmdl. naar A, met de rubriek: „*Litterae fondationis cuiusdam capellaniae perpetuae in capella quadam in civitate Gandensi, de anno 1193*”.

(25) Willelmus, aartsbisschop van Reims (8 aug 1176-7 sept. 1202).

(26) Lovendegem: gem. O.VI., arr. Gent, k. Zomergem.

(27) Paus Clemens III (1187-1191).

(28) Lambinus of Lambertus, kanselier van Willelmus, aartsbisschop van Reims, van 1182 tot 1191. Hij was afkomstig van Brugge en werd in 1191 bisschop van Terwaan. Wanneer hij als kanselier van de aartsbisschop van Reims oorkonden ondertekent, neemt hij gewoonlijk de naam Lambinus aan. Wanneer hij oorkonden ondertekent als bisschop van Terwaan, noemt hij zich altijd Lambertus (Cfr. E. Reusens, *Les chancelleries inférieures*, p. 193).

Vermeld: L.A. Colinez, *Collégiale de Sainte Pharaïlde*, p. 6.

Niet uitgegeven.

In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen.

Quoniam labilis est hominum memoria, necessarium est scripto commendari ea quae volumus ad posterum memoriam transmitti. Ea propter ego Sigerus²⁹ Gandensis castellanus, volo sit notum omnibus tam futuris quam praesentibus quod, Domino inspirante, de voluntate et assensu uxoris meae Petronellae, quod (a) allodium meum quod Deddemensch et terram secus domum meam in Gandavo, quae appellatur Brelo, quam propria pecunia comparavi, capellae, quae iuxta domum meam praedictam in Gandavo fundata est, ad opus capellani in perpetuum assignavi. Insuper etiam censum duarum mensurarum, alteram in qua manet Walterus Angelicus, alteram in qua manet (b) Rolinus clericus, quas de domno meo comite Balduwino³⁰ in feudum tenebam, quas etiam ipse (c) dominus comes pro remedio animae suae et uxoris suae Mariae et antecessorum suorum praedictae capellae ad opus cuiusdam capellani mecum liberaliter concessit. Ex his omnibus capellanus omnem fructum recipiet, ita tamen quod luminaria et vinum et etiam oblatas ad opus sacrificii providebit. Hoc autem capellanus observabit, ut quotiescumque divina celebrabit in memoria mortuorum post decessum meum et uxoris meae specialiter nominis mei et uxoris meae memoriam habebit. Quod si forte praefatam capellaniam aliquo infortunio, quod Deus avertat, desolari contigerit, in ecclesia sanctae Pharaïldis ad aliquod altare capellanus meus ministrabit et fructus praedictos recipiet, et simili modo altari illi sicut et capellae pronominatae providebit, scilicet de luminariis et ceteris praedictis. Quia vero electio capellani qui praefatae praesit capellae de nostro iam pendet arbitrio, dominum Aegidium sacerdotem, virum quidem boni testimonii et honestum, eligimus, eique praefatos redditus ad vitae suae terminum libere assignamus. Sed et si (d) aliquis forte successorum meorum, quod obsit, praefatos redditus, quos praedicto Aegidio divinae pietatis intuitu (e) et pro remedio animarum nostrarum absolute assignavimus, diminuere vel ex toto subtrahere attemptaverit, abbas sancti Bavonis canonica censura eos coheebit, quia praenominata capella sita est in eius patronatus.

Ne autem hoc dictum comitis et mea et uxoris meae traditio et devota concessio aliqua possit sub dola machinatione cassari, cartam (f) praesentem in testimonium veritatis cum subnotatione eorum qui inter fuerunt, et domni mei Balduwini Flandriae et Hannoniae comitis sigilli et mei et uxoris meae et abbatis sancti Bavonis appensione confirmavimus.

Signum Wihelmi, Tornacensis canonici atque Fici, S. Remerri, militis de Hosdin (g), S. Henrici preconis, S. Simonis Flans, S. Balduwini Alne-

(29) Sigerus II, burggraaf van Gent (1186-1199). (Cfr. W. Blommaert, *Les châtelains de Flandre*, p. 49).

(30) Wellicht is hier de met Maria van Champagne gehuwde Boudewijn IX bedoeld, wiens regering weliswaar slechts op 15 november 1194 aanvangt, en niet Boudewijn VIII, wiens echtgenote Margareta van den Elzas overleed in 1191.

rici, S. Walteri Angelici, S. Gisberti de Aldenaerde, S. Joannis sacerdotis (h) de Clusa, S. Walteri de Clusa.

Actum anno gratiae M^o C^o nonagesimo tertio.

(a) in C.: ontbreekt *quod*; (b) in C.: ontbreekt *Walterus Angelicus alteram in qua manet*; (c) in C.: leest men *ipre*; (d) in C.: *sed si et*; (e) in C.: *intuetu*; (f) in C.: *cartum*; (g) in C.: *Hordin*; (h) in C.: ontbreekt *sacerdotis*.

7.

Boudewijn IX, graaf van Vlaanderen en Henegouwen, oorkondt dat, telkens een prebende vrij komt, de inkomsten van die prebende gedurende één jaar de kerkfabriek van St.-Veerle zal ten deel vallen.

2 mei 1197.

A. Niet voorhanden.

B. Gent, UB, *bs.* 572, afschrift 18e eeuws cartularium, p. 27, naar A, met de rubriek: „*Copia litterarum originalium in parchameno conscriptorum Balduini comitis Flandriae, quoad fabricam ecclesiae S. Pharahildis, de anno 1197*”.

C. Londen, BM, *add. ms.* 16.954, afschrift 18^e eeuws cartularium, pp. 26-26, naar B, met dezelfde rubriek.

Niet uitgegeven.

Ego, Balduinus, comes Flandriae et Hannoniae, notum esse volo tam futuris quam presentibus quod cum ecclesia sanctae Pharahildis in Gandavo praepositos redditus non habeat unde sartatecta sua possunt (a) reparari, ne per successorum incuriam vel elemosinarum defectum ipsius ecclesiae fabricam penitus in posterum destrui contingat ac labefactari, de redditibus qui praebendis eiusdem ecclesiae deputati sunt, ei duximus (b) providendum, statuens provida deliberatione et canicorum (c) eiusdem ecclesiae consilio, quod quotiescumque in eadem ecclesia praebenda aliqua simpliciter vacare contigerit, fructatus praebendae a die qua vacaverit per annum in usus cedet ad fabricam ipsius ecclesiae reparandam.

Ut autem hoc ratum et incon vulsum permaneat, praesentem paginam sigilli mei appensione corroboraui.

Actum anno Domini M^o C^o LXXXVII°, VI° nonas Mai.

(a) in C.: *possint*; (b) in C.: *duxi*; (c) moet *canonicorum* gelezen worden, zoals in C.

8.

Boudewijn IX, graaf van Vlaanderen en Henegouwen, oorkondt dat Sigerus, burggraaf van Gent, met instemming van zijn echtgenote Petro-

nella en zijn zonen Sigerus en Daniël, drie kapelanijen heeft gesticht, één in de Veerlekerk te Gent, en twee te Ertvelde.

juni 1199

A. Niet voorhanden.

B. Gent, UB, *hs.* 567, afschrift 18e eeuws cartularium, p. 99, vmdl. naar A, met de rubriek: „*Litterae comitis Flandriae quibus testatus Sigerus castellanum Gandavensem fundasse tres capellanas, unam in ecclesia sanctae Pharaïldis, duas alias in Aertevelde.*”

Uitgegeven: A. Duchesne, *Histoire généalogique des maisons de Guines, d'Ardes, de Gand et de Coucy, Preuves*, p. 677, naar A.

Vermeld: A. Wauters, *Table chronologique*, III, p. 113; - L.A. Colinez, *Collégiale de Sainte Pharaïlde*, p. 7.

Ego, Balduinus, Flandriae et Hannonie comes, notum facio tam praesentibus quam futuris, quod fidelis meus Sigerus castellanus Gandensis ³¹ cum assensu Petronillae ³² uxoris suae, et filiorum suorum Sigeri ³³ et Danielis, tres capellanas, unam in ecclesia sanctae Pharaïldis in Gandavo, secundam apud Aertevelde ³⁴ in basilica in honore beatae Virginis in curia iuxta domum ipsius fundata, tertiam similiter apud Aertevelde in basilica hospitalis ante portam domus suae constituti, pro remedio animae suae constituit, quibus par manum meam omnes decimas suas in Vremdeka ³⁵ et Grove, quas a me pacifice tenebat, in perpetuum assignavit. Ita quod tres sacerdotes proventus decimarum illarum inter se ex aequo dividunt, qui cotidie divina pro ipsius salute, et uxoris suae et filiorum suorum celebrant. Quidquid decimis illis accrescere contigerit, capellanorum erit. Si capellaniam vacantem infra quindecim dies ipse castellanus vel heres suus alii capellano non contulerit, ego potero eam cui voluero personae idoneae conferre. Si quam iniuriam vel violentiam super decimis illis capellaniae illatam, castellanus vel heres suus vel distulerit vel emendare non potuerit, ego faciam emendari. Praeterea in redditibus suis de Vremdeka quatuor marcas monialibus de Forest et praedicto pauperum hospitali marcam unam pro anniversario Arnulphi filii sui annuatim solvendam assignavit. Insuper decimam omnium proventuum, qui spectant ad domum suam de Aertevelde, intus vel extra, praedicto hospitali ad sublevandum pauperum necessitates assignavit.

(31) Sigerus II, burggraaf van Gent; zie *oorkonde* n° 6.

(32) Petronilla, dochter van burggraaf Rogerus van Kortrijk, voorganger van Sigerus II, en zijn eerste vrouw, Sara van Rijsel (cfr. W. Bloemmaert, *Les châtelains de Flandre*, p. 50).

(33) Sigerus III, burggraaf van Gent (1200-1227) (cfr. *ibidem*).

(34) Aertevelde: Ertvelde, gem. O.-Vl., arr. Eeklo, k. Assenede.

(35) Vremdeka: Vremdyck, ambacht Boechoute, westelijk Zeeuws-Vlaanderen.

Haec igitur prout hic commemorata sunt, recognovit coram me praefatus castellanus, concedente uxore sua Petronilla, consensum etiam praebentibus Sigero et Daniele, filiis suis. Ego itaque testimonium perhibens veritati, hoc scriptum de tali recognitione factum sigilli mei appensione confirmavi.

Actum anno dominicae Incarnationis, millesimo centesimo nonagesimo nono, mense Iunii.

9.

Boudewijn IX, graaf van Vlaanderen en Henegouwen, oorkondt welke inkomsten hij aan de priester van zijn kapel te Gent, die ter benoeming van zijn notarius Rodulfus staat, heeft toegekend.

s.d. (1196-1200) ³⁶.

A. Gent, RA, *fonds St.-Veerle*, oorkonden op datum. Oorspronkelijke oorkonde op perkament (h. 123, pl. 21, b. 253 mm.), met enkele spleet, staart en zegel verdwenen ³⁷. — Op de rug: „*De capella in castello Gandensi*” (b. 13^e e.). — „C 46. *Augmentatio facta dotatio capellanie Balduinum comitem Flandrie qui donavit decimam de Burst, Dorezele, Desseldonck etc*” (!). „*De decima de Borst sive de...*” (15e e.).

B. Gent, UB, *hs.* 567, afschrift 18e eeuws cartularium, p. 91, naar A, met de rubriek: „*Litterae foundationis capellaniae castri Gandavensis*”.

Uitgegeven: a. Ch. Duvivier, *Actes et documents anciens intéressants la Belgique* (C.R.H., *nieuwe reeks*, Brussel 1903), II, p. 287, naar A; b. E.I. Strubbe, *Egidius van Breedene* (Brugge, 1942), p. 152, naar A.

Ego, Balduinus, Flandrie et Hanonie (a) comes, notum facio omnibus tam modernis quam futuris quod ex assensu uxoris mee Marie ³⁸ quosdam redditus presbytero in capella mea, que est in castro Gandensi, administraturo, divine pietatis instinctu assignavi. Predicti vero redditus hiis locis debent colligi: de decima de Borst ³⁹ quam rodulfus notarius ⁴⁰ sub censu tenet hereditario, IIII^{or} libri, de censu de Dorezele ⁴¹ V (b) libre, de novo

(36) Rodulfus, notarius van de graaf, wordt immers vermeld tussen 1196 en 1200 (cfr. E. Reusens, *Les chancelleries inférieures*, p. 128; De Smet, *Chroniques de Flandre*, II, p. 819).

(37) In *hs.* 567 wordt het zegel als nog voorhanden zijnde vermeld, zoals blijkt uit volgende tekst: „*Ex medio appendet sigillum ex duplici charta pergamena in cera rubri coloris*”.

(38) Maria van Champagne, echtgenote van Boudewijn IX, graaf van Vlaanderen en Henegouwen.

(39) Burst, gem. O.-VI., arr. Aalst, k. Herzele.

(40) Zie n. 36.

(41) Dorezele, pr. O.-VI., arr. Gent, k. en gem. Evergem.

censu et de nova decima de Yveta (c) et de Desseldonc⁴² et de Mendonc⁴³ et de Dorenzele, VI (d) libre, et quicquid eisdem VI (e) libris usque ad XI (f) libras accreverit. Electionem vero presbyteri in prefata capella mea ad presens concessi Rodulfo notario, et quemcumque idem R[odulfus] notarius michi presentaverit, possessione prefati beneficii, ex mee liberalitatis donatione, sine omni contradictione potietur.

Ut igitur hec mea constitutio firmum ac perpetuum sortiatur effectum, ipsam constitutionem presenti scripto confirmavi, sigili mei appensione corroborato.

(a) in B.: *Hannoniae*; (b) in B.: *quinque libre*; (c) in B.: *Yvera*; (d) in B.: *sex libre*; (e) in B.: *sex libris*; (f) in B.: *undecim libras*.

(42) Desteldonck, gem. O.-VI., arr. Gent, k. Evergem.

(43) Mendonck, gem. O.-VI., arr. Gent, k. Loochristi.

Nog over het overstromingsgebied van de IJzer in de middeleeuwen, de „Magna Scusa” en de abdij Ter Duinen (1184)

door

Roger DEGRYSE

In zijn zeer systematische en overzichtelijke studie over de „historische geografie van het overstromingsgebied van de IJzer in de middeleeuwen” brengt de heer R. Boterberge de kwesties van de loop van het „aqueductum inter Furnes et Dixmuda” (1183) en de ligging van de „magna scusa” (1184) te berde. Hij ziet tussen beide kwesties geen enkel verband en aanvaardt niet, dat genoemd kanaal ten oosten van Nieuwpoort zijn uitmonding had en de „magna scusa” aldaar gelegen was¹. Om zijn stelling te bewijzen, voert de heer R. Boterberge enkele argumenten aan, die we hier opnieuw willen onderzoeken en trachten te weerleggen.

Vóór 1183 werd op last van graaf Filips van de Elzas een kanaal aangelegd, ten einde Veurne een nieuwe of betere verbinding te water met Diksmuide te verzekeren. Dit weten we dank zij één enkel gegeven. In 1183 inderdaad stelde de vorst het cijfer vast van de geldelijke vergoeding, die enkele „hospites”, verbonden aan de abdij van Ename, voor hun onteigende gronden zouden ontvangen². In de desbetreffende oorkonde staat „aqueductum inter Furnes et Dixmuda”, wat de heer R. Boterberge doet besluiten, dat die waterweg onmogelijk over de IJzerhaven, d.i. Nieuwpoort, kan gelopen hebben, alhoewel er uitdrukkelijk aan toegevoegd wordt „inicium habentem ab Ysera”. De heer R. Boterberge gaat inderdaad uit van de vaststelling, dat de abdij van Ename nooit bezittingen meer noordwaarts dan Pervijze of de Venepe heeft gehad. Hij verliest evenwel uit het oog, dat in de 12de en 13de eeuw het aanleggen van een kanaal zeer dikwijls op kanalisatie van bestaande waterlopen neerkwam. Gezien Veurne aan de Venepe gelegen was, mag men aannemen, dat in de eerste plaats die waterloop gekanaliseerd geworden is. De nieuwe of vernieuwde waterweg kan dan ook bestaan hebben uit een gekanaliseerde verbinding tussen de Venepe, waaraan de parochie Pervijze paalde, en de IJzermonding ten

(1) R. Boterberge. *Historische Geografie van het Overstromingsgebied van de IJzer in de Middeleeuwen*, in *Handel. Maatsch. Gesch. en Oudh. Gent*, dl XVI (1962), blz. 77-142. Zie blz. 116-117.

(2) „Noverint et presentes et posteris quod Philippus, comes Flandrie, jussit fieri aqueductum inter Furnes et Dixmuda, inicium habentem ab Ysera et se longius extendentem per diversas terras...”. Ch. Piot. *Cartulaire de l'abbaye d'Ename*. Bruges, 1881 blz. 63, nr 68.

oosten van Nieuwpoort³. De volledige tolvrijdom, die Veurne in 1176 van Filips van de Elzas te Nieuwpoort te land en te water ontving, wijst o.i. op het bestaan van deze verbinding⁴, die naderhand de „waterghanc” genoemd zou worden⁵. De uitdrukking „inicium habentem ab Ysera” betekende ongetwijfeld, dat de eigenlijke waterweg tussen Nieuwpoort en Diksmuide de IJzerstroom volgde⁶.

Het nieuwe kanaal, dat Veurne langs de IJzer met Diksmuide verbond, moet, indien het overeenstemt met de „waterghanc”, zijn monding ten oosten van Nieuwpoort gehad hebben. Daar lag de oostsluis, die wij met de „magna sclusa” vereenzelvigen. Deze identificatie wordt door de heer R. Boterberge verworpen. De „magna sclusa” was een zeer belangrijke sluis, die in 1184 aan de zorgen van de abdij Ter Duinen toevertrouwd werd. De desbetreffende tekst geeft evenwel geen aanduidingen nopens haar juiste ligging. Toch bevat hij een gegeven dat van belang zou kunnen zijn. De abdij zou ook de zorg krijgen over een „alteram slusam” in het

(3) De „Venepe” was eigenlijk de naam voor het in 1138 vernoemde „fossatum quod a Isera usque Furnis extenditur”, wat op een reeds bestaande kanalisatie tussen Veurne en de IJzer in de streek van Ramskapelle wijst. Zie R. Boterberge, *o.c.*, blz. 101, kaart 4. — Het nieuwe kanaal was slechts een verdere aanpassing, maar nu langs de Nieuwpoortse haven om. Zie op dezelfde kaart de Koolhofvaart.

(4) L. Gilliodts-Van Severen. *Coutumes de la ville et chatellenie de Furnes*, dl. III, blz. 23, nr IV. — Ook professor Hans van Werveke zag een verband tussen deze tolvrijdom en het nieuwe kanaal. Bovendien trekt hij de aandacht op het woord „jussit”: de graaf „deed”, volgens de oorkonde van 1183, een kanaal tussen Veurne en Diksmuide graven. H. van Werveke. *De economische politiek van Filips van de Elzas (1157-68 tot 1191)*, in *Meded. v.d. Kon. VI. Ac. voor Wet., Let. en Sch. Kunsten v. België*. Kl. der Let. Jaarg. XIV (1952), nr 3, blz. 3-18. Zie blz. 12. — R. Boterberge vraagt zich af of dit kanaal werkelijk gegraven geworden is. Hoe dan de ontegeningen, waarvan in 1183 sprake is, te verklaren?

(5) Nieuwpoort lag ten westen van de „waterghanc”. Dit blijkt uit de kadastrale beschrijving van deze stad van 1314 met de opsomming van de „parken” met huizen onderworpen aan de heffing van „s gravenlandschuld”. De opsomming begint met de vermelding, dat al wat „boesten waterganghe licghet van der moenche huus es een paerc”. Park 2 begint met „Jehan Camerlinck westward over vander sluus oop de gracht zutward...”. Met „moenche huus” werd het huis van de Duinenabdij en met „sluus” de oostsluis bedoeld. Het kadaster werd uitgegeven door R. de Beaucourt de Noortvelde in zijn werk, waarvan alleen deel II verscheen: *Nieuport. Documents historiques*. Ostende, 1904, blz. 111-166. De tekst van de uitgave laat veel te wensen over.

(6) „IJzer” was in de middeleeuwen niet alleen de naam voor de stroom of „fluvium Ysere” (anno 850), maar ook voor de stroommonding in meer beperkte zin. In de Engelse documenten worden de lieden van Nieuwpoort eenvoudig aangeduid als zijnde herkomstig van de IJzer. H.J. Smit. *Bronnen tot de geschiedenis van de handel met Engeland, Schotland en Ierland*, deel I (1150-1485), passim. — „Burgenses et homines nostri portus de Novoportu, qui vulgariter dicitur Yssera...” Rymer. *Foedera, conventiones etc.* Dl. I, blz. 142. Stuk van 14 augustus 1274 nopens de arrestatie van Nieuwpoortse vissers te Northam nabij Berwick upon Tweed. — Zelfs indien in 1183 met Ysera de stroom bedoeld werd, dan is daar nog de vaststelling, dat in 1138 het oudere kanaal van Veurne of Venepe nabij Ramskapelle in de IJzer liep. Daar lag trouwens nog omstreeks 1140 de „Yseram portum”, wat zou kunnen laten veronderstellen, dat de IJzermonding op dat ogenblik nog tot nabij Ramskapelle reikte. F. Van de Putte. *Cronica et cartularium monasterii de Dunis*, blz. 443. Oorkonde van kort na 1138. — De kwestie, waar deze „Ysera portus” gelegen was, wordt door R. Boterberge niet aangeraakt.

noordelijk gedeelte van haar domein, de Grote Hemme, indien dergelijk waterwerk aldaar opgericht moest worden. Daaruit besluit de heer R. Boterberge, dat de „magna sclusa” zich in het zuidelijk gedeelte van de Grote Hemme, d.i. in de Venepe, moet gesitueerd worden en met de daar gelegen Venepesluis te vereenzelvigen is ⁷.

Een argument, dat tegen de stelling van de heer R. Boterberge pleit, is het grondbezit van de abdij Ter Duinen ten oosten van Nieuwpoort nabij de oostsluis. De oorsprong van dit bezit moet o.i. in de zorg van de monniken over de „magna sclusa” gezocht worden. Ongetwijfeld heeft Filips van de Elzas, toen hij in 1184 aan Ter Duinen opdracht gaf zich met het onderhoud van deze sluis in te laten, tevens toestemming verleend aldaar een stuk bodem in bezit te nemen om er een sluishuis op te richten. Deze grond maakte evenwel deel uit van het aanslibbingsgebied Zande(s)-hoofd ⁸, waarop de O.-L.-Vrouwabdij van Burburg sinds 1107 rechten had ⁹.

(7) „... eo tenore ut ipsi fratres magnam sclusam sub sua custodia debeant conservare, et quicquid propter maris inundationem que fossatum rumpat, fodiendo refeci... Vero si casa aliquo prefata slusa aut poenibus destructa au vetustate consumpta aut aliquid magni de ejus machina fuerit confractum, nichilominus ad fratrum spectabit industrium vel impensam, sed communi totius populi restaurabitur expensa... Porro si in septentrionali parti Hem, alteram slusam, consideratione utilitatis, construi contigit, in solido ac tuso ponetur loco et eam cum gottis suis, lege superioris, fratrum cura tueri tenebitur”. F. Van de Putte, *o.c.*, blz. 166, nr 277. Oorkonde van 22 maart 1184 (n.s.), waardoor Filips van de Elzas de Duinenabdij ontslaat van belastingen op haar landerijen in Veurne-Ambacht gelegen. Zie ook R. Boterberge, *o.c.*, blz. 113 en 116. — In deze tekst is er, in verband met de „magna sclusa” en het „fossatum”, wel degelijk sprake van overstroming door de zee, wat op de nabijheid van de kust en een zeesluis wijst. Bovendien blijkt duidelijk uit de tekst, dat de zorg over de „magna sclusa” zoveel als een openbare dienst was, waaraan de polderbevolking van gans de kasselrij, die niet aan de Duinenabdij onderworpen was, moest medewerken. De tegenstelling met de eventueel op te richten „alteram slusam” is opvallend, vermits die gesitueerd wordt en wel in het noordelijk deel van de Grote Hemme (zie Boterberge, blz. 101, kaartje). In de tekst wordt evenwel niet gezegd, dat de „magna sclusa” voor de afwatering van het Hemmegeod moest dienen en nog minder, dat ze er in het zuidelijk deel lag. Toch concludeerde de hr Boterberge daaruit, „dat, zoals zij (de monniken) nu (in 1184) de „magna sclusa” ten zuiden van de Hemme onderhouden, zij eventueel ook voor de zorg van de „altera slusa” ten noorden van de Hemme zullen moeten instaan”. Zie R. Boterberge *o.c.*, blz. 117. Eigenlijk neemt de schrijver min of meer de interpretatie van G. Van de Woude over, daar waar deze beweert: „In 1183 verkrijgen de monniken de toelating een sluis te bouwen in het noordelijk gedeelte van de Hemme, dus in de nabijheid van Nieuwpoort. Ten zuiden van de hoeve was een veel belangrijker sluis Venepesluis genoemd...”. Zie G. Van de Woude. *Ter Duinen, kustmacht onder de graven*. Antwerpen, 1944, blz. 37. — Zie ook blz. 36: G. Van de Woude aanvaardt aldaar toch de identificatie van de „magna sclusa” met de Nieuwpoortse oostsluis.

(8) De filologische verklaring van de plaatsnaam Sandeshovetha (1168) of Zandehoeft (1272) schijnt op moeilijkheden te stuiten wegens de aanwezigheid van de genitief -s, die nochtans niet steeds voorkomt. Sommige filologen verwerpen de verklaring alsof Zande(s)hoofd de betekenis van zandhoofd, zandig duinland, zou hebben en menen, dat de meest aanneembare hypothese zou zijn: hoofd of vooruit-springend gedeelte van een duinland, Sand genoemd. Later zou de term Sandeshoved, Zande(s)hoofd, de naam van het gehele zand geworden zijn. J. De Langhe. *Toponymyca uit de kuststreek*, in Biekerf, jaar 1960, blz. 146-148, naar Gysseling, in Mededelingen Naamkunde, dl 35 (1959), blz. 67-68. — Dat Zande(s)hoofd een misvorming van „zandig hoofd” zou zijn, willen wij zo maar niet onmiddellijk verwerpen, aangezien op oude kaarten van de IJzermonding de term „sandich landt”

Met deze rechten blijkt de graaf alsdan geen rekening gehouden te hebben, evenmin als toen hij twintig jaar voordien, in 1163, op het duin Zande(s)-hoofd de stad Nieuwpoort stichtte¹⁰. De heer R. Boterberge haalt een oorkonde aan, waaruit zou moeten blijken, dat eerst omstreeks 1190 Ter Duinen in het bezit van een stuk grond ten oosten van Nieuwpoort zou gekomen zijn. Volgens een verklaring door abt Amilius van Baudelo in 1233 afgelegd, bezat de abdij inderdaad toen sinds meer dan 43 jaar, krachtens een gift van Filips van de Elzas, een „domum et terram apud Nieuwepoort”¹¹. Deze diende echter als plaats, waar de conversen en vissers hun haringnetten konden drogen, en dus niet als sluishuis. Met „Nieuwepoort” werd bovendien niet de IJzerhaven bedoeld, maar Grevelinge, dat omstreeks 1190, evenals Nieuwpoort, nog een „novus portus” of nieuwe stad was¹². Dit wordt bevestigd door twee bekrachtigingsoorkonden van vóór 1200, dus van kort na de schenking¹³.

Dat het grondbezit van Ter Duinen tot 1184 opklimt, is uit latere bronnen af te leiden. Wel is waar werd de abdij eerst in 1241 door gravin Johanna en graaf Thomas in het bezit gesteld van het perceel gronds, 192 roeden groot, dat tussen de twee sluizen, waaruit waarschijnlijk de „magna sclusa” bestond, gelegen was¹⁴. Uit een inventaris van het bezit van de

voorkomt. Zie Alg. rijksarch. te Brussel. Kaarten en plannen. Mns 293. Kaart van het einde van de 17e eeuw (1661?). Rechteroever.

(9) R. Boterberge, *o.c.*, blz. 124-126 — „... novam terram nomine Sandeshove, que per iactum maris iam crevit et quicquid in posterum accrescet super fluvium Ysare sitam”. F. Vercauteren. *Actes des comtes de Flandre*, blz. 103, nr 37.

(10) Eerst in 1272 legde de O.L.Vrouwabdij van Burburg zich bij deze ont-eigening neer: „Et parmi ce li abbesse et li couvens devant dites cuitent et ont cuitent le terre ke on appelle Zandehoeft, u ore en partie siet li vile de Nueport...”. L. Gilliodts-Van Severen. *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, in *Coutumes des Pays et Comté de Flandre, quartier de Furnes*, t. V., Bruxelles, 1901, blz. 162, nr XIV. Oorkonde van februari 1272 (n.s.). — Voor de stichting van Nieuwpoort, zie: R. Degryse, *'s Graven domein te Nieuwpoort (in de middeleeuwen)*, in *Hand. Soc. Em. Brugge*, dl LXXXV (1948), blz. 72-74. — R. Boterberge, blz. 126.

(11) „quod ecclesia de Dunis ex dono pie memorie Philippi, comitis Flandrie, omni tempore quo ego fui in ordine, per quadraginta tres annos et amplius, habuit domum et terram apud Nieuwepoort, ubi recia sua sicare solent et extendere conversi eiusdem ecclesie piscatores...”. F. Van de Putte et C. Carton. *Chronique de l'abbaye de Ter Doest*, blz. 47, nr XIX. Stuk van mei 1233.

(12) H. Van Werveke, *o.c.*, blz. 5.

(13) „quinque mensuras partim dunarum, partim werplandii mei apud Grevenigga ad recia desiccanda” — „quinque mensuras partim dunarum, partim werplandii, ex donatione comitis Philippi, apud Grevenigem ad piscatorum retia desiccanda”. V.d. Putte, *Cron. et cart. de Dunis*, blz. 174 en 266. Bekrachtigingsoorkonden, respectievelijk van graaf Boudewijn IX, anno 1197 of daaromtrent, en paus Innocentius III van 21 mei 1199. — R. Boterberge steunt hier nogmaals op Van de Woude, *o.c.*, blz. 51 en 131.

(14) „Eodem anno (1241), mense junio, Thomas et Joanna... dederunt in perpetuam eleemosinam suam mensuram jacentem inter duas aqueductus slusarum versus aquilonem juxta Neoportum habentem in latitudine ab oriente in occidentem duodecim virgas et in longitudine ab austro in aquilonem sexdecim virgas”. Ad. de Budt. *Cronica abbatum monasterii de Dunis*, uitgave C.L. Carton, Brugis, 1839, blz. 116. — G. Van de Woude, *o.c.*, blz. 130. — Reeds in 1233 is er sprake van een huis met grond van de Duinenabdij nabij Nieuwpoort: „extra Novum Portum infra dicum”, C.C.D., blz. 363. Stuk van december 1233.

abdij, die in 1246 op bevel van gravin Margaretha gemaakt werd, vernemen we evenwel, dat de totale oppervlakte gronds, die Ter Duinen ten oosten van Nieuwpoort langs de IJzer in bezit genomen had, 24 gemeten bedroeg¹⁵. In 1269 besliste de gravin, tot regeling van een geschil tussen ter Duinen en Veurne-Ambacht, dat de abdij de zorg over de „verse” deur, een van de beide deuren van de oostsluis bij Nieuwpoort, behield, maar dat de door de monniken aangestelde sluismeester onder het toezicht van de watergraven van Veurne-Ambacht zou staan¹⁶. Deze uitspraak bewijst dat Ter Duinen er steeds de zorg over de deur of de deuren moet gehad hebben en dat de sluis zelf slechts met de vroegere „magna sclusa” kan vereenzelvigd worden.

De geleidelijk inpalming door de Duinenabdij van een „hem sive utdiic monachorum” ten oosten van Nieuwpoort en de oostsluis beviel op de duur allerminst aan de O.-L.-Vrouwabdij van Burburg. Deze verkreeg in 1272 van gravin Margaretha, in ruil voor haar rechten op het gedeelte van Zande(s)hoofd, waarop de stad Nieuwpoort zich uitgebreid had, de officiële erkenning van het bezit van haar „hemmekin” of „utdiic comitis”, gelegen ten oosten van het door de Duinenabdij gewonnen land¹⁷. Met dit klooster zelf sloot ze in 1275 een akkoord, dat zoveel als een „modus vivendi” was. Daardoor bleef Ter Duinen in het bezit van haar „utdiic”, waarvan de oppervlakte ondertussen van 24 tot 26 gemeten aangegroeid was¹⁸. In de desbetreffende oorkonde staat duidelijk, dat het deel van Ter Duinen gelegen was „prope sclusas et domibus in eo fundo constructis”. Er kan dus geen sprake zijn, zoals de heer R. Boterberge beweert, van een nieuwe

(15) „Item, ad orientem ville, que dicitur Nieuport, mansuram in qua domus de Dunis sita est cum appendiciis suis et viginti quatuor mensuris terre”. F. Van de Putte. C.C.D., blz. 200. — R. Boterberge, blz. 127.

(16) De verse deur of „fres wis del ecluse ki est a Noefport” was de deur, die op het kanaal uitkwam. De andere deur, langs de kant van de IJzerhaven, was de zoute deur. Dit wijst er op dat de sluis bestond uit een sas. In de oorkonde, dagedateerd van april 1269, is er overigens sprake van de doorvaart van schepen: „des neis ki i passeront”. F. Van de Putte. C.C.D., blz. 357. — R. Boterberge, blz. 118.

(17) „ke comme nos boenes amies li abbeesse et li couvens de Bourbourg demandaissent dedent le banlieue de Nueport une terre ke on apele le hemmekin ke li mers a jete, et ki onques ne fu dikie par le raison dune chartre que li abeesse et li couvens devant dit ont de nos ancestres sour chou ke jet de meir ki en cele partie poroit accroistre deveroit estre leur...”. Het hemmekin strekte zich uit tot de „dic ke on apele le dic le conte u cil des Dunes orent jadis une maison dedenz le dic devers le terre” en had een oppervlakte van 29 en 1/8 gemeten. L. Gilliodts-Van Severen. Coutumes de Nieuport, o.c., blz. 162, nr XIV. Stuk van februari 1272 (n.s.). — R. Boterberge, blz. 126.

(18) „... questionem movissemus super quodam fundo sito super fluvium Ysare ex parte orientali ville Novi Portus prope sclusas et domibus in eodem fundo constructis cum pertinentiis et appenditiis suis ac quibusdam novis terris circiter viginti sex mensuris cum accrementis suis presentibus et futuris super predictum fluvium Ysare et prope dictum fundum sitis, hem sive utdiic monachorum vulgariter nominatis, contiguus et confinibus terre nove ecclesie nostre que hem sive utdiic comitis communiter dicebatur, ecclesie nostre nuper libertate a comite Flandrie... quos nos nomine ecclesie nostre dicebamus jure domini vel quasi ex donatione comitum Flandrie pertinere...”. V. d. Putte. C.C.D., blz. 411. Stuk van 12 mei 1275. — De O.-L.-Vrouwabdij van Burburg ontving als vergoeding voor het geleden verlies („pro compositione”) 30 pond parisis. Adr. de Budt. *Cron. de Dunis*, o.c., blz. 122.

aanwinst van de monniken, waardoor hun grondbezit ten oosten van Nieuwpoort tot 50 gemeten gestegen zou zijn¹⁹. De „modus vivendi” van 1275 kan slechts geïnterpreteerd worden als een toepassing van de verworven rechten van de Duinenabdij op de bodem nabij de oostsluis. Deze rechten zelf kunnen alleen verklaard worden, indien men de oostsluis met de „magnaclusa”, waarover het klooster in 1184 de zorg kreeg, vereenzelvigd. Overigens waren na 1275 de duinenabdij en de O.-L.-Vrouwabdij van Burburg gezamenlijk werkzaam bij het aanleggen van nieuwe dijken ten oosten van Nieuwpoort. Dit gaf zelfs in 1293 aanleiding tot een conflict met deze stad, die gans de „havene” stroomafwaarts van Nieuwendamme wenste te controleren²⁰. In 1294 verbood graaf Gwijde aldaar alle verdere indijking. Tevens gaf hij de gemeente Nieuwpoort toelating stroomafwaarts van Nieuwendamme spuien op te richten²¹. Toch zouden naderhand beide genoemde kloosters gezamenlijk nog gronden ten oosten van Nieuwpoort indijken²².

De oostsluis was niet de enige sluis, die nabij Nieuwpoort de afwatering van Veurne-Ambacht regelde. Dergelijke sluis, de westsluis, lag aan de westkant van de stad nabij de haven²³. De afwateringskanalen omheen Nieuwpoort vormden een boog, naderhand de „ryole” genoemd. Gans dit

(19) „In 1275 kocht Ter Duinen nog 26 gemeten nieuw land te Nieuwpoort, nabij haar Hem, van de O.-L.-Vrouwabdij van Broekburg voor 30 pond parisis, waardoor Ter Duinen alsdan in het bezit kwam van 50 gemeten”. R. Boterberge, blz. 127. — Niets is minder waar, aangezien in de desbetreffende tekst geen kwestie is van aankoop, maar van compromis, gesteund op de scheidsrechterlijke uitspraak van gravin Margaretha.

(20) „Et si doit tous li avenes demorer entirement a le ville de Noefport, tout ausi comme il lont mannie et tenu iuskes au jour dui”. Gemeenschappelijke keure van Nieuwpoort en Lombardside van april 1269 (oude of nieuwe stijl), art. 7. L. Gilliodts-Van Severen. *Coutumes de Furnes*, dl IV, *Coutumes de Lombardside*, blz. 14-16, nr II. — Betreffende het conflict tussen Nieuwpoort en de beide abdijen, zie de bijlage hieronder: tekst van een Nieuwpoortse schepenbrief van 7 mei 1293, waarin sprake is van de „diic kil (de twee abdijen) vellent faire en la terre kon appele Hem deles la ville de Nuport”. Deze oorkonde wordt door R. Boterberge niet besproken.

(21) „et que nus ne puist dikier dedens le havene devant dit”. Oktrooi en uitspraak van graaf Gwijde van 4 januari 1294 (n.s.), als antwoord op de Nieuwpoortse vraag tot bemiddeling van 7 mei 1293. L. Gilliodts-Van Severen. *Coutumes de Nieuport, o.c.*, blz. 174, nr XXV. — Boterberge, blz. 119.

(22) R. Boterberge, blz. 127, betreffende indijkingen omstreeks 1350. — „Anno eodem (1349), factum est concordatum inter abbatem Dunensem et abbatissam de Burborgh pro dicandis terris juxta Neoportum, communibus expensis”. Ad. de Budt, *o.c.*, blz. 129.

(23) Het „fossatum” ten westen van Nieuwpoort wordt reeds vermeld in 1240: „debent limitari parrochie supradicte versus aquilonem usque in mare per quoddam fossatum, quod dividit pasturas occidentalium dunarum a pasturis dunarum ballivie Noviportus”. Scheidsrechterlijke regeling van de begrenzing van de parochies Oostduinkerke en Nieuwpoort. L. Gilliodts-Van Severen. *Coutumes de Nieuport*, blz. 156, nr VIII. — De westsluis wordt eerst in 1307 vermeld: „... lesclose mouvante qui est entre le havene et ledit polre (van Jan van Namen) ainsky comme le Kocstrate sessent vers la mer jusques au dyc...”. Akte van aankoop door de stad Nieuwpoort van de polder van Jan van Namen, gelegen ten westen van de agglomeratie. Ibidem, blz. 178, nr XXVII. De Kokstraat loopt van zuid naar noord, dus evenwijdig met het „fossatum” aldaar.

stelsel van kanalen en sluizen moet tot stand gekomen zijn als gevolg van de werken, die op last van Filips van de Elzas, na de stichting van Nieuwpoort, uitgevoerd geworden waren. Tot die werken behoorden — zoals we hebben pogen te bewijzen — ongetwijfeld ook de kanalisatie van de verbinding te water tussen Veurne en de IJzermonding en de oprichting van de „magna sclusa” aan het uiteinde van dit kanaal ten oosten van Nieuwpoort. Dit wordt trouwens bevestigd door de traditie, daar waar die het in 1350 heeft over de „waterganc daer de houde sluus in leghet”²⁴ en in 1374 over „den waterghanc die loopt bin der stede van der Nieuwpoort, dien van Veurn Ambocht toebehorende”²⁵. Een andere verklaring voor de oorsprong van de oostsluis en het grondbezit van de abdij Ter Duinen ten oosten van Nieuwpoort is moeilijk te geven.

(24) „so es gheacordert, dat die brugghe, die leght over den waterganc daer de houde sluus in leghet, zullen die van Veurnambocht ende die van der Niewerpord houden half ende half van alle costen...”. F. Van de Putte, C.C.D., blz. 734, nr 1846. Akkoord gesloten in de Duinenabdij betreffende het onderhoud van „drien bruggen liggende over de „niewe ryole”.

(25) „van dat die van der Niewerpoort tooghden ende zeiden, dat zij van zo ouden tiden, dat niemen de contrarie ghedinken mochte, ghecostumert hadden te ladene ende ontladene met scepen alle manieren van goede in den waterganc van dien van Veurn-Ambocht bin der stede ende vrihede van der Niewerpoort...”.

„... dat die van der Niewerpoort van oyds tiden gheladen ende ontladen hebben in den ouden waterghanc ende in den neuen van dien van Veurn Ambocht...”.

„... dat die van der Niewerpoort den vorseiden waterganc sullen houden voortan up haers selfs cost 30 roeden lang upwaert te lande waert in streckende van der sluus...” N. de Pauw, *Bouc van der Audiencie. Acten en sentencien van den Raad van Vlaanderen (1369-78)*. Gent, 1901-'07, blz. 810, nr 1714. Sentencie van 10 dec. 1375. Zie ook blz. 624, nr 1322. Sentencie van juli-augustus 1374.

„van scepen die uut Veurn Ambocht varen deur de havene ter Niewerport, die men heet zeelopers...”. Ibidem, blz. 809, nr 1713. Sentencie van 10 dec. 1375.

BIJLAGE

Nieuwpoort, 7 mei 1293.

Brief van de schepenen en het gemeen van de stad Nieuwpoort, waardoor dezen zich onderwerpen aan de uitspraak van graaf Gwijde in het geschil, dat ze hebben met de abdijs Ter Duinen en de O.-L.-Vrouwabdijs van Burburg, nopens de oprichting door deze laatsten van een dijk ter bescherming van de hemmelanden van Nieuwland, de latere Groot Noord Nieuwlandpolder, te Sint-Joris aan de IJzer.

Origineel: Gent. Rijksarchief. Oorkonden van de graven van Vlaanderen. Chronologisch supplement nr 171 (voor het ogenblik tentoongesteld in de Permanente Tentoonstelling te Anderlecht, nr 130).

Zegel: verdwenen.

Stempel: Archives de l'Etat à Gand.

Op de rug: Lettre de le ville de Neufport ki se mettent sour le dit le conte Guy dou debat ki est entre eus dune part et labbe des Dunes et labbesse de Bourbourg dautre part dun dijk kil voelent faire a hem deles Nuefport.

¹ In later geschrift (19e eeuw): Copié pour l'administration communale de Nieuport.

Stempel: Archives du Conseil de Flandre.

A tous cheaus qui ces presentes lettres verrunt et orunt. Nous eschevins et toute li communités de le ville de Nuport salus en notre seigneur. Nous vous faisons a savoir que comme content et debas est entre nous dune part et honoraules gens religieux et sages mon singneur labbe et li couvent de Dunes et ma dame labbesse et le covent de Brughburgh dautre part si comme dun diic kil vellent faire en la terre kon appele hem deles la vile de Nuport gisant envers la paroche de Saint George kon appele Nieweland que nous otroions et obligons nous tous que tout chou que nostre treskier singneur Guis cuens de Flandres et marchis de Namur dira et ordonera dehaut et debaes des coses devant dites que nous le tenrons ferm et estable perpetuellement. En tesmongnages de la queles coses desus dites nous avons ces presentes lettres pendant saelees de no sael qui furent faites en lan del incarnation notre singneur mil CC quatre vins et tresse le jour del assention.

De moeilijkheden van de Benedictijnerabdijen in de late Middeleeuwen : de Sint-Pietersabdij te Gent (ca. 1150 - ca. 1281)

door

Walter BRAECKMAN *

De Benedictijnerabdijen beleefden in de Late Middeleeuwen een moeilijke periode. Sommige onder hen waren in de 13e of 14e eeuw ten prooi aan zware economische en financiële financiële moeilijkheden. Zo verging het de Sint-Baafsabdij te Gent, de Sint-Maartensabdij van Doornik, de abdij van Sint-Truiden, de abdij van Saint-Amand en de abdij van Ramsey in Engeland¹. Aan dergelijke financieel-economische inzinking leed ook de Gentse Sint-Pietersabdij in de loop van de 13e eeuw. In 1280 bereikte de crisis een hoogtepunt, zodat de abdij in 1281 besloot tot het opstellen van een „Liber Inventarius”.

Naast de studie van de eigenlijke moeilijkheden in de 13e eeuw, hebben wij ook bestudeerd hoe de toestand was onmiddellijk voor de moeilijkheden. Daartoe diende een studie van het tijdelijk bezit van de abdij in de tweede helft van de 12e eeuw. Anderzijds is na 1281 de crisis niet definitief beëindigd. Ook nog na 1281 duren de moeilijkheden voort. Daarom hebben wij ook in een kort overzicht de toestand nagegaan op het einde van de 13e en in het begin van de 14e eeuw.

DEEL I. - DE STUDIE VAN DE EVOLUTIE VAN HET TIJDELIJK BEZIT VAN DE GENTSE SINT-PIETERSABDIJ IN DE TWEEDE HELFT VAN DE 12e EEUW

1. DE SCHENKINGEN.

1. Schenkingen van „altaria”, personaatsrechten en ander parochiaal bezit.

Een aanzienlijk deel van de schenkingen die de Sint-Pietersabdij in de tweede helft van de 12e eeuw mag in ontvangst nemen, bestaat uit „altaria”, personaatsrechten en oblaties². Tussen 1147 en 1192 ontvangt Sint-

* Onderhavig artikel is een samenvatting van het proefschrift, dat wij over hetzelfde onderwerp tijdens het Academisch jaar 1962-'63 hebben aangeboden aan de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte van de Rijksuniversiteit te Gent (Promotor Prof. Dr. A. Verhulst).

(1) Over de moeilijkheden van deze abdijen, zie p. 56 e.v.

(2) Over de betekenis van deze termen zie vooral J. Laenen, *Introduction à l'histoire paroissiale du diocèse de Malines. Les Institutions*. Brussel, 1942. Onder 'altare' moet men verstaan de inkomsten die verbonden zijn aan het pastoorsambt. Het per-

Pieters 11 „altaria”, aandelen in de oblaties van 3 kerken te Gent, en 5 personaatsrechten.

Aldus heeft Sint-Pieters zich in de tweede helft van de 12e eeuw een aantal bronnen van inkomsten weten aan te schaffen, die niet weinig zullen bijgedragen hebben tot de verbetering van haar materiële positie. Voor de inbezitneming van „altaria” of andere parochiale inkomsten heeft zij immers geen enkele uitgave moeten doen. Door een goed inzicht in de domaniale toestand, en om moeilijkheden te vermijden, heeft zij deze geografisch zeer gunstig weten te localiseren ³.

Als tegenprestatie moet zij weliswaar „synodalia” betalen, en de synoden bijwonen. Deze verplichtingen wegen echter niet in het minst op tegen de bron van inkomsten, die deze „altaria” vertegenwoordigen. Temeer daar de abdijen ze, zowel als vroeger de leken, essentieel beschouwden als een „object van economische exploitatie, een bron van inkomsten” ⁴. Bovendien bood het bezit van „altaria”, evenals het tiendenbezit, dit voordeel, dat het niet kon verminderd worden door gelddevaluaties en d.g.l. De betaling ervan bestond immers uit een proportioneel aandeel van de landbouwproducten, vermits een „altare” voor het grootste deel tiendopbrengsten vertegenwoordigde.

De schenkingen in onze periode gevoegd bij de 40 „altaria” die Sint-Pieters reeds voor 1145 bezat ⁵, hebben dan ook het tijdelijk bezit van de Sint-Pietersabdij aanzienlijk uitgebreid.

2. Schenkingen door de graven van Vlaanderen.

Als het zo is, dat de abdijen in de Vroege Middeleeuwen, tot ca. het midden van de 12e eeuw, zeer veel rijkdom verwierven door schenkingen van landsheren ⁶, dan schijnt Diederik van de Elzas (1128-1168) met deze traditie gedurende zijn regering wel definitief af te breken, wat de Sint-Pietersabdij en ook de andere abdijen betreft.

Sint-Pieters wordt gedurende zijn 40-jarige regering slechts met één schenking bedacht. Tussen 1134 en 1153 ⁷ wordt een moeras geschonken,

sonaatsrecht behoort aan de 'persoon' die over deze inkomsten kan beschikken. Over het parochiebezit van de Sint-Pietersabdij zie ook L. Reyntens, *Het parochiedomein der Gentse Sint-Pietersabdij tot de XIVe eeuw*. (Sylloge excerptorum e dissertationibus ad gradum Doctoris in Sacra Theologia vel in Iure canonico consequendum conscriptis, toms XXI, fasc. IV.) Leuven, 1950.

(3) De 'altaria' door Sint-Pieters in de tweede helft van de 12e eeuw verkregen, vormen drie duidelijk afgebakende groepen, alle drie niet zover van Sint-Pieters gelegen: 1. Z.W. van Gent: Ooigem, Desselgem en Beveren. 2. Z.Z.O. van Gent: Dikkele, Leeuwergem, Woubrechtgem, Steenhuize-Wijnhuize, Smeerebbe-Vloerzegem, Idegem. 3. N.O. van Gent in het Waasland: Vrasene, Kallo, Melsele en Haasdonk.

(4) Zie Reyntens, *op. cit.*, p. 32.

(5) In 1145 geeft Paus Eugenius (1145-1153) een bevestigingsbrief aan de abdij. Daarin bevestigt hij 40 'altaria' aan Sint-Pieters.

(6) Zie F. Ganshof, *Medieval agrarian society in its prime, France, The Low Countries and Western Germany*. (The Cambridge Economic History of Europe, I, 1942, p. 278-322, en p. 587-591), p. 286 e.v.

(7) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1140/1177.

in feite niet ten voordele van de abdij zelf, maar wel met het vaststaande doel te Elmare⁸ een kapel te bouwen, ter ere van O.L.Vrouw.

Filips van de Elzas (1168-1191) heeft echter het voorbeeld van zijn vader niet gevolgd. Onder zijn regering verrijken 14 schenkingen het Sint-Pietersbezit. Ontegensprekelijk verrijkt de abdij zich daardoor zeer, maar dikwijls niet onmiddellijk. Meestal wordt immers moeras of onvruchtbare grond geschonken, waarvan veelal geen oppervlaktemaat is aangeduid. Opdat het volledige rendement van die gronden aan Sint-Pieters zou kunnen ten goede komen, moeten deze gronden door de abdij eerst worden drooggelegd waar het moeras betreft, of in cultuur gebracht waar het heide betreft. Bij de aanslibbingen bepaalt de datum van drooglegging of de grond reeds geschikt is voor exploitatie, of slechts als schaapsweide dienstbaar is.

Filips van de Elzas schenkt ook jaarlijkse inkomsten. Het aantal is echter zeer klein en bovendien komen ze in de helft van de gevallen niet rechtstreeks aan de abdij ten goede, maar aan een afhankelijkheid ervan.

Er is dus wel een zekere vermindering in de liefdadigheid van de landsvorsten, meer bij Diederik dan bij Filips.

3. *Andere schenkingen.*

Tussen ca. 1150 en 1197 breidt de Sint-Pietersabdij haar bezit nog aanzienlijk uit door andere schenkingen, die niet bestaan uit „altaria”, persoonaatsrechten of ander parochiaal bezit, en ook niet geschonken worden door de graven van Vlaanderen.

De voorwaarden aan deze schenkingen verbonden zijn meestal zeer voordelig. Bovendien zijn de grondschenkingen zeer aanzienlijk en is de grond meestal reeds in cultuur gebracht.

Naast grondbezit komen ook allerlei roerende goederen de eigendom van de abdij vergroten.

De abt is bijna steeds vrij om met de giften te doen wat hij wil. Slechts in een beperkt aantal gevallen dient hij de grond van geldschieters terug te kopen. Bovendien oordelen de abten dat de abdij zich in zulke gunstige situatie bevindt, dat zij in meerdere gevallen de opbrengsten van de schenkingen niet persoonlijk nodig heeft. Zonder recompensatie geven zij sommige schenkingen aan één van de diensten in de abdij, voegen ze bij het leen van een leenman, of geven ze uit tegen een kleine cijns. Dit wijst er op hoe sterk de financiële toestand van de abdij was, en hoe onbezorgd de abten omgingen met de abdiigoederen.

4. *Bevestigingen en Privileges.*

De verschillende materiële aanwinsten die de Sint-Pietersabdij in de tweede helft van de 12e eeuw heeft weten te verkrijgen, heeft zij ook

(8) Elmare, voormalige waterloop en priorij onder Waterland-Oudemans (Prov. O.Vl., arr. Eeklo, kant. Kaprijke).

trachten te beveiligen tegen eventuele vervreemdingen, met de middelen die haar daartoe ten dienste stonden.

Zoals de abdij haar parochiaal bezit trachtte te beschermen door pauselijke en bisschoppelijke bevestigingen ervan, poogde ze hetzelfde te doen voor haar ander bezit door grafelijke confirmaties.

Bezittingen van oudsher liet ze opnemen in algemene bevestigingsbrieven. Tegen de overtreders van haar privileges diende ze klacht in, zelfs als het de graaf zelf was die ze niet naleefde, en ze ijverde zolang tot ze terug in haar rechten werd hersteld.

Deze bevestigingsbrieven hebben nochtans niet altijd het gewenste resultaat opgeleverd. De usurpaties zijn in die periode zeer talrijk⁹. In feite moet ons dat niet verwonderen. De graven van Vlaanderen zijn immers de eersten om hun eigen privileges te overtreden¹⁰. Logischerwijze houden dan ook de lagere edelen en andere lieden er zich niet aan.

De bevestigingen hadden dus geen volledig positief resultaat, maar toch hebben ze misschien nog een groter bezitsverlies voor Sint-Pieters helpen voorkomen.

2. - DE SINT-PIETERSABDIJ ALS FINANCIËLE INSTELLING.

1. Geldleningen tegen Dodepand.

In de loop van de tweede helft van de 12e eeuw is de Sint-Pietersabdij herhaaldelijk opgetreden als geldschietster aan mensen die in financiële nood verkeerden; zij heeft dus verbruikskrediet verschaft. In de Middeleeuwen was geld lenen tegen intrest verboden door de Kerk¹¹. Allerlei middelen en uitvluchten werden dan ook gezocht om dit verbod te omzeilen.

(9) Over de usurpaties en andere moeilijkheden met geestelijken en leken, zie p. 20 e.v.

(10) In 1156 vinden wij een klacht van abt Zeger betreffende watermolens opgericht door graaf Diederik op de Leie, op de plaats genoemd: „*Bollocsdam*”, ten nadele van de molens van de Sint-Pietersabdij, die het privilege had van het bouwen van watermolens in de omtrek van één mijl rond Gent (RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1140/1177).

Eveneens in 1156 beklaagt abt Zeger zich omdat de monniken verplicht worden tot het betalen van tol, in verschillende streken van het graafschap, spijs de privileges toegekend door de koningen van Frankrijk en de graven van Vlaanderen (RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1140/1177).

In 1180 vinden wij een klacht van abt Zeger omdat diegenen die van het domein van Sint-Pieters zijn verbannen, in dorpen en steden van het graafschap een onderkomen vinden (RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1178/1209).

Abt Gerard dient in 1185 een klacht in omdat de baljuws van graaf Filips, mensen, die de stad Gent verlaten en zich in Sint-Pietersdorp vestigen, voor de graaf opeisen en zich bij hun dood hun goederen toeëigenen (RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1178/1209).

In 1186 beklaagt abt Gerard zich bij Filips, zoals voor hem abt Hugo dit had gedaan, omdat de grafelijke rechters mensen, die uit een vreemd rijk komen, en zich onder de rechtspraak van Sint-Pieters stellen, aan zich toeëigenen, evenals hun goederen bij hun dood (RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1178/1209).

(11) In de kerkelijke leer gold: „Leent uit, zonder er iets voor terug te hopen”. Lucas 6. 35.

Het meest geschikte middel was het uitlenen van geld tegen pand. Dit nu kan op twee manieren geschieden, n.l. uitlenen in ruil voor een „vivum vadium” (levend pand), of voor een „mortuum vadium” (dood pand). In beide gevallen is de geldschieter verzekerd zijn geld terug te krijgen, hij heeft immers een roerend of onroerend goed als waarborg in zijn bezit. In beide gevallen ook ontvangt hij de opbrengsten ervan. Het verschil tussen beide pandkontrakten ligt immers in de rol die het pand zelf speelt.

Het levend pand werkt mede aan de terugbetaling van het geleende geld, „het leeft”, d.w.z. de opbrengsten die het pand oplevert worden beschouwd als de terugbetaling van de geleende som. Na verloop van een aantal jaren heeft het pand de geldschieter volledig terugbetaald en keert dan terug naar de oorspronkelijke eigenaar, zonder verdere betaling van die kant. Hier wordt het kerkelijk verbod van het nemen van intrest geëerbiedigd: er is geen eigenlijke winst voor de geldschieter.

De Sint-Pietersabdij heeft nochtans deze vorm van geldleningen zelden gebruikt. De pandkontrakten die de Sint-Pietersabdij in de tweede helft van de 12e eeuw afsluit, behoren alle tot het andere type, n.l. het dodepandkontra¹².

Bij een geldlening tegen dood pand, speelt het pand geen enkele rol in de terugbetaling, „het is dood”. Dat wil zeggen dat de opbrengsten ervan volledig naar de geldschieter gaan. Na verloop van een aantal jaren, als de pandgever zijn eigendom wil terugkrijgen, is hij genoodzaakt de hem geleende som volledig terug te betalen.

Onnodig te zeggen dat dergelijke financiële operaties uiterst voordelig waren voor de geldschieter. Deze krijgt zijn geld terug, en heeft bovendien de inkomsten van het pand mogen innen. Krijgt hij zijn geld niet terug dan behoudt hij het pand.

Zeer nadelig is dergelijke operatie voor de pandgever. Onmiddellijk valt ook op dat het verbod van de kerk tegen het nemen van intrest voor geleend geld, hier niet volledig geëerbiedigd wordt. Enerzijds wordt het verbod toch geëerbiedigd: het geleende geld brengt immers geen intrest op, wel het pand. Anderzijds krijgt men aldus toch een zekere vergelding voor het geleende geld, wat in kerkelijke ogen gelijk stond met woeker.

Met deze financiële operaties heeft de Sint-Pietersabdij haar bezit in de 12e eeuw aanzienlijk uitgebreid. Het dodepandkontra¹² blijft echter een doorn in het oog van de Kerk, en in 1163 klaagt de paus in het concilie van Tours dan ook deze vorm van geldlening aan als woeker, waarop het concilie besluit: „... ut nullus amodo constitutus in clero vel hoc vel aliud genus usurae exercere presumat. Et si quis (hactenus) alicuius possessionem data pecunia sub hac specie vel conditione in pignus acceperit, si sortem suam deductis expensis de fructibus iam perceperit, absolute possessionem restituat debitori. Si autem aliquid minus habet, eo recepto, possessio libere ad dominum revertatur. Quodsi post huiusmodi constitutum

(12) Prof. Van Werveke heeft in zijn studie: *Le mort gage et son rôle économique en Flandre et en Lotharingie*, R.B.P.H., t. VIII, 1929 reeds onze aandacht gevestigd op de pandkontrakten van de Sint-Pietersabdij. Vermits de studie ervan onontbeerlijk is voor ons onderwerp, zijn wij verplicht ze nogmaals te behandelen.

in clero quisquam exstiterit, qui detestantis usurarum lucris insistat, ecclesiastici officii periculum patiat, nisi forte ecclesiae beneficium fuerit, quod redimendum ei hoc modo de manu laici videatur" ¹³.

Paus Alexander ziet echter in dat hij door dit verbod een toestand heeft geschapen, die een gevaar inhoudt voor het verlies van het abdijbezit, en hij laat dan ook aan de Sint-Pietersabdij toe leengoederen in pand te nemen: „... ne aliis obligate a iure et proprietate monasterii possint aliquatenus alienari" ¹⁴.

En om alle scrupules bij de monniken weg te nemen, verklaart hij in een andere bulle nog eens uitdrukkelijk dat de vruchten die het pand oplevert niet als woeker moeten worden aanzien ¹⁵. Wij moeten nochtans aanstippen dat slechts in 1/3 van de kontrakten het pand met zekerheid kan geïdentificeerd worden als oorspronkelijke eigendom van de abdij ¹⁶. Onze documentatie laat ons niet toe in de andere gevallen hetzelfde te besluiten. Het is zelfs vrij onwaarschijnlijk.

Wie zijn nu die lieden die hun bezit in pand geven? Negenmaal kunnen wij ze identificeren als leenmannen van de abdij, in de andere gevallen worden ze slechts bij name genoemd. Wij menen echter twee kenmerken te kunnen onderscheiden. Deze lieden zijn meestal mensen die slechts tijdelijk een financiële crisis doorstaan. Bovendien moeten zij, krachtens het feit dat zij een bepaald bezit in pand geven, nog over andere bronnen van inkomsten kunnen beschikken om verder te leven. Eveneens hopen zij na een bepaalde termijn hun moeilijkheden te kunnen overwinnen, en dan ook hun eigendom terug te krijgen.

Wij zullen zien dat deze hoop vaak ijdel moet geweest zijn. Dikwijls vermeerderen hun moeilijkheden, en precies deze situaties brengen de meeste voordelen mee voor de abdij. Immers hoe langer de terugkoop uitgesteld wordt, hoe groter de winst en hoe groter de kans het pand nooit

(13) A.L. Richter: „*Corpus iuris Canonici*” (instruxit A. Friedberg). Leipzig 1959, dl. 2, k. 811, Tit. XIX. De Usuris., Cap. I.

(14) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1178/1209. „... accepimus autem quod homines vestri terras quas a vobis detinent paupertatis angustia depressi potentibus et divitibus pignori obligant et cum hii quibus obligantur nolint vobis respondere a iurisdictione vestra penitus eedem terre alienantur. Unde... vobis... indulgemus ut terras quas homines vestri a monasterio vestro tenent licitum sit vobis et liberum nullius contradictione vel appellatione obstante titulo pignoris recipere,..." 1160-1178; 11 maart. Deze toelating was ook reeds geformuleerd in de tekst van Tours (zie citaat), maar wordt hier speciaal aan de Sint-Pietersabdij toegekend.

(15) 1160-1178. 1 maart. (RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1178/1209). „... vobis auctoritate apostolica indulgemus ut fructus quos perceperitis de terris monasterio vestro pertinentibus vobis ad eis pignori obligatis, qui eas a monasterio vestro nomine feudi aut ad census tenebant non teneantur computare in sortem”.

(16) 1157: Gozuinus, meier van Avelgem. (RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1140/1177); 1162: Odo van Hollain. (Lib. Trad. p. 166 nr. 165); 1163: Jordanus, meier van Ennetières. (RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1140/1177 en Lib. Trad. p. 168 nr. 167); 1166: Willoi, zoon van Alain. (Lib. Trad. p. 179 nr. 178); 1168: Eustachius, zoon van Hugo van Afsnee. (Lib. Trad. p. 185 nr. 184); 1168: Boudewijn Lenement. (Lib. Trad. p. 187 nr. 186); 1172: Boudewijn, meier van Temse. (Lib. Trad. p. 192 nr. 189); 1190: Gotschalk, meier van Hillegem. (Lib. Trad. p. 204 nr. 202); 1187 mei: Robert, zoon van Alard. (Lib. Trad. p. 207 nr. 206).

meer te moeten teruggeven.

De redenen voor de inpandgeving van hun eigendom is voor deze mensen meestal een moeilijke periode, een financiële crisis. In sommige gevallen willen zij zich baar geld aanschaffen voor een eigen reis naar het Heilig Land¹⁷.

De panden zelf bestaan zowel uit roerende als uit onroerende goederen. Wij treffen leengrond aan, feodale rechten, erfgrond, renten, delen van opbrengsten van molens, abdijfuncties, een tiend, inning van tolrechten¹⁸.

In het kader van onze studie wordt onze aandacht echter vooral getrokken door de vraag: „Wat heeft de Sint-Pietersabdij feitelijk met deze operaties op het oog? Welke voordelen vertonen dergelijke kontrakten voor de abdij?”

Wij menen dat de abten van Sint-Pieters met deze geldleningen eerst een gunstige plaatsing van hun baar geld beoogden. Hoe hoog de winsten waren die Sint-Pieters door dergelijke geldplaatsingen boekte, kunnen wij moeilijk berekenen. Immers de geleende geldsom is ons altijd bekend, maar niet wat het pand jaarlijks opbrengt. Meestal wordt eenvoudig gezegd: „een stuk land”, „alles wat X in leen had”. In de gevallen waarin toch een nadere definiëring wordt gegeven, is deze ook niet toereikend. Het is ons b.v. niet mogelijk te zeggen, in welke verhouding in 1162 de 51½ mark, die Odo van Hollain ontvangt, staan tot de 9 rasieren graan die de abdij 4 jaar lang zal mogen houden, omdat wij niet weten hoeveel in 1162 1 rasier graan te Hollain waard was.

Nochtans verleent onze documentatie ons tweemaal de mogelijkheid toch een perspectief te openen, over de verhouding tussen de waarde van het pand en de geleende geldsom. In 1168 geeft Eustachius van Afsnee de inkomsten van zijn leen, nl. 10½ halster rogge en evenveel gerst, als pand aan Sint-Pieters voor de som van 8 mark zilver¹⁹. Nog in 1168 moet de financiële toestand van Eustachius zozeer verslecht zijn, dat hij besluit het pand definitief aan Sint-Pieters te verkopen, voor 11 mark²⁰. Sint-Pieters moet dus nog 3 mark opleggen. De waarde van het pand was 11 mark, de geleende som 8 mark. Dus was de verhouding van de geleende som tot de verkoopwaarde van het pand 72,72%, afgerond 73%.

Eveneens in 1168²¹ ontvangt Boudewijn Lenement 50 mark zilver, en

(17) zo in 1162, Odo van Hollain. (Lib. Trad. p. 166 nr. 165). In 1164, Radulfus. (Lib. Trad. p. 178 nr. 176).

(18) Over de verschillende soorten panden moeten wij hier niet verder uitwijden. Het tiend en de rechten die wij genoemd hebben, komen voor in de opsomming van wat Jordanus, meier van Ennetières, in pand geeft. (RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1140/1177 en Lib. Trad. p. 168 nr. 167).

(19) Lib. Trad. p. 185 nr. 184.

(20) Lib. Trad. p. 185 nr. 183.

(21) Lib. Trad. p. 187 nr. 186. In feite wordt in 1168 bepaald dat Boudewijn 40 mark ontvangt van Sint-Pieters. Maar in 1193 zien wij dat Sint-Pieters dat pand voor eeuwig „aankoopt”, mits bijbetaling van 50 mark. Er wordt gezegd dat Boudewijn Lenement reeds vroeger 50 mark had ontvangen. (Lib. Trad. p. 206 nr. 204). Er is dus geen overeenkomst tussen beide afschriften in het „Liber Traditionum”. Een origineel van de overeenkomsten bestaat niet meer. Wij nemen hier aan dat Sint-Pieters 50 mark aan Boudewijn heeft geleend, omdat dit best overeenstemt met de gewone verhouding tussen leensom en koopsom, nl. ca. 60% (zie p. 8).

geeft als pand al zijn land en al zijn feodale rechten die hij van Sint-Pieters te Avelgem had. Na 12 jaar zal hij ze mogen terugkopen. Boudewijn Lenement was na 12 jaar waarschijnlijk nog niet in staat zijn bezit terug te kopen. Daardoor blijft Sint-Pieters voorts in het bezit van het pand en int er de inkomsten van. In 1183²² tenslotte, op 27 oktober, zijn de erfgenamen van Boudewijn Lenement, Eustachius, meier van Sint-Pietersdorp en zijn broer Gozuinus, nog niet in staat het pand terug te kopen, en besluiten het voorgoed aan Sint-Pieters af te staan voor 100 mark. Daarvan waren reeds 50 mark betaald aan hun oom Boudewijn Lenement in 1168. Sint-Pieters moet dus nog 50 mark bijbetalen. Hier is de verhouding van de geleende som tot de werkelijke waarde van het pand²³ lager, slechts 50%. De geleende som is dus de helft van de verkoopwaarde van het pand.

Als wij het gemiddelde nemen van de twee resultaten die wij bekwamen, dan is de geleende som $61\frac{1}{2}$ % van de werkelijke waarde van het pand. Prof. Van Werveke in zijn studie over het dodepand komt tot het gemiddelde van $58\frac{1}{2}$ % voor Vlaanderen en Lotharingen²⁴. R. Génestal vond voor Normandië dat de geleende som $\frac{2}{3}$ was van de pandwaarde, dus ca. 66,66 %²⁵. Alhoewel wij voor Sint-Pieters slechts twee zekere verhoudingen hebben, menen wij nochtans dat wij, krachtens vergelijking, het door ons behaalde gemiddelde ongeveer voor alle pandkontrakten van Sint-Pieters mogen aannemen. Vermits het voor Vlaanderen $58\frac{1}{2}$ is, zullen wij het gemiddelde tussen $61\frac{1}{2}$ en $58\frac{1}{2}$ nemen, n.l. 60 %.

De winst van de Sint-Pietersabdij is dus gelegen in dat verschil tussen pandsom en werkelijke waarde van het pand. Had Sint-Pieters een grond met vaste inkomsten „aangekocht”, i.p.v. iedere keer deze grond in pand te nemen, dan zouden deze gronden slechts 60 % van de waarde vertegenwoordigd hebben van de gronden die Sint-Pieters in bezit had door het pandkontraakt, voor dezelfde prijs.

Een opmerking dient dadelijk gemaakt: als Sint-Pieters werkelijk een grond aankocht, dan had zij die grond toch voor eeuwig! en nu moet zij theoretisch, na verloop van een aantal jaren, het pand terug afstaan. Dit is in theorie inderdaad zo.

Nochtans moeten wij aanmerken dat bepaalde maatregelen in de kontrakten werden ingelast, opdat de terugkoop na de eerste termijn moeilijk zou te verwezenlijken zijn; soms werd zelfs helemaal geen termijn bepaald, of

(22) zie Lib. Trad., p. 206 nr. 204 en zie noot 21.

(23) wij moeten hier nochtans een bemerking maken op de zogezegde werkelijke waarde van het pand. Zoals ook R. Génestal in zijn werk: „*Rôle des monastères comme établissements de crédit, étudié en Normandie du XIe à la fin du XIIIe siècle*”. Parijs, 1901, vermeldt, is de toestand van de schuldeisers zo vervelend, dat zij op de duur verkiezen nog een kleine vergoeding bij te ontvangen en aldus het pand voor goed af te staan. Het is aldus goed mogelijk dat hier wel een zekere woeker kan bij te pas gekomen zijn, zodat de koopsom niet de werkelijke waarde van het pand aangeeft, maar eerder onder de werkelijke waarde blijft. Vermits dat verschil niet kan worden berekend, houden wij er geen rekening mee, maar de mogelijkheid moest toch worden aangestipt.

(24) Van Werveke, *Le mort gage*, p. 79.

(25) Génestal, *Rôle des monastères*, p. 60.

was de termijn zeer groot. Immers hoe langer de terugbetaling uitgesteld wordt, hoe groter de winst en hoe groter de mogelijkheid tenslotte het pand te mogen behouden.

Er komen inderdaad uitzonderlijke termijnen voor. In 1157: 47 jaar ²⁶. In 1163: 40 jaar ²⁷. En zelfs als het pand na korte termijn werd teruggekocht, kan de abdijs vlug een andere persoon zoeken die in financiële nood zit en die een pand kan geven om geld te krijgen. Wij zullen later proberen aan te tonen dat in de meeste gevallen het pand niet werd teruggekocht, zodat de Sint-Pietersabdijs door haar panden werkelijk grote winsten zou hebben geboekt.

Als concreet resultaat mogen wij dus zeggen, dat het verschil tussen de door Sint-Pieters geleende som en de werkelijke waarde van het pand, de winst uitmaakt voor de abdijs. Wij zullen daarom de totale som berekenen die de Sint-Pietersabdijs gedurende 40 jaar heeft uitgeleend tegen pand (ca. 1157 tot 1197). De prijzen zijn in onze documentatie uitgedrukt in ponden en marken. Wij nemen aan dat 1 mark zilver = 32 sol. ²⁸.

De pandkontrakten van de abdijs liggen echter niet mooi over deze 40 jaar verspreid. Het hoogtepunt ligt ongetwijfeld tussen 1157 en 1168, nl. 25 op 28 kontrakten. Tussen 1150 en 1158 leent de abdijs 24 mark uit. In 1157 leent de Sint-Pietersabdijs 547 lb. uit. In 1162: 3 lb.; in 1163: 64 lb.; in 1164: 92 lb.; in 1166: 41 lb. 12 sol.; in 1168: 92 lb. 16 sol.; Totaal in 12 jaar tijd: 907 lb.

Na deze intensieve periode volgt een eigenaardig verschijnsel: tussen 1173 en 1189 vinden wij geen enkel pandkontraakt. Daarvóór, in 1172 en daarna in 1190 en 1197, vinden wij nog een kleine heropleving, telkens één pandkontraakt. De gezamenlijke waarde bedraagt: 120 lb. En daar blijft het niet bij. In 1197 moet de abt van Sint-Pieters beroep doen op de prior van Ter Kluizen, opdat deze hem geld zou lenen. De reden wordt klaar en duidelijk geformuleerd: „... et Willelmus de Bella, qui eidem domui (Ter Kluizen) preerat, ecclesiam nostram sentiret gravibus debitorum oneribus aggravatum...”

De toestand in de tweede helft van de 12e eeuw is dus wel zeer veranderd: van geldschieder tot geldontlener. Tussen 1157 en 1197 leent Sint-Pieters dus al te samen 907 lb. en 120 lb = 1.027 lb. uit. Als wij ons vroeger bereikt gemiddelde in acht nemen, dan zijn deze 1.027 lb. slechts 60 % van de werkelijke waarde van de panden. De werkelijke waarde van de bezittingen die de Sint-Pietersabdijs dus in de tweede helft van de 12e eeuw in haar bezit kreeg door het pandkontraakt = 1715 lb. ongeveer.

De eerste reden van haar geldlening was dus dat Sint-Pieters vooral een goede plaatsing van haar geld op het oog had, dat zij misschien op het ogenblik van de uitlening toch voor niets anders kon aanwenden. Wij hebben reeds vermeld dat Sint-Pieters bepaalde bepalingen in haar kontrakten heeft ingelast om de terugbetaling moeilijk te maken, ja zelfs, ze

(26) RAG, Sint-Pietersabdijs, charters, doos 1140/1177.

(27) Idem en Lib. Trad. p. 168 nr. 167.

(28) Zie H. Van Werveke, *De Gentse Stadsfinanciën in de Middeleeuwen*, Brussel, 1934. p. 107 e.v. Ook in onze bronnen vinden wij deze verhoudingen uitgedrukt.

onmogelijk te maken. Op die manier zou het pand nooit meer naar zijn werkelijke eigenaar terugkeren, maar integendeel steeds aan Sint-Pieters blijven en dan liefst zonder bijkomende betaling. Daar zou ongetwijfeld wel de grootste winst inzitten, en het is tenslotte slechts de winst die Sint-Pieters interesseert. Om dergelijk doel te bereiken verbiedt Sint-Pieters de terugkoop van het pand vóór een bepaalde termijn. Meestal is deze datum echter niet zover verwijderd van de kontraktdag. In vele gevallen is zelfs geen termijn bepaald. Wij menen dat ook daarin Sint-Pieters een middel heeft gezien om de lening zolang mogelijk te laten duren. Immers, wanneer een bepaalde termijn is gefixeerd, vooral wanneer deze termijn kort is, dan wordt deze termijn voor de schuldenaar een echt schrikbeeld. Hij moet zijn eigendom terugkopen vóór de bepaalde datum, anders weet hij ook wel dat de zaak op de lange baan wordt geschoven. Zo jaagt men de schuldenaar op en vermindert men zijn eigen winstkansen. Wanneer er geen termijn bepaald is, dan hoeft de schuldenaar zich niet te haasten, hij kan zijn eigendom terugkopen als hij wil. Door de ondervinding geleerd, dat de meeste geldontleners toch eerst veel later aan terugkoop denken of kunnen denken, kan Sint-Pieters het zich veroorloven geen datum te bepalen in de kontrakten. Wanneer de abdijs wel een aantal jaren bepaalt, draagt zij er zorg voor dat de eigenaar niet juist voor de oogst opnieuw in zijn bezit kan treden. Alleen wanneer de grond juist voor de oogst door Sint-Pieters in pand werd genomen, komt het voor dat zij hem voor de oogst terug afstaat.

Zo in 1157 wanneer Reinier van Trith bepaalde gronden aan de abdijs in pand geeft²⁹. Hij geeft o.m. in pand: „*terram quam ab Helet de Dolcei sibi comparavit...*” voor 100 mark. Wanneer Sint-Pieters deze grond in pand nam was hij bezaaid met vruchten, daarom zal Reinier van Trith hem op dezelfde manier terug in handen krijgen.

In 1168 bij de lening aan Boudewijn Lenement³⁰, wordt bepaald dat deze zijn pand slechts kan terugkopen op het feest van Sint-Bavo (1 okt.). in 1190 wordt aan Gotschalk van Hillegem de beperking opgelegd dat hij zijn bezit slechts kan terugkopen gedurende de acht dagen die Kerstmis voorafgaan, als hij tenminste voldoende dieren bezit en ook voldoende andere werktuigen die de landbouw vereist³¹.

Wij hebben niet meer dergelijke vermeldingen. Waar niets tegenovergesteld is, (alleen in 1157) mogen wij wel aannemen dat deze bepaling algemeen zal geweest zijn.

In 1157 komen er bovendien nog andere waarborgen bij. Sint-Pieters ziet in dat Reinier van Trith de geleende sommen in de nabije toekomst niet zal kunnen terugbetalen. De abt vreest dan ook onwettige „terugin-bezitting” van het pand door Reinier. Daarom schakelt hij bepaalde waarborgen in, opdat hij bij verbreking van het kontract, tenminste zou verzekerd zijn dat hij zijn geld zal terugkrijgen. Wanneer Reinier van

(29) RAG, Sint-Pietersabdijs, 1e reeks, Cartularium 1, f° 49v. „*Definitum est etiam quatinus terram Helet, quia fructibus vestitam deposuit, eodem modo recepturus sit vestitam*”.

(30) Lib. Trad. p. 187 nr. 186.

(31) Lib. Trad. p. 204 nr. 202.

Trith zich wederrechtelijk terug meester maakt van het pand, hetzij vóór de gestelde termijn, hetzij zonder te betalen, hetzij op een andere manier, dan zijn een aantal mensen verantwoordelijk voor het betalen van een deel van de som door de abt uitgeleend ³².

Tenslotte komt er nog een laatste bepaling voor. In de kontrakten wordt dikwijls aangestipt, dat de geldontlener geen geld mag lenen om zijn pand terug te kopen; hij moet met zijn eigen geld zijn schuld aflossen („*propria dumtaxat pecunia et non aliunde commodata*”). Dit lijkt ons wel de meest geschikte bepaling om de oorspronkelijke eigenaars te verhinderen hun pand terug te kopen. Deze maatregel leert ons duidelijk dat het juist de bedoeling is van Sint-Pieters de terugkoop onmogelijk te maken. Deze bepalingen brengen mede, dat de termijn steeds maar meer verlengd wordt, en dat Sint-Pieters steeds grotere winsten maakt. Dit heeft dan tenslotte voor gevolg gehad dat de meeste panden nooit meer uit de handen van Sint-Pieters zijn geraakt, maar in haar eigen bezit voor goed zijn opgenomen ³³.

In het pandkontraat van 1157 van Reinier van Trith komt een speciale regeling voor. De terugkoop kan slechts geschieden: „*Ab ipso Reynero vel propriis heredibus solis et in proprios usus*”. Een derde persoon mag het pand niet terugkopen, en wanneer de eigenaar het pand terugkoopt, mag dat slechts voor eigen gebruik zijn. Daardoor belet Sint-Pieters dat de eigenaar zijn eigendom zou terugkopen met het geld van een ander, om het dan aan deze persoon in pand te geven. Aldus zou Sint-Pieters voorbarig beroofd worden van haar winst. Deze bepaling komt ook in andere pandkontrakten voor.

Ook in een kontraat, te situeren tussen 1150 en 1158, worden de mogelijkheden van terugkeer van het pand naar zijn eigenaar nader gedefinieerd. Abt Zeger koopt de inkomsten van het personaat van Carvin van de klerk Gunter voor 24 mark, d.w.z., hij neemt ze voor die prijs in pand voor drie jaar. Daarop vertrekt Gunter op reis. Wanneer hij na drie jaar zal terugkeren, zal hij de inkomsten zonder enige compensatie van zijnentwege terug ontvangen. Blijft hij nochtans langer dan drie jaar weg, dan zal de abt de inkomsten ontvangen gedurende het vierde jaar, zoals de vorige jaren, en hij zal ze bewaren voor Gunter, tot hij zal teruggekeerd zijn, of ze toekennen aan wie Gunter zal hebben aangewezen. Is hij binnen die vier jaar gestorven, of blijft hij nog langer weg, dan zal Sint-Pieters vrij en zonder enige tegenspraak die inkomsten in bezit nemen ³⁴.

In haar eerste gedeelte gelijkt deze geldlening op een „levend pandkontraat”. Men bepaalt immers dat Gunter na drie jaar niets zal moeten terugbetalen van die 24 mark die hem geleend werden. Het pand zelf zal

(32) „*Qui, si Reynerus pactum idem infregerit, et obsides et captivi venturi sunt Cameracum, vel ubicumque in comitatu nostro abbas voluerit: Adam de Buken pro 40 marcis, enz...*”

(33) Het is aan te nemen dat een groot aantal dodepandkontrakten zijn verloren gegaan, zoals Van Werveke en Génestal aannemen, juist omdat de terugbetaling is geschied. Op dat moment heeft het kontraat alle bewijskracht verloren. Wij kunnen daarmee natuurlijk geen rekening houden. Wij steunen op de bronnen die ons wel werden nagelaten.

(34) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1140/1177.

deze som hebben opgebracht. Bij een levend pand wordt echter o.i. normaal geen datum bepaald. Het kontrakt loopt tot het pand zijn werking heeft volbracht. En, na 4 jaar krijgt Gunter zijn eigendom niet meer terug, wat regelrecht indruist tegen het principe van het levend pand.

Wij staan hier voor een tussenvorm tussen levend en dood pand. Eén karaktertrek blijkt duidelijk: Sint-Pieters streeft er vooral naar die inkomsten nooit meer te moeten teruggeven. In dat opzicht wijkt het kontrakt dan ook tenzeerste af van een levend pand.

Er zijn voor Sint-Pieters een groot aantal pandkontrakten bewaard, zonder dat wij weten wanneer ze zijn teruggekocht. Wanneer een schuldenaar het geld terugbetaalt, wordt daarvoor waarschijnlijk meestal een akte van terugbetaling opgesteld. Degene die het geld heeft ontleend krijgt zijn pand terug, en beide partijen beschikken opnieuw over hun oorspronkelijke eigendom: de abdij is weer in het bezit van haar geld, de pandgever is opnieuw in het bezit van wat hij als pand had gegeven. Het gevolg daarvan zou zijn dat de pandkontrakten die geen enkele bewijskracht meer hebben, vernietigd worden (Van Werveke en Génestal).

Wanneer echter de geldlening zo eindigt, dat de schuldenaar geen uitweg meer ziet en gewoonweg zijn eigendom aan de abdij als eeuwig bezit schenkt, tegen een kleine bijbetaling vanwege de abdij, dan verandert de rol van het kontrakt. Het wordt n.l. een eigendomsbewijs; het bewijst dat de abdij die eigendom eerst in pand heeft genomen en daarna heeft afgekocht. Daarom zouden er zoveel pandkontrakten overgebleven zijn, waarvan wij niet weten of het pand is teruggekocht. Het leidt ons tot de hypothese dat zoniet alle, dan toch vele pandkontrakten hebben geleid tot een definitieve aanwerving van het pand. Sint-Pieters had in dat geval niet zozeer een zekere geldplaatsing op het oog (daarvoor is de termijn te kort), maar wel een voordelige aankoop van allerlei bezittingen. In die richting wijzen ook de verschillende bepalingen die de abdij in haar kontrakten inlast. Immers, wanneer iemand zijn grond in pand geeft, zit hij in financiële moeilijkheden. Verslechteren deze moeilijkheden nog, dan kan hij zijn bezit niet terugkopen en geeft het aan Sint-Pieters, al of niet tegen een bijkomende vergoeding. Indien er wel een vergoeding door Sint-Pieters werd betaald, waarin zit dan de winst van de abdij? Deze winst zit in de verhouding „geleende som — koopwaarde van de grond”. Als Sint-Pieters bijbetaalt, dan zal de definitieve aankoop prijs waarschijnlijk toch lager geweest zijn dan de echte koopwaarde van het pand. Indien dat niet zo is, had de Sint-Pietersabdij beter met haar geld een of ander goed aangekocht. Alzo zou zij niet steeds moeten vrezen hebben haar (tijdelijke) eigendom eens te moeten teruggeven.

Als wij zegden dat het pandkontrakt na definitieve inbezitname van het pand als eigendomsbewijs dient, is dat inderdaad zo. Maar als eigendomsbewijs heeft het kontrakt nog een aanvullend stuk nodig, n.l. de akte die bewijst dat de vroegere eigenaar werkelijk afstand heeft gedaan van zijn vroeger bezit. Zonder dat is het pandkontrakt geen eigenlijk eigendomsbewijs.

Slechts een paar zulke vervolledigende akten zijn ons overgebleven. In alle andere gevallen zijn slechts de pandkontrakten bewaard, of zelfs slechts

een vermelding ervan. Waarschijnlijk gebeurde in vele gevallen de complementaire overdracht in de twaalfde eeuw nog mondeling, en veranderde het pandkontraakt aldus automatisch in verkoopsakte?

Dat de meeste panden niet werden afgelost, en dat Sint-Pieters er zelfs niet voor bijbetaald heeft, menen wij op volgende manier te kunnen aantonen. De meeste kontrakten zijn ons overgeleverd door het „Liber Traditionum Sancti Petri”. Dit „Liber Traditionum” werd opgesteld met een praktisch doel, n.l. als bewijs te dienen voor Sint-Pieters voor het bezit van bepaalde rechten, eigendom, enz.

Als die pandkontrakten niet werkelijk eigendomsbewijzen waren geworden, waarom zou men ze dan daarin opgenomen hebben? Waarom zou men stukken opnemen die slechts bewijzen dat de abdijs in het bezit is geweest van een bepaalde eigendom, gedurende 6, 9, 12 jaar of zo? Dergelijke optekening was nutteloos, na de terugkoop had het kontraakt geen enkele zin meer!

De reden waarom Sint-Pieters de pandkontrakten heeft opgenomen in het „Liber Traditionum” moet dus geweest zijn, dat bij de opname ervan deze panden reeds in het bezit waren van de abdijs; vermits er geen bijgevoegde charters in voorkomen, die een supplementaire prijs bepalen, is deze som ook nooit betaald, ofwel nooit op papier gezet. Dat dergelijke supplementaire akten niet bestonden omdat ze niet opgenomen werden, wordt bewezen door het feit dat in twee gevallen waarin ze wel bestaan (zie supra), ze ook opgenomen zijn. Hadden ze bestaan voor de andere kontrakten, waarom zou men ze niet opgenomen hebben?

Krachtens onze hypothese, gestaafd door voorgaande redenering, waren de panden bij hun opname in het „Liber Traditionum” reeds volledig eigendom van de abdijs³⁵. Vermits wij bijna nergens (tweemaal wel, zie

(35) Terecht werd ons de opmerking gemaakt dat de kontrakten misschien dag aan dag in het „Liber Traditionum” werden opgenomen. Deze hypothese lijkt ons echter ook weinig waarschijnlijk, en wel om de volgende redenen:

1. Onze dodepandkontrakten opgenomen in het „Liber Traditionum” behoren daar niet tot het eigenlijke Lib. Trad., maar wel tot de voortzetting ervan. Deze is opgetekend op de folio's 1 tot 18 en 103 tot 120 (zie Fayen, Lib. Trad. p. V en VI). Deze „continuatio”, (f° 103 tot 120) en de afzonderlijke stukken (f° 1 tot 18) zijn niet meer wat men noemen kan een systematische optekening, in tegenstelling met het deel geschreven in de 11e eeuw. Verschillende scribenten hebben hier aantekeningen gemaakt, zonder enige orde (Fayen, Lib. Trad. p. XI). Zeker bestond er dus geen afzonderlijke scribent, wiens taak het was de kontrakten in het „Liber Traditionum” op te tekenen.

2. De chronologische orde waarin de kontrakten werden opgetekend, duidt ook niet op een dagelijkse optekening. De kontrakten zijn op een willekeurige plaats in het „Liber Traditionum” opgenomen, zowel in de eerst 18 folio's als tussen f° 103 en 120. Aldus vormen zij geen chronologische reeks, wat in feite bij een systematische dag-aan-dag-optekening wel het geval moest zijn.

3. In 1168 gaf Eustachius van Afsnee zijn renteleen aan Sint-Pieters in pand. Dat pandkontraakt is in het „Liber Traditionum” opgenomen op f° 109r. In datzelfde jaar nog verkoopt Eustachius van Afsnee datzelfde pand voorgoed aan Sint-Pieters. Deze verkoop gebeurde dus zeker na de inpandgeving! Welnu, deze verkoop werd in het „Liber Traditionum” 3 folio's vóór het pandkontraakt opgetekend! Het is dus totaal uitgesloten dat men hier systematisch, dag aan dag, de akten zou hebben ingeschreven.

4. In de veronderstelling dat men in Sint-Pieters werkelijk de pandkontrakten sys-

supra) supplementaire prijzen vinden, is het zeer waarschijnlijk dat Sint-Pieters voor de definitieve inbezitname niet heeft moeten bijbetalen. Zes-tien van de 28 ons bekende kontrakten fungeren dus als eigendomsbewijs, dat is dan de enige reden waarom ze in het „Liber Traditionum” opgenomen werden)³⁶. Veertien maal kwam Sint-Pieters aldus in het bezit van het pand tegen ca. 60 % van de werkelijke waarde (tweemaal werd een supplement betaald).

Wat gebeurde er met de kontrakten die ons in origineel of in afschrift bereikten? Ook van deze kontrakten bereikte ons geen enkel aanvullend stuk. Zo weten wij niet of ze door de oorspronkelijke eigenaar zijn teruggekocht, of de abdijs ze heeft mogen behouden mits bijbetaling, ofwel, of ze zonder enige bijkomende vergoeding in het abdijsbezit zijn gebleven³⁷.

tematisch heeft ingeschreven, waarom werden dan 11 kontrakten niet opgenomen?

Wij menen dan ook dat deze hypothese niets kan afdingen van hetgeen wij veronderstellen, n.l. dat de pandkontrakten in het „Liber Traditionum” werden opgenomen omdat ze reeds eigendom waren van de abdijs, omdat ze op het moment van opname hun tijdelijk karakter reeds verloren hadden.

In 1281 werd een inventaris van het bezit van Sint-Pieters opgemaakt, n.l. het „Liber Inventarius”. Indien wij daarin de panden hadden kunnen terugvinden, was onze hypothese zeker bewezen. Omdat meestal localisatiegegevens ontbreken, en omdat de panden niet nader worden gedefinieerd, bleek dit echter onmogelijk.

Hoogstwaarschijnlijk werden de pandkontrakten dus eerst een hele tijd na het opstellen ervan in het „Liber Traditionum” opgenomen, als men er zeker van was dat het pand niet meer zou worden teruggekocht, of... niet meer *mocht* worden teruggekocht?, wegens het verstrijken van een bepaalde termijn. Zie R. Génestal, *Rôle des monastères*, p. 61. „Le mort gage présente deux caractères essentiels qui le distinguent des autres modes de crédit et en particulier de la vente de rente... Il suppose : 1. que celui qui engage a l'intention de rembourser avant 30 ans, sans quoi il vendrait et n'engagerait pas”. In Normandië wordt het pandkontraakt dus na 30 jaar automatisch een verkoopakte. Misschien bestond ook bij ons iets dergelijks? Dit aldus tot verkoopakte omgevormd pandkontraakt had een ideale bewijskracht, n.l. de datum. Bij eventuele betwisting kon men gemakkelijk aantonen dat de transactie reeds langer dan een bepaald aantal jaren geleden gebeurd was.

(36) In feite bevat het Lib. Trad. 17 pandkontrakten. 1 ervan is ook in origineel bewaard, n.l. het pandkontraakt tussen Jordanus, meier van Ennetières, en Sint-Pieters in 1163. (RAG, Sint-Pietersabdijs, charters, doos 1140/1177 en Lib. Trad. p. 168 nr. 167). Vermits het opgenomen is in het Lib. Trad. is onze hypothese ook voor dit pandkontraakt mogelijk. Eén pandkontraakt, opgenomen in het Lib. Trad. heeft niet onmiddellijk tot definitieve inbezitname geleid. In 1190 geeft Gotschalk, meier van Hillegem, de meierij van Hillegem in pand aan Sint-Pieters voor 3 jaar, uitgenomen 30 halster graan die hij voor zichzelf voorbehoudt. Sint-Pieters leent hem daarvoor 10 mark.

Dit pandkontraakt is opgenomen in het Lib. Trad. p. 204 nr. 202. Hier weten we zeker dat de meierij van Hillegem na 3 jaar of nog later teruggekocht werd door Gotschalk of door zijn erfgenamen. Immers in 1254 vernemen we dat Sint-Pieters goederen verpacht: „... que comparavimus erga *majorissam* de Hilleghem...”. Het is duidelijk dat na Gotschalk nog een „meierin” de meierij van Hillegem heeft gehouden.

(37) Het is zeker dat de meierij van Avelgem teruggekocht werd van Sint-Pieters. In 1157 had Gozuinus, meier van Avelgem, zijn leen van Sint-Pieters, o.m. in de meierij, aan de abdijs in pand gegeven voor 47 jaar, en had daarvoor 47 mark ontvangen (RAG, Sint-Pietersabdijs, charters, doos 1140/1177).

In de loop van de 13e eeuw vernemen wij dat een zoon van Gozuinus het leen heeft teruggekocht (Lib. Trad. p. 210 nr. 210).

Algemeen beschouwd heeft Sint-Pieters aldus ongetwijfeld door deze uiteningspolitiek zeer grote winsten gemaakt. En daarin ligt ook de reden waarom Sint-Pieters meer dan gelijk welke andere abdij in Vlaanderen, dergelijke dodepandkontrakten heeft afgesloten. De abt van Sint-Pieters heeft ingezien op welke goedkope en gemakkelijke manier, ver onder de prijs, hij nieuwe eigendom kon verwerven. Het was werkelijk een specialiteit van de Sint-Pietersabdij³⁸.

Eigenaardig nu is de verdeling van de kontrakten tussen 1157 en 1197. Bijna alle komen ze voor tussen 1157 en 1168. Het is niet weg te cijferen dat een dergelijk verschijnsel hoogst eigenaardig is voor een abdij, die in een tijdspanne van 12 jaar, 25 pandkontrakten (op een totaal van 28) afsluit, en daarvoor 852 lb. 12 sol. kan uitgeven. Dat is inderdaad een zeer aanzienlijk bedrag.

Dat de abdij na 1168 slechts 3 kontrakten meer heeft afgesloten, is o.i. niet het gevolg van een verslechting van de financiële toestand van de abdij. Daarvoor is de lijst van de aankopen na 1168 een voldoende bewijs³⁹. Daarvoor pleit o.i. ook nog dat in 1197 een dodepandkontraakt wordt afgesloten. Zoals reeds gezegd, heeft in dat jaar de abdij financiële moeilijkheden te doorworstelen. Het feit dat Sint-Pieters in 1197, juist vóór de crisis, nog geld uitzet⁴⁰, bewijst dat zij zich op dat ogenblik nog van geen moeilijkheden bewust is. Was zij dat wel geweest, dan zou ze zeker geen geld meer uitgeleend hebben, maar het liever gebruikt hebben om de noodtoestanden te bestrijden.

Financiële nood is dus geen verklaring voor het niet meer voorkomen van pandkontrakten in de tweede helft van de 12e eeuw. Waarschijnlijk is dat kerkelijke redenen aan de basis daarvan liggen. Zoals we reeds vroeger hebben aangetoond, houdt Sint-Pieters zich niet aan het bevel van de paus en neemt goederen in pand, ook van andere lieden dan haar leenmannen, iets wat haar als kerkelijke instelling zeker niet stond. Na 1168 heeft ze daar dan ook mee opgehouden. Als wij de drie pandkontrakten die de Sint-Pietersabdij na 1168 sluit, nl. in 1172, 1190 en 1197 onderzoeken, dan zien wij dat de pandgevers driemaal een leengoed van de abdij aan deze in pand geven⁴¹. Nu volgt de abdij mooi de pauselijke regel.

(38) Vergelijk de mening van Génestal, *Rôle des monastères*, p. 77. „De toutes façons donc l'engagement est moins un placement mobilier qu'une acquisition d'immeubles. L'achat de terres est en effet à cette époque, et malgré les perfectionnements apportés au gage par la suppression du pacte commissoire, le seul placement durable et c'est un placement durable que recherchent avant tout les religieux. Leur règle d'administration n'est elle pas l'inaliénabilité de leurs biens? Ce qui est entré une fois dans la patrimoine de l'abbaye n'en doit pas sortir". Zie ook Ganshof, *Medieval agrarian society*, p. 285: „In the eleventh and twelfth centuries it (= 'mortgage') led to the incorporation of a not inconsiderable number of domains, isolated pieces of land, and revenues derived from land, such as tithes, into the patrimony of the creditor churches; for borrowers often found themselves unable to redeem properties given as security for loans".

(39) Zie verder p. 18 e.v.

(40) In 1197, in de maand mei, geeft Robert, zoon van Alard, de „functie van het naaien van de kleren van de monniken" in pand aan Sint-Pieters. De termijn is ons onbekend. Robert ontvangt van Sint-Pieters 5 mark (Lib. Trad p. 207 nr. 206).

(41) In 1172 geeft Boudewijn, meier van Temse, gans zijn erfelijk en leenroerig

De Sint-Pietersabdij heeft dus na 1168 bijna geen panden meer aangenomen, omdat ze in haar politiek zich moest beperken tot haar leenmannen, en aldus moest wachten tot één van hen het zo moeilijk had, dat hij zijn bezit in pand moest geven ⁴².

Samenvattend kunnen wij zeggen dat de Sint-Pietersabdij in de tweede helft van de 12e eeuw een uiterst gunstige en financieel sterke periode beleeft. Haar kapitaal, dat overbleef na haar noodzakelijke uitgaven, potte ze niet op, maar liet het winsten opleveren, althans vóór 1169. Ze nam dus met dat geld allerlei goederen in pand, misschien met de bedoeling daaruit zoveel mogelijk winst te halen. Deze tactiek heeft er toe geleid dat waarschijnlijk het overgrote deel van de panden tenslotte eigendom van de abdij is gebleven, zonder bijbetaling hoogstwaarschijnlijk. D.w.z. dat Sint-Pieters goederen heeft aangekocht tegen een koopprijs, die slechts 60 % bedroeg van de werkelijke waarde van de goederen. Dat na 1168 dergelijke gunstige transacties zich niet meer herhalen, is niet te wijten aan een financieel minder gunstige situatie van de abdij. De reden is veeleer van geestelijke aard. Sint-Pieters durft het door de paus uitgevaardigde verbod niet meer overtreden. De grote winsten die ze tot 1168 heeft gemaakt, moet ze daarna ook ontberen.

2. De Aankopen.

De aankopen die in de tweede helft van de 12e eeuw het bezit van de Sint-Pietersabdij vermeerderen, zijn zeer uiteenlopend van natuur. Het grootste gedeelte ervan bestaat uit grondbezit. De oppervlakte ervan wordt niet steeds aangeduid. Waar dit wel gebeurt, zien wij dat deze gronden meestal schommelen tussen 5 linies en 25 gemet ⁴³. Slechts éénmaal wordt een grootgrondbezit aangekocht, nl. in 1189. De abdij van Sint-Nicolaas te Veurne verkoopt aan de Sint-Pietersabdij 82 gemet gelegen naast Russevliet, voor 194 mark en 2 fertonen ⁴⁴. Deze goederen zijn meestal volledig vreemd aan de abdij.

bezit voor 60 mark aan Sint-Pieters in pand (Lib. Trad. p. 192 nr. 189). In 1190 geeft Gotschalk de meierij van Hillegem in pand (zie supra p. 14, noot 36). In 1197 geeft Robert, zoon van Alard, de „functie van het naaien van de kleren van de monniken” in pand (zie supra p. 15, noot 40).

(42) Een andere reden waarom Sint-Pieters bijna geen panden meer aanneemt, is misschien niet in de abdij zelf te zoeken. Het is immers best mogelijk dat de leenmannen, en de leken in het algemeen, ingezien hebben hoe nadelig het voor hen was een deel van hun bezit aan Sint-Pieters in pand te geven. In het gunstigste geval konden zij hun pand eerst na vele jaren terugkopen. Meestal zagen zij hun bezit nooit meer weer. Door ondervinding of door voorbeelden geleerd hebben zij waarschijnlijk opgehouden panden te geven, en een andere wijze van geldontlenen aangewend. Dit ook kan er dan toe bijgedragen hebben een einde te maken aan de financieringspolitiek van Sint-Pieters.

(43) Een linie = $\frac{1}{3}$ van een gemet of 100 roeden. 5 linies betekent hier dus een gemet en $\frac{2}{3}$ of 500 roeden, d.i. iets meer dan $\frac{1}{2}$ bunder. De bunder verschilt naargelang de streek waarin hij voorkomt. Steeds echter is het gemet $\frac{1}{3}$ van een bunder, en gelijk aan 300 roeden. De Gentse bunder = 1 ha. 33 a. 71 ca. De bunder in Zeeland = 1 ha. 32 a. 71 ca.

(44) Lib. Trad. p. 203 nr 200. 82 gemet = 27 bunder en 300 roeden.

Vóór 1166 geeft Alard Baniard zijn leen te Oostburg aan Sint-Pieters terug⁴⁵. Hier was dus het goed oorspronkelijk bezit van de abdij. De koop-prijs wordt niet genoemd.

In 1169 geeft ook Zeger van Camphin zijn leen terug voor 32 mark⁴⁶. In 1193, op 27 oktober, doet Eustachius, meier van Sint-Pietersdorp, hetzelfde met de grond die hij en zijn broeder Gozuinus in leen hielden⁴⁷.

Verkopen de leenmannen dus tamelijk zelden hun leengrond aan de abdij terug, dan gebeurt dit vaker met de renten die zij van Sint-Pieters in leen houden. Terugkopen van jaarlijks door haar verschuldigde betalingen van renten, was zeer voordelig voor de Sint-Pietersabdij. Deze rentelenen waren immers erfachtig en aldus een zware verplichting voor de abdij.

Aldus koopt Sint-Pieters in 1163 het renteleen terug van Robert, burggraaf van Aire. Dit renteleen bestond uit 2 mud koren, en werd teruggekocht voor 8 mark⁴⁸. In 1166 verkoopt Zeger van Munte de 2 stukken kaas die hij jaarlijks „in feodum” had voor 4 mark zilver⁴⁹. In 1168 wordt een jaarlijkse inkomst van 10½ halster rogge en evenveel gerst te Zevergem afgekocht. Eustachius van Afsnee had ze als „redditus feodi sui”. De abt koopt ze terug voor 11 mark⁵⁰. Wij kunnen jammer genoeg niet zeggen tegen welk procent de renten werden teruggekocht, omdat wij de waarde ervan in ponden niet kunnen berekenen.

In 1167 lukt de abdij opnieuw een zeer mooie terugkoop. De bisschop van Terwaan en zijn aartsdiaken bezaten het verblijfrecht te Boezegem en te Terdegem, omdat het personaat aldaar eigendom was van de abt van Sint-Pieters. Er was daar al veel onenigheid over ontstaan, en tenslotte wordt het verblijfrecht door de abt afgekocht voor 15 mark⁵¹.

Naast jaarlijkse inkomsten worden ook ambten en diensten van de abdij, die in handen waren van leken en door hen werden uitgeoefend, teruggekocht. Die leken bezaten deze ambten meestal erfelijk⁵². In ruil moest de abdij natuurlijk een vergoeding aan die mensen betalen. De Sint-Pietersabdij streefde er dan ook naar deze functies terug in handen te krijgen, om ze persoonlijk te vervullen. Eén van de methodes om dit te verwezenlijken, was de functies terugkopen als de gelegenheid zich voordeed.

(45) Zie Lib. Trad. p. 182 nr. 180, meierijregeling van Oostburg. „De his autem que majoribus contingunt tercia pars preposito contingit, quia et ipse tercius major est ex parte Alardi Baniardi, qui hominio, beneficio et officio tertius major, beneficium et officium suum legitime abbati vendiderat”.

(46) Lib. Trad. p. 190 nr. 187.

(47) Lib. Trad. p. 206 nr. 204. Deze grond was reeds sedert 1168 in het bezit van de abdij als pand (zie supra p. 7 en 8).

(48) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, door 1140/1177.

(49) A. Van Lokeren, *Chartes et documents de l'abbaye de Saint-Pierre au mont Blandin à Gand*, dl. 1. Gent, 1868, p. 171 nr. 301.

(50) Lib. Trad. p. 185 nr. 183. Deze inkomst was in datzelfde jaar, nl. 1168 door Eustachius van Afsnee aan Sint-Pieters in pand gegeven. De door Sint-Pieters geleende som bedroeg 8 mark. Door een supplement van 3 mark krijgt de abdij nu de inkomsten in volledige eigendom (zie supra, p. 7).

(51) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1140/1177.

(52) Zie Lib. Trad. p. 202 nr. 198. „... quedam femina Imma nomine, uxor Fromoldi, cum haberet, ut mos est, *hereditario jure* officium braciandi cervisiam monachorum...” Ook de meiersambten waren erfelijk.

Aldus koopt Sint-Pieters vóór 1166 het meiersambt terug van Alard Baniard te Oostburg ⁵³. In 1183 koopt Sint-Pieters van Imma, echtgenote van Fromold, de functie van „het brouwen van het bier van de monniken” terug, voor een rente van 100 sol. ⁵⁴. In 1196, in november, tenslotte weet de abdijs het ambt van Willem, een klerk, zoon van Nicolaas, terug te kopen. Deze Willem bezat de functie van „het naaien en herstellen van de klederen van de monniken”. Daarvoor betaalt de abt 7 mark ⁵⁵.

Een laatste soort aankopen wordt gevormd door oorspronkelijk kerkelijk bezit, nl. tienden. In 1158 verwerft Sint-Pieters het tiend van Hugo van l'Épinoij op zijn grond te Carvin, l'Épinoij, Cargetel en naburige wijken, voor 350 mark ⁵⁶. Het betreft hier zowel de oude tienden als de „novales”. Ook het tiend op gronden die nog moeten ontgonnen worden is er bijbegrepen. Het tiend dat aangekocht wordt is zowel het tiend op veldvruchten als dat op dieren ⁵⁷.

In 1178 tenslotte, staan Oylin en Gabriël van Landegem 2 schoven van het tiend op hun erfgrond te Baarle, langs beide kanten van de Leie, af voor 100 sol. en een beker ⁵⁸.

Resumeren wij even, dan zien wij dat Sint-Pieters in de tweede helft van de 12e eeuw vooral onroerende goederen aankoopt (23 op 32 aankopen). Van deze gronden zijn de meeste volledig vreemd aan het abdijspatrimonium, een paar slechts zijn „beneficia”. Ook valt op dat Sint-Pieters een poging aanwendt om jaarlijkse inkomsten, die ze in leen had gegeven, terug te kopen. Hetzelfde doet ze met de ambten die bepaalde leken in haar plaats uitoefenen. Tenslotte wordt ook nog oorspronkelijk kerkelijk patrimonium aangekocht.

Welke aankoopssommen heeft Sint-Pieters voor deze verschillende aankopen betaald? Wij zullen deze vraag bespreken in vergelijking met de dodepandkontrakten. Eerst en vooral merken wij op dat niet steeds de aankoopsprijs wordt vermeld, en anderzijds dat deze aankoopsprijs niet steeds in baar geld is uitgedrukt, of vervangen is door een rente ⁵⁹. Tussen 1157

(53) Zie voetnoot 45. In de plaats van Alard wordt de proost meier. De Sint-Pietersabdijs heeft vooral getracht de meiersambten terug te krijgen, omdat deze meiers haar veel schade berokkenden. Slechts éénmaal gebeurde dit door middel van terugkoop. Meestal probeerde Sint-Pieters het door geldlening tegen dodepand, waarbij Sint-Pieters dan trachtte de meierij in pand te nemen. Onder meierij verstaan wij hier de onroerende bezittingen, (vroonhof en d.g.l... en het meiersambt. Dus „beneficium et officium”).

(54) Lib. Trad. p. 202 nr. 198. Zie ook noot 10. Waarschijnlijk bezat Imma deze functie niet alleen, want in juni 1197 treffen wij een zekere Hunradus aan, die de functie van brouwer aan Sint-Pieters schenkt (Lib. Trad. p. 207 nr. 206). Deze functie was dus aan verschillende personen uitgegeven geworden.

(55) Lib. Trad. p. 207 nr. 205. Ook het kleermakersambt was niet in handen van één persoon alleen. Immers in 1197 verpandt Robert, zoon van Alard, dit ambt aan Sint-Pieters voor 5 mark (zie supra p. 15, noot 40).

(56) Lib. Trad. p. 201 nr. 197.

(57) Zie d.o. Jan Kusters, *Het Oude Tiendrecht*. 's Gravenhage, 1899. p. 111: Tiendplichtige vruchten en beesten.

(58) Lib. Trad. p. 201 nr. 197.

(59) In 1183 voor het „officium” van bierbrouwen wordt een rente van 100 sol. uitgekeerd (zie supra). In 1157 betaalt de abdijs 40 sol. voor de grond van Bonardis, en geeft hem ook een pelsmantel (RAG, Sint-Pietersabdijs, 1e reeks, Cartu-

en 1168 vinden wij voor de Sint-Pietersabdij 25 dodepandkontrakten. Daarvoor wordt de totale som van 907 lb. uitgeleend. Tussen 1157 en 1168 treffen wij anderzijds 13 kopen aan. De gezamenlijke koopsom bedraagt 150 lb. Duidelijker kan niet aangetoond worden hoe Sint-Pieters tot 1168 het dodepandkontraat verkiest boven de aankopen. Ongetwijfeld bood het pandkontraat ook meer voordelen aan de abdij⁶⁰.

Niet om financiële redenen krijgen de aankopen de voorkeur op de dodepandkontrakten na 1168. De cijfers illustreren dit duidelijk. De aankopen bewijzen immers dat geld in overvloed aanwezig is. Na 1168 bedraagt de globale koopsom 1501 lb. Aan dodepanden wordt nog slechts 120 lb. uitgegeven. Alles te samen beschikte Sint-Pieters dus tussen ca. 1150 en 1197 over meer dan 1651 lb. voor haar aankopen alleen!⁶¹.

Om nog een beter contrast te bereiken stellen wij tegenover de 32 aankopen ten bedrage van meer dan 1651 lb., de verkopen tussen 1150 en 1197.

In die periode vinden wij slechts één verkoop door de abdij. Maar, door deze verkoop verlaat het goed het abdijbezit nog niet! De koper is immers de priorij van O.L.Vrouw te Koefoerde. In 1168 koopt deze priorij al de goederen, die aan de aalmoezenij behoren te Lietsele, voor 15 mark⁶². De abdij Wendt dat geld direct aan om nieuwe goederen aan te kopen.

Wat ook opvalt is de lokalisatie van deze nieuwe aankopen. Nergens vinden wij een totaal nieuw toponiem⁶³, dat wij nergens anders tegenkomen in onze bronnen. Dat bewijst dat de Sint-Pietersabdij zich niet poogt binnen te werken in nieuwe parochies en dorpen waar ze nog geen eigendom bezit, maar wel juist daar waar haar andere goederen zich bevinden,

larium 1, dl. 1, f° 49v e.v.). In 1178 worden 100 sol. betaald voor 2 schoven van het tiend te Baarle en ook een beker (Lib. Trad. p. 201 nr. 197). Tussen 1190 en 1209 tenslotte krijgt Symon, priester van Hillegem, voor de erfelijke bezittingen die hij in de kerken van Hillegem en Woubrechtgem bezat, een dagelijkse monnikprebende, die volledig in natura is bepaald (RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1178/1209).

(60) Zie supra p. 4 tot 16. Het dodepandkontraat bood inderdaad grotere voordelen dan de aankoop. Vroeger hebben wij gezien dat vrijwel het grootste deel van de panden in het bezit gebleven is van Sint-Pieters. Veralgemeend wij deze stelling, louter ter vergelijking, dan kunnen wij het verschil tussen beide aan de hand van cijfers zeer goed aantonen. De goederen die door het dodepandkontraat in het bezit kwamen van Sint-Pieters, vertegenwoordigen een waarde van ca. 1715 lb. Daarvoor betaalde de abdij 1027 lb. Door aankoop kwamen goederen ter waarde van 1615 lb. in het bezit van de abdij. Daarvoor werd 1615 lb. betaald. Deze vergelijking gaat niet helemaal op, vermits een aantal panden zeker werden teruggekocht.

(61) Wij zeggen meer dan 1651 lb. Inderdaad, 5 maal is de koopsom onbekend. Daarenboven is ook de jaarlijkse betaling van 100 sol. in 1183 niet meegerekend, evenmin als de vergoedingen in natura die werden toegekend (zie noot 59).

(62) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1140/1177. Voor die 15 mark worden door Sint-Pieters aangekocht: „... apud Sewergem sive Afsna XXI halsteria siliginis et totidem ordei...” Hoogstwaarschijnlijk vormt het renteleen dat Eustachius van Afsnee in 1168 in gand geeft, en daarna definitief verkoopt (zie supra p. 7), een deel van deze nieuwe aankoop.

(63) Om verwarring te vermijden merken wij hier op, dat in de aankoopakten tweemaal het toponiem „Vulendike” voorkomt. Dit toponiem moet in zijn moderne vorm omgezet worden, nl. „Schoondijke”.

nieuwe pogt bij te krijgen⁶⁴. Dat Sint-Pieters wel degelijk in haar aankooppolitiek centralisatie en contractie van haar bezit beoogt, bewijst ook de omwisseling of ruil, die de abdij aangaat met Filips van de Elzas in 1184⁶⁵. De grond van Filips te Boechoute (prov. Oost-Vlaanderen, arr. Eeklo, kant. Assenede) met de inwoners, de inkomsten en de tienden, evenals de rechtspraak (cum iusticiis et consuetudinibus), wordt omgewisseld tegen het bezit dat Sint-Pieters van oudsher bezat te Bloville (Bois-Jean, Frankrijk, dép. Pas-de-Calais, arr. Montreuil-sur-Mer, kant. Campagne-lès-Hesdin).

Als overzicht kunnen wij zeggen, dat de Sint-Pietersabdij in de tweede helft van de twaalfde eeuw vooral grondbezit aankoopt, in kleine hoeveelheden. Dat grondbezit bestaat meer uit volledig vreemde eigendom van de abdij, dan uit leengronden. Daarenboven maakt de abdij dankbaar gebruik van aangeboden gelegenheden, om inkomsten en ambten terug in bezit te krijgen. Ook oorspronkelijk kerkelijk bezit komt het abdijspatrimonium verwoegen.

De som voor al deze zaken uitbetaald is zeer groot en getuigt voor de voorspoed van de abdij in die periode. Verkopen waarbij abdijsbezit werkelijk vervreemd wordt komen niet voor. De nieuwe aankopen localiseert de abdij alle in plaatsen, waar ze reeds vroeger bepaalde goederen bezat.

3. - MOEILIKHEDEN IN VERBAND MET HET MATERIEEL BEZIT VAN DE ABDIJ.

1. *De Meierijregelingen.*

De bronnen die de abdij ons heeft nagelaten, geven ons een duidelijk inzicht in de politiek door Sint-Pieters gevolgd, in het bestrijden van de usurpaties van de meiers.

Een meierijregeling houdt slechts beloften in vanwege de meiers, die in vele gevallen toch niet gehouden werden. Daarom heeft Sint-Pieters er vooral naar gestreefd de meierijen terug in bezit te nemen. De crisis die de verschillende grondbezitters in die periode ondergaan⁶⁶, heeft aan Sint-Pieters daartoe een geschikte gelegenheid gegeven. Waar ze kan, koopt de abdij de meierijen terug. Waar dit niet mogelijk is, neemt ze deze in pand. In de pandkontrakten last ze allerlei maatregelen in, met het doel het de meiers zo goed als onmogelijk te maken hun pand ooit terug te kopen.

Deze politiek van Sint-Pieters is in de tweede helft van de 12e eeuw echter mislukt. De inpandgegeven meierijen kwamen bijna alle terug in het bezit van de meier of zijn nazaten. Waar de abdij de meierijen niet kon terugkopen of in pand nemen, moest ze haar toevlucht nemen tot geschreven regelingen. In hoever ze in die regelingen moest tegemoet komen aan de eisen van de meiers, is ons niet bekend. Toch mogen wij aannemen dat de meiers niet zo maar goedschiks hun usurpaties hebben prijsgegeven.

(64) Vergelijk met de lokalisatie van de „altaria”, zie supra p. 2 noot 3.

(65) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1178/1209.

(66) Zie Van Werveke, *Le mort gage*, p. 71.

2. *Usurpaties en andere moeilijkheden met leken.*

De vervreemdingen en illegale aanspraken, bedreven door leken in de tweede helft van de 12e eeuw, betekenen een ernstige domper op de voorspoed van de abdij in diezelfde periode. Niet alleen zijn deze usurpaties zeer talrijk, maar kwalitatief zijn ze ook zeer aanzienlijk. De vervreemdingen zijn één van de voornaamste oorzaken geweest van het faillissement van verschillende kerkelijke instellingen, in de Late Middeleeuwen. Ook voor de Sint-Pietersabdij zien wij het kwaad, niet meer in de kiem, maar reeds uitgesponnen aanwezig.

De maatregelen ertegen genomen zijn onvoldoende en helpen niets. Alleen door haar grote voorspoed (aankopen, schenkingen en panden) kan de abdij de afvretende werking van deze usurpaties tegengaan, zodat de nefaste gevolgen ervan enigszins kunnen worden beperkt. Wanneer eens de voorspoed zal teloor gaan, zullen de illegale vervreemdingen daarin een groot aandeel hebben.

Deze usurpaties zorgen er immers voor, dat de diverse gebiedsuitbreidingen van Sint-Pieters in die periode, geen concrete resultaten opleveren, vermits ze slechts een compensatie zijn van wat door de usurpaties wordt verloren. De sommen door de abdij betaald voor aankopen en panden betekenen dus, van uit deze hoek bekeken, feitelijk een verlies voor de Sint-Pietersabdij.

3. *Moelijkheden met andere geestelijke instellingen en met de parochiegeestelijkheid.*

De oorzaken van de moeilijkheden met de geestelijkheid, zijn niet gelijkend aan deze die ten grondslag liggen aan de moeilijkheden met de leken. Hier komen niet zoveel usurpaties voor. Het gaat hier meer om betwistingen van inkomsten, parochiale rechten, tienden, enz. De algemene indruk is dat Sint-Pieters door deze geschillen geen al te grote schade oploopt. Meestal worden de aanspraken van de abdij ingewilligd.

Om het juiste nadeel van Sint-Pieters in die kwesties te kunnen bepalen, zouden wij moeten op de hoogte zijn van de rechten van de Sint-Pietersabdij vóór die moeilijkheden, in die betrokken aangelegenheden.

Wat anderzijds nogmaals opvalt is dat de abdij over veel lopend geld beschikt. Zonder van een politiek te spreken heeft de abdij in menig geval, opbrengsten, die ze verschuldigd is, trachten af te kopen tegen een som in baar geld.

Zijn de oplossingen van de moeilijkheden niet zo nadelig voor de abdij, dan kan toch, en is ook, de manier waarop deze oplossingen dikwijls werden bewerkt, een adering geweest voor Sint-Pieters. De moeilijkheden werden vaak aanhangig gemaakt bij de Roomse Curie en beslecht door pauselijke gedelegeerden, ofwel bij de Aartsbisschoppelijke Curie te Reims door gedelegeerden van de Aartsbisschop. Dergelijke processen brachten in die tijd zeer veel onkosten mee. In de charters wordt spijtig genoeg met geen enkel woord daarover gerept, wat het kwantitatief aspect van deze onkosten betreft. Bij de oplossing van een geschil tussen Sint-Pieters en

de abt van Phalempin, zeggen de gedelegeerden van de Reimse Curie: „... quod causa que vertebatur inter Gerardum de Gando et Hemfridum de Phalempin, abbates, per longas eorum contentiones et multas vexationes et *expensas* hoc modo terminata...”

De onkosten bij dergelijke tussenkomsten moeten zeer hoog geweest zijn. Er een kwantitatieve raming van maken blijft ons echter onmogelijk.

4. De Financiële Inzinking van 1197.

In 1197 vernemen wij, hoe ongelooflijk dat ook klinkt, dat de Sint-Pietersabdij met zware schulden is beladen⁶⁷. Inderdaad, in 1197 ziet abt Hugo zich verplicht een lening aan te gaan bij de prior van Ter Kluizen, Willem van Schellebelle, nl. 100 mark. Willem staat die lening toe omdat hij weet, „dat de abdij onder zware schuldenlast gebukt gaat”⁶⁸. Voor die 100 mark worden alle inkomsten die de abdij toekomen te Vrasene, binnen en buiten de kerk, in pand gegeven. Bovendien wordt aan de abt nog 76 mark geleend. Daarvoor zal de abdij een inkomst van 6 mud graan, hetzelfde graan dat gebruikt wordt voor de voeding van het klooster, aan het huis van Ter Kluizen betalen, nl. 3 mud op Sint-Maarten (11 november) en 3 mud op halfvasten. Daarbij moet nog gevoegd worden één mud rogge, maat van Gent, te Temse. Dit moet geschieden zolang het geld in Sint-Pieters is. Als de prior een bepaalde grond of renten wil kopen, die hem geschikt lijken, dan verplicht de abdij zich, indien de prior zijn geld terugvraagt, hem dat geld terug te storten binnen de 6 weken.

Deze tijdelijke inzinking beperkt zich dus tot de abdij te Gent en tast niet de afhankelijkheden ervan aan. De priorij van Ter Kluizen beschikt zelfs over een zekere rijkdom: „... cum domus beate Marie de Clusa, de beneficio et elemosina pie recordationis domini Philippi, comitis Flandrie, pecuniam aliquam collegisset...”

Wanneer wij deze financiële crisis plaatsen aan het einde van de periode door ons besproken, doet ze ongetwijfeld erg contradictoer aan. Tussen ca. 1150 en 1197 wordt het bezit van de abdij aanzienlijk uitgebreid door schenkingen van allerhande aard, die geen enkele tegenprestatie vanwege de abdij vereisen. De voorspoed van de abdij blijkt echter nog meer uit de grote geldsommen waarover ze beschikt bij aankopen en geldleningen tegen pand. De usurpaties en de andere moeilijkheden met leken en geestelijkheid, lijken ons niet bij machte deze gunstige indruk te niet te doen.

De financiële moeilijkheid van 1197 kan echter ook niet geloofend worden. Vermits er een crisis geweest is, moeten er ook bepaalde oorzaken geweest zijn.

De oorzaken menen wij te moeten zoeken in de voorspoed van de abdij zelf. De sommen betaald voor aankopen en panden waren werkelijk zeer groot. De Sint-Pietersabdij heeft aldus al haar baar geld uitgegeven om het productief te maken. Door het te intensief doordrijven van deze politiek, heeft zij over het hoofd gezien een noodzakelijke reserve aan te leggen,

(67) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1178/1209.

(68) „... ecclesiam nostram sentiret gravibus debitorum oneribus aggravatum”.

om eventuele moeilijkheden te bestrijden. Bovendien werden de panden in grote mate niet afgelost, waardoor de abdij niet terug in het bezit van haar baar geld kwam.

Het dodepandkontraakt onderscheidt zich immers juist van de aankopen, doordat het toelaat op bepaalde momenten het uitgeleende geld terug in bezit te nemen. Eventuele moeilijkheden kan men altijd met dit geld bestrijden. De Sint-Pietersabdij heeft dus deze mogelijkheid niet gehad.

Als wij daarbij nog de zeer intensieve aankooppolitiek nemen, dan zien wij dat de abdij haar bezit aanzienlijk heeft uitgebreid, en in 1197 machtiger is dan ooit te voor, maar over geen financiële middelen meer beschikt.

Wij moeten er ook rekening mee houden dat in de loop van de tweede helft van de 12e eeuw, een aantal gebeurtenissen eveneens een nefaste invloed hebben uitgeoefend op de geldvoorraad van Sint-Pieters. De „*Annales*” van de Sint-Pietersabdij bewijzen ons dit duidelijk.

1151: Grote hongersnood in Vlaanderen. Te Brugge wordt een hoet graan verkocht voor 40 sol. Oorzaak: door onophoudende regenneerval is de oogst van gans dat jaar vernietigd geworden ⁶⁹.

1174: Regenneerval van Sint-Jan tot het einde van het jaar. Gevolg: groot gebrek aan wijn en veldvruchten ⁷⁰.

1186: voornamelijk voor de Sint-Pietersabdij zelf: „*Pars quedam cripte cecidit*” ⁷¹.

1187: „*Novum opus inceptum est*” ⁷².

Deze moeilijkheden konden echter in die jaren de abdij niet direct in gevaar brengen.

Wat in 1196 en 1197 gebeurt is echter veel erger. Geen enkele bron van Sint-Pieters licht ons in over de moeilijkheden van die jaren. Wij bezitten alleen de oorkonde van 1197, waarin de geldlening aan Sint-Pieters wordt toegekend.

Een grondige studie van de noodtoestand, o.m. in 1196 en 1197, vinden wij in het werk van F. Curschmann ⁷³. Daar lezen wij dat in 1196 en vooral in 1197 („*In dem grossen Notjahre 1197...*” ⁷⁴) een verschrikkelijke hongersnood heeft gewoed, niet alleen in België, maar in bijna gans West-Europa ⁷⁵.

Alhoewel de „*Annales Blandinienses*” over deze noodjaren zwijgen, geven verschillende andere kronieken ons er een realistisch en verschrikkelijk beeld van. De getuigenis van Reinier van Luik, de auteur van de

(69) Ph. Grierson, *Les annales de Saint-Pierre de Gand et de Saint Amand*. Brusel, 1937. p. 112 s.a.

(70) Grierson, *op. cit.*, p. 47 s.a.

(71) Grierson, *op. cit.*, p. 48 s.a.

(72) Grierson, *op. cit.*, p. 48 s.a. en noot 3: dat *opus novum* is hier de reparatie van de crypte, het vorige jaar beschadigd, en de constructie van een kapel van O.L.Vrouw in die crypte.

(73) F. Curschmann, *Hungersnöte im Mittelalter*. Leipzig, 1900.

(74) Curschmann, *op. cit.*, p. 77.

(75) Curschmann, *op. cit.*, p. 20 e.v.; p. 47; p. 77; p. 84 e.a. Zie ook de bronnen over deze noodjaren, door Curschmann bijeengebracht onder de titel: „*Chronik der elementaren Ereignisse*”, p. 157 e.v.

„Reineri annales”, is daarvoor tekenend ⁷⁶. In zijn verhaal getuigt hij o.m.: „Anni istius (1197) periculum vix audeo scribere, cum numquam similem viderint, qui vixerunt hoc tempore. Multitudo pauperum fame moritur. Cadavera mortuorum animalium indifferenter ab eis comeduntur, enz... Quid plura? Annus iste post plurima pericula dissentionis, que praecesserant, gravissimus fuit ecclesiae nostrae, qualem nec prius habuit nec amplius possit habere”.

De geldlening van 1197 is natuurlijkerwijze een gevolg van de verschrikking van 1197. Sint-Pieters moet nu haar nalatigheid duur bekopen. In 1197 eist immers de algemene toestand de beschikbaarheid over veel baar geld. Daar Sint-Pieters daar niet over beschikt, blijft er haar geen andere uitweg dan dit noodzakelijke geld te ontlenen ⁷⁷.

De financiële inzinking van 1197 is dus louter toevallig en tijdelijk, vooral te wijten aan de zorgeloosheid van de Sint-Pietersabdij t.o.v. eventuele moeilijkheden.

(76) Curschmann, *op. cit.*, p. 158 en 159.

(77) De Sint-Pietersabdij is niet de enige abdij die het slachtoffer is geworden van deze zorgeloosheid (Van Werveke, *Le mort gage*, p. 87 en 88: „Il arrivait souvent qu'une église incontestablement riche, était obligée de contracter des emprunts pour tenir tête à des difficultés financières momentanées”). Ook de abdij van Vicogne heeft in 1197 met dezelfde moeilijkheden te kampen. Reeds in 1173 zat ze in zware schulden en moest geldleningen aangaan. Met dat geld verkoos ze echter schuren op te bouwen of te herstellen, liever dan haar schulden te betalen (H. Van Werveke, *Monnaie, lingots, ou marchandises. Les instruments d'échange aux XIe et XIIe siècles*, in *Annales d'Histoire économique et sociale*, IV, 1932, pp. 452-468, p. 459 en 463). In 1197 wordt ook voor haar financiees de toestand fataal (Curschmann, *op. cit.*, p. 159).

DEEL II. - DE CRISIS IN DE 13e EEUW EN DE OORZAKEN VAN DEZE CRISIS.

A. DE CRISIS IN DE 13e EEUW.

1. De financiële crisis in de 13e eeuw tot ca. 1281.

De plotse financiële ineenstorting van de abdij in 1197, betekent meteen ook het einde van de voorspoed waarvan de abdij gedurende de tweede helft van de 12e eeuw had genoten. Alhoewel deze crisis van 1197 slechts tijdelijk en toevallig was, te wijten aan externe oorzaken, is ze toch het vertrekpunt geweest van de financiële en economische catastrofe van de Sint-Pietersabdij in de 13e eeuw.

In de 13e eeuw is de abdij ten prooi aan bestendige financiële moeilijkheden. In sommige jaren kennen deze crisissen een opflakking, in andere jaren is de toestand dan weer iets verbeterd. Vanaf ca. 1267 bereikt de crisis een hoogtepunt. Van dan af gaat de geschiedenis van de abdij rechtstreeks naar de ruïne, die zich in 1280 manifesteert. Philips Mus, de bisschop van Doornik, treft in dat jaar op een rondreis door zijn diocees de abdij volledig geruïneerd aan, en stelt een saneringsontwerp op om de abdij uit haar benarde situatie te redden.

Na de financiële moeilijkheden van 1197 weet de abdij zich moeilijk van de opgelopen schade te herstellen. In 1201 is de abt nog steeds „gravibus ecclesie sue negociis preoccupatus”¹. In de volgende jaren verandert de situatie niet, de toestand lijkt ook niet te verbeteren. De abt beschikt blijkbaar over weinig baar geld. In 1209 moet hij, om 200 lb. te kunnen betalen voor de aankoop van 38½ gemet te IJzendijke, geld lenen bij de pastoor van Ostricourt. Deze geeft hem 110 lb. en zal daarvoor gans zijn leven 9 lb. ontvangen. Deze 9 lb. zijn gelijk aan 1/3 van de opbrengst van de aangekochte grond². Geldleningen tegen dodepand komen zeker niet meer voor.

In 1225 verslecht de financiële toestand van de abdij. In dat jaar gaat de abdij opnieuw gebukt onder zware schuldenlast (gravi sit oppressum onere debitorum). De abdij heeft zich nl. in zware schulden moeten steken, om de vrijheid van haar landbouwexploitatie en van haar lieden te beveiligen tegen de aanvallen van zeer vele usurpatoren, die ongetwijfeld van de zwakte van de abdij hadden gebruik gemaakt om haar onrecht aan te doen³. Ook andere dringende problemen hadden het de abdij noodzakelijk gemaakt grote schulden aan te gaan⁴. In april van volgend jaar duurt de

(1) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1178/1209.

(2) RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium I, dl. II, f° 159r.

(3) Over de moeilijkheden die Sint-Pieters in die periode te bekampen heeft, zie verder de moeilijkheden met meiers, andere leken en geestelijken, vóór 1225.

(4) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1210/45, s.a. 1225, 13 nov. De Sint-Pietersabdij zag geen uitweg meer en heeft dan aan de paus gevraagd, dat hij de leenmannen van de abdij zou verplichten door een gematigde hulpverlening, de moeilijkheden te helpen delgen. Vermits het billijk was dat Sint-Pieters geholpen werd door diegenen voor wie de schulden grotendeels werden aangegaan, beveelt de paus dat de leenmannen daartoe mogen gedwongen worden, zelfs op straf van excommunicatie.

crisis nog steeds voort, en de schulden van de abdij zijn nog steeds niet terugbetaald ⁵.

Na die moeilijkheden in 1225 en 1226 is de toestand van de abdij waarschijnlijk enigszins verbeterd. Het pauselijk bevel tot deelname in de betaling van de schulden werd wegens de dreiging van de excommunicatie waarschijnlijk door de leenmannen opgevolgd ⁶.

De aankopen worden in die periode zeer talrijk en grote sommen worden er aan besteed. Bovendien is de aankoopprijs dikwijls niet bekend. Nergens vinden wij een vermelding van enige financiële moeilijkheden. De pausen van Rome hebben in die periode herhaaldelijk aan de abdij privileges toegekend, om de Sint-Pietersabdij er terug volledig bovenop te helpen ⁷.

Na die periode van betrekkelijke voorspoed komt ca. 1246 opnieuw een laagtepunt. In dat jaar is de abdij terug in schulden verstrikt geraakt. Paus Innocentius geeft aan Sint-Pieters de toelating haar schulden niet te moeten betalen, tenzij kan bewezen worden dat deze werkelijk voor het nut en het welzijn van de abdij waren aangegaan ⁸.

Waarschijnlijk is de abdij deze nieuwe moeilijkheden niet meer te boven gekomen. Weliswaar werden na 1246 nog een paar leengoederen in pand genomen, maar dit zijn geen geldplaatsingen meer vanwege de abdij. Gelet op de situatie van de abdij in die periode, moeten deze leningen eerder nadelig voor de abdij geweest zijn. Sint-Pieters heeft immers, zoals daarjuist gebleken is, zelf nood aan baar geld ⁹.

Reeds in 1242 had de *elemosinarius* van de abdij abdijbezit moeten verkopen, en de opbrengsten aangewend om er tienden en andere rechten mee aan te kopen ¹⁰. Sint-Pieters beschikte dus zelf niet meer over het nodige geld om die aankopen te doen. Vanaf 1259 moet de abdij steeds vaker renten verkopen om geld te hebben voor aankopen ¹¹. Bovendien neemt ze

(5) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1210/45 s.a. 1226, 4 april.

(6) Zie noot 4.

(7) Op 23 november 1226 geeft paus Honorius III aan Sint-Pieters de toelating dat monniken de bezittingen van hun ouders mogen erven. Die goederen zullen dan bij het abdijbezit gevoegd worden (RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1210/45). Dit voorrecht wordt door Innocentius IV op 2 oktober 1248 opnieuw toegekend (RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1246/58), en in 1262 op 30 mei door Alexander IV (RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1259/70). Beide laatste pausen maken uitzondering ingeval het leengoederen zijn.

Op 29 juli 1244 bevestigt paus Innocentius IV dat de brieven, door de abt van de pausen verkregen, de nodige kracht zullen behouden (RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1210/45).

Op 26 augustus 1246 tenslotte bepaalt Innocentius IV, dat de abdij niemand moet ontvangen en voorzien van onderhoud of andere kerkelijke gunsten, zonder speciaal mandaat van de pauselijke stoel (RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1246/58). Alexander IV kent dit privilege toe op 18 december 1257 (RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1246/58) en Clemens IV op 12 oktober 1268 (RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 1, dl. I, f° 42v).

(8) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1246/58 s.a. 1246, 25 februari en 11 oktober.

(9) Zie verder geldleningen tegen dodepand, p. 48 tot 50, en lijfrenten, p. 44 e.v.

(10) RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 3, f° 70r. Zie ook verder aankopen, p. 40 en lijfrenten p. 44, noot 97.

(11) Zie verder lijfrenten, p. 45 en aankopen, p. 39.

ook haar toevlucht tot de verkoop van een deel van het abdijbezit, en bewijst daardoor dat zij niet meer over de nodige financiële middelen beschikt om haar aankooppolitiek voort te zetten ¹².

In het begin van de zestigerjaren merken wij nog herhaaldelijk op dat de geldelijke middelen van de abdij volledig opgebruikt zijn. In 1261 bezit de abdij niet de nodige middelen om een stuk grond te Groede in te dijken ¹³. In 1262 heeft de *cellerarius* van Sint-Pieters dezelfde moeilijkheden met overstroemde gronden te Aksel ¹⁴.

In 1267 tenslotte is de toestand zo kritiek geworden ¹⁵, dat Sint-Pieters

(12) In de loop van de 13e eeuw verkoopt de Sint-Pietersabdij een deel van haar abdijsdomein. Dit deed zij om verschillende redenen. Onder de verkopeningen komen een aantal gronden voor. Deze gronden zijn uitsluitend kleine moerassen en bos. De enige reden waarom deze onvruchtbare gronden hier verkocht worden is, dat Sint-Pieters zelf niet over de nodige middelen beschikt om het zout of de turf uit die moerassen te ontginnen, of om die bossen tot vruchtbare grond om te vormen.

De tweede reden waarom Sint-Pieters een deel van haar bezit vervreemdt, is, dat zij baar geld nodig heeft om zich nieuwe en voordeligere inkomsten, nl. tienden, aan te kopen. Uit dit alles kunnen wij met zekerheid afleiden, dat Sint-Pieters geen bezit heeft verkocht om schulden te kunnen afbetalen. Sint-Pieters verkocht dus wel „wegens geldgebrek“, echter niet om haar zware schuldenlast te verlichten, maar wel om nieuw bezit aan te kopen. De goederen die verkocht worden, en die niet onder de reeds behandelde motieven vallen, zijn evenmin verkocht om schulden te delgen. Ofwel is de som, voor die goederen door Sint-Pieters ontvangen, veel te klein, ofwel is de aankoopsom in natura bepaald.

Enmaal zat de abdij toch in nauwe schoenen en heeft daardoor een deel van haar bezittingen moeten verkopen, misschien wel om schulden te betalen. De tekst laat zien dat de abdij de verkoop in uiterste nood heeft gedaan, ofwel onder druk. Die goederen werden nl. onder de waarde verkocht aan Hendrik Kieseppenninc, een Gents patriciër, zonder dat wij weten wanneer dit gebeurde. In zijn testament, opgesteld op 25 juli 1251, krijgt de abdij 100 lb. van Hendrik om de geleden schade te compenseren (... eo quod emit bona de Rusvliete pro minori precio quam valebant). Misschien was Hendrik Kieseppenninc op het ogenblik van de verkoop wel schuldeiser van de abdij, en heeft deze hem die gronden onder de waarde verkocht, omdat ze haar schulden niet kon betalen (RAG, Sint-Pietersabdij, 2e reeks, bundel 530).

(13) Op 3 september 1261, of ervóór, had Sint-Pieters van gravin Margareta een aantal schorren, gelegen tussen Isendorpe en Nieuwerkerke, op de plaats Groede genoemd, in cijns gekregen. De abdij bezat echter niet de vereiste financiële middelen om die grond in te dijken (et cum nos non habemus facultatem dikandi terram predictam). Daarom worden 3/8 van die grond aan drie Gentse burgers in cijns gegeven. In het kontrakt wordt vooral vermeld dat voornoemde lieden die grond op hun kosten moeten indijken (RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 10, f° 85r tot 85 v).

(14) 27 gemet tussen Aksel en Perboom, samen met de omliggende woeste gronden, waren door een overstroming van de zee onder water gezet. Die grond behoorde tot de administratie van de „*cellerarius*“ van Sint-Pieters, maar, deze kan de nodige uitgaven vereist om de grond in te dijken, niet bekostigen. Daarom bepaalt de abt in 1262 dat de „*pitantiarius*“ (de monnik die de „*pitancia*“ moet verdelen, nl. wat de monniken dagelijks voor hun onderhoud ontvangen) samen met de „*elemosinarius*“ (de monnik aan het hoofd van de dienst belast met de armenzorg) op hun kosten deze grond moeten indijken. In ruil daarvoor zullen beide functionarissen deze grond gedurende 12 jaar in bezit krijgen (RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 10, f° 62v). (Nota: de monnik in geldnood, nl. de „*cellerarius*“ is deze monnik in de Sint-Pietersabdij, die aan het hoofd staat van de voorraadkamer).

(15) Vanaf oktober 1267 vinden wij herhaaldelijk dezelfde zin in de bronnen terug: „... propter evidentem utilitatem nostram ac onera debitorum ecclesie nostre relevanda ac etiam usuram vitandam, quibus nimirum gravamur...“ (RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 10, f° 32r).

tot een massale verkoop van lijfrenten overgaat, om haar schulden te dekken, of althans aan de dringendste behoeften te voldoen. Deze lijfrentenverkoop ondermijnt de abdijsfinancies nog meer, zodat Philip Mus in 1280 de Sint-Pietersabdij volledig geruïneerd aantreft ¹⁶.

2. De religieuze crisis rond het midden van de 13e eeuw.

Met de ineenstorting van de abdijsfinancies in het derde kwart van de 13e eeuw, ging ook rond diezelfde tijd een crisis op religieus gebied gepaard. Het is vooral rond het midden van de eeuw dat wij een spoor van deze moeilijkheden ontdekken.

Rond het midden van de 13e eeuw kreeg Sint-Pieters regelmatig dispensaties toegekend voor bepaalde verplichtingen, vanwege de apostolische stoel. Ongetwijfeld stond dat in betrekking met de financiële moeilijkheden van de abdij, maar ook met het feit dat de monniken van Sint-Pieters zich aan de statuten niet hielden.

Op 18 maart 1245 had Innocentius IV aan de abt van Saint-Amand de toelating gegeven dispensatie te verlenen aan de St.-Pietersabdij, zowel voor de straffen opgelopen wegens overtreding van de statuten van de apostolische stoel, als voor de toepassing van die statuten zelf ¹⁷.

Paus Gregorius ¹⁸ en andere pausen hadden vroeger een aantal bepalingen uitgevaardigd, waarvan de overtreding streng gestraft werd. De Sint-Pietersabdij beklagt zich bij de paus daarover, aanvoerend dat de Benediktijnerregel zelf reeds zeer streng en zwaar is. De paus kent dan ook vrijstelling toe omdat de statuten toch niet werden gerespecteerd, en reeds verschillende monniken geëxcommuniceerd waren wegens overtreding ervan ¹⁹.

Het aantal monniken en lekebroeders dat rond het midden van de 13e eeuw geëxcommuniceerd is geworden, moet tamelijk aanzienlijk geweest zijn (nonnulli monasterii tui monachi et conversi). Deze monniken en lekebroeders waren in de kerkelijke ban geslagen wegens zware misdrijven. Sommigen wegens gewelddaden op lijfeigenen, anderen wegens diefstal, wegens het weigeren van gehoorzaamheid aan de abt en zijn voorgangers en wegens samenzweringen ²⁰.

Alhoewel ze door de banvloek waren getroffen, zagen die monniken er

(16) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1271/86 s.a. 1280, 5 november.

(17) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1210/45.

(18) Waarschijnlijk Gregorius de Grote (1073-1085). Door hem (Dictatus Papae, 1075) en door verschillende pausen na hem, werden strenge hervormingen doorgevoerd.

(19) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1246/58 s.a. 1254, 22 dec. „in quibus casibus dispensandi super penis adiectis et irregularitatibus, quas tui subditi hactenus incurrerint vel incurrent, de cetero eosque absolvendi ab interdicti, suspensionis seu excommunicationis vinculo, quo ipsos ob transgressionem premissorum statutorum... contigit vel continget”.

(20) „pro violentia invectioe manuum in servos, et quidam pro detentione proprii, alii etiam pro denegata tibi et predecessoribus tuis obedientia seu conspirationis offensa”. „Conspiratio” betekent bij de Cisterciënzers: „Contra ordinis disciplinam et majorum instituta confoederatio” (zie Glossarium mediae et infimae latinitatis, uitg. Du Cange, uitg. G. Henschel, 7 dln. Parijs, 1840-50, deel 2, sub verbo). Dit is ongetwijfeld ook de betekenis die wij er hier moeten aan geven.

niet tegen op de mis op te dragen en wijdingen te ontvangen. Het geestelijk peil van de Gentse monniken was dus wel degelijk op een laag niveau gekomen. Daarop bepaalt de paus hoe die monniken kunnen geabsolveerd worden ²¹.

Deze weinig talrijke inlichtingen laten ons toch duidelijk inzien dat rond het midden van de 13e eeuw een religieuze crisis de abdij heeft geteisterd. Het gezag van de abt werd niet meer gerespecteerd. Verschillende monniken en lekebroeders hadden misdaden bedreven, waarvoor ze geexcommuniceerd waren geworden. Zelfs samenzweringen tegen de orde hadden ze op hun actief.

Na 1256 vernemen we niets meer over die religieuze crisis. Misschien was dan door de pauselijke tussenkomst de rust reeds in de abdij teruggekeerd.

3. *Het begin van de reorganisatie in 1280 en 1281.*

Het saneringsontwerp dat de Sint-Pietersabdij van Gent uit haar netelige positie moest redden, bestond in feite uit twee fazen, nauw met elkaar verbonden. In 1280 werd door de bisschop van Doornik een plan opgesteld om de schulden van de abdij te betalen en de reorganisatie te beginnen. Daarnaast werd in 1281 een algemene inventaris van het abdijsbezit voltooid. Het opstellen van deze inventaris gebeurde op initiatief van de abdij zelf, en moest het convent een overzicht geven van wat er nog overbleef van het zogehavende abdijsdomein.

Het reorganisatieplan van Philip Mus, bisschop van Doornik, was opgesteld in samenwerking met de abt en het convent. Het bepaalde dat het convent, de monniken dus, voor het grootste deel zou worden verspreid over verschillende abdijen en religieuze instellingen. Zij die zouden overblijven, nl. de abt en enkele monniken, moesten zich met 2.000 lb. tevreden stellen voor hun levensonderhoud. Van de overblijvende opbrengsten van het abdijsdomein zouden ze niets meer ontvangen. Deze overblijvende inkomsten, afkomstig van abdijsgoederen, moesten, na aftrek van de noodzakelijke uitgaven voor het voeren van processen en het verdedigen van de abdijsrechten, volledig aangewend worden om de abdijschulden te delgen. Daarvoor moesten instaan, de abt, de aartsdiaken van Gent en een zekere Willem van Ter Piet, een „clericus”. Die lieden waren door de bisschop aangesteld als beheerders en ontvangers van de tijdelijke bezittingen van de abdij.

Daar dit plan volledig gebaseerd was op de opbrengsten van het abdijsdomein, bracht de verwezenlijking ervan toch moeilijkheden mee. De abt en het convent verklaarden nl. niet meer te weten ²², wat nog overbleef

(21) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1246/58 s.a. 1255, 4 januari (fragment) en 1e reeks, Cartularium 1, dl. I, f° 40r.

(22) In de tekst staat in feite „adhuc non”, „nog niet”. De abdij weet in 1280 nog niet hoeveel er overblijft van haar bezit. Dit duidt natuurlijk op de inventarisatie van het abdijsbezit, waaraan men reeds gans het derde kwart van de 13e eeuw werkte, en waaraan men in 1280 de laatste hand moet gelegd hebben. Daarom weet men „nog niet” wat overblijft.

van het zo fel gehavende abdijbezit. Men moest dus eerst op een inventarisatie ervan wachten.

Op die manier bestond natuurlijk wel het gevaar dat de terugbetaling van de schulden nog wel een poosje kon duren, met als mogelijk gevolg dat de schuldeisers zouden gaan woekeren. Als het eens zover zou gekomen zijn, dan zou deze woeker niet meer te stuiten geweest zijn, en zou gans het vermogen van de abdij op korte tijd erdoor verslonden geworden zijn. Daarom besloot de abdij vermits er geen andere oplossing overbleef, zo vlug mogelijk lijfrenten te verkopen tot de som van 2.000 lb., of meer, moest het nodig zijn.

Alle opbrengsten van de abdij zelf, samen met de ontvangst van die lijfrentenverkoop, zouden door de beheerders aan 4 Gentse burgers worden afgestaan. Deze Gentenaren, Johan Grutre, Boudewijn Van den Spiegele, Wettinus uten Dale en Philip Van den Huus²³ waren zelf schuldeisers van de abdij. De Sint-Pietersabdij vond hen bereid om met de voornoemde hulpmiddelen de abdij uit haar schuldenlast te verlossen, door afbetaling van de schulden op vastgestelde termijnen, zoals door de beheerders was voorgeschreven. Dat plan moest uitgevoerd worden totdat alle schulden afbetaald waren²⁴.

De paus wordt van de situatie op de hoogte gebracht. In een brief van Martinus IV, aangaande de afbetaling van de schulden, in januari 1281, geeft de paus ons nog een aanschouwelijker beeld, hoe erg de toestand in 1280/81 wel moet geweest zijn. Dat beeld was hem natuurlijk geïnspireerd door de monniken van Sint-Pieters zelf en door de bisschop. De paus zegt : „... quod monasterium ipsum tanto premitur onere debitorum, quod nisi per sedem apostolicam celeri remedio subveniatur, eidem vix edicere poterit ut resurgat, eius namque bona usurarum voragine adeo consumuntur quod, tenuissimo sumptu deducto, pro sustentatione predictorum abbatis et conventus eiusdem monasterii ac aliorum habitantium in eodem, vix totum residuum ad solutionem sufficit usurarum”²⁵.

Zoals uit de uiteenzetting van het reorganisatieproject gebleken is, had de abdij vooral een grondige inventarisatie van haar bezit nodig. Deze inventaris, het „Liber Inventarius”, werd in 1281 op schrift gesteld, maar vond niet zijn oorsprong in het project van 1280. Dit „Liber Inventarius” is dus een optekening van alles wat de abdij bezat in het derde kwart van de 13e eeuw, opgetekend door een monnik van de abdij in 1281, met het doel een overzicht te verschaffen van wat er nog overbleef van het door de usurpaties zo zwaar gehavende abdiydomein²⁶, en ook met het doel de basis te vormen van de reorganisatie van het domein en om een

(23) Over deze Gentse patriciërs, zie F. Blockmans, *Het Gentsche Stadspatriciaat tot omstreeks 1302*. Antwerpen-'s Gravenhage, 1938, p. 531 (personenregister).

(24) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1271/86, s.a. 1280, 5 nov.

(25) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1271/86, s.a. 1282, 14 april.

(26) Het „Liber Inventarius” bevindt zich op het R.A. te Gent, onder nummer 125 van de 1e reeks van het fonds der Sint-Pietersabdij. De inhoud ervan wordt in de inleiding kort samengevat : „Liber Inventarius omnium bonorum, tam de diversis officiis, quam de curtibus, cencibus, redditibus et aliis diversis bonis ad ecclesiam Sancti Petri tam intus quam extra spectantium...”

nieuwe administratie, op betere en stevigere grondslag, mogelijk te maken²⁷.

Het „Liber Inventarius” verscheen dus op het ogenblik dat de ruïne in de abdij volledig was, en de reorganisatie reeds gepland of zelfs al aan de gang was. In die reorganisatie werd, zoals gezien, de nadruk gelegd op de strenge inning van de opbrengsten van de abdij, zodat het „Liber Inventarius” een noodzakelijke schakel in dit plan was.

Het „Liber Inventarius” vond echter niet zijn oorsprong in dat reorganisatieproject. Op een gegeven moment in de tweede helft van de 13e eeuw, heeft de Sint-Pietersabdij ingezien dat de administratie van haar domeinen volledig onklaar was geraakt, door afbrokkeling van dat domein tengevolge van de usurpaties en andere moeilijkheden. Vermits de financiële situatie van de abdij al zo slecht was, dat ze nog moeilijk haar rechten kon verdedigen, lag het abdijbezit daar dus als een weerloze prooi voor de usurpatoren. Men wist immers niet meer wat feitelijk nog eigendom was van de abdij, wat niet, wat was geïsurpeerd, enz...

Toen men dat begon in te zien, is men met de optekening van het bezit begonnen. Voor die optekening heeft men o.m. gebruik gemaakt van een cartularium uit het derde kwart van de 13e eeuw²⁸, waarin talrijke inventarissen van afzonderlijke domeinen of van gedeelten van het domein zijn opgetekend. Deze optekeningen zijn volledig identiek aan deze in het eigenlijke „Liber Inventarius”. Het cartularium is dus ongetwijfeld behulpzaam geweest bij het opstellen van de inventaris. Sommige van die optekeningen, vooral deze waarin roerende goederen geïnventariseerd zijn, zijn gedateerd. Daardoor is gemakkelijk uit te maken dat de abdij reeds ca. 1260 aan de hergroepering van haar bezit is begonnen. Wij vinden nl. optekeningen vanaf 1260²⁹, zodat men in dat jaar zeker reeds aan de inventarisatie begonnen is. Deze inventarisatie werd in de volgende jaren voortgezet³⁰. Ook in 1280 vinden wij een allusie op de voorbereiding ervan³¹.

B. DE OORZAKEN VAN DE CRISIS.

Onze bronnen verschaffen ons nergens een reden of oorzaak, die deze zware crisis van de Sint-Pietersabdij in de 13e eeuw zou kunnen verklaren. De studie van die bronnen laat ons echter duidelijk inzien wat de abdij op de rand van de afgrond gebracht heeft. Eerst en vooral groeide het abdijbezit niet meer aan door schenkingen. Daarnaast heeft de abdij in de 13e eeuw een te intensieve aankooppolitiek gevoerd, zelfs in de perioden van zware moeilijkheden. Daardoor beroofde ze niet alleen zichzelf van haar financiële middelen, maar ze ontleende zelfs geld om haar aankopen

(27) „prout melius et fidelius ut tunc colligi et compilari poterant”.

(28) Dit cartularium bevindt zich in het R.A. te Gent, onder het nummer 10 van de 1e reeks van het fonds der Sint-Pietersabdij.

(29) RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 10, f° 113r.

(30) 1264, (RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 10, f° 112v); 1265, (idem); 1268, (idem); 1269, (idem); 1274, (ibidem f° 113v); 1275, (ibidem f° 114r); 1276 (idem).

(31) Zie noot 22.

te kunnen voortzetten. De weinige panden die de abdij in de 13e eeuw aannam waren ook meer nadelig dan voordelig. Bovendien werd het abdijbezit aangetast door een zeer talrijke reeks van usurpatoren. Meiers, andere leken en ook de geestelijkheid eigenden zich wederrechtelijk aanzienlijke delen van het abdiypatrimonium, evenals talrijke van haar rechten, toe. Toen de crisis in 1267 een hoogtepunt bereikte en tot 1281 zo onafgebroken voortwoedde, begon de abdij ten einde raad lijfrenten te verkopen. De zware annuïteit die de abdij jaarlijks aan de kopers moest betalen, beroofde haar nog meer van haar financiële middelen en leidde tot de algemene ruïne in 1280.

1. *De Vermindering van de Schenkingen zowel in aantal als in waarde.*

1. De schenkingen van „altaria”, personaatsrechten en ander bezit van kerkelijke aard, tot ca. 1281.

In de tweede helft van de 12e eeuw was het aantal schenkingen van parochiebezit zo groot, dat de 13e eeuw een opmerkelijk contrast vormt met de vorige periode.

Op het einde van de 12e eeuw is het parochiebezit van de Gentse Sint-Pietersabdij bijna volledig gevormd. In de 13e eeuw breidt het zich omzeggens niet meer uit. Alleen nog de parochiekerk van Watervliet wordt aan Sint-Pieters geschonken³².

Onder de bevestigingsbrieven treft men alleen nog een paar pauselijke bullen aan. De belangstelling en de zorg van de hogere kerkelijke gezagsdragers voor het parochiebezit van Sint-Pieters is duidelijk verminderd.

2. De Schenkingen van de graven van Vlaanderen tot ca. 1281.

Ook door de graven van Vlaanderen worden er practisch geen schenkingen meer gedaan ten gunste van de Sint-Pietersabdij, in de loop van de 13e eeuw tot ca. 1281.

De schenkingen die voorkomen hebben meestal geen enkel voordeel voor de abdij. Het zijn bevestigingen, compensaties, restituties. Als het dan toch een werkelijke schenking is, komt ze aan een afhankelijkheid van de abdij ten goede.

Ook onder Margareta van Constantinopel vinden wij niets dat enigszins op een schenking gelijkt. De studie van de schenkingen van de gravinnen Johanna en Margareta aan de andere abdijen leert ons dat vooral, en bijna uitsluitend, onder Margareta, de religieuze instellingen van recente oorsprong met schenkingen worden bedacht. Bovendien zijn beide gravinnen zeer subjectief; hun respectievelijke lievelingsabdijen bedelven ze onder rijkdom³³.

(32) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1210/45.

(33) Voor de verhouding van gravin Johanna ten opzichte van de religieuze instellingen in Vlaanderen, zie het werk van Th. Luykx, *Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen*, Antwerpen-Utrecht, 1946, p. 180-198; p.

De oude Benedictijnerabdijen, zoals Sint-Pieters, zijn door de schenkers uit het oog verloren. Dat heeft als gevolg dat de Sint-Pietersabdij in de 13e eeuw één van de voornaamste bronnen van rijkdom en bezitsuitbreiding, nl. de schenkingen van de landsvorsten, moet ontberen.

3. De andere Schenkingen tot 1281.

Zowel het aantal als de waarde van de schenkingen in de 13e eeuw, ten opzichte van de tweede helft van de 12e eeuw, vermindert aanzienlijk. Ook de aard van de schenkingen is veranderd. De overheersende positie van de grondschenkingen verdwijnt, nu komen vooral tienden, jaarlijkse inkomsten en ook geldschenkingen voor.

Zeer aanzienlijke schenkingen treft men zelden aan. De grootte van de gronden die geschonken worden is bijna steeds zeer gering. Ook de geschonken tienden zijn weinig belangrijk. De geldschenkingen overtreffen bijna nooit de 100 lb., en ook de inkomsten houden een middelmatig gemiddelde.

Het belang en het nut van deze reeds matige schenkingen wordt bovendien nog aanzienlijk verminderd door allerlei clausules, in de schenkingsakten ingelast. Veelal bepalen de schenkers wat met hun schenking moet gebeuren. Deze assignaties zijn dikwijls zonder nut voor Sint-Pieters. Hetzelfde geldt voor de grondschenkingen, die tot doel hebben het stichten of onderhouden van een kapel. Bovendien behouden enkele schenkers zich het vruchtgebruik van hun schenkingen voor.

In de tweede helft van de 12e eeuw kende de Sint-Pietersabdij herhaaldelijk pas verkregen schenkingen verder toe, aan één of andere dienst in de abdij of aan leken. Typisch is dat dit in de 13e eeuw nog slechts éénmaal gebeurt. Tienden door Diederik van Beveren geschonken worden aan een dochter van één zijner leenmannen, Katerina van Zillebeke in leen gegeven³⁴.

Overvloed heeft Sint-Pieters niet meer tengevolge van haar schenkingen. Een paar giften uitgezonderd, verrijkt de abdij zich nog slechts weinig door de liefdadigheid van vrome zielen.

4. Privileges tot ca. 1281.

De bevestigingen van het materieel bezit van de Gentse Sint-Pietersabdij door de graven van Vlaanderen, komen in de 13e eeuw niet meer voor. De weinige pauselijke bevestigingsbrieven nemen nu ook de taak over van de vroegere grafelijke confirmaties. De graven kennen aan de abdij

310-318; p. 345-349; p. 412-420. In dat werk stelt Luykx ons Johanna voor als een zeer vrome vrouw, die uitmuntte door christelijke liefdadigheid en vrijgevigheid. Uit de studie van die schenkingen blijkt dat Johanna wel aan zeer veel abdijen „iets” heeft gegeven, en niet dat Johanna aan de abdijen „zeer veel” schenkingen heeft gedaan. (Zie ook de recensie van L. Voet in R.B.P.H., deel XXVII, nr. 1, 1949, p. 245-251). Over de schenkingen van gravin Margareta, zie Th. Luykx, *De Grafelijke Financiële Bestuursinstellingen en het Grafelijk Patrimonium in Vlaanderen, tijdens de regering van Margareta van Constantinopel*. Brussel, 1961, p. 142-169.

(34) Van Lokeren, *Chartes et Documents*, p. 264 nr. 520.

nog bepaalde rechten en privileges toe, zonder dat deze de abdij veel materieel voordeel bijbrengen.

Sommige Vlaamse edelen kennen tolvrijheid toe aan de abdij. Deze vrijstellingen van tol zijn in feite slechts particuliere bevestigingen van algemene vrijstellingen van de graven van Vlaanderen en van de pausen.

In het algemeen gezien brengen de 13e eeuwse privileges weinig nieuw tastbaar materieel voordeel mee voor de abdij.

2. Een te intensief doorgevoerde aankooppolitiek: De aankopen tot ca. 1281.

De Sint-Pietersabdij heeft in de 13e eeuw haar bezit aanzienlijk uitgebreid door een groot aantal goederen, vooral tienden, aan te kopen. Het is alsof de abdij de praktisch geen voordeel meer opleverende schenkingen aldus heeft willen compenseren.

In de aankopen van de 13e eeuw vinden wij een aantal strekkingen, die ons duidelijk toelaten te spreken van een „politiek van aankopen”. Daarbij valt eerst en vooral op, het groot aantal tienden dat in de 13e eeuw het abdijbezit komt verrijken. Het is duidelijk dat de abdij vanaf het begin van de 13e eeuw er naar gestreefd heeft zoveel mogelijk tienden te verwerven, ook in vreemde parochies³⁵, alhoewel paus Alexander IV pas in 1260 op 16 januari aan Sint-Pieters de toelating had gegeven, in vreemde parochies de tienden uit lekehanden terug te kopen³⁶.

Meestal werden voor die tienden tamelijk grote bedragen betaald, doch dikwijls wordt ons de aankoopprijs niet vermeld.

Tussen 1209 en 1217 verkoopt Gosuinus van Schendelbeke zijn recht op de voogdij van de „curtis” van Smeerebbe, dat zijn vader Oliverus zich had geësurpeerd, aan Sint-Pieters³⁷. Daarin bevonden zich ondermeer tienden. Bovendien verkoopt hij gans het tiend dat hij in Smeerebbe, op de gronden van de hof aldaar en ook op andere grond bezat, „nichil iuris patronatus vel advocatie in ea sibi reservando”. Voor gans dat complex betaalde de abdij 100 mark, zodat het zeer moeilijk zou zijn daar de juiste waarde van de tienden uit te halen.

Hugo, abt van Affligem, verkoopt in 1222³⁸ een tiend aan Sint-Pieters voor 100 lb. Dat tiend had de abdij van Affligem afgekocht van Impinus van Houtnagel. Toen bleek dat dit tiend ongetwijfeld tot het personaat

(35) „in parochiis alienis” wil zeggen, in de parochies waar Sint-Pieters niet het personaat bezit, waar ze dus geen enkel recht kan doen gelden op de tiendheffing.

(36) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1259/70. De abdij krijgt van de paus de toelating tienden terug te kopen, mits de toestemming van de bisschop van het diocees en van de parochiegeestelijkheid, aan wie het feitelijk toekwam deze tienden terug te kopen. Bovendien moet de abdij de nodige waarborgen verschaffen dat ze die tienden zal teruggeven aan de parochiegeestelijkheid, als deze haar later de aankoopsom zal hebben terugbetaald.

(37) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1210/45 s.a. 1209/30. Deze akte werd gedateerd naar de ambtsjaren van abt Arnold van Sint-Pieters, voor de eerste maal abt van de abdij tussen 1209 en 1230. Maar, reeds in 1217, in de maand juli, bevestigt Aliz, vrouwe van Nederboelare, de verkoop. Aldus wordt de „terminus ad quem” 1217, juli (RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1210/45).

(38) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1210/45.

van Eke behoorde, zodat Sint-Pieters, als „persona” van Eke, er recht op had. Daarom verkoopt de abdijs van Affligem het aan Sint-Pieters.

In 1258³⁹ vercijsnt de kanunnik van Sint Donatiaan te Brugge, Jan van Praat, aan de Sint-Pietersabdijs het tiend van Watervliet, met de tiendschuur en met de grond, voor een jaarlijkse cijns van 2 denieren op het feest van Sint-Remigius (1 oktober)⁴⁰.

Deze oorkonde geeft echter een verkeerde kijk op de feiten. Een paar weken nadien blijkt immers duidelijk dat de abdijs voor de aankoop van dat tiend, 500 lb. verschuldigd is aan Jan van Praat, heer van Watervliet. Op 18 maart 1258⁴¹ laat Jan van Praat, de kanunnik, weten dat de abt van Sint-Pieters aan de schuldeisers van Jan van Praat, de leek, 109 lb. heeft betaald en bovendien beloofd heeft aan de baljuw van Brugge 200 lb. te betalen in de plaats van voornoemde Jan van Praat⁴². De abt belooft ook nog 6 lb. te betalen aan Katerina, de echtgenote van Jan van Praat. Dit alles doet de abt met die 500 lb. „die hij verplicht is voor aankoop van het tiend van Watervliet”. Naast die cijns van 2 denieren aan de kanunnik, moet de abdijs dus nog 500 lb. aan Jan van Praat, de leek.

In 1259⁴³ verkoopt Willem Mudde een tiend in het ambacht Assenede, op de plaats „*Bucharshofstede*”, die zich uitstrekt tot „*Bigbendilve*”. De koopprijs wordt niet genoemd. Wel vernemen wij dat op 21 februari 1259⁴⁴, Willem Mudde de jaarlijkse cijns die hij voor dat tiend aan zijn leenheer, Hugo van Steenland, verplicht was, nl. 45 sol. 10 den., voor 28 lb. VI. had afgekocht.

In 1260 op 9 mei, verkoopt Hugo, zoon van Rollin, een deel van het tiend op de plaats Mendonk genoemd, bij Assenede⁴⁵. Hier ook wordt de aankoopprijs niet vermeld. Maar, in 1261 schenkt Arnold van Maldegem, kannunnik van Doornik, 214 lb. aan Sint-Pieters⁴⁶. Met die 214 lb. wordt het tiend van Willem Mudde en van zijn neef, Hugheman, zoon van Rollin, te Assenede, aangekocht. Aldus vernemen wij langs een omweg dat die twee tienden ca. 214 lb. gekost hebben.

In 1261⁴⁷ koopt de Sint-Pietersabdijs, samen met de kerk van O.L. Vrouw van Doornik en de abdijs van Nieuwenbos te Gent, een aantal tienden af van Hugo, burggraaf van Gent. Daarvoor betalen zij gezamenlijk 340 lb. VI. Wat we niet vernemen is echter, hoeveel elk van die drie geestelijke instellingen in die prijs betaald heeft. Wij kunnen dan ook

(39) RAG, Sint-Pietersabdijs, charters, doos 1246/58.

(40) „... hoc solo salvo quod ecclesia Sancti Petri duos denarios flandrensens pro censu annuo nobis et nostris successoribus solvet annuatim in festo Sancti Remigii, ex grangia et fundo supradictis, omni alio onere servitii, census vel redditus penitus exclusis”.

(41) RAG, Sint-Pietersabdijs, 1e reeks, Cartularium 8, f° 169v, en een gelijklopende oorkonde van Jan van Praat, heer van Watervliet, ibidem f° 171r.

(42) Op 17 april maakt Jan van Praat, heer van Watervliet, bekend dat de proost van Elmare 200 lb. betaald heeft aan de baljuw van Brugge, Filips. (RAG, Sint-Pietersabdijs, 1e reeks, Cartularium 8, f° 150v.)

(43) RAG, Sint-Pietersabdijs, charters, doos 1259/70, s.a. 1259, mei.

(44) RAG, Sint-Pietersabdijs, charters, doos 1259/70.

(45) RAG, Sint-Pietersabdijs, charters, doos 1259/70.

(46) Zie verder p. 39 en noot 80.

(47) RAG, Sint-Pietersabdijs, 1e reeks, Cartularium 1, dl. II, f° 182v.

alleen maar schatten dat Sint-Pieters ca $\frac{1}{3}$ van de prijs zal betaald hebben en daarvoor ook $\frac{1}{3}$ van de tienden zal ontvangen hebben.

In augustus van datzelfde jaar⁴⁸ koopt de Sint-Pietersabdij samen met de O.L.Vrouwkerk van Doornik en de Cisterciënzerabdij van Flines, alle grote en kleine tienden van Gerard van Gent te Kaprijke, Lembeke, Oosteklo, Bassevelde, Ter Piet en naburige plaatsen. De gezamenlijke koop-som bedroeg 2.150 lb. 10 sol. VI.⁴⁹ Deze som werd door allerlei onkosten nog verhoogd tot 2.582 lb. 12 den. VI. Een derde van deze tienden behoort aan Sint-Pieters, daarom moet ze ook voor $\frac{1}{3}$ tussenkomen in de onkosten, nl. 860 lb. 13 sol. 8 den. VI!⁵⁰.

Belangrijk is ook de aankoop van 1263, 14 december. Voor 600 lb. koopt de abt dan van Boudewijn, zoon van Symon Gruters, een Gentenaar, de tienden te Zaamslag, Otene, Aandijke, Boestenblide en naburige plaatsen in het ambacht Aksel⁵¹.

Op 6 maart 1267 koopt Sint-Pieters van Walter van Balegem een tiend te Merelbeke en te *Werp*⁵². De aankoop-prijs vernemen wij niet, maar de opbrengst ervan blijkt in 1268⁵³ 35 lb. te zijn, en in 1281, 34 lb. Het tiend is in 1281 voor diezelfde prijs door Sint-Pieters in pacht gegeven⁵⁴. Op basis van de goederen verkocht door de abdij, om dat tiend te kunnen aankopen, kunnen wij de aankoop-som berekenen op ca. 385 lb.⁵⁵

In de inventarisatie van het abdijbezit in 1281 worden ook nog een aantal aankopen van tienden door de abdij genoemd. Deze tienden werden waarschijnlijk kort vóór 1281, of minstens in de 13e eeuw, aangekocht. Bij een aantal van deze aankopen is het te bewijzen dat ze ca. 1281 worden aangeworven.

Een zekere „Jakob Rinvisch” verkocht aan Sint-Pieters een tiend te Melsele, evenals het kleine tiend en het „altare” van „*Averdonc*”. Dit laatste werd aangekocht voor de abdij door een zekere prior Hugo⁵⁶. In de 13e eeuw nu was de familie „Rijnvisch” een zeer voornaam Gents patriciërs-geslacht. In het laatste kwart van de 13e eeuw zien wij herhaaldelijk een Jacob Rijnvisch optreden⁵⁷. De verkopen van hem aan Sint-Pieters zijn dus ongetwijfeld kort vóór, of in 1281 geschied.

(48) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1259/70.

(49) RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 3, f° 16v.

(50) Ibidem, f° 17r.

(51) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1259/70, s.a. 14 december 1263.

(52) RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 1, dl. I, f° 56r.

(53) RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 10, f° 25v, 26r, 26v.

(54) RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, nr. 125, Lib. Inv. f° 76r.

(55) Goederen ter waarde van 385 lb. werden voor die aankoop verkocht en de som werd aangewend voor de aankoop van het tiend.

(56) RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, nr. 125, Lib. Inv. f° 76r. Vermits het „*Liber Inventarius*” ook de opbrengsten van die tienden vermeldt, kunnen wij ongeveer de aankoop-prijs berekenen. (Wij nemen aan dat de jaarlijkse opbrengst ca. 9% van de aankoop-prijs is. Zie Van Werveke, *Le mort gage*, p. 82). Het tiend van Melsele brengt 15 lb. op. De aankoop-prijs is dus ongeveer 167 lb. Het kleine tiend en het „altare” van *Averdonc* brengen $4\frac{1}{2}$ lb. op. Aankoop-prijs: ca. 50 lb.

(57) Zie Blockmans, *Gentse Stadspatriciaat*, p. 311, 4; 373; 434-435 nrs. 90 en 92; 463; 465; 516 nr. 7; 520.

Ook een tiend te Kieldrecht werd aangekocht⁵⁸. De verkoper wordt niet genoemd, maar het tiend werd ook door die prior Hugo aangekocht, die dus ook de tienden van Jacob Rijnvisch had aangekocht. Dit tiend van Kieldrecht werd dus ook kort vóór, of in 1281 gekocht.

De tweede tendens die in de aankooppolitiek van de Sint-Pietersabdij in de 13e eeuw wordt nagestreefd, is dat Sint-Pieters zoveel mogelijk rechten, die zij aan verschillende meiers en andere leken in bepaalde schuren van de abdij had toegekend, tracht terug te kopen⁵⁹. Onderstaande lijst geeft daarvan een ontgensprekelijk bewijs.

1240: de inkomsten die Alard Mohez in de schuren van Munkewerve, de Noordschuur en te Pilkem bezat⁶⁰.

1247 of 1248: het recht van ridder Nicolaus de Vries in diezelfde schuren⁶¹.

1249: het recht van dezelfde Nicolaus in de schuren van Russevliet⁶².

1251: de rechten van Arnold van Mater in de tiendenschuur te Mater⁶³.

1259: het recht van Agatha, echtgenote van Hugo van Bassevelde, in het tiend behorende bij de schuren van Munkewerve, de Noordschuur en van Pilkem⁶⁴.

1270: het recht van Robert van Hollain in de tiendenschuur van de hof te Hollain⁶⁵.

kort vóór 1276: het ambt van „meyerscepe” in de schuren van de abdij te Oostburg en Russevliet, toebehorend aan Symon, zoon van Boudevijn⁶⁶.

Het is duidelijk dat Sint-Pieters zich door die terugkopen wilde vrijmaken van het medezeggenschap van die leken⁶⁷. Na 1281 gaat Sint-Pieters met die politiek ook nog door.

Als derde kenmerk van de aankooppolitiek van de Sint-Pietersabdij, merken wij op dat Sint-Pieters door aankoop een aantal ambten, bezet door leken, opnieuw in bezit heeft genomen.

Tussen 1209 en 1217 het recht van Gosuinus van Schendelbeke in de voogdij van de hof van Smeerebbe⁶⁸. In juni 1243 de voogdij te Hillegem, van een zekere Diederik⁶⁹. In december 1263 het ambt dat „Miestscap” genoemd werd⁷⁰. In 1268 het schoutschap van Daniël Coleman te Temse⁷¹.

(58) RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, nr. 125, Lib. Inv. f° 76v. Vermits het tiend van Kieldrecht jaarlijks 16 lb. opbrengt, was de aankoopsom ca. 178 lb.

(59) Dit was één van de middelen door de abdij in de 13e eeuw aangewend, ter bestrijding van de usurpaties van de meiers.

(60) RAG, Sint-Pietersabdij, 2e reeks, bundel 1520.

(61) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1246-58.

(62) Idem.

(63) Idem.

(64) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1259/70. Slechts voor drie jaar.

(65) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1259/70.

(66) RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 1, dl. II, f° 140v.

(67) Hetzelfde heeft de Sint-Pietersabdij ook bedoeld met de talrijke omwisselingen of ruilen van goederen, die ze in de 13e eeuw gedaan heeft.

(68) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1210/45, s.a. 1209/30 en 1217, juli.

(69) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1210/45.

(70) Lib. Trad., p. 240 nr. 233.

(71) RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 1, dl. 1, f° 226v.

Bovendien waren de rechten van Symon, zoon van Boudewijn, in de tiendenschuren van de abdij eigen aan zijn meiersambt, dat ook teruggekocht werd ⁷².

Naast die drie duidelijke kenmerkende aankopen, werd door de abdij ook nog veel grondbezit aangekocht. Daar dikwijls geen oppervlaktemaat wordt aangegeven, is het moeilijk over de omvang ervan te spreken. Aanzienlijk, wat de oppervlakte betreft, zijn de 45 bunder woeste grond in Bulskamp, door gravin Johanna voor 70 lb. aan de abdij verkocht in 1221 ⁷³.

90 bunder woestij werden eveneens door Johanna in 1225 aan Sint-Pieters en aan een zeker Walter, zoon van Lennotus, uit Gent, in cijns gegeven. De woestij lag in Wachtebeke, naast de vroegere „curia” van de abdij aldaar, en werd „Coudove” genoemd. Voor de inbezitname van die grond moeten ze aan Johanna 1/2 mark per bunder betalen, dus 45 mark. Als Sint-Pieters ongeveer de helft van die grond in cijns krijgt, moet ze bij de intrede 22,5 mark betalen ⁷⁴.

Eenmaal is het grondbezit dat aangekocht werd, belast. Robert, abt van de abdij tussen 1238 en 1242, koopt 30 bunder, die aan de graaf van Vlaanderen jaarlijks 5 lb. verschuldigd zijn. Deze grond was in erfelijke deelpacht gegeven en bracht jaarlijks 38 lb. op ⁷⁵.

Dank zij het „Liber Inventarius” vernemen wij nog enkele aankopen van gronden die ca. 1281 zijn te situeren. Sommige werden aangekocht door de reeds hoger genoemde prior Hugo ⁷⁶. De grond van Corthals in Zaffelare was in 1281 „nuper empta” door de abdij ⁷⁷.

Hoeveel geld besteedde de abdij in die periode aan die zo talrijke aankopen? Het is moeilijk dit juist uit te rekenen, omdat zeer dikwijls de aankoopprijs niet gekend is, zodat ieder cijfer toch veel te laag zou zijn. Soms nam de abdij gronden of ander bezit in cijns, na het betalen van een som voor inbezitname. Al deze feiten maken de aankoopprijs door ons berekend veel te klein. Bovendien is het quasi zeker dat wij een aantal aankopen niet kennen, omdat wij de aankoopakten niet meer voorhanden hebben. Immers de vele lijfrenten die door de abdij vóór 1267, en uitzonderlijk nog daarna met hetzelfde doel verkocht werden, hadden tot doel om met dat geld gronden en inkomsten aan te kopen, zonder dat echter dikwijls deze nieuwe aankopen gespecificeerd werden, zodat wij er geen rekening kunnen mee houden ⁷⁸.

(72) Zie noot 66.

(73) RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 3, f° 69v.

(74) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1210/45 s.a. 1225, 13 maart.

(75) RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 10, f° 61r.

(76) Door Hugo werden aangekocht: goederen te Russevliet, opbrengst: 16 lb. (Lib. Inv. f° 76r); een weide bij de molen te Douchy, opbrengst: 3 lb. (Lib. Inv. f° 76v.); goederen te Rugge, opbrengst: 5 lb. (idem); bezittingen te Loison, opbrengst: 6 lb. (idem); In Oosmanskerke 4 1/2 gemet met een opbrengst van 4 lb. 6 sol. (Lib. Inv. f° 77r).

(77) RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, nr. 125, Lib. Inv. f° 154r.

(78) 24 maal bleef de koopsom volledig onbekend; waar wij de opbrengsten kennen van tienden en gronden, hebben wij aan de hand daarvan ongeveer de aankoopsom berekend. De opbrengst van een tiend is ca. 9% van de aankoopsom (zie

De totale som van alle aankooprijzen die ons bekend zijn, bedraagt ongeveer 8.000 lb.⁷⁹. Als we dan aannemen dat deze som zeker nog met een paar duizenden ponden moet vermeerderd worden, kunnen wij ons een oordeel vormen hoeveel geld Sint-Pieters wel heeft besteed aan die aankopen.

Van waar haalde de abdijs al dat geld? Voor deze enorme reeks aankopen kon de abdijs natuurlijk het geld, dat haar bezittingen haar jaarlijks opleverden, aanwenden. Maar, deze inkomsten schijnen niet volstaan te hebben om de geweldig hoge kosten te dragen. Wegens haar nood aan baar geld vond de Sint-Pietersabdijs twee oplossingen:

1. zij verkocht lijfrenten en gebruikte de verkoopsom om nieuwe eigendom aan te kopen.
2. Zij verkocht een deel van haar bezit en gebruikte het geld eveneens om nieuwe eigendom aan te kopen.

Zo werden talrijke tienden aangekocht met geld van Arnold van Maldegem, de kanunnik van Doornik. In 1261 verschaftte hij 500 lb. om het tiend te Watervliet aan te kopen. 214 lb. gaf hij om de tienden van Willem en Hugo, zoon van Rollin, aan te kopen, en 200 lb. om het tiend te Carvin aan te kopen⁸⁰. In 1263 betaalde hij 300 lb. in de aankoopsom van het tiend van Boudewijn, zoon van Symon Gruters, 200 lb. om land en inkomsten te Mater aan te kopen, en 230 lb. om het ambt „Miestscap” genoemd, te verwerven⁸¹. Ook voor het tiend aangekocht van Gerard van Gent, in augustus 1261, had hij 116 lb. bijgelegd⁸². De inkomsten en grond te Mater, evenals het achtste deel dat hij door zijn bijdrage in de aankoopsom van de tienden van Gerard van Gent had bekomen, schonk hij aan de abdijs⁸³.

Voor alle andere geldsommen door Arnold betaald, moest Sint-Pieters aan de kanunnik een jaarlijkse lijfrente betalen, en na zijn dood een erfrente aan arme studenten. Dat betekent dus dat een deel van de opbrengsten van hetgeen met zijn geld werd aangekocht, nooit aan de abdijs voordelen zou opleveren.

Om de aankoopsom van de tienden van Gerard van Gent⁸⁴ te kunnen vereffenen, moet de abt verder 537 lb. 18 sol. 3 den. en 1 obool lenen bij de „*elemosinarius*” van de abdijs, en deze ontvangt daarvoor 5/8 van

noot 22). De grond bracht ca. 10% op van de koopsom. (Géneval, *Rôle des monastères comme établissements de crédit*, p. 61; Van Werveke, *Le mort gage*, p. 81).

(79) Wij gebruikten de volgende omzettingen: 1 mark = 32 sol. (RAG, Sint-Pietersabdijs, charters, doos 1178/1209 s.a. 1203: „triginta et duobus solidis pro marca” en Van Werveke, *De Gentsche Stadsfinanciën in de Middeleeuwen*, Brussel, 1934, p. 107-108). 1 lb. Par. = 1 lb. Vl. (Van Werveke, *Gentsche Stadsfinanciën*, p. 107-108). 1 lb. Tourn. = 16 sol. of 4/5 van 1 lb. Vl. (Van Werveke, *Gentsche Stadsfinanciën*, p. 23). 1 lb. blans = 16 sol. of 4/5 van 1 lb. Vl. (Luykx, *Margareta*, p. 23).

(80) RAG, Sint-Pietersabdijs, charters, doos 1259/70, s.a. 1261. (Testament van A. van Maldegem) en 1e reeks, Cartularium 10, f° 91v en Lib. Trad. p. 240 nr. 233.

(81) RAG, Sint-Pietersabdijs, charters, doos 1259/70, s.a. 1261 en 1e reeks, Cartularium 10, f° 91v en Lib. Trad. p. 240 nr. 233.

(82) Lib. Trad., p. 240 nr. 233).

(83) Idem.

(84) Deze aankoopsom bedroeg: 860 lb. 13 sol. 8 den.

dat tiend⁸⁵. Nog steeds om diezelfde som te betalen verkoopt de abt 2 lijfrenten. Aan een zekere Immesota verkoopt hij een lijfrente van 220 lb. Vl.⁸⁶ en aan Philip Masch en zijn echtgenote verkoopt hij een lijfrente voor dezelfde prijs⁸⁷.

In 1266 wordt door de Sint-Pietersabdij een leengoed aangekocht van een zekere Jan de Benicia, te Harnes. Ook dit gebeurde met geld verschaft door de verkoop van lijfrenten. De dochters van Jan de Moelge gaven 100 lb.⁸⁸, Arnold van Maldegem gaf 270 lb.⁸⁹. De aankoopprijs was dus waarschijnlijk ongeveer 370 lb.

De grond afgekocht van Katerine de le Mote werd door Sint-Pieters eveneens met geld, afkomstig van een lijfrentenverkoop aan Gerard Boterman, Boele genoemd, betaald. De aankoopsom bedroeg waarschijnlijk 100 lb.⁹⁰. Reeds in het begin van de 13e eeuw had de abdij geld geleend om gronden aan te kopen. Om 38½ gemet te IJzendijke te kunnen betalen, afgekocht van Jakob van IJzendijke voor 200 mark, leent de abdij van de pastoor van Ostricourt 111 lb. Vl., en kent hem daarvoor een lijfrente toe⁹¹.

Daarnaast heeft Sint-Pieters ook delen van haar eigen bezit vervreemd, om er nieuwe goederen, vooral tienden, mee aan te kopen. Om de rechten van Hugo, de burggraaf van Gent, in 1242 te kunnen terugkopen, moet Sint-Pieters inkomsten verkopen aan de abdij van Sint-Nicolaas te Veurne. De 65 lb. die de abdij daarvoor ontvangt moeten bijdragen in de aankoopprijs⁹².

Tenslotte heeft Sint-Pieters op 6 maart 1267 een tiend afgekocht van Walter van Balegem gelegen te Merelbeke en te „Werp”. De abdij heeft om dat tiend te kunnen aankopen niet minder dan 3 huizen verkocht. In januari 1268 verkoopt Sint-Pieters 3 huizen, met de grond en wat er bijbehoort, alle drie gelegen in de Sint-Jakobsparochie te Gent, dicht bij de Vrijdagmarkt, op de plaats genoemd „Houc”. Het eerste huis verkocht aan de Gentenaar Willem Herlewin, brengt voor Sint-Pieters 130 lb. Vl. op. Daarvan moesten 70 lb. dienen om het tiend te Merelbeke aan te kopen⁹³.

Het tweede huis verkoopt Sint-Pieters aan een zekere Gotfried, ook een Gentenaar, voor 350 lb. Vl. Daarvan dienen 175 lb. voor het tiend te Merelbeke⁹⁴.

Het derde huis wordt voor 250 lb. Vl. aan de Gentenaar Jordanus Buuc verkocht. Van die som zullen 140 lb. dienen om het tiend te Merelbeke aan te kopen⁹⁵.

385 lb. van die ontvangen geldsommen dienden dus om dat tiend aan te

(85) RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 3, f° 17r.

(86) Ibidem, f° 68v, 1e tekst.

(87) Ibidem, f° 68v, 3e tekst.

(88) Lib. Trad., p. 244 nr. 234.

(89) RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 10, f° 39v.

(90) Lib. Trad. p. 247 nr. 236.

(91) RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 1, dl. II, f° 159r.

(92) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1210/45 en 1e reeks, Cartularium 3, f° 70r.

(93) RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 10, f° 25v.

(94) Ibidem f° 26r.

(95) Ibidem f° 26v.

kopen. Dit zal dan ook wel ongeveer de aankoopprijs ervan geweest zijn ⁹⁶.

Samenvattend kunnen wij dus zeggen dat naast het aankopen van grondbezit, er vooral drie tendensen tot uiting komen in de aankooppolitiek van de abdij: 1. aankoop van zoveel mogelijk tienden; 2. terugkopen van rechten van leken in tiendschuren van de abdij; 3. aan- of terugkopen van functies van de abdij in lekehanden.

Voor deze aankopen, vooral voor de tienden, werden zeer hoge sommen betaald. 8.000 lb. als aankoopsom berekend, blijft zeker ver beneden het eigenlijke minimum.

De politiek van de abdij zelf was zeer interessant. Vooral de tienden waren zeer belangrijke bronnen van inkomsten, o.m. niet onderhevig aan muntdevaluaties en dgl. Maar, de te intensief doorgevoerde aankopenreeks en de manier waarop de aankoopssommen betaald werden, zijn negatieve elementen.

Zo zien wij, dat Sint-Pieters er niet voor terugschrikt zich in schulden te steken, n.l. door lijfrenten te verkopen, om zich baar geld aan te schaffen om te kunnen kopen. Dat bewijst wel dat de abdij verder is gegaan dan haar mogelijkheden reikten. Ze heeft meer geld besteed dan ze in werkelijkheid bezat. Wegens gebrek aan geld, en omdat Sint-Pieters werkelijk door een onverzadigbare drang naar aankopen werd gedreven, heeft de abdij ook een deel van haar bezit vervreemd om met de opbrengst ervan tienden aan te kopen.

3. *De moeilijkheden van de abdij in verband met haar materieel bezit tot ca. 1281.*

a. Moeilijkheden met haar meiers.

De moeilijkheden met de meiers namen in de 13e eeuw nog aanzienlijk in aantal toe, ten overstaan van de tweede helft van de 12e eeuw. Daar zij het ambt van vertegenwoordiger van de abdij uitoefenden in de verschillende landbouwexploitaties van Sint-Pieters, bekleedden zij natuurlijk een uitstekende positie om bepaalde rechten en bezittingen van de abdij wederrechtelijk bij hun „ex-officio“-bezit te voegen.

Waar de meiers haar de mogelijkheid verschaften, heeft de Sint-Pietersabdij de rechten van die meiers, evenals hun ambt, teruggekocht. Aldus kwamen de geïsurpeerde goederen, zij het dan ten koste van een zware financiële inspanning, opnieuw in het bezit van Sint-Pieters. Tweemaal ook werden de rechten van de meiers uitgewisseld tegen andere goederen.

De meeste moeilijkheden met de meiers werden echter door een scheidsgerecht of een onderlinge overeenkomst opgelost. Alhoewel het zeer moeilijk is juist uit te maken hoeveel de meiers hadden geïsurpeerd, toch geven die regelingen een uitstekend beeld van de verschillende rechten en bezittingen van de abdij die door de meiers geschonden werden.

(96) Het tiend brengt jaarlijks 35 lb. op. Berekend aan 9% zou de aankoopprijs ± 388 lb. geweest zijn. Dit stemt nagenoeg met de aankoopprijs, berekend aan de hand van de verkoopsom van die 3 huizen te Gent, overeen.

Deze regelingen zijn bijna steeds voordelig voor die meiers. Aanzienlijke delen van de rechten en de goederen die zij wederrechtelijk opeisten, werden hen door Sint-Pieters voor goed toegekend. De abdijs zag zich aldus verplicht een aanzienlijk gedeelte van haar patrimonium aan haar meiers prijs te geven.

b. Usurpaties en andere moeilijkheden met leken.

De 13e eeuw is voor de Gentse Sint-Pietersabdijs één lange, ononderbroken strijd geweest tegen grote adellijke heren en gewone leken, allen slechts met één doel bezielde, zich zoveel mogelijk grondbezit, rechten, inkomsten, tienden, enz. toe te eigenen ten nadele van de abdijs.

Onder de usurpatoren namen de graven van Vlaanderen terug een aanzienlijke plaats in. Bovendien bevestigden zij het bezit van de abdijs niet meer, en gaven aldus de andere usurpatoren vrije teugel.

De gevaarlijkste usurpatoren waren diegene die van vader op zoon de vervreemdingen verder zetten en uitbreidden. Onder hen namen de heren van Avelgem en de schouten van Afsnee de voornaamste plaats in. De heren van Avelgem zwoeren elk, van vader op zoon, hun vervreemdingen af, alhoewel Sint-Pieters zich soms genoodzaakt zag bepaalde vervreemde goederen aan hen toe te kennen. Maar, telkens usurpeerden de opvolgers dit afgestane gebied opnieuw en breidden bovendien hun usurpaties aanzienlijk uit!

Onder de burggraven waren vooral deze van Gent en Rijsel actief. Daar de regelingen door de usurpatoren toch niet gevolgd werden, zag Sint-Pieters zich beroofd van grote delen van haar domein, haar inkomsten en haar rechten. Langs alle zijden werd het abdijsbezit afgevreten.

De andere usurpatoren traden zagezegd slechts eenmaal in die hoedanigheid tegen de Sint-Pietersabdijs op. In de regelingen met hen gesloten werd meestal niet nauwkeurig gezegd wat werd vervreemd, maar gaf men de voorschriften en de rechten aan, door die leken in de toekomst te volgen.

Dikwijls ook spreekt men slechts van opeisingen. Dat veronderstelt natuurlijk dat de usurpatie door de leken eerst werd bedreven, maar door Sint-Pieters werd bekampt. Dan probeerden de leken hun aanspraken te verdedigen. Het is immers evident dat een lekeheer, als hij geen enkel recht op een bepaalde eigendom had, deze niet langs wettelijke weg zal gaan opeisen.

Om de vervreemdingen ongedaan te maken, moest de abdijs soms beroep doen op afkoppingen. Ze moest dus aan de leken-usurpatoren bepaalde geldsommen toekennen, opdat deze het geïsurpeerde zouden teruggeven. Na dergelijke afkopping kwam het geïsurpeerde wel terug in bezit van de abdijs, en bleef het in haar bezit. Toch gebeurde dat niet steeds zonder moeilijkheden. Bepaalde usurpatoren ontvingen de afkoopsom van Sint-Pieters, maar behielden het geïsurpeerde nog gedurende lange tijd, en gaven het slechts na veel moeilijkheden terug. Dergelijke afkoppingen waren echter weinig talrijk.

De gewone overeenkomsten hadden blijkbaar nog veel minder goede gevolgen. De meeste usurpatoren hielden daar gewoonweg geen rekening

mee, en ze behielden de geïsurpeerde goederen. Wanneer er toch enkele usurpatoren geweest zijn die gevolg hebben gegeven aan de overeenkomst met Sint-Pieters, dan zijn deze overeenkomsten voor de abdij toch nog schadelijk. Om de toestemmingen van die leken te verkrijgen, moest de Sint-Pietersabdij hen delen van het vervreemde bestendigen.

Op te merken valt hier dat niet alle moeilijkheden met leken in de 13e eeuw als usurpaties mogen geklasseerd worden. Soms werd de abdij door de scheidsgerichten in het ongelijk gesteld. Het is dus goed mogelijk dat ook de abdij soms haar rechten te buiten is gegaan. Dit gebeurde echter zeer weinig.

Anderzijds waren sommige moeilijkheden, o.m. tussen de abdij en haar dienstmannen, geen usurpaties, maar gewelddaden, weigeringen tot het vervullen van hun plicht, enz... De onregelmatigheden van Sint-Pieters zelf en deze gewelddaden vormen echter slechts een kleine minderheid van de moeilijkheden.

Men moet er eveneens rekening mee houden dat de onenigheden dikwijls beslecht werden door een scheidsgericht, door de bisschoppen of hun rechtbank, door de graven van Vlaanderen en zelfs door pauselijke gedelegeerden. De onkosten voor die onderzoekingen en uitspraken moeten de abdij veel geld gekost hebben.

De usurpaties die de Sint-Pietersabdij in de 13e eeuw te verduren had, waren zo talrijk en gevarieerd, dat een zeer groot deel van haar materieel bezit er door aangetast werd. De Gentse Sint-Pietersabdij verloor daardoor op wederrechtelijke manier voor altijd, of toch voor aanzienlijke tijd, een groot deel van haar domein, haar heerlijke en andere rechten, haar tienden, haar inkomsten, enz...

c. De moeilijkheden met de geestelijkheid in de 13e eeuw tot ca. 1281.

De moeilijkheden met de geestelijkheid, zowel de reguliere als de seculiere, waren in de 13e eeuw zeer talrijk geworden.

Met de seculiere geestelijken had Sint-Pieters vooral last aangaande de personaatsrechten, de obligaties en het begraven van parochianen uit de Gentse parochies van Sint-Pieters. Vooral waren er nochtans moeilijkheden aangaande tienden. Dikwijls moest de abdij de aanspraken van de pastoors e.a. goedkeuren.

In de tweede helft van de 12e eeuw waren de geestelijken niet zo doordrijvend in hun usurpaties en geschillen als de leken. In de 13e eeuw was dit echter niet meer zo. De kanunniken van Sint-Pharaïldis bijvoorbeeld, overtraden zonder aarzelen hun overeenkomsten met de Sint-Pietersabdij.

Het meeste nadeel ondervond de abdij zeker vanwege de bisschoppen van Doornik. Deze bakenden de parochiegrenzen van de Sint-Pietersabdij af, en ontzetten de abdij uit haar recht van het innen van de novaaltienden buiten de grenzen van die parochies. Zeer zelden werd Sint-Pieters in haar rechten hersteld. Meestal werd een aanzienlijk deel van de tienden aan de bisschop c.s. toegekend.

Door de reguliere instellingen werd de Sint-Pietersabdij min of meer om dezelfde zaken lastig gevallen. De betrokken abdijen hielden zich ook

niet aan de regelingen, en zagen er niet tegen op de overeenkomsten, die ze aanvaard hadden, te overtreden. Ook hier moest de Sint-Pietersabdij veelal haar rechten prijsgeven.

Het abdijsbezit werd dus door moeilijkheden met de geestelijkheid ook sterk aangetast, en dan vooral de typisch geestelijke rechten van de abdij. Bovendien moeten wij er ook rekening mee houden dat het bijleggen van die moeilijkheden zeer veel geld moet gekost hebben. De scheidsgerichten deden dit zeker niet gratis.

Onze bronnen verstrekken ons daarover geen kwantitatieve gegevens. Ter vergelijking willen wij toch aanhalen dat b.v. een aanklacht door Sint-Pieters tegen de abdij van Ter Duinen gericht, aan deze abdij 3.000 lb. gekost heeft. We mogen dus ook aannemen dat deze aanklacht ongeveer evenveel gekost heeft aan Sint-Pieters!

4. De verkoop van lijfrenten tot ca. 1281.

Het verkopen van lijfrenten werd in de 13e eeuw dikwijls toegepast door abdijen of andere instellingen, die om een of andere reden veel geld nodig hadden, en zelf niet over die noodzakelijke financiële middelen beschikten. Ook de Sint-Pietersabdij heeft gedurende de 13e eeuw, en vooral gedurende het derde kwart van deze eeuw, herhaaldelijk op deze kredietvorm beroep gedaan⁹⁷.

Het verkopen van lijfrenten betekende dat de koper van de rente aan de Sint-Pietersabdij een bepaald bedrag betaalde. In ruil kreeg hij dan ieder jaar van Sint-Pieters een rente, in geld of in natura, gelijk aan een zeker percentage van de aankoopsom. De annuïteit was meestal 10% of 12½ % van de aankoopsom. Dit betekent dat de door de abdij aan de kopers jaarlijks te betalen rentesom, 1/10 of 1/8 was van het bedrag dat dezen aan de abdij hadden betaald. De koper was dus na 10 jaar, en dikwijls reeds na 8 jaar, terugbetaald. Maar, ook na die termijn bleef hij jaarlijks van de rende genieten! En, vóór 1267 vooral, was het niet uitzonderlijk dat na de dood van de rentekoper zijn erfgenamen nog gedurende gans hun leven van de rente genoten. Dergelijke rente noemde men „lijfrente voor twee levens”.

(97) De meeste renten door de abdij in de 13e eeuw verkocht zijn lijfrenten. Slechts 2 erfrenten komen voor. Vóór 26 april 1242 verkoopt de abdij aan de aalmozenier een erfrente van 6 lb. VI. (RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 3, f° 70r). In 1281 blijkt dat het Sint-Janshospitaal jaarlijks van Sint-Pieters een erfrente van 20 lb. ontvangt (RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, nr. 125, Lib. Inv., f° 99r).

Het komt ook voor dat de bronnen niet vermelden of de rente die verkocht werd, een erf- of een lijfrente was. Vooral gebeurt dit wanneer de eigenlijke verkoopakte niet bewaard is, maar slechts een vermelding ervan. Dit is o.m. het geval voor de rente van 6 lb. VI. door Ysabella en Olivier van Poelvoorde gekocht (RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 10, f° 101v). Ook weten wij niet of de renten van Maria, dochter van Ghizelbert Crommelin, (RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 3, f° 68r), Adam van Schousel, (RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 10, f° 112v), en Theofiel de Hertog en Arnulf de Hond, (RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 10, f° 47v) erf- of lijfrenten zijn.

Deze lijfrentenverkoop was natuurlijk zeer nadelig voor de verkoper. Na 8 of 10 jaar ongeveer had de abdijsom volledig terugbetaald, maar ook daarna nog moest zij de zware annuïteiten aan de kopers betalen.

Met dergelijke verkopen heeft de abdijsom gepoogd haar geldgebrek te verhelpen. In de reeks van lijfrenten door Sint-Pieters verkocht in de 13e eeuw, moet men twee stadia onderscheiden. Vooral echter dienen ze afzonderlijk beschouwd te worden, wegens de verschillende aanwending van de geldsommen in de twee perioden.

In beide stadia verkocht men lijfrenten wegens gebrek aan financiële middelen. Van ca. 1242 tot 1266 werd het geld van de lijfrenten echter meestal aangewend om er tienden, inkomsten en dgl. mee aan te kopen. Vanaf 1267 verkoopt de Sint-Pietersabdijsom bijna uitsluitend lijfrenten ter bestrijding van haar financiële nood⁹⁸.

Als Sint-Pieters vóór 1267 lijfrenten verkocht om er nieuwe inkomsten, tienden, enz... mee aan te kopen, was dat op zich zelf niet zo nadelig. Natuurlijk had de abdijsom daardoor schulden en moest ze jaarlijks de renten uitbetalen. Doch, deze sommen werden ongeveer opgeleverd door de inkomsten, tienden, e.a. waarin Sint-Pieters het geld van de lijfrenten had geïnvesteerd. De nieuwe eigendommen, door Sint-Pieters aldus aangekocht, leverden zo weinig winst op in de eerste tientallen jaren, vooral omdat deze lijfrenten zeer dikwijls voor twee levens verkocht waren. Wanneer echter de rechthebbenden gestorven waren, was Sint-Pieters eigenaar van nieuwe goederen geworden, zonder dat ze daaraan veel geld had uitgegeven. Natuurlijk wijst deze activiteit van Sint-Pieters er op, dat de abdijsom zelf over zeer weinig of zelfs over geen financiële middelen beschikte, tengevolge van de aankopen en het bijleggen van de moeilijkheden. Eerst wanneer haar eigen financiële middelen uitgeput waren, heeft ze dan beroep gedaan op lijfrenten om voorts nieuwe aankopen te kunnen verwezenlijken.

Talrijke lijfrenten werden toegekend aan de kanunnik van Doornik, Arnold van Maldegem. De koopsommen werden door Sint-Pieters ook aangewend om er aankopen mee te doen, vooral tienden. Anderzijds schonk Arnold zelf allerlei onroerende goederen aan de abdijsom, waarvoor deze aan de kanunnik lijfrenten toekende. Maar, na de dood van Arnold, moest Sint-Pieters nog bepaalde verplichtingen vervullen. Op dat moment veranderden de lijfrenten aan Arnold immers in erfrenten, te betalen aan arme Vlaamse studenten te Parijs en elders. Sint-Pieters moest dus jaarlijks voor deze betaling instaan.

Nu was alles wel zo geregeld dat Sint-Pieters „pro labore distributionis quam facturus est pauperibus scholaribus”⁹⁹ nog een aanzienlijk deel van de opbrengsten van haar goederen, aangekocht met het geld van de kanun-

(98) Voor een paar renten na 1267 kennen wij niet de reden van de verkoop of de aanwending van het geld, omdat de verkoopakte niet bewaard bleef. Na 1267 moest nog slechts 1 verkoop dienen om er bezit mee aan te kopen, uitgezonderd dan de lijfrenten verkocht aan Arnold van Maldegem, die een speciaal karakter hebben (zie tekst). Alleen de lijfrente toegekend aan Gerard Boterman in 1273 diende nog voor aankopen (Lib. Trad. p. 247, nr. 236).

(99) Lib. Trad. p. 243 nr 233.

nik of rechtstreeks van hem gekregen, mocht behouden voor zichzelf.

Anderzijds was de abdij door die lijfrenten in het bezit gekomen van zeer aanzienlijke goederen. Maar, de overschakeling van die lijfrenten naar erfrenten, na de dood van Arnold, betekende dat het grootste deel van de opbrengst van die goederen nooit eigendom zou zijn van de abdij.

De lijfrentenverkoop werd eerst zeer nadelig, wanneer de aankoopssommen aangewend moesten worden om de financiële moeilijkheden te bestrijden. Vanaf 1267 klaagden de monniken van Sint-Pieters herhaaldelijk over de toestand van de abdij, en de reden van de lijfrentenverkoop wordt bijna in ieder kontrakt medegedeeld: „propter evidentem utilitatem nostram ac onera debitorum ecclesie nostre relevanda ac usuram vitandam quibus nimirum gravamur...”. Ten gevolge van die toestand waren de abt en het convent ten einde raad. Tenslotte zagen ze geen ander middel meer om aan hun moeilijkheden te verhelpen, dan de verkoop van lijfrenten (cum nostre necessitate non possemus modo alio commodius subvenire).

Deze lijfrenten werden vooral verkocht tussen oktober 1267 en april 1269, en dan opnieuw in 1280. Nu stelt zich de vraag of de toestand van de abdij tussen 1269 en 1280 zodanig verbeterd was, dat de abdij het niet meer nodig had in die jaren lijfrenten te verkopen.

Wij mogen wel aannemen dat dit niet gebeurd is. In het „Liber Inventarius” van 1281 worden ons 15 lijfrenten en 1 erfrente opgesomd, te betalen door de aalmoezenij. Van de oorspronkelijke akten of van een afschrift daarvan is er geen spoor. Deze lijfrenten werden echter zeker vóór 1281 verkocht. Zeer waarschijnlijk werden ze verkocht in die periode tussen 1269 en 1280. Het feit dat ze in 1281 nog uitbetaald worden wijst wel enigszins in die richting.

Tenslotte kunnen wij nog berekenen hoeveel geld de abdij op die manier heeft ontleend, en hoe hoog de schulden waren die zij daardoor moest betalen¹⁰⁰.

Voor die lijfrenten heeft de abdij de aankoopssom ontvangen van 6.499 lb. Vl.¹⁰¹. Wat zij daarvoor jaarlijks aan de kopers heeft moeten

(100) Meestal worden in de akten zowel de aankoopssom als de annuïteiten vermeld, zodat het niet moeilijk is de totale som te berekenen. Maar in het „Liber Inventarius” wordt ons voor 16 renten alleen de annuïteit opgegeven. Vóór 1267 was de aankoopssom ca. 10 maal de annuïteit. Vanaf ca. 1267 was de aankoopssom meestal 8 maal de annuïteit. Deze verhouding is niet algemeen geldend, maar komt toch in het grootste deel van de kontrakten voor. De lijfrenten van het „Liber Inventarius” zijn hoogstwaarschijnlijk te situeren tussen 1269 en 1280. Om de aankoopssom te berekenen hebben wij dan ook de annuïteit vermenigvuldigd met 8 (zie supra p. 44).

(101) Voor de berekening van die som kwamen natuurlijk alleen de renten in aanmerking, die geheel of gedeeltelijk in geld gestipuleerd waren. Vermits een tamelijk groot aantal renten in natura zijn uitgedrukt, verliest de door ons berekende som alle exactheid. De lijfrenten die we vonden in het saneringsontwerp van de bisschop van Doornik in 1280, verschaffen ons alleen de naam van de kopers, maar niet de aankoopssom of annuïteit. Er wordt alleen gezegd dat zij schuldeisers zijn van de abdij (RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1271/86, s.a. 1280, 5 november). Slechts over een van hen zijn wij beter ingelicht, nl. over Boudewijn van den Spiegele. Als hij in 1280 als schuldeiser van de abdij vermeld wordt, dan is dit omwille van een lijfrente van 40 lb. die hij in november 1267 had aangekocht voor 320 lb. (RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 10, f° 33r).

betalen, is moeilijker te berekenen, omdat wij daarvoor moeten veralgemenen. Wij moeten n.l. aannemen dat de som die wij berekenden op een bepaald moment in de tweede helft van de 13e eeuw, bv. in 1281, in werkelijkheid is uitbetaald geworden. Dat veronderstelt dat alle kopers in 1281 nog zouden geleefd hebben, wat vrijwel zeker uitgesloten is. De jaarlijkse annuïteit die wij berekenden is dus niet letterlijk en exact te verstaan, maar wel suggestief. Zij kan ons een beeld geven hoe hoog ongeveer de schulden van de abdij jaarlijks waren. Deze annuïteit was, aldus berekend, ongeveer 828 lb.¹⁰²

Om volledig te zijn moeten wij ook nog vermelden dat Sint-Pieters ook eenmaal in de 13e eeuw, althans voor zover wij kunnen nagaan, beroep gedaan heeft op krediet door middel van het dodepandkontrakt. Wanneer dit juist geschied is, weten wij niet. Wij bezitten n.l. niet het kontrakt, maar wel de akte van terugkoop van het pand door Sint-Pieters.

In 1257, op 23 april, koopt de Sint-Pietersabdij van de deken en het kapittel van Harelbeke al hun recht in het tiend te Beveren, „*Cleurevinghe*” genoemd, terug voor 16 lb. Vl. en 60 sol. voor de verheffing. Dit tiend was door de abdij eertijds aan de deken en het kapittel in pand gegeven¹⁰³.

Samenvattend kunnen wij zeggen dat de lijfrentenverkoop van Sint-Pieters vooral valt tussen 1250 en 1281. Tussen die twee data moet men echter een onderscheid maken tussen de lijfrenten. Vóór 1267 moeten de sommen dienen om er eigendommen mee aan te kopen. Dat bewijst dat de abdij zelf niet meer over het nodige kapitaal beschikte om haar geforceerde aankooppolitiek van die periode vol te houden. Vanaf 1267 verschijnen in de lijfrenteakten de jammerklachten van de abdij over haar kritieke financiële situatie. Van dan af dient het geld van de renten om de schulden van de abdij te bestrijden. Spijtig genoeg kon de abdij dat alleen maar door steeds nieuwe leningen aan te gaan.

De jaarlijkse annuïteit door Sint-Pieters betaald is zeer zwaar en heeft vooral vanaf 1267 de financiële toestand van de abdij aanzienlijk verslecht.

Verschillende annuïteiten die wij in het „*Liber Inventarius*” vonden, zijn ook in natura bepaald. Aldus was het onmogelijk daarvan de aankoopsom te berekenen. In feite is er dus veel meer dan 6.499 lb. aan Sint-Pieters geleend geworden.

(102) Wij namen aan dat 1 mark sterling = 33 sol. 1 den. Vl. (zie Luykx, *Margareta*, p. 24). De annuïteit is ook hier veel te klein, in verhouding tot de werkelijkheid. Veertien maal immers is de annuïteit geheel of gedeeltelijk in natura bepaald! Meestal werd aan de kopers van renten in natura o.m. dagelijks, voor heel hun leven een brood toegekend. Het was dan ook onmogelijk daarvan de waarde te berekenen, vermits de prijzen niet onveranderd bleven, en meestal toch niet bekend zijn.

(103) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1246/58.

APPENDIX. - Het uitlenen van geld tegen dodepand door de Sint-Pietersabdij, tot omstreeks 1281.

In de 13e eeuw heeft de Sint-Pietersabdij slechts vijfmaal geld uitgeleend, en daarvoor een pand aangenomen. Bovendien wachtte ze tot 1246 om terug aan te knopen met deze financiële praktijk, die haar in de 12e eeuw zoveel winst had opgeleverd.

Evenals in de 12e eeuw liet de paus ook in de 13e eeuw de inpandneming van oorspronkelijk kerkelijk bezit toe. Op 22 december 1259 en 17 april 1260¹ richtte paus Alexander II zich tot alle geestelijke instellingen in het bisdom Doornik, en dus ook tot Sint-Pieters. In deze mededeling verklaarde hij nota te nemen van het feit, dat de geestelijke instellingen in dat diocees vroeger tienden van leken in pand hadden genomen, in deze parochies waar deze instellingen het personaatsrecht, de „altaria”, of een deel van de tienden in bezit hadden. Deze tienden waren oorspronkelijk kerkelijk bezit, en daarom schonk de paus de opbrengsten van die tienden, door die instellingen reeds ontvangen, aan die abdijen en andere kerkelijke gemeenschappen in het diocees. Ze moesten dat niet als woeker beschouwen, en ze moesten ook die opbrengsten niet teruggeven. Maar de paus voegde er bij dat hij daarom deze inpandnemingen nog niet goedkeurde of enige „auctoritas” toekende, en dat deze tienden zeker niet door die leken terug in pand mochten worden genomen.

In 1264 gaf paus Urbanus aan Sint-Pieters de toelating leengoederen in pand te nemen. Vele leken boden aan de abdij immers tienden, grondbezit, en ander zaken aan, die zij of hun voorgangers in leen hadden gekregen van de abdij².

Deze pauselijke beperkingen zijn er in de 13e eeuw, evenals op het einde van de 12e eeuw, gedeeltelijk de oorzaak van, dat Sint-Pieters nog zo weinig panden kon aannemen. Bovendien kwamen in de 13e eeuw ook andere kredietinstellingen op, die eveneens de mogelijkheden van Sint-Pieters verminderden³.

De voornaamste reden van die gevoelige vermindering lag echter in de toestand van de abdij zelf. Het uitlenen van geld tegen pand veronderstelde immers grote voorspoed vanwege de geldschieder. Deze moest over veel baar geld beschikken, dat hij zelf niet nodig had voor eigen gebruik. De toestand van de abdij was nu in de 13e eeuw ver van schitterend op financieel gebied, zodat het beperkt aantal pandkontrakten vooral te wijten is aan de beperkte fondsen waarover de abdij kon beschikken.

Sint-Pieters heeft zich in de 13e eeuw tamelijk strikt aan het pauselijk bevel gehouden. Bijna alle geldontleners waren leenmannen van de abdij, en gaven een leengoed als pand. Alleen in 1268, op 28 augustus⁴, gebeurde dat niet. Op die dag gaven Wago en Egidius, zonen van Egidius, een rechter van Kamerijk, een huis met wat er bijbehoorde, te Loison, en

(1) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1259/70.

(2) Idem.

(3) Zie daarover G. Bigwood, *Le régime juridique et économique du commerce de l'argent dans la Belgique du Moyen Age*. Brussel, 1921.

(4) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1259/70.

enkele akkergronden, inkomsten en andere bezittingen, in pand. Het huis behoorde zeker niet tot het leengoed van de abdij, vermits hun vader het had afgekocht van een zekere Michaël de Dove. Alle andere panden die aangenomen werden, zijn leengoederen. Dergelijke leengoederen waren soms zeer complex van samenstelling, zoals b.v. blijkt uit de opsomming van de bestanddelen van het leen van Agnes, echtgenote van Jan van Avelgem. Dit leen bestond uit grondbezit, water, een huis, inkomsten, verheffingsgelden en de heerlijke rechten daarop⁵.

Tienden werden geheel in pand gegeven. Soms echter waren het slechts bepaalde rechten in een tiendschuur. Zo gaven Stephaan van Nevele en zijn echtgenote hun recht in de tiendenschuur van Sint-Pieters te Hollain in pand. Dat recht hadden ze daar op de dorsers en op allerlei andere zaken⁶.

In de 13e eeuw was het karakter van de leningen, d.w.z. hun plaats in de financiële toestand van de abdij, veranderd, ten overstaan van de tweede helft van de 12e eeuw.

In de 13e eeuw beoogde de abdij niet meer een goede geldplaatsing van haar overtollig geld. In de 13e eeuw nam Sint-Pieters alleen nog panden aan, om te voorkomen dat oorspronkelijk kerkelijk bezit zoals tienden en leengoederen van de abdij, aan derden zou verpand worden zijn en aldus voor de abdij misschien verloren gegaan zou zijn. Het in pand nemen van die goederen was dus een morele verplichting voor de Sint-Pietersabdij, en geen voordelige plaatsing van haar overtollig geld.

Wij menen zelfs nog een stap verder te kunnen gaan door te zeggen dat de Sint-Pietersabdij deze leengoederen in feite tegen haar wil en tegen haar mogelijkheden in pand heeft genomen.

Begin mei 1264 boden Jan van Avelgem en zijn vrouw Agnes hun leen te Beveren als pand aan Sint-Pieters aan⁷. Krachtens de bovenvermelde uitzetting moest de abdij om haar patrimonium voor vervreemdingen te vrijwaren, het pand aannemen. Maar, op dat ogenblik beschikte de abdij over geen geld! Om dat leen toch te kunnen aannemen aanvaardde de Sint-Pietersabdij van de Doornikse kanunnik, Arnold van Maldegem, 300 lb. Deze 300 lb. leende de abdij op haar beurt uit aan Jan van Avelgem en zijn vrouw. In ruil voor die 300 lb. moest Arnold van Maldegem gedurende 6 jaar de vruchten van dat pand innen⁸!

Treffender kon wel niet geïllustreerd worden hoe ongelegen dat aanbod kwam voor Sint-Pieters. Vermits deze ongunstige financiële toestand practisch gans de 13e eeuw de abdij heeft geteisterd, mogen wij wel aannemen dat Sint-Pieters zware inspanningen heeft moeten leveren om de panden te kunnen aannemen. Aldus beschouwd, zullen deze geldleningen zeker de financiële toestand van de abdij niet verbeterd hebben.

Nu is het wel zo dat deze panden jaarlijks een zekere opbrengst aan Sint-Pieters verschaffen, althans waar ze met haar eigen geld werkte. De winst van de abdij was gelegen in de verhouding leensom-eigenlijke koop-

(5) Idem, s.a. 1264, 2 en 4 mei.

(6) Lib. Trad., p. 228 nr. 225: „... quicquid juris habebant in grangia de Ho-laing sancti Petri predicti supra les basons et in omnibus aliis...”

(7) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1259/70 s.a. 1264, 2 en 4 mei.

(8) RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 10, f° 91v.

waarde van het pand. In totaal leende de abdij ca. 1156 lb. uit ⁹. Berekend aan de verhouding 60% ¹⁰, kreeg Sint-Pieters dus bezit ter waarde van ca. 1941 lb. in handen, en inde daarvan ook jaarlijks de inkomsten, uitgenomen deze van het goed van Jan van Avelgem en zijn vrouw, althans gedurende 6 jaar. Dit alles was identiek aan vroeger en was zeer voordelig op lange termijn. Evenals in de tweede helft van de 12e eeuw heeft de abdij ook in de 13e eeuw gepoogd de terugkoop zo lang mogelijk uit te stellen ¹¹. Wij betwijfelen niet dat dit alles zekere voordelen moet opgeleverd hebben. Maar het is juist die jaarlijkse winst die de abdij niet nodig had. De meeste kontrakten werden afgesloten in de tweede helft van de 13e eeuw, op een moment dat de financiële moeilijkheden van de abdij in een definitief stadium waren getreden. Op dat moment had de abdij meer dan ooit geld nodig ¹². Dat betekent dus dat de abdij geen nood had aan jaarlijkse inkomsten, maar wel aan veel baar geld.

De dodepandkontrakten waren dus in de 13e eeuw zeker niet gunstig voor de abdij. In plaats van zelf geld te lenen om haar financiële toestand te verlichten, leende de Sint-Pietersabdij zelf nog geld uit, en be-roofde zichzelf aldus van een aantal onontbeerlijke financiële middelen.

(9) In 1279/80 vernemen wij niet hoeveel Sint-Pieters had uitgeleend aan Vrouwe Helewidis, dochter van wijlen Willem van Avelgem en weduwe van Osto van Steenhuize, maar wel voor welke prijs de abdij die goederen tenslotte heeft aangekocht, nl. 425 lb. 12 sol. 6 den. Als wij hier omgekeerd te werk gaan en 60% van de koopsom als leensom nemen, dan bekomen wij als resultaat dat Sint-Pieters voor ongeveer 225 lb. dat leengoed in pand heeft genomen.

(10) Onze bronnen zelf verschaffen ons in de 13e eeuw niet meer de nodige gegevens om deze verhouding in de 13e eeuw te berekenen. Volgens Van Werveke, *Le mort gage*, p. 79-82, mogen wij in de 13e eeuw dezelfde verhouding aannemen als in de 12e eeuw, nl. 60% (zie supra p. 8).

(11) Egidius van Kemzeke mag na 6 jaar het pand dat hij in 1259, op 29 mei, aan Sint-Pieters had gegeven, terugkopen, maar alleen in de periode tussen Pasen en Pinksteren (RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 3, f° 66v). In de andere kontrakten zijn ook dergelijke bepalingen ingelast.

(12) Zie supra p. 26 e.v.

DEEL III. - OVERZICHT VAN DE TOESTAND NA 1281, EN VAN DE OPGAVE VAN DE RECHTSTREEKSE UITBATING IN DE 2e HELFT VAN DE 13e EEUW.

1. *Overzicht van de financiële toestand na 1281.*

Op 14 april 1282 begon Philip Mus, de Doornikse bisschop en gedelegeerde van de paus, effectief aan de restauratie van de Sint-Pietersabdij. Op die dag bepaalde hij, dat alle schuldeisers van Sint-Pieters met al hun brieven en bewijsstukken, voor hem te Doornik zouden moeten verschijnen, om te bewijzen dat de abt en het convent hen werkelijk iets verschuldigd waren.

Deze reorganisatie heeft ongetwijfeld niet de betachte resultaten opgeleverd. Lang na 1282 nog ging de abdij onder zware schuldenlast gebukt.

Op 13 november 1286 stond paus Honorius IV aan de abt toe geen schulden van zijn voorgangers meer te moeten betalen, tenzij de schuldeisers zouden kunnen bewijzen dat die leningen aangegaan waren op pauselijk bevel, of dat die geleende sommen werkelijk tot nut en voordeel van de abdij waren aangewend geworden¹. In 1286 was de schuldenlast aldus nog zeer zwaar.

Bovendien werden ca. 1285 en de volgende jaren door de paus belastingen geheven op de inkomsten van de Sint-Pietersabdij en alle andere kerkelijke instellingen. Deze belastingen (fr. *décimes*), waren zeer zwaar. De abdij moest nl. een deel van haar inkomsten aan de pauselijke ontvangers afstaan, dit alles ter financiering van een nieuwe kruistocht².

Sint-Pieters heeft gepoogd te ontkomen aan die heffingen, althans aan een deel ervan, door haar inkomsten te laag op te geven. Maar, het bedrag werd ontdekt, en de abdij mocht zich gelukkig achten niet gerechtelijk vervolgd te worden³.

Deze pauselijke belastingen waren natuurlijk zeer nadelig voor de abdij, die in die periode al haar inkomsten broodnodig had. In 1289 was de schuldenlast dan ook nog zeer zwaar. Op 28 februari van dat jaar, verpachtte Sint-Pieters aan meester Jan van de Muur, kanunnik van Doornik, voor gans zijn leven haar goederen te Hollain en Brayelle, voor de som van 1080 lb. Par. Deze som moest door die kanunnik in één keer betaald worden, en werd door de abt gebruikt om de schulden van de abdij te betalen⁴.

Naar het einde van de 13e eeuw toe verslechterden de politieke betrekkingen tussen Vlaanderen en Frankrijk. Op 26 maart 1297 nam graaf Gwijde Sint-Pieters, samen met verschillende andere geestelijke instellingen, onder

(1) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1271-86.

(2) Zie over deze belastingen U. Berlière, *Les décimes pontificales dans les anciens diocèses aux XIIIe et XIVe siècles*, in *Bulletin de l'Académie royale de la Belgique, Classe des lettres*, 5e série, t. 11 (1925), p. 99-124.

(3) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1271/86, s.a. 1285, 11 oktober, en doos 1287/96, s.a. 1288, 11 september; 1288, 22 september; 1288, 29 september; 1288, 2 oktober.

(4) RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1287/96.

zijn bescherming tegen eventuele gevolgen van de moeilijkheden met Frankrijk⁵.

In 1311 was de financiële toestand van de Sint-Pietersabdij nog steeds zo slecht, dat de abdij aan de graaf van Vlaanderen uitstel moest vragen voor het betalen van haar schulden⁶.

In 1319, bijna 40 jaar na de ineenstorting van 1280, waren de moeilijkheden van de abdij nog steeds even groot. In dat jaar bevestigde Willem, graaf van Henegouwen-Holland, dat Sint-Pieters haar „curtes" van Douchy en Puvinage met alles wat er bijbehoorde, aan Lombarden in pand had gegeven, tot ze volledig haar schulden zou hebben afbetaald⁷.

2. Opgave van de rechtstreekse uitbating.

In de tweede helft van de 13e eeuw heeft de Sint-Pietersabdij de rechtstreekse exploitatie van haar domeinen, althans voor een groot deel, opgegeven. In die periode schakelde de abdij doelbewust over naar een nieuwe vorm van uitbating, de pacht. Sint-Pieters gaf haar bezittingen vooral uit in huurpacht, maar ook deelpacht kwam voor. Verpachtingen voor het leven, die wij in de 13e eeuw soms ontmoetten, kwamen in 1281 bijna niet meer voor.

De overschakeling van de rechtstreekse naar de onrechtstreekse uitbating moet beschouwd worden als een fase in het ontbindingsproces van het domaniaal systeem⁸.

Het klassieke domaniale stelsel, met zijn nauwe band tussen reserve en tenures, was in de 12e en 13e eeuw zeer in verval geraakt. Dit verschijnsel treffen wij ook aan op het domein van de Gentse Sint-Pietersabdij. Grote delen van het abdiydomein waren verloren gegaan door infeodaties. De eenheid van dat domein was bovendien aanzienlijk aangetast geworden door zeer talrijke usurpaties, vooral bedreven door meiers. Andere leken en zelfs de geestelijkheid lieten zich ook niet onbetuigd. Ten gevolge daarvan waren grote gedeelten van het domein verloren gegaan, en was de reserve aanzienlijk verkleind geworden.

Nog andere oorzaken werkten mee om de eenheid van het domein te verbreken. Deze werden door ons niet speciaal bestudeerd, maar kunnen als volgt worden samengevat.

De karweien en de herendiensten geraakten in verval, en ook de tenures ondergingen een crisis, ook vooral ten gevolge van de usurpaties. Bovendien onderging de Sint-Pietersabdij ook nog de gevolgen van een ander aspect van de economische crisis, nl. de waardevermindering van het geld.

(5) RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 1, dl. I, f° 63v.

(6) Bigwood, *Le régime juridique*, p. 147.

(7) L. Devillers, *Description analytique de Cartulaires et de Chartriers utiles à l'Histoire du Hainaut*. Bergen, 1866, t. 2, p. 18.

(8) Zie Ganshof, *Medieval Agrarian Society*, p. 290-310; G. Duby, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'occident médiéval* (France, Angleterre, Empire, IXe-XVe siècles), Parijs, 1962, dl. II, p. 507-523; L. Génicot, *L'économie rurale Namuroise*, dl. I, Seigneurie Foncière, p. 118 e.v. en 277-296; H.P.H. Jansen, *Landbouwpacht in Brabant in de veertiende en vijftiende eeuw*. Assen, 1955, p. 1-21.

Deze waardevermindering van het geld bracht een parallelle waardevermindering mee van de cijzen en van de andere vaste inkomsten, die eens en voor altijd waren vastgesteld⁹.

De onttakeling van het klassieke domaniale stelsel bereikte haar hoogtepunt in de 13e eeuw. De evolutie was dan zodanig ver gevorderd, dat de grootgrondbezitters, en dus ook de Sint-Pietersabdij, zich aan de gewijzigde economische omstandigheden moesten aanpassen. Deze aanpassing gebeurde door opgave van de rechtstreekse uitbating, waarvan de pacht een uiting was. De verspreiding van de pacht hangt dus nauw samen met de opgave van de rechtstreekse uitbating. Feitelijk was de verpachting van haar domein niet volledig nieuw voor de Sint-Pietersabdij, in de 13e eeuw. Reeds in de 12e eeuw, nl. in 1126 had ze een molen te Harnes verpacht¹⁰.

Voordat de abdij in het derde kwart van de 13e eeuw massaal de nieuwe uitbatingsvorm in gebruik nam, had ze reeds in de eerste helft van deze eeuw talrijke proeven gedaan. Hoven, molens, tienden, allerlei rechten, en ook grondbezit waren toen reeds verpacht geworden, meestal in huurpacht. Deelpacht en ook lijfpacht kwamen in veel mindere mate voor¹¹.

Na die experimenten van de eerste helft van de 13e eeuw, schakelde de abdij in de tweede helft definitief naar deze uitbatingsvorm over. In het derde kwart van de eeuw verpachtte de abdij zeer vele „curtes”, o.m. deze van Smeerebbe, Douchy, Hollain, Rugge, Harnes, Polvliet, Letterhoutem, Wijlegem, Ossenisse, Zaamslag, Ennetières, Scheldevelde, Camphin, een hof naast Ter Kluizen, en Oudeveld. Vele tienden, inkomsten, rechten en gronden waren op dezelfde manier in uitbating gegeven.

De verpachting van haar hoven en ander bezit was voor de abdij geen tijdelijke politiek, waarmee zij zo gauw mogelijk zocht op te houden. Vóór 1281 vinden wij verschillende voorbeelden van hoven, tienden en dgl., die vóór dat jaar reeds twee- of driemaal verpacht zijn. Zo werd het tiend van Carvin verpacht in 1227¹², en ook in 1258¹³, en in 1264¹⁴. De hof van Camphin was in 1227 verpacht¹⁵, en hetzelfde geschiedde in 1260¹⁶. De hof van Polvliet werd op dezelfde manier in uitbating gegeven in 1247¹⁷ en 1267¹⁸. Ook de hoven van Smeerebbe¹⁹, Douchy²⁰, en

(9) Van Werveke, *Le mort gage*, p. 61.

(10) Ganshof, *Medieval Agrarian Society*, p. 305.

(11) Enkele voorbeelden: Reeds in 1227 was de hof van Camphin voor 3 jaar verpacht geworden en het tiend van Carvin voor 2 jaar, tegen een vastgestelde prijs in geld en natura. (RAG, Sint-Pietersabdij, charters, doos 1210/45). In 1237 kreeg de pastoor van Munte het recht van de abdij in het personaat aldaar, in pacht voor zijn leven (RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 3, f° 73v). In september 1250 werd het akkerland, behorende tot de hof van Zaffelare, in pacht gegeven tegen $\frac{2}{3}$ van de opbrengst (RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 10, f° 115r).

(12) Zie noot 11.

(13) RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 10, f° 82v.

(14) Ibidem, f° 88r.

(15) Zie noot 11.

(16) RAG, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, Cartularium 10, f° 80r.

(17) Ibidem, f° 63r.

(18) Ibidem, f° 101v.

(19) 1253 (Cartularium 10, f° 115v) en 1263 (ibidem, f° 86v).

(20) 1260 (Cartularium 10, f° 78r) en 1265 (ibidem, f° 92r).

Hollain²¹, evenals de tienden van Noyelles²² en Wingles²³ waren vóór 1281 reeds tweemaal verpacht geworden.

Sommige abdijen hebben bij de ondergang van het domaniale stelsel, als reorganisatiemiddel, een inventaris van het abdijbezit opgemaakt²⁴. Zoals wij vroeger reeds vermeld hebben, gebeurde dat ook in de Sint-Pietersabdij. In 1281 werd daar immers het „Liber Inventarius” te boek gesteld. In dit „Liber Inventarius” werd het bezit van de abdij per officie en per domein opgesomd, samen met de opbrengsten ervan en de wijze van uitbating.

Deze inventaris is hier dan ook in zover belangrijk, dat hij ons de mogelijkheid verschaft na te gaan, in hoever de nieuwe uitbatingsvorm de oude erfelijke cijzen en tenures reeds had verdrongen. In dit „Liber Inventarius” zien wij dat in 1281 bijna alle „curtes”, vele tienden en inkomsten, en vooral vele kleine perceeltjes grond reeds in pacht gegeven zijn. Daarnaast waren in 1281 echter ook nog de oude uitbatingsvormen belangrijk.

Van de domeinen van sommige officies en van enkele andere domeinen, wordt op het einde van de opsomming van de bezittingen, de som van de opbrengsten berekend. In deze som maakt men een onderscheid tussen de inkomsten afkomstig van het verpachte bezit, en die inkomsten die van erfelijk in cijns gegeven goederen komen. Alzo kunnen wij voor bepaalde domeingroepen zien, in hoever de ene uitbatingsvorm, in 1281, het overwicht bezat op de andere.

Als wij onze gegevens in een tabel verzamelen, dan bekomen wij de volgende vergelijking:

<i>bezittingen van Sint-Pieters</i>	<i>„summa” van de totale opbrengst</i>	<i>„summa” van de opbrengst „bereditarie”</i>	<i>„summa” van de opbrengst „firma”</i>
behorende tot de „custodia” ²⁵	228 lb. 17 sol.	32 lb. 12 sol.	196 lb.
behorende tot de priorij van Ter Kluizen ²⁶	740 lb. 17 sol.	91 lb.	649 lb.

(21) 1260 (Cartularium 10, f° 82r) en 1267 (ibidem, f° 34r).

(22) 1248 (Cartularium 10, f° 114v) en 1265 (ibidem, f° 92r).

(23) 1264 (Cartularium 10, f° 87v) en 1265 (ibidem, f° 93r).

(24) Bv. de polyptiek opgesteld door Willem van Rijckel, abt van Sint-Truiden (uitgegeven door H. Pirenne, *Le livre de l'abbé Guillaume de Ryckel: 1249-1272. Polyptique et comptes de l'abbaye de Saint-Trond au milieu du XIIIe siècle*. Brussel, 1896).

(25) Ganshof, *Medieval Agrarian Society*, p. 310 en Lib. Inv. f° 74v.

(26) Lib. Inv. f° 139r. Om de waarde van de natuurlijke produkten in geld om te rekenen, gebruikten wij de verhoudingen in het „Liber Inventarius” zelf aangegeven, nl. 1 mud rogge = 32 sol.; 1 mud haver = 17 sol.; 1 gesneden haan = 6 den.; 1 vetgemeste vogel = 3 den.; 1 gans = 6 den.; 1 brood = 3 den.; 1 „debitum” = 14 den. (Lib. Inv. f° 139r en 183v, e.a.). De betekenis van „debitum”, „verschuldigde”, is ons in deze kontekst niet zeer duidelijk. Wij namen verder aan, dat 1 mud = 12 halsters = 36 viertalen (P. Lindemans, *Geschiedenis van de landbouw in België*, 2 dln. Antwerpen, 1952, dl. I, p. 290).

te Temse ²⁷	404 lb. 9 sol. 7 den.	85 lb.	ca. 319 lb.
te Zaffelare ²⁸	195 lb.	74 lb. 17 sol.	119 lb. 15 sol.
nl. de hof van Wachtebeke ²⁹	66 lb. 15 sol. 6 den.	11 lb. 15 sol. 6 den.	55 lb.
te Destelbergen ³⁰	143 lb. 4 sol.	66 lb. 5 sol.	76 lb. 19 sol.
behorende tot de proosdij van Brabant ³¹	ca. 520 lb.	ca. 103 lb.	ca. 423 lb.

Deze tabel toont o.i. op overtuigende wijze aan, hoezeer de Gentse Sint-Pietersabdij in 1281 reeds de voorkeur gaf aan het verpachten van haar bezittingen.

Wij willen er wel op wijzen dat dit hoofdstuk over de opgave van de rechtstreekse uitbating en de overschakeling naar de tijdpacht, op de domeinen van Sint-Pieters, noodzakelijkerwijze veel te beknopt moest zijn. Het was niet onze bedoeling daarvan een systematische en gedetailleerde studie te maken, maar wel een kort overzicht te geven van deze domaniale omwenteling.

(27) Lib. Inv. f° 147v.

(28) *Ibidem*, f° 155r.

(29) *Ibidem*, f° 156 (tussengevoegd folio).

(30) *Ibidem*, f° 158r.

(31) *Ibidem*, f° 183v en 184r.

BESLUIT: *Vergelijking van de toestand van de Sint-Pietersabdij van Gent in de tweede helft van de 12e eeuw en in de 13e eeuw, met de toestand van andere abdijen in de Late Middeleeuwen.*

De situatie van de Sint-Pietersabdij in de tweede helft van de 12e eeuw en vooral in de 13e eeuw, zoals wij ze in deze studie hebben geschetst, is geen particulier geval, dat alleen toepasselijk is op de Sint-Pietersabdij van Gent.

Vanaf de 13e eeuw, en zelfs reeds ervoor, zijn er talrijke abdijen, vooral van de Benedictijnerorde, die met zware financieel-economische moeilijkheden te kampen hebben¹. Veelal komt daarbij dan nog een spiritueel-religieuze crisis. De chronologische grenzen van die moeilijkheden stemmen niet volledig overeen met die van de Sint-Pietersabdij, maar de crisis zelf en talrijke van de oorzaken, zijn dikwijls van dezelfde aard.

In de abdij van Sint-Truiden² zijn de financiële moeilijkheden en de wanorde te situeren van af het begin van de 13e eeuw. Ze eindigen met het optreden van Willem van Rijckel als abt, tussen 1249 en 1272. Gedurende zijn ambtsperiode heeft Willem van Rijckel de moeilijkheden van de abdij bestreden en ook overwonnen.

De spirituele zowel als de financiële crisis van de abdij van Sint-Truiden, vertoonde veel gelijkenis met deze van de Sint-Pietersabdij.

Zowel te Gent als te Sint-Truiden greep rond het midden van de 13e eeuw een religieuze crisis plaats. Beide crisissen hebben ongeveer hetzelfde karakter. In Sint-Truiden kwamen de monniken op gewelddadige wijze in opstand. Ten gevolge daarvan werden deze monniken geëxcommuniceerd, maar daar trokken zij zich niets van aan. Hetzelfde gebeurde ook te Gent (zie supra).

Wat de financiële moeilijkheden in Sint-Truiden betreft, werd de economische decadentie van de abdij o.m., en vooral, veroorzaakt door usurpaties van goederen, inkomsten en rechten van de abdij, bedreven door leken en geestelijken. Deze usurpatoren maakten daarbij gebruik van de zwakheid van de abdij. Dit alles stemde goed overeen met de crisis te Gent.

In de abdij van Sint-Truiden kwam daar nog bij, dat alle abten in de 13e eeuw, tot de verkiezing van Willem van Rijckel, hun taak niet waardig waren. Iets dergelijks hebben wij voor de abten van Sint-Pieters niet kunnen constateren.

Ter leniging van haar financiële nood, ontleende de abdij van Sint-Truiden geld bij de Joden, de Lombarden, en wisselaars. Voor zover wij konden nagaan hebben wij in de crisisperiode van Sint-Pieters daarvan geen voorbeelden, althans in de 13e eeuw niet³. Daarom mogen wij nochtans niet te vroeg besluiten dat dergelijke leningen ook niet werden aangegaan. Herhaaldelijk immers in de 13e eeuw vernemen wij dat Sint-Pieters onder zware schulden gebukt gaat, o.m. in de eerste helft van de eeuw.

(1) Zie voorbeelden in Bigwood, *Le régime juridique*, p. 145-152.

(2) Zie Pirenne, *Le livre de l'abbé Guillaume de Ryckel*, Inleiding, p. I tot LX.

(3) Wel in de XIVe eeuw. Zie supra p. 52 en noot 7.

Anderzijds weten wij dat de lijfrenten door Sint-Pieters verkocht ter bestrijding van haar financiële nood, eerst in groten getale verschenen in 1267. Vermits de abdij reeds vele jaren tevoren zware schulden had, moest ze ook in de eerste helft van de 13e eeuw geld ontleend hebben, zonder dat daarvan enig spoor is overgebleven. Het is dus zeker mogelijk dat Sint-Pieters vóór 1267 beroep heeft gedaan op krediethandelaars⁴.

Juist zoals Sint-Pieters, kreeg de abdij van Sint-Truiden pauselijke bullen, die haar toestonden alleen die schulden te betalen, die ten voordele van de abdij waren aangegaan. Daarmee waren de schuldeisers het echter niet eens. Gevolg daarvan was een langdurig proces tussen hen en abt Willem.

Alhoewel wij voor Sint-Pieters geen duidelijke voorbeelden hebben van processen, gevoerd tegen haar schuldeisers, werd in het saneringsplan van 1280 toch een deel van de opbrengsten aangeduid, om er processen mee te voeren ter verdediging van de rechten van de abdij. Het is dus zeer waarschijnlijk dat ook hier gedingen met schuldeisers werden gevoerd.

Er waren nog andere punten van overeenkomst tussen Sint-Pieters en de abdij van Sint-Truiden.

Zoals Sint-Pieters in de tweede helft van de 12e eeuw, en ook in de 13e eeuw, heeft gestreden tegen de usurpatoren, spande ook Willem van Rijckel tegen hen vervolgingen in. Evenals Sint-Pieters liet ook hij zich niet afschrikken door de financiële moeilijkheden van zijn abdij om nieuwe bezittingen aan te kopen. Zijn aankopen moesten echter slechts dienen om het bezit van de abdij af te ronden. Zijn aankooppolitiek was niet door overdrijving, zoals te Gent, oorzaak van de financiële moeilijkheden. In Sint-Truiden was deze aankooppolitiek een schakel in de strijd tegen de moeilijkheden van de abdij. Tenslotte heeft Willem van Rijckel, evenals de Sint-Pietersabdij, talrijke lijfrenten verkocht, en ontleende hij ook rechtstreeks geld. Bovendien verkocht Willem een aanzienlijk deel van de bezittingen van Sint-Truiden's abdij, wat te Gent zeker niet is gebeurd.

Evenals Sint-Pieters schakelde de abdij van Sint-Truiden in de tweede helft van de 13e eeuw op grote schaal over naar de onrechtstreekse uitbating van haar domeinen. Het akkerland en de hoven van de abdij, evenals talrijke molens, werden in pacht gegeven.

Evenals Sint-Pieters hechte Willem van Rijckel veel belang aan tiendbezit. Vervreemde en geüsurpeerde tienden bracht hij terug in het bezit van de abdij. Maar, opnieuw moeten wij hier vermelden dat Willem, door een meer gematigde politiek en een juister inzicht in de economische situatie, door deze aankopen de finances van de abdij niet in gevaar heeft gebracht.

Ten gevolge van de beredeneerde organisatie van abt Willem, was de abdij van Sint-Truiden reeds in 1272 opnieuw een der grootste kerkelijke eigenaars van gans Haspengouw. Deze vlugge hervorming is verschillend van wat in Sint-Pieters gebeurd is. Duidelijk ontbrak in Gent de leiding van een centraal figuur, zoals Willem van Rijckel. Immers, lang nadat de

(4) Geldhandelaars als Lombarden, Joden en wisselaars waren zeker reeds in Vlaanderen gevestigd in de 1e helft van de 13e eeuw. Zie daarover Bigwood, *Le régime juridique*.

reorganisatie van de Sint-Pietersabdij in 1280 was ingezet, nl. in de 14e eeuw nog, was de financiële toestand van Sint-Pieters nog uiterst kritiek ⁵.

Tenslotte willen wij nog wijzen op de overeenkomst tussen de polyptiek, opgesteld door abt Willem voor de abdij van Sint-Truiden, en het „Liber Inventarius” van de Sint-Pietersabdij.

Het polypticum van Sint-Truiden bevat nota's van ontvangsten en uitgaven, beschrijving van goederen en inkomsten, lijsten van pachters en cijnshouders, bevestigingen van rechten van allerlei aard en verslagen van processen. Het boek dat Willem heeft opgemaakt, is dus zeker uitvoeriger dan het Gentse, maar het is toch duidelijk dat er overeenkomst is met het inventariserend werk van de Sint-Pietersabdij, en dat de bedoeling gelijkwaardig is geweest.

Een andere abdij die in de Late Middeleeuwen door zware moeilijkheden geteisterd werd, was de Sint-Maartensabdij van Doornik, tussen 1290 en 1350 ⁶. Deze moeilijkheden te Doornik, en de oorzaken ervan, zijn niet volledig gelijk aan deze van Sint-Pieters. De financiële crisis van Sint-Pieters was o.m. reeds een eeuw vroeger begonnen. Er is echter wel overeenkomst tussen beide abdijen, wat hun situatie betreft op de vooravond van de crisis.

In 1290, juist vóór de crisis te Doornik, beleefde volgens D'Haenens de Sint-Maartensabdij een zeer voorspoedige periode ⁷. Als wij het chronologisch verschil van bijna 100 jaren uitschakelen, dan weten wij dat ook Sint-Pieters op het einde van de 12e eeuw, vóór 1197, zeer voorspoedig was. De toestand van beide abdijen is dus bij het begin van de moeilijkheden identiek.

De eigenlijke crisis van Sint-Maartens ⁸ vertoonde weinig gelijkenis met deze van Sint-Pieters. Daaraan was natuurlijk het chronologisch verschil van 100 jaren niet vreemd.

Toch kwam ook te Doornik een religieuze gezagscrisis voor, die enigzins geleet op deze van de Sint-Pietersabdij in het midden van de 13e eeuw. Ook te Doornik was er verdeeldheid tussen de monniken en alle kloosterdeugden waren er verzwakt of verdwenen: „Il n'y a plus, on le voit, cette conscience commune, cette tendance instinctive vers un même but, cette bonne volonté latente issue d'une vie intérieure alimentée quotidiennement à l'office divin et à la méditation. L'abbé ne tient plus de réunions capitulaires d'une façon régulière; il ne reprend plus qu'occasionnellement les indisciplinés. Personne n'exhorte encore à la 'carité', et à la dévotion, ni par la parole, ni encore moins, par l'exemple. La discipline est relâchée, chez les supérieures comme chez les simples religieux” ⁹.

(5) Zie supra, p. 52.

(6) A. D'Haenens, *L'abbaye Saint-Martin de Tournai, de 1290 à 1350. Origines, évolution et dénouement d'une crise*. Leuven, 1961.

(7) D'Haenens, p. 26-91. Wij moeten nochtans enig voorbehoud maken voor deze „époque de splendeur” vóór 1290. Zie de bespreking door Prof. A. Verhulst, in *Bijdragen Gesch. Nederl.*, dl. 17, p. 227-229.

(8) D'Haenens, p. 92-142.

(9) D'Haenens, p. 110.

Als we even denken aan de misdaden en de samenzweringen van de monniken van Sint-Pieters rond het midden van de 13e eeuw, dan mogen wij ons daar waarschijnlijk dezelfde situatie voorstellen als te Doornik in de 14e eeuw.

In de financiële crisis van de Sint-Maartensabdij speelden de persoonlijk acties van de abten een grote rol. Iets dergelijks konden wij te Gent niet vaststellen, enerzijds omdat wij niet over een documentatie beschikken zoals D'Haenens, en anderzijds omdat wij in onze bronnen nergens iets vinden dat in die richting zou kunnen wijzen.

De uitwendige oorzaken die de moeilijkheden in Sint-Maartens teweegbrachten, waren ook niet gelijk aan deze te Gent. Te Doornik waren het de gevolgen van de Honderdjarige oorlog, van de graancrisis van 1316-1317¹⁰, en van de pauselijke en koninklijke fiscaliteit, die er aan de basis van lagen. Van dat alles vonden wij in de bronnen van Sint-Pieters vóór 1280 geen spoor. Wel weten wij dat Sint-Pieters na 1280 ook aan pauselijke belastingen onderworpen is geweest.

De hulpmiddelen die beide abdijen aanwendden stemden eveneens niet overeen. Te Gent, in de Sint-Pietersabdij, werd vooral beroep gedaan op de verkoop van lijfrenten. Sint-Maartens ging vooral over tot verkopen van delen van haar bezit, voor het leven van de koper, en tot geldleningen bij financiers¹¹. Een abt van Sint-Maarten, Thierry de Parc, heeft zelfs delen van het abdijpatrimonium definitief vervreemd, om het hoofd te kunnen bieden aan financiële moeilijkheden. Zoiets gebeurde zeker niet in Sint-Pieters. Ook tussenkomsten van landsheren, zoals deze van de koning van Frankrijk, die „*gardiens*” aanstelde, zijn te Gent niet gekend.

Zoals het ook in de abdij van Sint-Truiden gebeurde, was het een krachtige persoonlijkheid, abt Gilles li Muisis, die de Sint-Maartensabdij tusslotte uit de slop heeft gehaald. Wel hadden wij in Sint-Pieters in 1280 het optreden van de bisschop van Doornik, terwijl wij ook voor de Sint-Maartensabdij interventies van de bisschoppen van Doornik aantreffen.

Er was ook wel enige gelijkenis tussen de werkzaamheden van de „*gardiens bourgeois*” te Doornik, aangesteld door de koning van Frankrijk, en de maatregelen voorzien in het saneringsontwerp voor Sint-Pieters in 1280. Zoals de Gentse patriciërs die in het project van Philips Mus voorkwamen, waren de „*gardiens bourgeois*” van de Sint-Maartensabdij, zeer dikwijls schuldeisers van de abdij. De functie van de „*gardiens bourgeois*” bestond in het innen van alle opbrengsten van de Sint-Maartensabdij, in het verschaffen van het noodzakelijke geld voor het onderhoud van de abt en de monniken, en in het terugbetalen van de schulden met het geld dat nog overbleef. Hetzelfde kwam ook in 1280 in Sint-Pieters voor.

(10) Er was toch enige overeenkomst tussen de crisis van Sint-Pieters en deze van Sint-Maarten, althans voor wat de crisis van Sint-Pieters in 1197 betreft. Een der oorzaken te Doornik was, zoals gezegd, de graancrisis van 1316-1317. De moeilijkheden van 1197 in Sint-Pieters werden veroorzaakt door natuurrampen en daaruit voortvloeiende noodtoestanden in 1196-1197.

(11) D'Haenens, p. 143-198.

Een vergelijking van Sint-Pieters met de andere Gentse abdij, de Sint-Baafsabdij, is ook mogelijk dank zij de studie van Prof. Verhulst over deze abdij, vooral de studie van de domeingroepen¹².

Het domein van de Sint-Baafsabdij, evenals dat van de Sint-Pietersabdij, leed onder de desintegratie van zijn structuur en organisatie. Onze studie over de Sint-Pietersabdij heeft in feite weinig belang gehecht aan de organisatie van het domein van die abdij. Toch hebben wij opgemerkt dat in de tweede helft van de 13e eeuw, de Sint-Pietersabdij de rechtstreekse exploitatie van haar domeinen heeft opgegeven, en overgeschakeld heeft naar de nieuwe uitbatingsvormen, vooral naar de huurpacht.

Dit deed zich ook voor op de verschillende domeingroepen van de Sint-Baafsabdij, alle afzonderlijk bestudeerd door Prof. Verhulst. De redenen ervan zijn zeer talrijk en te vinden in de desintegratie van het klassieke domein, de kwantitatieve vermindering van de reserve, het verval van de tenures, de vermindering en de afschaffing van de karweien. Bovendien waren de oude grondcijzen steeds minder in overeenstemming met de zuivere pachtwaarde van de grond, en moet men ook rekening houden met de muntdepreciaties, de toenemende geldcirculatie en de verhoogde mobiliteit van de grond.

Om deze redenen heeft de Sint-Baafsabdij gepoogd die gronden, waarover ze nog vrij kon beschikken, in te richten op een wijze die rekening hield met de gewijzigde economische omstandigheden. Daarom schakelde Sint-Baafs over naar de tijdpacht, vooral naar de huurpacht.

Hetzelfde is ook in Sint-Pieters gebeurd. In Sint-Pieters heeft de pacht zich in 1281 reeds volledig doorgezet. In Sint-Baafs werden de verpachtingen in de loop van de 13e eeuw steeds talrijker, maar het was pas in de 14e eeuw dat de pacht voorgoed doorbrak. Bovendien waren er chronologische verschillen voor de verschillende domeingroepen van Sint-Baafs onderling. Daaruit blijkt wel dat de definitieve overschakeling naar de pacht iets vroeger in de Sint-Pietersabdij is geschied.

Een van de redenen die de Sint-Baafsabdij hoogstwaarschijnlijk heeft aangezet de rechtstreekse uitbating van haar domeinen op te geven, waren de financiële moeilijkheden, die de Sint-Baafsabdij op het einde van de 13e eeuw gedwongen hebben, de gesalarieerde landbouwarbeiders op de reserve op te geven, en deze reserve voortaan te verpachten¹³.

Gezien de zware financiële moeilijkheden van de Sint-Pietersabdij gedurende gans de 13e eeuw, en de overschakeling naar de pacht in de tweede helft van de 13e eeuw, is het niet onwaarschijnlijk dat deze reden ook voor Sint-Pieters van kracht was.

In Engeland had de abdij van Ramsey¹⁴ in de tweede helft van de 12e eeuw een administratieve crisis te doorstaan. Er was een achteruit-

(12) A.E. Verhulst, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe-XIVe eeuw)*. Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grootgrondbezit in Vlaanderen tijdens de Middeleeuwen. Brussel, 1958.

(13) Verhulst, p. 586.

(14) J.A. Raftis, *The estates of Ramsey abbey. A study in economic growth and organisation*. Toronto, 1957.

gang in de administratieve controle gedurende twee generaties¹⁵ Ten gevolge daarvan hadden alienaties plaats door abten, seneschalken, pachters en tenurehouders, zelfs door de meest nederige lijfeigenen.

Ook de parochiekerken deelden mee in de algemene malaise. Pachters breidden hun private eigendom uit ten koste van de reserve en de tenures. Vanaf ca. 1133 tot het einde van de 12e eeuw gingen deze vervreemdingen en verliezen steeds in stijgende lijn.

Dit is het voornaamste punt van overeenkomst met de crisis van de Sint-Pietersabdij, mits het verschil in tijd van een halve eeuw.

Na deze 12e-eeuwse crisis volgde een administratieve hervorming en een economische reorganisatie in de eerste helft van de 13e eeuw¹⁶. In de tweede helft van deze eeuw verslechterde de situatie van de abdij van Ramsey opnieuw¹⁷. Deze 13e-eeuwse moeilijkheden vertoonden echter weinig gelijkenis met de crisis die Sint-Pieters teisterde.

De abdij van Ramsey kwam in de 13e eeuw vooral in schulden, wegens de zware lasten die de abten moesten betalen bij het aanvaarden van hun ambt. Pauselijke en koninklijke taksen drukten eveneens zwaar op de finances van de abdij. Rond 1300 waren de schulden zo hoog gestegen, dat ze de kloostertucht in gevaar brachten. Epidemieën en natuurrampen kwamen de toestand nog verergeren. In het begin van de 14e eeuw tenslotte, kwam er een kleine heropleving, die echter slechts van korte duur was.

De geschiedenis van de abdij van Saint-Amand, tussen 1107 en 1340¹⁸, vertoont de beste gelijkenis met de situatie van de Sint-Pietersabdij, in de tweede helft van de 12e eeuw en in de 13e eeuw.

De periode tussen 1107 en 1267 in de geschiedenis van de Noordfranse abdij¹⁹ kan zeer gemakkelijk vergeleken worden met de toestand van Sint-Pieters in de tweede helft van de 12e eeuw, tot juist vóór 1197. Evenals Sint-Pieters in de tweede helft van de 12e eeuw, kreeg Saint-Amand tussen 1107 en 1267 langs de bisschoppen om, talrijke „altaria” ten geschenke. De andere schenkingen, die de abdij van Saint-Amand in die periode ontving, waren echter weinig merkwaardig, en de belangrijkste waren dan nog door allerlei voorwaarden (vruchtgebruik, lijfrenten) beperkt.

Alhoewel deze beperkende voorwaarden ook in sommige schenkingsakten van de Sint-Pietersabdij voorkwamen, waren de schenkingen van de graven van Vlaanderen en van andere leken en geestelijken, toch belangrijk, en betekenden zij een belangrijke bron van rijkdom voor de Gentse abdij, in tegenstelling dus tot Saint-Amand.

Evenals Sint-Pieters wist Saint-Amand allerlei vrijstellingen van taksen op wijntransporten en andere goederen, te verkrijgen. Talrijke nieuwe goederen werden door beide abdijen aangekocht. De sommen die daarvoor

(15) Raftis, p. 85-96.

(16) Raftis, p. 97-128.

(17) Raftis, p. 217-250.

(18) H. Platelle, *Le temporel de l'abbaye de Saint-Amand dès origines à 1340*. Parijs, p. 191-214.

(19) Platelle, p. 191-214.

betaald werden, waren zeer hoog en getuigen voor de welvaart en de rijkdom van beide abdijen in die periode.

Saint-Amand wist ook door ruilingen haar bezit te groeperen, en als zij iets uit haar patrimonium vervreemde, deed zij dit zeker niet uit armoede.

De Sint-Pietersabdij anderzijds, alhoewel reeds geplaagd door usurpaties en door andere moeilijkheden met geestelijken en met leken, bewees haar uitzonderlijke voorspoed door, als echte kredietinstelling, een uitleenpolitiek te voeren tegen dodepand. Zeer grote geldsommen werden aldus geïnvesteerd.

Zowel de toestand van Sint-Pieters vóór 1197, als deze van Saint-Amand in 1270, getuigt dus van welvaart en voorspoed, evenals van financiële sterkte.

Een plotse financiële crisis in 1197, gevolg van noodtoestanden in 1196 en 1197, stelde een einde aan de periode van hoogconjunctuur van de Gentse abdij.

In 1271 anderzijds, duidde een beroep op krediet op financiële moeilijkheden in de abdij van Saint-Amand²⁰. Talrijke lijfrenten werden verkocht, zoals ook in de Sint-Pietersabdij gebeurde van 1267 af. Saint-Amand ontleende bovendien geld, door haar bezit in pand te geven, en ook deed zij beroep op krediet van geldhandelaars.

Geldleningen bij financiers bemerkten wij voor Sint-Pieters eerst in de 14e eeuw. Slechts eenmaal vernemen wij bovendien, dat Sint-Pieters geld heeft ontleend en in ruil een deel van haar bezit in pand heeft gegeven²¹. Wij willen er echter nog eens aan herinneren dat het niet onmogelijk en zelfs waarschijnlijk is, dat Sint-Pieters beroep heeft gedaan op krediet, ook in de eerste helft van de 13e eeuw, zonder dat daarvan documenten bewaard bleven. Daarop duiden wellicht de van af het begin van de 13e eeuw steeds herhaalde klachten over de zware schuldenlast van de abdij, zonder dat er een spoor te vinden is van geldleningen, die deze schulden zouden hebben teweeggebracht.

Wat de oorzaken van de crisis betreft, zien wij dat beide abdijen een te ver doorgevoerde en te ambitieuze aankooppolitiek hebben gevoerd. Beide abdijen gebruikten in de crisisperioden voor die aankopen veel meer geld, dan in de voorgaande voorspoedige tijden. Reeds vroeger zagen wij, op welke nadelige manier Sint-Pieters zich het noodzakelijke geld voor deze aankopen wist aan te schaffen.

Deze enorme aankopenreeks werd bovendien in beide abdijen onvoldoende gesteund door gelijktijdige schenkingen. Tussen 1267 en 1340 ontving Saint-Amand nog tamelijk veel schenkingen, maar de voordelen ervan waren minimaal. Bovendien verminderden nog talrijke beperkingen, zoals vruchtgebruik en lijfrenten, het belang ervan.

Hetzelfde verschijnsel troffen wij aan in de schenkingen aan de Sint-Pietersabdij tussen 1197 en 1281. Zowel de schenkingen van kerkelijk bezit, als de schenkingen van de graven van Vlaanderen, kwamen omzeg-

(20) Platelle, p. 215-251.

(21) Zie supra, p. 47.

gens niet meer voor. De schenkingen van de graven, die toch voorkwamen, waren van alle belang ontbloeit. De meeste andere schenkingen waren ook van weinig waarde, en werden door allerlei voorwaarden beperkt. Toch kwamen er nog enkele belangrijke schenkingen voor, vooral tiendschenkingen.

Tot hiertoe liep de geschiedenis van beide abdijen ongeveer parallel. De andere oorzaken van beider crisis zijn echter verschillend. De moeilijkheden van Saint-Amand werden nog vergroot door oorlogsschade en door de fiscaliteit, nl. het betalen van vertegenwoordigers, pauselijke decimen en „*servicia*”.

Deze oorzaken golden niet voor Sint-Pieters, of liever, wij vonden er geen enkel spoor van in de bronnen, echter uitzondering gemaakt voor de pauselijke belastingen die op het bezit van Sint-Pieters geheven werden na 1280. In Sint-Pieters waren het vooral nog usurpaties, bedreven door leken en geestelijken, en verkopen van lijfrenten, die de moeilijkheden verder in de hand gewerkt hebben.

Tussen 1322 en 1340 kwam Saint-Amand onder de controle van de Franse koning te staan. De maatregelen door de Franse koning genomen, waren van dezelfde aard, als deze getroffen door de bisschop van Doornik voor Sint-Pieters in 1280. Zij kwamen ook overeen met de werkzaamheden van de „*gardiens bourgeois*” in de Sint-Maartensabdij van Doornik.

De getroffen maatregelen verbeterden de situatie van Saint-Amand lichtjes. Dit veelbelovend herstel werd dan plots onderbroken door de verwoesting van de abdij in 1340, op 3 augustus, tijdens een van de eerste campagnes van de Honderdjarige Oorlog. De ruïne van de abdij was op dat moment bijna volledig.

Sint-Pieters van haar kant verging het evenmin goed na 1280. Immers, in 1319 nog, bijna 40 jaar na het begin van de reorganisatie, was de abdij nog steeds met zware schulden beladen.

Tenslotte kunnen wij er nog op wijzen, dat Saint-Amand in de tweede helft van de 13e eeuw begonnen is met de uitgifte van haar bezit in pacht²². Deze nieuwe uitbatingsvorm heeft, zoals ook in Sint-Maartens en Sint-Baafs, pas volledig de overhand gekregen in het begin van de 14e eeuw. Sint-Pieters was de andere abdijen op dit gebied dus een weinig voor. Immers, in 1281 werd daar reeds op grote schaal gebruik gemaakt van de nieuwe uitbatingsvorm.

(22) Platelle, p. 259-266.

REGISTER VAN PLAATSNAMEN

- AANDIJKJE, Ned., prov. Zeeland, 36.
 AFFLIGEM, abdij te Hekelgem, prov. Brabant, arr. Brussel, kant. Asse, 34, 35.
 „*Afsna*”, zie Afsnee, 19.
 AFSNEE, prov. O.-Vl., arr. en kant. Gent, 6, 7, 13, 17, 19, 42.
 AIRE, is Aire-sur-la-Lys, Frkr., dép. Pas-de-Calais, arr. Saint-Omer, hfdpl. kant., 17.
 AKSEL, Ned., prov. Zeeland, 27; ambacht —, 36.
 × ASSENEDE, prov. O.-Vl., arr. Eeklo, hfdpl. kant., 35; ambacht, 35.
 × AVELGEM, prov. W.-Vl., arr. Kortrijk, hfdpl. kant., 6, 8, 14, 42, 49, 50.
 „*Averdonc*”, ?, 36.
 BAARLE, te Drogen, prov. O.-Vl., arr. en kant. Gent, 18, 19.
 BALEGEM, prov. O.-Vl., arr. Gent, kant. Oosterzele, 36, 40.
 BASSEVELDE, prov. O.-Vl., arr. Eeklo, kant. Kaprijke, 36, 37.
 „*Bella*”, zie Schellebelle, 9.
 BEVEREN, is Beveren-aan-de-IJzer, prov. W.-Vl. arr. Veurne, kant. Roesbrugge-Haringe, 33, 47, 49.
 BEVEREN, is Beveren-aan-de-Leie, prov. W.-Vl., arr. Kortrijk, kant. Harelbeke, 2, 47, 49.
 „*Bighendilve*”, plaats zo genoemd, in het ambacht Assenede, 35.
 BLOVILLE, te Bois-Jean, Frkr., dép. Pas-de-Calais, arr. Montreuil, kant. Campagne-lèz-Hesdin, 20.
 BOECHOUTE, prov. O.-Vl., arr. Eeklo, kant. Assenede, 20.
 „*Boestenblide*”, verdwenen, streek van Aksel, 36.
 BOEZEGEM, te Dunkerque, 17.
 „*Bollocsdam*”, alleen de vermelding van 1156 is tot nu toe bekend, 4.
 × BRABANT, Proosdij van —; 55.
 BRAYELLE, is La Brayelle-lès-Annay, te Annay-sous-Lens, 51.
 × BRUGGE, hfdpl. prov. W.-Vl., 23, 35.
 „*Bucharshofstede*”, plaats zo genoemd, in het ambacht Assenede, 35.
 BULSKAMP (veld), te Beernem, prov. W.-Vl., arr. en kant. Brugge, 38.
 „*Cameracum*”, zie Kamerijk, 11.
 CAMPHIN, is Camphin-en-Carembault, Frkr., dép. Nord, arr. Lille, kant. Seclin, 17, 53.
 „*Cargetel*”, te Carvin, 18.
 CARVIN, Frkr., dép. Pas-de-Calais, arr. Béthune, hfdpl. kant., 11, 18, 39, 53.
 „*Cleurevingbe*”, tiend zo genoemd, te Beveren, 47.
 „*Coudove*”, woestenij zo genoemd, te Wachtebeke, 38.
 DESSELGEM, prov. W.-Vl., arr. Kortrijk, kant. Harelbeke, 2.
 DESTELBERGEN, prov. O.-Vl., arr. Gent, kant. Ledeberg, 55.
 DIKKELE, prov. O.-Vl., arr. Oudenaarde, kant. Sint-Maria-Horebeke, 2.
 „*Dolcei*”, zie Douchy, 10.
 „*Domus Beate Marie de Clusa*”, zie Ter Kluizen, 22.
 × DOORNIK, prov. Henegouwen, hfdpl. arr., 25, 29, 39, 43, 45, 46, 48, 51, 58-59, 63; Bisdóm —, 48; O.-L.-Vrouwkerk —, 35, 36.
 DOUCHY, is Douchy-les-Mines, Frkr., dép. Nord, arr. Valenciennes, kant. Denain, 38, 52, 53.
 × „*Ecclesia Sancti Petri*”, zie Sint-Pieters, 30, 35.
 „*Ecclesia Sancti Petri Gandensis*”, zie Sint-Pieters.
 EKE, prov. O.-Vl., arr. Gent, kant. Nazareth, 35.
 × ELMARE, voormalige waterloop en priorij onder Waterland-Oudeman (prov. O.-Vl., arr. Eeklo, kant. Kaprijke), 3, 35.
 ENNETIERES, is Ennetières-en-Weppes, Frkr., dép. Nord, arr. Lille, kant. Haubourdin, 6, 7, 14, 53.
 „*Flandrie*”, zie Vlaanderen, 22.
 FLINES, (abdij), Frkr., dép. Nord, arr. en kant. Douai, 36.
 × FRANKRIJK, koninkrijk, 4, 51, 52, 59.
 × „*Gando*”, zie Gent, 22.
 × GENT, hfdpl. prov. O.-Vl., 1, 2.

- GROEDE, verdwenen dorp ten O. van Biervliet (Ned., prov. Zeeland), 27.
 GROEDE, Ned., prov. Zeeland, schorren langs de kust, ten N. van Oostburg, 27.
 HAASDONK, prov. O.-Vl., arr. Sint-Niklaas, kant. Temse, 2.
 HARELBEKE, prov. W.-Vl., arr. Kortrijk, hfdpl. kant., 47.
 HASPENGOUW, streek rond Borgloon, Sint-Truiden en Tongeren, 57.
 × HARNES, Frkr., dép. Pas-de-Calais, arr. Béthune, kant. Lens-est, 40, 53.
 HEILIG LAND, Palestina, 7.
 HENEGOUWEN, graafschap. - HENEGOUWEN-HOLLAND, 52.
 HILLEGEM, prov. O.-Vl., arr. Aalst, kant. Zottegem, 6, 10, 14, 16, 19, 37.
 „Hillegbem”, zie Hillegem, 14.
 „HOLAING”, zie Hollain, 49.
 HOLLAIN, prov. Henegouwen, arr. Doornik, kant. Antoing, 6, 7, 37, 49, 51, 53, 54.
 „Houc”, plaats zo genoemd, dicht bij de Vrijdagmarkt te Gent, 40.
 HOUTNAGEL, onbek., ± Wetteren? (prov. O.-Vl., arr. Dendermonde, hfdpl. kant.)
 34.
 IDEGEM, prov. O.-Vl., arr. Aalst, kant. Geraardsbergen, 2.
 IJZENDIJK, Ned., prov. Zeeland, 25, 40.
 ISENDORPE, Ned., prov. Zeeland, in de omgeving van Oostburg, 27.
 KALLO, prov. O.-Vl., arr. Sint-Niklaas, kant. Beveren-Waas, 2.
 KAMERIJK, Frkr., dép. Nord, hfdpl. arr. en kant., 48.
 KAPRIJKE, prov. O.-Vl., arr. Eeklo, hfdpl. kant., 36.
 KEMZEKE, prov. O.-Vl., arr. Sint-Niklaas, kant. Sint-Gillis-Waas, 50.
 KIELDRECHT, prov. O.-Vl., arr. Sint-Niklaas, kant. Beveren-Waas, 37.
 KOEFOORDE, plaats te Sint-Gillis-Waas, en waterloop aldaar. Priorij van O.-L.-
 Vrouw te —; (prov. O.-Vl., arr. Sint-Niklaas, hfdpl. kant.), 19.
 LANDEGEM, prov. O.-Vl., arr. Gent, kant. Nevele, 18.
 LEEUWERGEM, prov. O.-Vl., arr. Aalst, kant. Zottegem, 2.
 LEIE, bijrivier van de Schelde, 4, 18.
 LEMBEKE, prov. O.-Vl., arr. Eeklo, kant. Kaprijke, 36.
 L'EPINOY, te Carvin, 18.
 LETTERHOUTEM, prov. O.-Vl., arr. Aalst, kant. Herzele, 53.
 LIETSELE, te Waasmunster, 19.
 LOISON, Frkr., dép. Pas-de-Calais, arr. Béthune, kant. Lens, 38, 48.
 LOTHARINGEN, hertogdom, 8.
 LUIK, hfdpl. prov., 23.
 MALDEGEM, prov. O.-Vl., arr. en kant. Eeklo, 35, 39, 40, 45, 49.
 MATER, prov. O.-Vl., arr. en kant. Oudenaarde, 37, 39.
 MELSELE, prov. O.-Vl., arr. Sint-Niklaas, kant. Beveren-Waas, 2, 36.
 MENDONK, plaats zo genoemd, bij Assenede, 35.
 × MERELBEKE, prov. O.-Vl., arr. Gent, kant. Oosterzele, 36, 40.
 MUNKEWERVE, te Aardenburg (Ned., prov. Zeeland), 37.
 MUNTE, prov. O.-Vl., arr. Gent, kant. Oosterzele, 17, 53.
 NEDERBOELARE, prov. O.-Vl., arr. Aalst, kant. Geraardsbergen, 34.
 NEVELE, prov. O.-Vl., arr. Gent, hfdpl. kant., 49.
 NIEUWENBOS, abdij te Gent, 35.
 NIEUWERKERKE (Groede-Oost), Ned., prov. Zeeland, ten N. van Oostburg, 27.
 NOORDSCHUUR, schuur van de Sint-Pietersabdij in West-Zeeuws-Vlaanderen, 37.
 NOYELLES, is Noyelles-sur-Selle, Frkr., dép. Nord, arr. Valenciennes, kant. Bou-
 chain, 54.
 OOIGEM, prov. W.-Vl., arr. Tielt, kant. Oostrozebeke, 2.
 OOSMANSKERKE, verdwenen, bij Schoondijke, 38.
 OOSTBURG, Ned., prov. Zeeland, 17, 18, 37.
 OOSTEEKLO, prov. O.-Vl., arr. Eeklo, kant. Kaprijke, 36.
 OSSENISSE, te Vogelwaarde (Ned., prov. Zeeland), 53.
 OSTRICOURT, Frkr., dép. Nord, arr. Lille, kant. Pont-à-Marcq, 25, 40.
 OTENE, Ned., prov. Zeeland, buurt onder Zaamslag, ten Z.O. van Terneuzen, 36.
 OUDEVELD, te Zaffelare, 53.
 × PARIJS, hfdpl. Frankrijk, 45.
 PERBOOM, verdwenen dorp in het ambacht Assenede, 27.
 PHALEMPIN, (abdij), Frkr., dép. Nord, arr. Lille, kant. Pont-à-Marcq, 22.

- „Phalempin”, zie Phalempin, 22.
 PILKEM, te IJzendijke, 37.
 PRAAT, te Oedelem (prov. W.-VI., arr. en kant. Brugge), 35.
 PUVINAGE, te Templemars (Frkr., dép. Nord, arr. Lille, kant. Seclin), 52.
 RAMSEY, abdij in Engeland, 1, 60-61.
 × REIMS, Frkr., hoofdpl. dép. Marne, 21.
 × RIJSEL, Frkr., hfdpl. dép. Nord, 42.
 RUGGE, te Avelgem, 38, 53.
 RUSSEVLIET, verdwenen, onder Schoondijke, 16, 37, 38.
 „Rusvliete”, zie Russevliet, 27.
 RIJKEL, prov. Limburg, arr. Tongeren, kant. Borgloon, 56-57.
 SAINT-AMAND (abdij), Frkr., dép. Nord, arr. Valenciennes, hfdpl. kant., 1, 28, 61-63.
 SCHELDEVELDE, te De Pinte (prov. O.-VI., arr. Gent, kant. Nazareth), 53.
 SCHELLEBELLE, prov. O.-VI., arr. Dendermonde, kant. Wetteren, 22.
 SCHENDELBEKE, prov. O.-VI., arr. Aalst, kant. Geraardsbergen, 34, 37.
 SCHOONDIJKE („Vulendike”), Ned. prov. Zeeland, 19.
 SCHOUSEL, plaats zo genoemd, te Temse, 44.
 „Sewergem”, zie Zevergem, 19.
 × SINT-BAAFS, abdij te Gent, 60, 63.
 × SINT-BAAFSABDIJ, zie Sint-Baafs, 1, 60.
 SINT-DONATIAAN, te Brugge, 35.
 SINT-JACOBSPAROCHIE, te Gent, 40.
 SINT-JANSHOSPITAAL, te Brugge, 44.
 SINT-MAARTENS, zie Sint-Maartensabdij, 58-59, 63.
 SINT-MAARTENSABDIJ, te Doornik, 1, 58-59, 63.
 SINT-NICOLAAS, abdij te Veurne, 16, 40.
 × SINT-PIETERS, abdij te Gent, 1, 2.
 × SINT-PIETERSABDIJ, zie Sint-Pieters.
 SINT-PIETERSDORP, te Gent, 4, 8, 17.
 SINT-TRUIDEN (abdij), prov. Limburg, arr. Hasselt, hfdpl. kant., 1, 54, 56-58.
 SMEEREBBE, zie Smeerebbe-Vloerzegem, 34, 53.
 SMEEREBBE-VLOERZEGEM, prov. O.VI., arr. Aalst, kant. Geraardsbergen, 2.
 STEENHUIZE, zie Steenhuize-Wijnhuize, 50.
 STEENHUIZE-WIJNHUIZE, prov. O.-VI., arr. Aalst, kant. Nederbrakel, 2.
 STEENLAND, Ned., overstroemd 15e eeuw, N.W. van Aksel, prov. Zeeland, 35.
 TEMSE, prov. O.-VI., arr. Sint-Niklaas, hfdpl. kant., 6, 15, 22, 37, 55.
 TERDEGEM, te Dunkerque, 17.
 TER DUINEN, abdij te Koksijde (prov. W.-VI., arr. en kant. Veurne), 44.
 TER KLUIZEN, priorij te Sint-Gillis-Waas, 22, 53, 54.
 TER PIET, heerlijkheid ten zuiden van Biervliet (Ned., pr. Zeeland), 29, 36.
 TERWAAN, Frkr., dép. Pas-de-Calais, arr. Saint-Omer, kant. Aire-sur-la-Lys, 17.
 TOURS, Frkr., hfdpl. dép. Indre-et-Loire, 5, 6.
 TRITH, is Thrith-Saint-Léger, Frkr., arr. en kant. Valenciennes, 10, 11.
 VICOGNE, abdij te Raismes, Frkr., dép. Nord, arr. Valenciennes, kant. Saint-Amand, 24.
 × VLAANDEREN, graafschap, 4, 8, 23, 32, 33, 34, 38, 42, 43, 51, 52, 61, 62.
 VRASENE, prov. O.-VI., arr. Sint-Niklaas, kant. Sint-Gillis-Waas, 2, 22.
 VRIJDAGMARKT, te Gent, 40.
 „Vulendike”, zie Schoondijke, 19.
 WACHTEBEKE, prov. O.-VI., arr. Gent, kant. Lochristi, 38, 55.
 WATERVLIET, prov. O.-VI., arr. Eeklo, kant. Kaprijke, 32, 35, 39.
 „Werp”, is waarschijnlijk „Werft”. Vermelding „in de werft” te Merelbeke (Stads-archief, 330/20), 36, 40.
 WIJLEGEM, te Sint-Denijs-Boekel (prov. O.-VI., arr. Oudenaarde, kant. Sint-Maria-Horebeke), 53.
 WINGLES, Frkr., dép. Pas-de-Calais, arr. Béthune, kant. Lens, 54.
 WOUBRECHTEGEM, prov. O.-VI., arr. Aalst, kant. Herzele, 2, 19.
 ZAAMSLAG, Ned., prov. Zeeland, ten noorden van Aksel, 36, 53.

ZAFFELARE, prov. O.-VI., arr. Gent, kant. Lochristi, 38, 53, 55.

ZEVERGEM, prov. O.-VI., arr. Gent, kant. Nazareth, 17.

ZILLEBEKE, prov. W.-VI., arr. en kant. Ieper, 33.

Biervliet, een laatmiddeleeuws centrum van zoutwinning (1^e helft XVe eeuw)

door

J.A. MERTENS

Reeds herhaalde malen heeft Prof. M. Mollat een oproep gericht tot de historici, opdat zij meer belangstelling zouden betonen voor de plaats die het zout in de economische geschiedenis inneemt¹. Onder zijn impuls verscheen in 1956 in de „Revue du Nord” een vragenlijst over de geschiedenis van het zout, van de hand van J. Le Goff en P. Jeannin². In talrijke studies werd de oproep van Prof. Mollat beantwoord³. Aldus bestaat de kans dat men binnen afzienbare tijd de leemte zal kunnen vullen, waarop reeds H. Hauser wees in een beknopt doch merkwaardig overzicht van de rol die het zout in de economische geschiedenis van de moderne tijden heeft gespeeld⁴.

In hetgeen volgt hopen wij te kunnen aantonen dat in de geschiedenis van de zoutwinning in de late middeleeuwen het stadje Biervliet in Zeeuws-Vlaanderen een niet geringe rol heeft gespeeld. Toch put deze bijdrage het onderwerp geenszins uit en beperkt zich, ook in de tijd, hoofdzakelijk tot de eerste helft van de XVe eeuw. Deze beperking is niet volledig willekeurig maar werd ons door de bronnen opgedrongen. Wij moeten er op wijzen dat wij hier alleen inlichtingen hebben over een nabloei en dat bij de aanvang van de XVe eeuw de zoutproductie te Biervliet haar einde nabij is.

De voornaamste bronnen waaruit wij konden putten waren de stads-, baljuws-, en tolrekeningen van Biervliet, bewaard op het Algemeen Rijksarchief te Brussel⁵. Een voortgezet onderzoek in andere archiefdepots, in

Het is ons een aangename plicht bij het verschijnen van deze studie Prof. Dr. A. Verhulst onze welgemeende dank te betuigen voor zijn vriendelijke raadgevingen.

(1) M. Mollet, P. Johansen, M. Postan, A. Saponi, C. Verlinden. *L'économie européenne aux deux derniers siècles du Moyen-Age*, Xe Congresso internazionale di scienze storiche, Roma, 1955; Relazioni III, pp. 692 en 696.

(2) J. Le Goff, P. Jeannin, *Questionnaire pour une enquête sur le sel dans l'histoire du XIVe au XVIIe siècle*, Revue du Nord, XXXVIII, 1956, pp. 225-233.

(3) Het „83e Congrès National des Sociétés Savantes” wijdde aan de geschiedenis van het zout een zitting op 10 april 1958. De mededelingen die er werden gedaan zijn opgenomen in „Bulletin philologique et historique - année 1958”. Paris, 1959. — Zie ook J. Lejeune, *Note sur le commerce du sel à Liège du XIIIe au XVe siècle*, Revue du Nord, XXXIX, 1957, pp. 285-288. M. Delafosse, C. Laveau, *Le commerce du sel de Brouage aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Cahiers des Annales, 1962.

(4) H. Hauser, *Le sel dans l'histoire*, Revue économique internationale, 1927, vol. 3, pp. 270-287.

(5) Algemeen Rijksarchief Brussel (ARA) Rolrekeningen 615-620, 983-997, 1987, 2024-2025. Rekenkamer (RK) 13.662, 23.308, 22.522, 32.061-32.130.

Middelburg, in Londen eventueel, zou onze gegevens waarschijnlijk op zeer gelukkige wijze kunnen aanvullen. Nochtans zijn er in de archiefstukken die ons ter beschikking stonden aanwijzingen die ons toelaten te besluiten dat Biervliet in de behandelde periode zijn belang te danken had aan de zoutwinning⁶. De stapel van vreemde biersoorten en van de kaakharing waren van aanvullend belang. Het verband tussen Biervliet en het haringbedrijf zal er nochtans ruimschoots toe bijgedragen hebben de bedrijvigheid in de zoutwinning aan te wakkeren. Alle gemeenschappen, die zich op verduurzamen toeleiden, ook degene die zich in veeteelt specialiseerden, hechtten immers groot belang aan de zoutproductie⁷. Ook in de zeepziederij en in de ledernijverheid maakte men gebruik van zout⁸. In Provence werd zout bovendien gebruikt in het verfbedrijf⁹. Het zou een onderzoek verdienen of ook in onze streken enig verband tussen lakennijverheid en zoutwinning heeft bestaan.

In Zeeuws-Vlaanderen was zoutwinning mogelijk dank zij het zouthoudend veen dat er de ondergrond vormde. Dit veen werd darinc of zelle genoemd en werd met de spade uit de ondergrond opgedolven. Nadat men deze darinc tot as had verbrand ging men over tot het spoelen van deze as met zeewater. Dit mengsel werd boven turfveren gekookt in grote pannen, waarin het zout eerst als vlies aan de oppervlakte kwam en daarna als kristallen op de bodem viel. Reeds in de XIIIe eeuw werd deze vorm van zoutwinning voor handelsdoeleinden aangewend¹⁰. Het werk en de kosten door deze bereiding veroorzaakt werden ruimschoots vergoed door de opbrengst. Wij mogen inderdaad niet vergeten dat de zoutprijs steeds hoger was dan deze van haver en soms deze van rogge, of zelfs tarwe bereikte¹¹. Het aldus gewonnen zout had een zeer goede faam en Hanze-kooplieden, Nederlanders en Vlamingen waren ervan overtuigd dat voor het haringkaken geen beter verduurzaammiddel kon worden gebruikt. Ook kon met het 'veen-zout' een grotere hoeveelheid haring verduurzaamd worden dan met het Franse baazout¹². Beide soorten zout werden trouwens met de grootste zorg uiteengehouden en steeds werd 'zelzout' voor de meest waardevolle producten, als bij voorbeeld boter, gebruikt. Naast het zelizout is er ook sprake van 'asch-zout' en van 'zout van zoute'¹³. De

(6) E. Gottschalk, *Historische Geografie van Westelijk Zeeuws-Vlaanderen*, dl. II, p. 44.

(7) H. Hauser, *art. cit.* pp. 275-276. Zie ook: J. Le Goff, *Orientation de Recherche sur la production et le commerce du sel en méditerranée*, Bull. Philol. et historique, année 1958, Paris, p. 164.

(8) Ch. Singer e.a. *A history of Technology*, dl. II, p. 155.

(9) J. de Romefort, *Le sel en Provence du Xe siècle au milieu du XIVe*, Bull. Philol. et historique, année 1958, Paris, 1959, p. 171.

(10) A.A. Beekman, *Het Dijk- en Waterschapsrecht in Nederland vóór 1795; 's Gravenhage*, 1905,, dl. I, p. 277. — Zie ook: A. Bridbury, *England and the Salt Trade in the later Middle Ages*, pp. 10-11; W. Tellmann, *Die Salzproduktion im Hanseraum*, Hansische Studien, Berlin, 1961, pp. 61-62.

(11) C. Verlinden, J. Craeybeckx e.a. *Documenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant*, 1959, pp. 35 sqq.

(12) A. Bridbury, *op. cit.*, pp. 12-13.

(13) ARA, RK. 32177 f° 2.

bereiding van het zelzout, waarover de rekeningen weinig meedelen, hing dus in grote mate van het turfsteken af. Begrijpelijkerwijze hield dit een groot gevaar in. Het turfsteken kon immers gemakkelijk oorzaak van dijkbreuk worden indien men zonder overleg te werk ging. Talrijke reglementen stellen dan ook de wijze vast waarop de veenontginning mag plaatshebben. Bovendien moest ze vroeg of laat uitgeput geraken.

Niettegenstaande de grote hoeveelheden 'darinc' of 'zelle' die werden weggenomen¹⁴, scheen er in het begin van de 15e eeuw voor eventuele uitputting nog geen gevaar te bestaan. Integendeel, in 1439-40 nog tracht Biervliet het monopolie van de zoutwinning te verkrijgen ten nadele van Axel, Oostburg, Sluis e.a. Uit deze strijd om het monopolie blijkt dat Biervliet niet de enige stad in Zeeuws-Vlaanderen was waar aan zoutwinning aandacht werd besteed¹⁵. Tevens is het een duidelijk bewijs voor het feit dat er nog voldoende 'grondstofvoorraden' gemakkelijk te Biervliet konden worden aangevoerd¹⁶. Het staat immers vast dat bij het begin van de XVe eeuw Hollandse en Zeelandse kooplieden de grootste hoeveelheid zelas te Biervliet aanvoerden, waar dan de eigenlijke bereiding plaats had¹⁷. Eén der centra van de grondstofproductie was waarschijnlijk 'Moerspeye' bij Axel¹⁸. Nochtans hebben de dijkbreuken van 1477 de op dat ogenblik waarschijnlijk reeds verminderde grondstoffen, voor een groot deel onbereikbaar gemaakt voor de zieders. Deze gebeurtenissen hebben de raffinering van grof zout, dat reeds vroeger uit Frankrijk en Spanje werd ingevoerd, in grote mate bevorderd. Dit product werd door de tijdgenoten „zout van zoute" genoemd. Later blijft zijn productie één der voornaamste bronnen van inkomen voor Zeeland¹⁹. In 1478-79 is er — misschien wel ingevolge het verloren gaan van grondstoffen — sprake van zout dat gezied wordt „in nieuwechede"²⁰.

Delen de rekeningen ons weinig mee over de techniek van de zoutwinning, ze zijn een zeer voorname bron voor de studie van de economische en sociale rol door het zoutbedrijf gespeeld. In de stadsinkomsten van Biervliet springt vooral het aandeel van de zoutindustrie in het oog. In 1404-

(14) ARA, RK. 32061 f° 20 v°; deze rekening werd gedeeltelijk uitgegeven door W. Prevenier. Stads- en kasselrijrekeningen als bronnen voor lokale geschiedenis, Oostvl. Verb. Kringen v. Geschiedenis, Voorlichtingsreeks nr. 25, Gent 1960 en Appeltjes van het Meetjesland 1959, pp. 55-85.

(15) E. Gottschalck, *op. cit.*, dl. II, p. 246. — Reeds in 1383 werd de zoutzieders van Biervliet en Oostburg een belasting opgelegd ten behoeve van het garnizoen te Biervliet (ARA, rolrekening 2024) — Zie ook: Gilliodts-Van Severen, L., *Cartulaire de l'Ancien Grand Tonlieu*, t. I, p. 74 en ARA, *Trésor de Flandre*, série I, nrs. 1200-1201.

(16) ARA, RK. 32133, f° 2.

(17) R. Degrijse, *Het begin van het haringkaken te Biervliet (± 1400)*, Ann. Soc. Emul. Brugge, 1958, p. 78.

(18) ARA, RK. 32082 f° 9. — Zie over veenvoorraden: E. De Reu, *Historisch-Geografisch Onderzoek betreffende de moergronden*, Jaarboek van de Oudheidkundige Kring „De Vier Ambachten", 1960-61, p. 37.

(19) W. Brulez, *De Zoutinvoer in de Nederlanden in de 16e eeuw*, Tijdschr. voor Geschiedenis, 1955, pp. 181-192. — Zie voor invoer in Engeland van uit Zeeland komend zout in de late Middeleeuwen: N. Kerling, *Commercial Relations of Holland and Zeeland with England*, Leiden, 1954, pp. 101-102.

(20) ARA, RK. 32177, f° 2.

1405 overtreft de taks die op de zoutziederijen geheven wordt aanzienlijk de globale opbrengst van de stadsassisen²¹. Inderdaad wordt in bovenvermelde stadsrekeningen een post aangetroffen die luidt: „Ontfanc up den scoude assys te voren omme den nood van der stede als van den jare mcccc ende vive xviii d.gr. vander scouden van den hierna volghende personen”. De opbrengst is 388 lb.4s.5d.gro. De gezamenlijke opbrengst van de andere assisen: 338 lb.gro²². Dr. E. Gottschalk heeft terecht deze post in verband gebracht met de watersnood van 1404. Wij kunnen nochtans niet met haar akkoord gaan wanneer zij 'scouden' interpreteert als schuiten, wat nochtans duidelijk uit haar tekst blijkt²³. Bedoeld wordt immers de „scoude daer men mede sied”²⁴ en nog later — want deze rubriek is achteraf blijven bestaan — wordt het de „scouwe daer zij mede zullen zieden”²⁵. Het is duidelijk dat hier plaatsen van zoutbereiding worden bedoeld waar de verdamping met behulp van vuur werd verricht²⁶. Wij hebben trouwens de indruk dat de post „uutghevene van waken jeghen tvier” bij stormgevaar met deze verrichting in verband mag worden gebracht²⁷. De ziederijen waren immers in de onmiddellijke nabijheid van de stad gelegen, zodat het uitslaan van de talrijke vuren in de ziederijen gemakkelijk brand kon veroorzaken. Het feit dat deze waken zeer dikwijls door leden van het zoutmetersambacht worden gedaan²⁸ pleit voor de boven gegeven interpretatie alsmede voor het groot aantal stadsbewoners waaraan het zoutbedrijf een bestaan verschafte.

Te oordelen naar de taksen werd bij de zoutverkoop te Biervliet onderscheid gemaakt tussen de verkoop aan poorters van de stad zelf en verkoop aan vreemden. Het innen van deze belastingen werd, zoals gewoonlijk in de middeleeuwen, verpacht aan de meest biedende. Zoals gezegd maakte men onderscheid tussen de pacht „vanden xii gro. vanden honderde van den zoute” die betrekking heeft op het zout dat de „poorters deen jeghen den anderen copen”²⁹ en de pacht „vanden iiiii gr. vanden honderden vanden zoute”³⁰ die steeds voorkomt onder de ontvangsten uit de „nieuwe pachten” voortkomend. Op 19 februari 1407 (n.s.) was immers door de hertog een octrooi toegekend aan de stad waarbij dit ongeld samen met dat van turf, haring e.a. werd ingesteld. Het werd geheven op „elken c hoet souts dat vrende lieden copen ende ontfaen binnen der stede”³¹

(21) ARA, RK. 32061, f° 11 en 11 v°.

(22) ARA, RK. 32061, f° 11 v° en f° 14.

(23) E. Gottschalk, *op.cit.*, dl. I, p. 207.

(24) ARA, RK. 32065 f° 8 v°.

(25) ARA, RK. 32071, f° 8.

(26) Ook R. Degrijse schijnt deze interpretatie aan te nemen in zijn artikel: *Wilem Beukel en het begin van het kaken. Een antwoord.* (Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden, dl. XV (1960) p. 217-221) waar hij spreekt over „schouwen voor zoutziederij”, zonder hierbij uitdrukkelijk te vermelden hoe hij de term 'schouwen' interpreteert.

(27) ARA, RK. 32060 sqq (passim).

(28) ARA, RK. 32126 f° 13 v°.

(29) ARA, RK. 32062 f° 1 v° en RK. 32073 f° 7 v°.

(30) ARA, RK. 32073 f° 8.

(31) ARA, RK. 32064 f° 2, 2 v° en RK. 32065 f° 10; de hoet is een inhoudsmaat die vooral voor granen werd gebruikt; ze schommelt grosso modo tussen 100 en

en was verleend voor een termijn van drie jaar. Door een open brief van 30 juli 1409 werd dit ongeld voor drie jaar verlengd³². Nadien bleef het bestaan tot na de Gentse opstand: in 1454 verdwijnt het zonder enig spoor na te laten³³. Afgaande op de gegevens van de stadsrekeningen kunnen wij de zoutproductie bij benadering berekenen. Tevens geeft de vergelijking van de opbrengst van de beide voormelde ongelden ons een goed inzicht in de verhouding van de productiebestemming van het Biervlieter zout.

Om de zoutverkoop te Biervliet te schatten zijn de posten betreffende de zoutassisen van het grootste belang. Immers, telkens wordt ons de taks per honderd hoet meegedeeld. Uit de vergelijking van deze cijfers met het bedrag door de pachter aan de stad betaald, kunnen wij afleiden welke minimum-verkoop de assisenpachter veronderstelde. In het dienstjaar 1422-1423 bij voorbeeld veronderstelde Jan Bramaerd, die de assisen van de zoutverkoop aan poorters had gepacht dat het minimumverbruik te Biervliet zelf 2900 hoet zou zijn, vermits hij voor de pacht 29 s.gr. aan de stad betaalde³⁴. Jacob Snouc, die het ongeld van de verkoop aan de vreemdelingen pachtte, betaalde aan de stad 6 lb. 8s. 4d.gr. Vermits de taks in deze sector slechts 4 gr. per honderd hoet bedroeg, schatte hij de minimumverkoop op 38.500 hoet³⁵. De zoutproductie met het oog op verkoop aan vreemden bedroeg dus ongeveer 93% van de totale productie die op minimum 41.400 hoet werd geschat door de tijdgenoten. Deze productie dient ongetwijfeld als zeer hoog te worden beschouwd en het hoeft dan ook geen verwondering te wekken dat Biervliet een deel van zijn productie kon uitvoeren naar Engeland³⁶. De productie was nog hoger in 1407-08, 1409-10, 1411-12, en 1413-14³⁷. Later werd ze niet meer overtroffen.

Ook het zoutverbruik te Biervliet zelf is aanzienlijk. Het past hier te bedenken dat de stad een centrum van haringindustrie was, waar jaarlijks duizenden kilogrammen haring werden ingevoerd³⁸. Een relatie tussen visserij, zoutwinning en zoutverbruik is hier duidelijk waar te nemen.

Hoewel wij ons, zoals gezegd, hoofdzakelijk tot de eerste helft van de XVe eeuw beperken, dient nochtans vermeld te worden dat de zoutproductie ook in het laatste kwart van de eeuw nog belangrijk is. Volgens de pachtopbrengst van het „in nieuwecheden” geziende zout bedraagt ze in 1478-79 ongeveer 33.850 hoet³⁹. Deze, op dat ogenblik uitzonderlijke productie, is zeker geen „zelsout”. Daarvoor pleit niet alleen de terminolo-

150 l. naargelang de plaats. De maat die te Biervliet werd gebruikt benaderde de Brugse hoet (voor granen: 172 l.), doch was wsl. iets kleiner: ARA, RK. 32102 f° 7 v° en f° 8.

(32) ARA, RK. 32065 f° 9 v°.

(33) ARA, RK. 32094 sqq.

(34) ARA, RK. 32073 f° 7 v°.

(35) ARA, RK. 32073 f° 8.

(36) A. Bridbury, *op. cit.*, pp. 100-101; 117.

(37) ARA, RK. 32064 f° 2 v° — RK. 32065 f° 10 — RK. 32066 f° 1 v° en 9 v° — RK. 32068 f° 15. Zie ook grafiek I.

(38) ARA, RK. 23308 f° 1 - f° 3; f° 5 - f° 7. — Zie R. Degryse, *De Biervlietse kaakharingproductie in de jaren 1426 en 1427*, Mededelingen van de Marine-Academie, XIII, 1961, pp. 43-58.

(39) ARA, RK. 32117 f° 2.

gie „in nieuwecheden” maar ook de steeds verminderende opbrengst van het ongeld op de „zelle”, die in de zeventiger jaren van de eeuw nog slechts 3% bereikt van de opbrengst uit het begin van die eeuw⁴⁰. Toch lijkt deze grote productie aanvaardbaar als we weten dat Biervliet tijdens de tachtiger jaren van de XVe eeuw herhaaldelijk processen voerde met Axel voor wat haar voorrechten in de zoutproductie betreft⁴¹. De hardnekkigheid waarmee de stad zich tegen mogelijke concurrentie te weer stelde wijst hier nogmaals op het belang dat de zoutproductie voor Biervliet had. Nochtans was, zoals gezegd, op dat ogenblik de grote bloei reeds voorbij.

Instructief is de vergelijking met de belangrijkste Franse Atlantische zouthavens: Nantes en Rouen⁴². De gegevens die ons voor deze steden ter beschikking staan laten toe te berekenen dat de Biervlieter productie in 1422-23 gelijk was aan 30% van wat te Nantes en aan meer dan de helft van wat te Rouen werd ingevoerd. Wanneer wij er nu rekening mee houden welk ontzaglijk hinterland beide Franse steden bevoorraadden — te Rouen bedroeg het voor eigen verbruik weerhouden zout nog geen 10% van de totale invoer — komt het belang van Biervliet als zoutcentrum duidelijk in het licht te staan. Het aantal ziederijinstallaties (scouwen) is ongeveer 300⁴³. Hieruit kunnen wij de productie per „scouwe” berekenen, die voor 1422-23 op ongeveer 138 hoet mag worden geschat. De voornaamste zoutzieders bezaten 10 à 20 scouwen⁴⁴. De gemiddelde productie van hun bedrijf bedroeg bijgevolg 1400 à 2800 hoet. De technische midelen van die tijd in acht genomen, mag dit als zeer belangrijk aangezien worden.

De presenten, die te Biervliet aan hooggeplaatste of verdienstelijke personen werden uitgereikt bestonden voor een groot deel uit wijn. Nochtans had reeds in de XVe eeuw de gewoonte aan bepaalde aanzienlijke personen zoutpresenten toe te kennen, ingang gevonden⁴⁵. Ook later werd deze gewoonte behouden en zelfs uitgebreid⁴⁶. De zoutpresenten werden vervoerd per schip of te land⁴⁷. Zij waren verpakt in zakken die door de stad werden gehuurd⁴⁸.

Van 1428 af verschijnt het Biervlieter zout regelmatig in de Londense Customs Accounts⁴⁹ en nam ten minste 10% van de import te Londen voor zijn rekening⁵⁰. Wij weten met zekerheid dat eveneens zout naar Rijsel, Gent, Kortrijk, Ieper en de Baltische landen werd vervoerd⁵¹. In 1439-40

(40) ARA, RK. 32061 sqq. en 32111 sqq.

(41) ARA, RK. 32120 f° 10 v° — RK. 32125 f° 9 en 9 v°.

(42) M. Mollat, *Le commerce maritime normand à la fin du moyen-âge*, Paris, 1952, pp. 304-305. Voor Nantes in de XVIe eeuw: Bougouïn, E., *Nantes, port du sel au XVe siècle*, Ann. d'hist. écon. et soc., VIII, 1936, pp. 140-150.

(43) ARA, RK. f° 8 - f° 9.

(44) ARA, RK. 32061 f° 13; RK. 32071 f° 8 - f° 9.

(45) ARA, Rolrekening 1987.

(46) ARA, RK. 32061 sqq.

(47) ARA, RK. 32062 f° 14 v°; RK. 32061 f° 21 v°; RK. 32082 f° 11 v°.

(48) ARA, Rolrekening 1987 en RK. 32072 f° 3 v°.

(49) A. Bridbury, *op. cit.*, pp. 100-101.

(50) Id., *ibid.*, p. 117.

(51) ARA, RK. 32061 f° 21 v°; RK. 32102 f° 7 v°.

A. Bridbury, *op. cit.*, p. 100. - Zie ook R. De Reu, *art. cit.*, p. 53.

werd door bemiddeling van het stadsbestuur 612 hoet zout verkocht aan Jan Turpinus, koopman van Douai⁵². Ook de Vlaamse steden die aan visserij deden, zoals Nieuwpoort, Oostende en Blankenberge, zullen er waarschijnlijk beroep op gedaan hebben⁵³. Ten slotte is het niet onwaarschijnlijk dat het Biervlieter zout tot in Scanië een afzetgebied vond⁵⁴. In de tweede helft van de 15e eeuw was de Biervlieter productie nochtans volledig haar hoogtepunt voorbij en in de 16e eeuw verschoof de zoutnijverheid voor een groot deel naar Zeeland⁵⁵.

Wij wezen reeds op de belangrijkheid van de zoutprijs. Gerekend aan 30 gro. per hoet was het jaarlijks bruto-product van de zoutverkoop ongeveer 5000 lb. In verhouding met dit cijfer was de fiscaliteit eerder gering. Zelfs indien wij de taks op de „scouwen” geheven als zoutbelasting beschouwen, bereikt de fiscaliteit amper 8%. Nochtans past hier te bedenken dat de verkoopprijs van 30 groot slechts bereikt werd op de Brugse markt, na het in rekening brengen van talrijke lasten, en dat de prijs waarop de Biervlieter assisen werden geheven waarschijnlijk lager was. Indien dit werkelijk zo was, moeten wij de fiscaliteit hoger schatten⁵⁶.

Naast de fiscaliteit waren meet- en vrachtkosten van groot belang voor het bepalen van de zoutprijs. Bij een kostprijs van 30 gr./hoet te Biervliet verhoogde deze bij vervoer naar Gent, Kortrijk en Rijsel respectievelijk met 10 à 15%, 30% en 40%⁵⁷. Het vervoer schijnt bij voorkeur per schip te gebeuren. Het aandeel van de vrachtprijs in de kostprijs van Biervlieterzout op een vreemde markt verschilde uiteraard naargelang de kostprijs te Biervliet, de afstand en de wijze van vervoer.

In de eerste twee decennia van de XVe eeuw schommelt de zoutprijs op de Brugse markt tussen 44 en 22 gro. per hoet⁵⁸. Hieruit blijkt dat in zoutdure jaren de prijs 100% hoger was dan in de goedkoopste jaren. Deze schommeling is zeer belangrijk, vooral als wij weten dat de prijs van een voedingsmiddel van zo primordiaal belang als tarwe, in dezelfde periode schommelt tussen 36 en 84 gr. per hoet⁵⁹. Het waardeverschil tussen de goedkoopste en de duurste prijs is dus 133% wat niet zoveel meer is dan het waardeverschil dat voor zout kon vastgesteld worden.

Van belang ook is de vergelijking tussen de curven van de tarwe- en

(52) ARA, RK. 32082 f° 5 en f° 7.

(53) R. Degrijse, *De Vlaamse haringvisserij in de XVe eeuw*, Ann. soc. Emul. Brugge, 1951, pp. 116-133.

(54) A. Bridbury, *op. cit.*, p. 98.

(55) Een XVIe eeuwse druk geeft de concordantie van zoutmaten van Axel en Hulst met deze van verscheidene grote centra. Een Biervlieter maat is nochtans niet aangegeven. Het stadje had op dat ogenblik waarschijnlijk alle belang verloren. (De drooge, natte ende langhe maten als van coren, haver, wijn, bier, harinc, sout... Antwerpen, z.d.).

(56) Zie over de zoutfiscaliteit in Frankrijk en haar verbreiding: G. Dupont-Ferrier, *Etudes sur les institutions financières de la France à la fin du Moyen-Age*, Paris, 1930-32, dl. II, p. 102. — Voor Luik: J. Lejeune, *art. cit.*, p. 268. - Zie ook ARA, RK. 2706 f° 19.

(57) ARA, RK. 32061 f° 21 v°; RK. 32062 f° 14 v°; RK. 32072 f° 23.

(58) C. Verlinden, J. Craeybeckx e.a., *op. cit.*, p. 45.

(59) Id., *ibid.*, p. 35.

zoutprijzen in de eerste decennia van de door ons behandelde periode⁶⁰. Hieruit blijkt dat met een hoge tarweprijs vaak een lage zoutprijs overeenstemt en omgekeerd. Mogen wij dit verklaren door het groter onmiddellijk belang van tarwe? In jaren van hongersnood is de bevolking er toe geneigd al haar geld aan brood te besteden; de afzetmogelijkheden voor zout verminderen; de producent is tot relatieve prijsdaling verplicht. Dat de prijzen nog een zekere hoogte houden is in grote mate te danken aan vreemden uit minder geteisterde streken die het zout naar waarde blijven schatten. Na een hongersnood wordt het verduurzaammiddel bij uitstek dubbel naar waarde geschat: de prijzen gaan in stijgende lijn⁶¹. Ook voor de volgende decennia schijnt de zoutprijs in crisisjaren (1432, 1438, 1455) eerder aan de lage kant te liggen. In 1481 en 1489 nochtans zijn ook de zoutprijzen zeer hoog. Misschien mogen wij de verklaring hiervoor zoeken in de aard van de crisis, die in beide gevallen veel minder aan de slechte weersomstandigheden dan wel aan oorlog en ziekte te wijten was⁶². Als natuurlijk gevolg hiervan hadden de industrieproducten zowel te lijden als de veldproducten. Zowel zout- als tarweaanbod verminderden. De prijzen van beide producten hadden de neiging in dezelfde zin te evolueren.

Bovendien hangt deze duurte waarschijnlijk samen met commerciële moeilijkheden met Engeland en Frankrijk, waardoor o.a. de invoer van het baaizout tijdelijk onderbroken werd. Het onderbreken van deze invoer op een ogenblik waarop de inlandse productie zeker niet meer in de behoeften kon voorzien, zal de zoutprijzen ongetwijfeld de hoogte hebben ingejaagd. De muntinflatie zal van haar kant in niet geringe mate voor de prijsstijging verantwoordelijk zijn, terwijl de onophoudelijke moeilijkheden met Maximiliaan alle politieke en economische zekerheid wegnamen⁶³. Voor zover Zeeuws-Vlaanderen nog betekenis had als centrum van zoutproductie, zullen de rampen die deze streek in het algemeen en Biervliet in het bijzonder teisterden⁶⁴ zeker niet van aard geweest zijn de zoutprijzen enigszins te helpen drukken.

Voor wat de normale tegenstelling tussen zout- en tarweprijzen aangaat, zijn door E. Bougoûin belangrijke vaststellingen gedaan over de aankoop van zout binnen één jaar. Deze is vooral belangrijk van oktober tot januari; dus tijdens het visseizoen; dit is echter ook de periode waarin de graanprijzen het laagst waren en eventuele graantekorten zich nog niet nijpend lieten voelen⁶⁵.

Tenslotte nog een woordje over de zoutproducenten. Al de voornaamste ingezetenen van de stad behoren tot deze bevolkingsgroep. Een zoutkeet vertegenwoordigde ongeveer een kapitaal van 30 à 40 lb. par., hetgeen

(60) Zie grafiek II.

(61) Ibid.: zoutprijzen in 1410-1419.

(62) L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire des archives de la ville de Bruges*, Table, pp. 189 en 441 sqq.

(63) R. Van Uytven, *La Flandre et le Brabant „Terres de Promission” sous les ducs de Bourgogne?*, Revue du Nord, 1961, pp. 289 en 306.

(64) E. Gottschalck, *op. cit.*, dl. II, pp. 111 en 114. — ARA, RK. 32124 sqq.

(65) E. Bougoûin, *La navigation commerciale sur la Basse Loire au milieu du XIVe siècle*, Revue historique, 1935, p. 487.

overeenstemt met het loon van 75 werkdagen van een vakman in die tijd⁶⁶. In een periode met geringe geldvoorraad en met geringe omloopsnelheid van geld is dit zeker een niet te verwaarlozen kapitaal. Het is eens te meer duidelijk dat de rijksten ook de machtigsten zijn. In 1417-18 zijn tenminste 9 van de 11 leden van het stadsmagistraat zoutzieders⁶⁷. Ook in 1443-44 is deze verhouding nog dezelfde⁶⁸. Dit wijst op het overwegend sociaal en politiek belang van het zoutziedersberoep. Tevens vinden wij hier nogmaals de bevestiging dat de zoutindustrie „het” bedrijf was te Biervliet.

Het ziedersambacht was in 1411-12 blijkbaar nog niet gesloten: Jan f. Piers wordt dat jaar „in vrijhede vanden ziedambachte ontvanghen”. Dit kostte hem 10 s.gr.⁶⁹. Het uitoefenen van een beroep was aan de leden van het stadsmagistraat niet verboden. Herhaaldelijk treden schepen op als zoutzieder of zouthandelaar in het jaar van hun ambt⁷⁰.

De bronnen die ons ter beschikking staan weerspiegelen aldus de vitale rol van het zoutbedrijf voor Biervliet. Midden in wat „the age of contraction” wordt genoemd, kende het stadje Biervliet door zijn zoutindustrie nog een belangrijke bloei in de eerste helft van de XVe eeuw. Op dat ogenblik overtreft het Oostburg, Muide, Blankenberge, Oostende, Gistel en Torhout nog in belangrijkheid⁷¹. Wij mogen gerust beweren dat, voor wat de zoutproductie betreft, Biervliet een centrum van Europese betekenis was, dat zowel Vlaanderen als verder afgelegen streken in zeer belangrijke mate in hun zoutbehoefte voorzag. Ook later behield Biervliet waarschijnlijk ten minste een regionale betekenis, terwijl wij geredelijk mogen aannemen dat in de XIVe eeuw de belangrijkheid van de zoutproductie te Biervliet even groot was als tijdens de eerste decennia van de XV^e⁷². De vaststelling, dat er, naast de lakenproductie, nog andere Vlaamse waren van Europese betekenis bestonden, kan misschien een aansporing zijn tot het bestuderen van producten, die, wegens het overwicht van de lakenindustrie, nog geen belangstelling genoten.

(66) ARA, RK. 13662: rekening van Philips van Crane, (1386)-1390 f° 6 v°; rekening van Maes Sconejans, 1392-1394, f° 5 v°. — Zie over de loonprijs: ARA, RK. 42539 f° 98 en f° 98 v°.

(67) ARA, RK. 32071 f° 7.

(68) ARA, RK. 32083 f° 1.

(69) ARA, RK. 32066 f° 1 v°.

(70) ARA, RK. 32127 f° 1 en f° 5 v°.

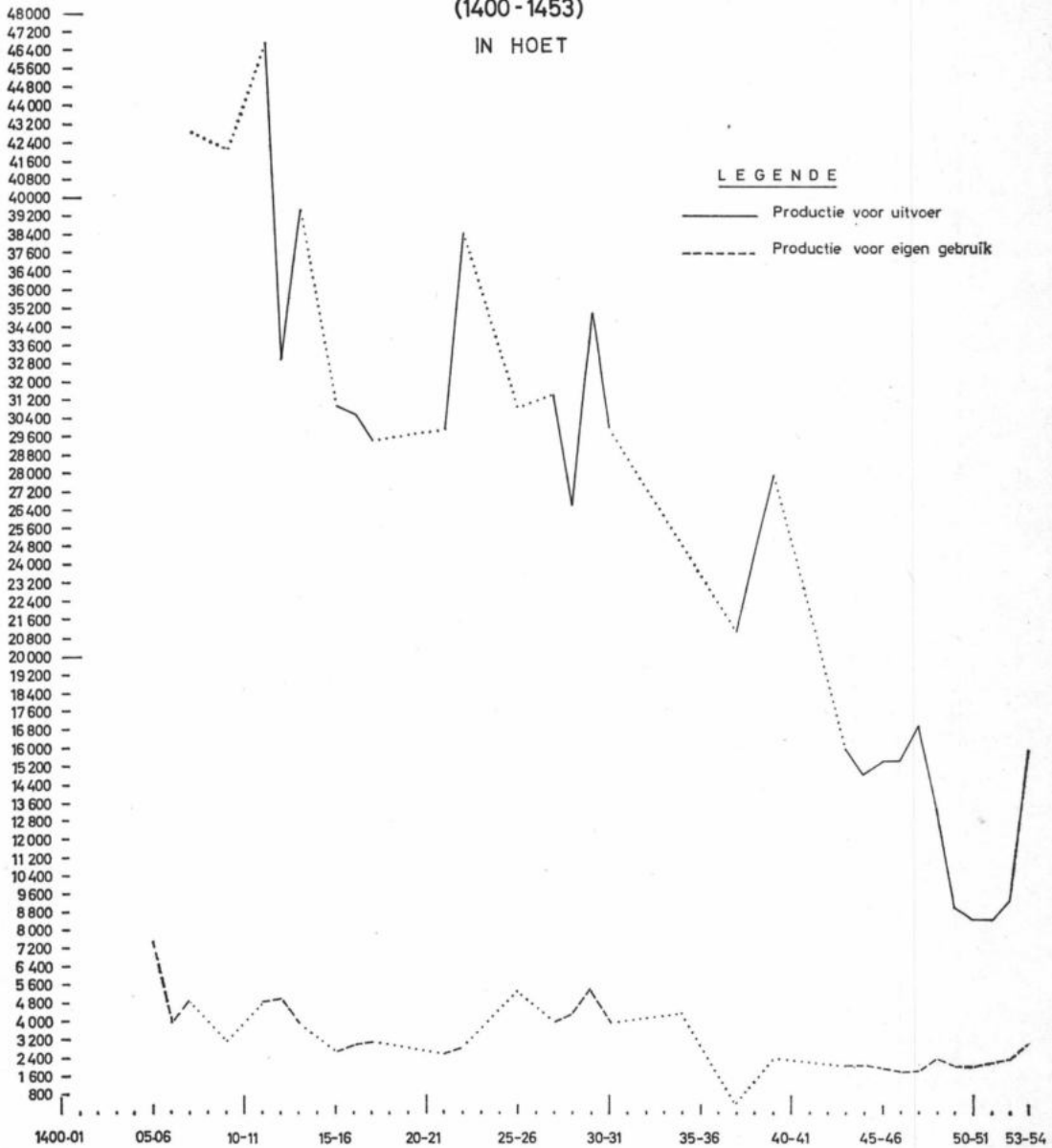
(71) L. Gilliodts-Van Severen, *op. cit.*, dl. IV, p. 329.

(72) E. Gottschalk, *op. cit.*, dl. II, p. 1.

Grafiek I

ZOUTPRODUCTIE TE BIERVLIET
(1400-1453)
IN HOET

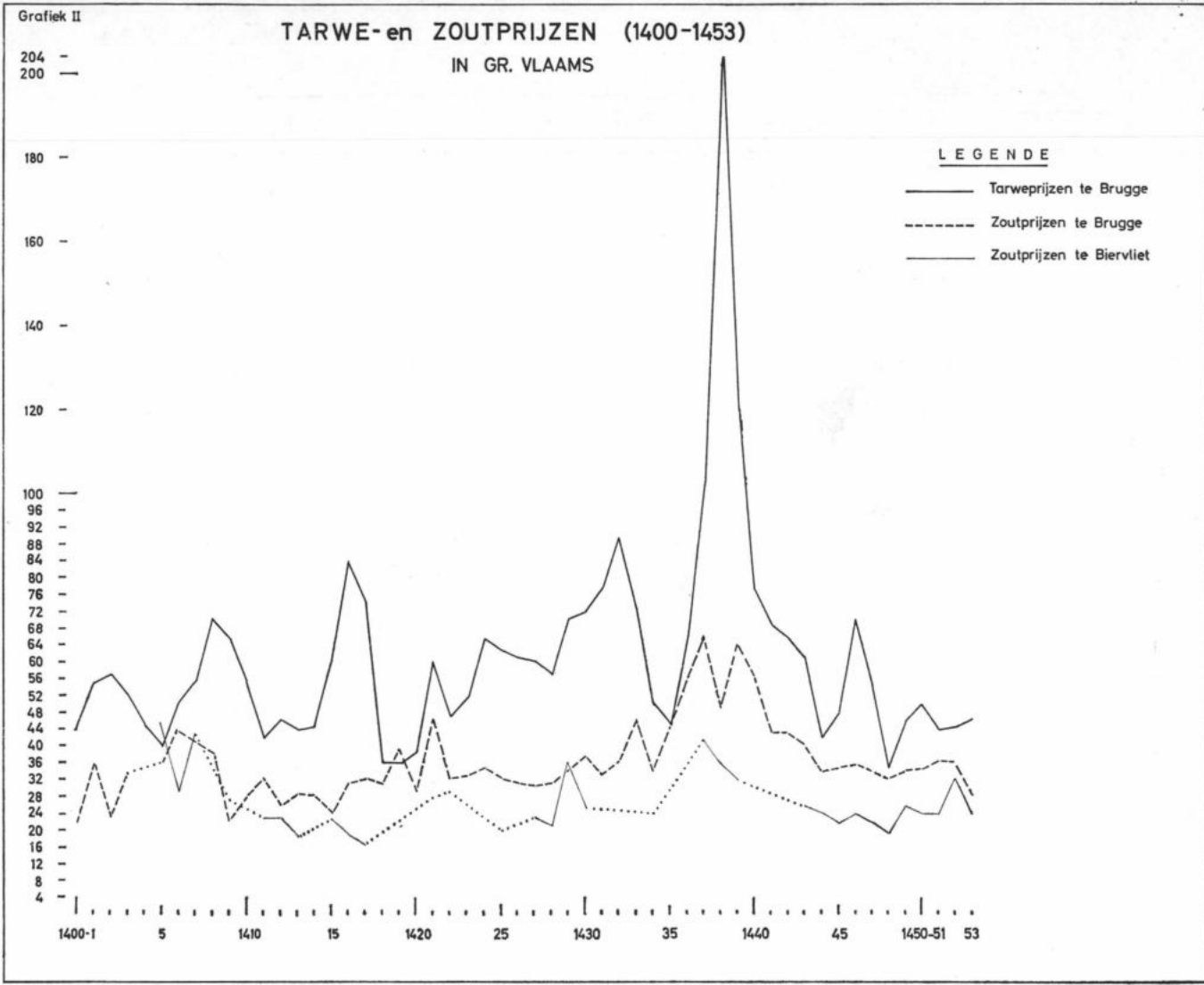

Cijfers behorende bij de grafieken.

Voor de tarwe- en zoutprijzen te Brugge : zie : Verlinden, Craeybeckx e.a., *op. cit.*, pp. 35-36 en 45-46.

Voor de zoutproductie en zoutprijzen te Biervliet : zie hierbijgevoegde tabel.

Jaar	<i>productie voor eigen verbruik belast XII grol honderd hoet.</i>	<i>productie voor uitvoer belast IV grol honderd hoet.</i>	<i>zoutprijs / hoet in gro Vlaemsch.</i>
1405-06	7600 hoet	—	46 gro
1406-07	4000	—	29
1407-08	5000	43000 hoet	43
1408-09	—	—	—
1409-10	3200	42000	27
1410-11	—	—	—
1411-12	4850	46550	23
1412-13	5000	33000	23
1413-14	4000	39600	18½
1414-15	—	—	—
1415-16	2800	31000	23
1416-17	3100	30500	19
1417-18	3200	29500	16½
1418-19	—	—	—
1419-20	—	—	—
1420-21	—	—	—
1421-22	2700	30000	28
1422-23	2900	38500	29
1423-24	—	—	—
1424-25	—	—	—
1425-26	5400	31000	20
1426-27	—	—	—
1427-28	4000	31500	23
1428-29	4300	26500	21
1429-30	5500	35000	36
1430-31	4000	30000	25
1431-32	—	—	—
1432-33	—	—	—
1433-34	—	—	—
1434-35	4333	25000	24
1435-36	—	—	—
1436-37	—	—	—
1437-38	400	21000	42
1438-39	—	24750	36
1439-40	2400	28000	32
1440-41	—	—	—
1441-42	—	—	—
1442-43	—	—	—
1443-44	2100	16000	26

<i>Jaar</i>	<i>productie voor eigen ver- bruik belast XII gro/ honderd hoet.</i>	<i>productie voor uit- voer belast IV gro/ honderd hoet.</i>	<i>zoutprijs / hoet in gro Vlaemsch.</i>
1444-45	2100	15000	24
1445-46	2000	15500	22
1446-47	1900	15500	24
1447-48	2000	17000	22
1448-49	2400	13500	19
1449-50	2100	9000	26
1450-51	2100	8500	24
1451-52	2300	8500	24
1452-53	2400	9300	32
1453-54	3100	16000	32

De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)

door

DESPRETZ, André

INLEIDING ¹

Toen Filips II op 25 oktober 1555 de troon beklom werd hij, in tegenstelling met zijn vader, als een vreemdeling beschouwd ². Sedert de vrede van Cateau-Cambrésis (1559) zette hij nooit meer een voet in onze gewesten. Met hem verdween het prestige van de „vorstelijke aanwezigheid”, een belangrijke factor voor het handhaven van het gezag. Toch bleef alles betrekkelijk rustig tot 1566. De verzetsactie bleef in die periode vooral beperkt tot de kleine adel en een aantal abten die in de Staten zetelden. De leiders uit de hoge adel, Oranje en Egmont, wilden vooral de invloed van hun groep in het staatsbeleid herstellen en uitbreiden. Toen Granvelle in het voorjaar 1564 uit onze gewesten vertrok kreeg het calvinisme meer armsglag en nam het snelle uitbreiding. Voor de Spaanse koning was godsdienstvrijheid echter taboe. De houding van Don Felipe had tot gevolg dat niet enkel de aristocratie, maar ook een deel van het volk radeloos werd. Wanneer Margareta van Parma, op aandringen van het Eedverbond, toch de toepassing der plakaten enigszins verzachtte, namen de calvinisten een overmoedige houding aan. Met hagepreken begonnen, liep de godsdienstige en sociale beroering weldra uit in een grootse vernieling: de Beeldenstorm. Deze gebeurtenis bracht een scheuring in de oppositie teweeg: de katholieken trokken zich ontnuchterd terug. Oranje, die weigerde de getrouwheidseed af te leggen, verliet onze gebieden. Filips, op wraak zinnend, brak af met de politiek van lankmoedigheid en zond Alva naar onze gewesten. Een terreurregime begon, waarin met privileges weinig of geen rekening werd gehouden. Tot actieve weerstand van binnen uit kwam het niet. Wel bonden Oranje en zijn broer, Lodewijk van Nassau, de strijd aan met een huurlingenleger, maar begingen de vergissing de spontane krachten in de Nederlanden zelf te verwaarlozen. Na een voor-

(1) Dit artikel is de bewerking en inkorting van de licentiaatsverhandeling getiteld „*De beginjaren der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)*” welke wij in 1962 bij de Rijksuniversiteit te Gent hebben aangeboden, o.l.v. Prof. Dr. J. Craeybeckx, aan wie we talrijke vruchtbare wenken verschuldigd zijn. Tevens gaat onze dank aan Prof. Dr. H. Van Werveke en Dr. W. Brulez voor de vele leerrijke opmerkingen.

(2) Voor dit exposé steunden we op: Pirenne H. „*Histoire de Belgique*”; dln III en IV. (Brussel 1923 en 1927) (beiden 3de uitgave). *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*: Deel IV, Hfd. XIII verzorgd door M. Dierickx S.J., Deel V, Hfd. I-III verzorgd door H.A. Enno van Gelder, Hfd. IV-V verzorgd door L. Van der Essen.

lopige overwinning te Heiligerlee, werden ze volledig te Jemgum verslagen.

De pogingen tot innen van de van de Staten afgedwongen tiende penning wekten het misnoegen van de bevolking op. Dit misnoegen was zo groot dat de kans opnieuw bestond voor Oranje de katholieken voor zijn zaak te winnen. Zo zou een totale opstand kunnen ontketend worden. Het wantrouwen van de katholieken was echter te groot. De Beeldenstorm lag nog te dicht bij.

Oranje was ondertussen opnieuw door Holland als stadhouder erkend. Het zwaartepunt van de opstand verschoof dan ook naar de aan Spanje ontrukte Noordelijke gewesten.

Na Requesens en, na diens dood, het bewind van de Raad van State, nam Don Juan het roer in handen. Voordien was, mede om de Spaanse muitende benden te kunnen ontwapenen, de „Pacificatie van Gent” tot stand gekomen. Deze was een verdedigingsalliantie van al de Provinciën, zowel zuidelijke als noordelijke. Al de gewesten maakten dus front tegen Spanje. De regeling van de godsdienstkwestie werd echter verschoven. De eerste Unie van Brussel, met katholieke inslag bevestigde de besluiten van de Pacificatie. Op 12 februari 1577 werd de overwinnaar van Lepante door de Staten als gouverneur erkend, door het Eeuwig Edikt van Marche. De Spaanse troepen zouden vertrekken op voorwaarde dat het katholicisme in alle gewesten hersteld zou worden, wat onaanvaardbaar was voor Zeeuwen en Hollanders.

De ontevredenheid over deze verzoeningspolitiek kwam ook tot uiting in de Brabantse en Vlaamse steden en Oranje ging meer en meer steun zoeken bij het volk. Naar Brussel geroepen werd hij er triomfantelijk onthaald. Zijn aanhangers hadden er een comité der XVIII opgericht, dat zijn wil aan de Statenvergadering zou opdringen. Ondertussen had Don Juan op 24 juli, uit vrees voor aanslagen op zijn leven, zich meester gemaakt van het kasteel van Namen. Aartshertog Matthias werd gouverneur; Oranje „ruwaert”. Een deel van de geestelijkheid en de adel — aangevoerd door Aarschot — bleef onderhandelen met Don Juan. Op 28 oktober 1577 werd Aarschot samen met invloedrijke leden van de Staten van Vlaanderen te Gent gevangen genomen. Tevens werd in deze stad een comité der XVIII opgericht. De oude privileges werden er hersteld en troepen gelicht. Het was het begin te Gent van een zevenjarig calvinistisch bestuur, het meest radikale in Vlaanderen, dat slechts ongedaan werd gemaakt in 1584, wanneer Farnese het Zuiden opnieuw onderwierp.

De gebeurtenissen te Gent vonden natuurlijk weerklank in het werk der XVIe en XVIIe eeuwse geschiedschrijvers. De aanhouding van de hertog van Aarschot, de strijd tussen Gent en de Malcontenten, de onenigheid nopens het aanvaarden der Religievrede, konden niet over het hoofd gezien worden in een betoeg over de troebelen. De appreciatie van die gebeurtenissen varieerde uiteraard al naargelang de geloofsovertuiging van de auteur.

Van tien dezer vroegere historieschrijvers hebben wij het oordeel nagegaan. Onder hen troffen we vier katholieken aan: Dusseldorpius, Strada, Bentivoglio en Renon de France. De zes anderen waren calvinist: Oranje, van Meteren, van Reyd, Hooft, Bor en Brandt. Nooit worden de gebeurtenissen te Gent uitgebreid en in hun geheel behandeld, maar zitten broks-gewijze in het totale verhaal verweven.

*Franciscus Dusseldorpius*³ schreef een latijnse geschiedenis van de opstand tegen Spanje, zeer eenzijdig vanuit rooms-katholiek standpunt gezien. Deze Leidenaar, fel in ketterhaat, ziet in Oranje de aanstoker van de opstand, en oordeelt zeer hard over Hembyze.

De Jezuïet *Strada* (1632-1649)⁴, betrekkelijk matig in het uiten van zijn meningen, oordeelt toch bijzonder hard over de Gentse Republiek. De Gentenaars zijn volgens hem de oorzaak van de opstand der Malcontenten en van de scheuring in de zuidelijke provincies.

Ook kardinaal *Bentivoglio* (1633-1639)⁵, die pauselijk nuntius te Brussel was, spreekt zich in dezelfde zin uit, hoewel hij de gebeurtenissen doorgaans objectiever beschrijft.

Een zeer gematigd verhaal, ook wat Gent betreft, vinden we in de „*Histoire des troubles des Pays-Bas*” van *Renon de France*⁶, die een tijdlang voorzitter van de Grote Raad te Mechelen was.

Anders is het oordeel van *van Reyd* (1626)⁷, een uit het Zuiden uitgeweken vurig calvinist. Gent wordt nooit afgekeurd en de scheuring in de Zuidelijke Provinciën is gekomen door de houding van de Malcontenten. Bijzonder veel geeft hij niet, daar slechts een kleine honderd bladzijden aan de periode 1566-1584 gewijd zijn.

Een verdediging van Oranjes nationaal standpunt vinden we bij *Emanuel van Meteren* (1614)⁸. De afgunst en de nijd ten overstaan van de Prins zijn volgens deze auteur de oorzaak van de scheuring tussen de Vlaamse en Waalse Provincies. Zeer scherp beoordeelt hij de Gentse Republiek. Wij citeren over de aanhangers van Hembyze: „een volk die met der daedt, noch aen d'een noch aen d'ander zijde getoont hebben, dat sij eenighe Religiën ofte liefde tot den Vaderlandt hadden”⁹.

(3) Dusseldorpius Franciscus „*Annales — 1566-1616*” uittreksels ervan uitg. dr. Fruin R.; 's Gravenhage 1893 in „*Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht*”, 3de Série, nr. 1, pp. 150-151, 163, 171-172.

Over Dusseldorpius zie Vermaseren B.H. „*De katholieke nederlandse geschiedschrijving in de 16de-17de eeuw over den opstand*”, Maastricht, 1941, pp. 69-71.

(4) De jaartallen tussen haakjes achter de schrijversnaam aangegeven duiden de eerste uitgave van het werk aan. Strada Famianus „*Histoire de la Guerre de Flandre*” vertaald door Du Ryer P., Parijs, 1654 (2); 2 dln; II, pp. 5-6.

(5) Bentivoglio Guido „*Histoire des Guerres de Flandre*” vertaald door Loiseau M., Parijs, 1770; 4 dln; II, pp. 221, 268-271, 295.

(6) Renon de France „*Histoire des troubles des Pays-Bas*” uitg. dr. Piot Ch., Brussel, 1886-1889; 2 dln; Dl. II, pp. 228-232, 279-282, 306-310, 535. Over Renon de France zie Vermaseren B.H., *Op. Cit.*, p. 173.

(7) van Reyd Everhard „*Oorspronck ende voortganck vande Nederlantsche Oorloghen*”, Amsterdam, 1644 (3de druk). Het werk is niet gepagineerd.

(8) van Meteren E. „*Historien der Nederlanden en haar Naburen Oorloghen tot het jaar 1612*”; Amsterdam, 1663, f° 127, 142 v° en volg., 159 v°.

(9) Ald., f° 142 v°.

Ongetwijfeld komt het meest genuanceerde oordeel van *Pieter Bor Christiaenszoon* (van 1595 af)¹⁰. Hij verheelt de fouten en excessen van Gent niet, maar legt tevens de nadruk op de fouten der Malcontenten. Dit alles, zoals steeds bij hem, zonder passie. Het verbreken van de Religievrede door Gent schrijft hij toe aan de weigering der opstandige Walen om tot een akkoord te komen. De scheuring zelf is vooral te wijten aan de moedwiligheid van de Gentenaars, die niet op Oranje betrouwden.

Verder zijn er nog de beeldrijke en sierlijk geschreven „Nederlandsche Histoorien” van *Pieter Cornelisz. Hooft* (1642)¹¹. Daar deze auteur in zijn leven een vrij onafhankelijke positie innam ten opzichte van de kerken (Bij geen kerkgemeenschap aangesloten, koos hij evenmin partij in de strijd tussen remonstranten en contraremonstranten.) moest hij ook over Gent normaal een onpartijdig oordeel vellen. Geenszins, als we sommige van zijn uitlatingen nagaan! Zo over Hembyze en Dathenus: „Tot vordring hunner veyligheit dan, met een om in drabbigh waater te visschen, onderleggen zy zich den Godsdienst om te keeren: in meening, hier door de gunst des volx bet te stooken”¹². En over de plunderingen: „Om gering geldt ging al dit: maar diende ten deel om de holle buyken der vrekken te vullen, ten deel om de gemeente in te leyden, en verknocht te maaken”¹³. Van godsdienstdrijverijen, zeker als het gewone volk er bij te pas komt, heeft deze aristocraat een afkeer.

Ten slotte moet het werk van *Geeraert Brandt* (1677 en volg.), een gematigde remonstrant, vermeld worden¹⁴. Hij steunt onder meer op Bor, van Meteren en Hooft. De gebeurtenissen te Gent worden afgekeurd en de schuld van de scheuring in de Zuidelijke Provinciën wordt ook aan Gent toegeschreven.

Tevens is het interessant het oordeel te kennen van *Oranje* zelf over de Republiek die voortdurend de door hem gevoerde politiek dwarsboomde. Duidelijk uit hij zich niet, maar wel zinspeelt hij op Gent in een paragraaf van zijn „Apologie”¹⁵. De schending van de Pacificatie komt volgens hem van Waalse zijde. Het revolutionnair bewind in sommige steden, dus ook te Gent, zou zonder zijn advies of toestemming opgericht zijn. De uitspattingen keurt hij streng af. Dit oordeel heeft natuurlijk in een meerdere of mindere mate de Noordelijke historieschrijvers beïnvloed, behalve van Reynders, die een extreem-calvinistisch standpunt inneemt.

(10) Bor Chr. P. „*Oorsprongk, Begin en Vervolg der Nederlandsche Oorloghen*” Amsterdam, 1679; 4 dln., Dl I, pp. 904 en volg. II, pp. 84-85.

(11) Hooft P.C. „*Nederlandsche Histoorien*” Amsterdam, 1642; Dl. I, pp. 533-536, 563, 569, 575-578.

(12) Ald., Dl. I, p. 575.

(13) Ald., Dl. I, p. 578.

(14) Brandt G. „*Historie der Reformatie en andere Kerkelijke Geschiedenissen in en omtrent de Nederlanden*” Amsterdam, 1677-1704; 4 dln, Dl. I, pp. 626-634, 639.

(15) „*Apologie ofte verantwoordinge van den Prince van Orangien*”, uitg. dr. M. Mees-Verwey; Santpoort, 1942; pp. 100-101.

Tot nog toe is aan de Gentse Calvinistische Republiek geen publicatie gewijd — op één artikel na¹⁶ — die voldoet aan de eisen van het hedendaags geschiedkundig onderzoek. Wel wordt deze bewogen periode in meerdere algemene werken min of meer uitvoerig vermeld¹⁷. Maar dan ook blijft het geheel beperkt tot een opsomming van gebeurtenissen, met daarbij enkele korte beschouwingen. Bij allen ontbreekt gedetailleerd archiefonderzoek..

De beoordeling van deze Republiek is verdeeld. De literatuur met uitgesproken katholieke strekking benadrukt vooral het vandalisme en schuift de verantwoordelijkheid voor de opstand der Malcontenten en de scheiding tussen Noord en Zuid op de rug van Gent. Daarnaast staat de calvinistische versie. Deze legt de nadruk op de spijtige persoonlijke ambities van Hembyze en Ryhove, op de troebelen, de niet goed te praten religieuze onverdraagzaamheid, de anarchie en het uiteenvallen van het gemeenschappelijk anti-Spaanse front. Zij zit enigszins verveeld met de uitspantingen, die zij achteraf niet voor haar rekening wil nemen en toont zich daarom soms geneigd zonder meer de volledige schuld te geven aan enkele fanatieke „mengers”, meer speciaal aan de inderdaad dubbelzinnige Hembyze-figuur.

In 1955 verscheen een merkwaardig artikel van de hand van H.G. Koenigsberger¹⁸. Deze beschouwde de organisatie van de Huguenoten, en ook de Vlaamse democratische terreurregimes als de eerste daadwerkelijke partijen, in tegenstelling met de Middeleeuwen waar die ontbraken.

Om gans andere redenen toonde ook de Sovjetgeschiedschrijving de laatste jaren belangstelling voor deze periode van onze nationale geschiedenis¹⁹. Zij beschouwt het bewind der geuzen in de jaren 1577-1585 als een episode van de klassenstrijd, meer speciaal als een voorloper van een „burgerlijke revolutie”.

Twee publicaties werden integraal aan de Gentse Calvinistische Republiek gewijd. Het eerste is een werkje van E.J. Nève de Mévergnies²⁰, die aan een drietal woelige fasen uit de Gentse geschiedenis een monografie heeft gewijd. Prof. Dr. Van Werveke H. wees er in de bespreking van

(16) Wittman T. „*Quelques problèmes relatifs à la dictature révolutionnaire des grandes villes en Flandre 1577-1579*” in „*Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*”, Budapest, 1960.

(17) We vermelden o.m.: Fris V. „*Histoire de Gand*”, Brussel, 1913, pp. 218-240. Van Werveke H. „*Gent. Schets van een sociale geschiedenis*”, Gent, 1947, pp. 77 en vlg. De Pater J.C.H. „*De Tachtigjarige Oorlog*” (Dl. 3 van de „*Geschiedenis van Nederland*”), Amsterdam, 1936, pp. 242-251. Pirenne H. „*Histoire de Belgique*”, Brussel, 1927 (3e uitg.), IV, pp. 127 etc. „*Algemene Geschiedenis der Nederlanden*”, deel V, pp. 105 en volg. Van Roosbroeck R., „*Geschiedenis van Vlaanderen*”, IV, (1939), pp. 257-277. De Moreau E. S.J. „*Histoire de l'Eglise en Belgique*”, V (Brussel, 1952), pp. 148-152. Malengreau G. „*L'Esprit Particulariste et la Révolution des Pays-Bas au XVIe siècle*”, Leuven, 1936, pp. 66 en volg.

(18) Koenigsberger H.G. „*The Organisation of revolutionary parties in France and the Netherlands during the sixteenth century*” in *The Journal of Modern History*, 1955, nr. 4, pp. 344-345, 350.

(19) De studies van Tchistozvonov A.N. - zie Wittman T., Op. Cit., p. 9.

(20) Nève de Mévergnies J.E. „*Gand en République - La Domination Calviniste à Gand (1577-1584)*”, Gent, 1940.

Nèves werk over de calvinistische periode op, dat het slechts als een voorlopige schets moest beschouwd worden — de uitvoerigste echter die we hadden — en dat de studie in veel opzichten ervan kon worden uitgebreid ²¹.

Dit beamen we volkomen. Het is omzeggens een chronologische opsomming van feiten. Geen enkel archiefwerk werd verricht. Zelfs de uitgaven van bronnen werden niet alle geraadpleegd. Een rijke bronnenuitgave als b.v. die van A.C. De Schrevel ²² over het hoofd zien was zeker niet te verantwoorden. Met de verhalende bronnen is het niet beter gesteld. Een bevoegd historicus weet toch dat men zich niet mag tevreden stellen met de slechte vertaling door J.P. Van Male van Philips van Campenes Dagboek, maar dat men moet teruggaan naar het handschrift van het „Diarium...”. Ook het Memorieboek werd ongebruikt gelaten.

Interessanter is het hogervernoemd artikel van Wittman T. Deze hongarische historicus heeft zich niet tot doel gesteld veel nieuw materiaal aan te brengen. Wel wilde hij enkele stellingen uit elkaar zetten waarmee men zijn inziens in een meer uitgebreide studie rekening zou moeten houden. Hij heeft geen oorspronkelijk archiefonderzoek kunnen instellen althans wat Gent betreft ²³. Hij tracht aan te tonen op welke punten de revolutionaire dictatuur de orangistische partij voorbijstreefde. Hoewel marxist, reageerde hij tegen de Russische auteurs, die in de gebeurtenissen te Gent een vroeg-burgerlijke revolutie zien. Hij toont aan dat de voorwaarden daarvoor niet vervuld waren en meent dat alleen diepgaand bronnenonderzoek ter plaatse tot bevredigende resultaten kan leiden ²⁴.

Door een studie van bijna al het beschikbare bronnenmateriaal hebben wij getracht de leemte die tot hertoe bestond aan te vullen, althans voor de periode 1577-1579.

Even willen we uitweiden over de *verhalende bronnen*. De voornaamste voor onze periode zijn: het dagboek van Philips van Campene; de kroniek van Jan van de Vivere; de gedenkschriften van Halewyn; het Memorieboek en de „Ghendtsche Geschiedenissen” van Bernardus De Jonghe ²⁵.

Het *dagboek van de gebroeders van Campene* werd begonnen door Cornelis van Campene, een handelaar in zijden stoffen. Hij overleed op 7 november 1567 en zijn broer Philips advocaat bij de Raad van Vlaan-

(21) Van Werveke H. „*De Historiografie van de Stad Gent in de laatste dertig jaren*” in „*Bijdragen tot de Geschiedenis en de Oudheidkunde*”, Gent, 1943, pp. 22-23.

(22) De Schrevel A.C. „*Recueil de documents relatifs aux troubles religieux en Flandre (1577-1584)*”, Brugge, 1921-1928; 3 dln.

(23) Voor Brugge heeft hij gebruik gemaakt van microfilmen hem door het stadsarchief toegestuurd.

(24) Wittman T., Op. Cit., pp. 9-10.

(25) Voor meer gegevens over het ontstaan en de inhoud van deze bronnen, zie: Fris V. „*Bibliographie de l'Histoire de Gand depuis l'an 1500 jusqu'en 1850*”, Gent, 1921; pp. 36-39; 52-66; 70-71.

deren, zette dit journaal voort tot juni 1585. Frans De Potter vond in 1867 het eerste deel van het autografe manuscript en gaf het uit²⁶. Het tweede deel werd tot hertoe nog niet teruggevonden. Maar Philips vertaalde zijn dagboek in 't latijn: het „*Diarium rerum Gandavensium*”²⁷. Een pastoor van Bovekerke, Jan-Pieter van Male, bezat in de XVIIIe eeuw daarvan een manuscript. Hij dacht te doen te hebben met een origineel en vertaalde het in het Nederlands. Door de vertaling van de naam Campenaeus door De Kempenare riep hij een nieuwe kroniekschrijver in het leven. Deze slecht vertaalde tekst (sommige zinnen werden overgeslagen; andere verkeerd vertaald; namen soms onherkenbaar verminkt) werd uitgegeven door Philips Blommaert²⁸. Deze vertaling hebben we steeds vergeleken met het latijnse „*Diarium*”.

Een tweede zeer belangrijke bron is de *Kroniek van Jan van de Vivere* en andere aantekenaars. Zij werd uiterst gebrekkig uitgegeven door Frans De Potter²⁹. Deze beweerde enkel die stukken te hebben uitgegeven die hij als „nieuw” beschouwde. Op deze eigenaardige manier van uitgeven is heel wat kritiek uitgebracht³⁰. Zeker is dat in deze vorm de *Kroniek van Jan van de Vivere* niet te gebruiken is. Het kwam er dus op aan het origineel terug te vinden. Volgens Fris berustte het op de Universiteitsbibliotheek te Gent. Dit was inderdaad ook zo tot 1921. Toen trok burggraaf Vilain XIII het uit deze instelling weg en borg het op in zijn kasteel te Bazel bij Antwerpen. Onlangs nog beweerde Vilain XIII van deze bron niets af te weten. Nochtans kreeg de heer J. Scheerder het handschrift daar ter inzage in 1938. Ook Dr. Verheyden kreeg het vóór 1945, na zevenjarig aandringen en door toedoen van verschillende personaliteiten ter inzage. Hij maakte een afschrift van sommige delen, andere vatte hij samen.

Voor ons was het ter inzage krijgen van dit afschrift uiterst nuttig daar De Potter in zijn uitgave voor het jaar 1577 niets geeft en ook voor de andere jaren erg onvolledig is³¹.

De waarde van deze beide bronnen, die ooggetuigenverslagen zijn, is zeer groot. Beide vullen elkaar aan op meer dan een punt. Waar Philips

(26) Van Campene C. & Ph., „*Dagboek behelzende het verhaal der merkwaardigste gebeurtenissen, voorgevallen te Gent, sedert het begin der godsdienstberoerten tot den 15e April 1571*” uitg. dr De Potter Fr., Gent, 1870.

(27) „*Diarium Rerum Gandavensium, ab anno 1566 usque ad annum 1585, per magistrum Philippum Campenaeum*” in het Hs. cabinet der Kon. Bibl. te Brussel, ms. 16.892 & 16.893.

(28) De Kempenare Ph. „*Vlaemsche Kronyk of Dagregister van al hetgene gedenkwaardig voorgevallen is binnen de stad Gent, sedert den 15 juli 1566 tot 15 juni 1585*” vertaald dr. Van Male P.J.; uitg. dr. Blommaert Ph., Gent, 1839.

(29) Van de Vivere en andere aantekenaars „*Chronycke van Ghendt*”, uitg. dr De Potter Fr., Gent, 1885.

(30) Scheerder J. „*La 'Chronycke van Ghendt' de Jan van de Vivere et autres annoteurs*” in „*Revue d'Histoire Ecclésiastique*”, XXXV (1939), nr. 3, pp. 533-538. Verheyden A.L.E. „*Een episode uit de Gentsche Kerkhervorming (juni 1566-26 febr. 1567)*”, Brussel, 1945, pp. 1-2.

(31) We wensen hier nogmaals een bijzonder hartelijk woord van dank te richten aan Dr. A.L.E. Verheyden, die zo bereidwillig was ons zijn afschrift van de *Kroniek* in bruikleen te geven. Wanneer we gebruik maakten van dit afschrift van de *Kroniek van Jan van de Vivere*, duidden we dit kortweg aan met: Afsch. Verh.

van Campene een gematigd katholiek is, is Jan van de Vivere heel wat heviger katholiek. Hun gegevens moeten vanzelfsprekend kritisch gebruikt worden.

Van geringer belang zijn de „*Ghendtsche Geschiedenissen*” van *Bernardus De Jonghe*³², bewerkt door de pastoor van Belsele: Jan-Lieven van Roothaese. Veel later opgesteld dan de twee voorgaande bronnen, zijn ze zowat een compilatie van beiden. Het meest steunde De Jonghe zich op van de Vivere, zodat we het afschrift van Verheyden en de „*Ghendtsche Geschiedenissen*” naast elkaar hebben gebruikt.

De „*Memoires*” van *Halewijn, heer van Zueveghem*³³ bevatten eveneens zeer kostbare gegevens. Halewijn was een der heren die samen met de hertog van Aarschot op 28 oktober 1577 aangehouden werden door Ryhove. Ontsnapt op 15 juni 1579, slaagden de Gentenaars er niet in hem terug te vatten. Zijn verhaal heeft hij opgesteld om het lot van hemzelf en van zijn medegevangenen rechtbaar te maken. Het is dan ook passievol en in een heftige taal geschreven en dient „cum grano salis” genomen te worden. Wat niet belet dat het met het dagboek van Van Campene en de kroniek van Van de Vivere de hoofdbron is voor onze periode.

Tenslotte dient het *Memorieboek*³⁴ aangestipt te worden. Naar Fris V. beweert zijn de notas over de periode 1500-1588 voor het grootste deel origineel³⁵. Steunend op wat wij hebben nagegaan (1577-1579) is dit niet het geval. De gegevens zijn schaars en leren niets nieuws. Verkeerde dateringen zijn schering en inslag. Wel interessant is de opgave der schepenlijsten³⁶.

Verder maakten we nog gebruik van een paar verhalende bronnen die slechts betrekking hebben op detailpunten. We vermelden hier Gerulph Borluut³⁷ wat de gebeurtenissen van het klooster van Drongen betreft, en Lucas De Heere³⁸ voor de intrede van Oranje in december 1577.

Wat de *uitgegeven diplomatische bronnen* betreft, menen we alles te hebben nagegaan.

Het aanzienlijkste deel van onze gegevens putten we uit *onuitgegeven archiefstukken*. Werden er door ons ook bundels doorgenomen op het Al-

(32) De Jonghe B., „*Ghendtsche Geschiedenissen ofte Chronycke vande beroerten en ketterije binnen en omtrent de stad Ghendt sedert het jaer 1566 tot het jaer 1585*”, Gent, 1752, 2 dln.

(33) Oorspronkelijk hs. in het Hs.cabinet der Kon. Bibl. te Brussel, ms. 16.890 „*Recit circonstancié de tout ce qui est arrivé à Gand...*” Uitgegeven door Kervyn de Volkaersbeke Ph. onder de titel „*Mémoires sur les troubles de Gand 1577-1579*”, Brussel, Gent, Leipzig, 1865.

(34) „*Memorieboek der stad Ghent (1301-1793)*” uitg. dr. Vander Meersch P., Gent, 1852-1861, 4 dln.

(35) Fris V. „*Bibl. de l'Hist. de Gand*”, p. 36.

(36) Zie over het *Memorieboek* ook: Fris V. „*Ware eene heruitgave van het Memorieboek nuttig?*” in „*Annales de la Société d'histoire et d'archéologie de Gand*”, 1901, IV, pp. 149-160.

(37) Borluut G. „*Descriptio de origine conventus postea Abbatiae Trunchiniensis*”, uitg. dr. de Smet J.J. in „*Corpus Chron. Flandriae*”, I, pp. 589 en volg.

(38) De Heere L. „*Beschrijving van hetgeen dat vertoocht wierdt ten inkomste van den Prins van Oranje binnen der stede van Ghendt den 29ste december 1577*”, Gent, 1577.

gemeen Rijksarchief te Brussel en op het Rijksarchief te Gent, dan berust de overgrote meerderheid van het materiaal toch op het Stadsarchief te Gent.

Door al deze tot nu verwaarloosde archiefstukken zorgvuldig te excerpieren hebben we getracht een zo volledig mogelijk beeld op te hangen van de beginjaren der Gentse Calvinistische Republiek.

In de Republiek kan men drie stadia onderscheiden; namelijk een eerste periode, de vestigingstijd (1577-1579), die loopt tot de staatsgreep en de daaropvolgende verbanning van Hembyze (29 augustus 1579); vervolgens een tamelijk rustige middenperiode, tijdens dewelke Ryhove het beleid in handen had en een gematigde orangistische politiek voerde (tot augustus 1583); en ten slotte de eindfase waarin de verbannen Hembyze wordt teruggeroepen, een dictatoriaal gezag uitoefent en wegens hoogverraad ontvoerd wordt (augustus 1584).

Onze studie beperkten wij tot de uiteraard zeer belangrijke vestigingsperiode.

Als begindatum kozen we 28 oktober 1577, de dag waarop Aarschot en andere vooraanstaande edelen werden gevangenomen door Ryhove. Amper vier dagen later werd het comité der XVIII opgericht en weldra werd Gent in zijn oude voorrechten hersteld. De calvinisten hadden hun eerste stappen gezet.

Als eindpunt van de vestigingsfase kozen we het herstellen van het wettelijk gezag door Oranje op 20 augustus 1579 en Hembyzes vertrek uit de stad negen dagen later.

I

DE CALVINISTISCHE OVERNAME VAN HET BESTUUR

Par. I — HET COMITE DER XVIII

*A. Welke gebeurtenissen hebben tot de oprichting der XVIII geleid?*³⁹

Op 24 juli 1577 maakte Don Juan zich bij verrassing meester van het kasteel te Namen. Kort hierop deed Oranje zijn triomfantelijke intrede te Brussel. Zijn partijgangers gingen er over tot de oprichting van een comité der XVIII, dat zich weldra wist te doen gelden in de Staten van Brabant en de Staten Generaal.

De komst van Oranje en diens grote invloed viel echter niet in de smaak

(39) Voor deze korte schets steunden we ons voornamelijk op: Enno van Gelder H.A. „*Van opstand via vrede naar oorlog 1576-1578*” in *Alg. Gesch. der Ned.*, V, Hfdst. III, pp. 98-101. Bussemaker C.H.Th. „*De afscheiding der Waalsche Gewesten van de Generale Unie*”, Haarlem, 1895-1896, dl. I, pp. 198-211.

van de Zuiderse aristocratie, die op een tegenzet zon. Een eerste kaart speelde ze uit op 9 oktober: aartshertog Matthias werd door Aarschot en de andere edelen uitgenodigd naar de Nederlanden over te komen. Daarenboven werd Aarschot, tegen de zin van Oranje, door de Staten Generaal, tot stadhouder van Vlaanderen benoemd. Deze functie was vacant, want de vroegere titularis, de graaf van Roelx, had zich aan Don Juans zijde geschaard.

De Brusselse XVIII namen toen een revolutionaire tegenmaatregel. Op 22 oktober drongen ze met hun volgelingen in de Statenvergadering binnen en persten onder bedreiging de benoeming af van Oranje tot gouverneur of „ruwaert” van Brabant.

's Anderdaags reisden Aarschot en meerdere edelen naar Gent. Zij gaven zich naar een vergadering der Staten van Vlaanderen, die tegen 24 oktober waren bijeengeroepen, om voorstellen van de Staten Generaal over het gebruik van gelden te aanhoren. Te dier gelegenheid zou Aarschot een plechtige ontvangst als gouverneur te beurt vallen.

In Artevelde's stad echter giste er iets. Hembyze en anderen hadden er van de Staten Generaal het herstel van de privileges en van de bestuursorganisatie van vóór 1540 verkregen. Zij vormden er een radicale beweging. Hun kwam ter ore dat er over de benoeming van Oranje ontevredenheid heerste bij adel en geestelijkheid. Zelfs zouden er plannen zijn om deze benoeming te niet te doen en de Staten Generaal aan het geweld der Brusselse XVIII te onttrekken. Ook was de kans groot, dat Aarschot — nu hij gouverneur van Vlaanderen was — van dit gebied een bolwerk der middenpartij zou maken. Daarenboven weigerde diezelfde gouverneur bij zijn verblijf te Gent officieel het herstel der privileges af te kondigen. Dit had een volksoploop ten gevolge, waarvan Ryhove gebruik maakte om, met de stilzwijgende instemming van de prins, een „staatsgreep” uit te voeren. Aarschot, de heren van Moeskroen, Rassenghem, Eecke, Zweveghem, Hessels, de la Porte, Visch en de bisschoppen van Brugge en Ieper werden op 28 oktober gevangen genomen ⁴⁰.

Behalve Aarschot, die na enkele weken werd vrijgelaten, zouden allen een zeer lange gevangenschap kennen, waarvan het verloop hier niet nader zal beschreven worden.

Ryhove nam op die 28ste het bevel over het gewapende volk in handen en op 1 november ging men over tot de oprichting van een comité der XVIII. Het revolutionair bewind, dat zeven jaar zou stand houden, was daarmee te Gent geboren.

(40) Ryhove „Apologie” uitg. dr Kervyn de Lettenhove J. in „Documents inédits relatifs à l'hist. du XVIe siècle”, Brussel, 1883. Al deze gevangengenomen edelen waren voorstanders van een verzoening met Spanje. De bisschop van Ieper was bekend omwille van zijn rooms-katholiek streven. François van Halewijn, heer van Zweveghem, had reeds in 1572 gevangen gezeten te Mechelen, omwille van de sympathie die hij betoonde voor de zaak van Philips II. Jacob Hessels was een oud lid van de Raad van Beroerten, waar hij zich door zijn bijzonder streng optreden gehaat had gemaakt. Op 4 oktober 1578 werd hij, samen met Jan De Visch, op de weg naar Kortrijk door Ryhove opgehangen. Over Ferdinand de la Barre, heer van Moeskroen, en diens zonen, zie verder par. 3. Aan deze personen, behalve aan Eecke, de la Porte en Visch, zijn rubrieken gewijd in de Biographie Nationale.

B. De taak van het comité der XVIII

De taak van de XVIII wordt nauwkeurig omschreven in de Keureresolutiën ⁴¹. Ze zouden zich bezig houden met de versterking en de verdediging van de stad en met de zaken die het stedelijk bestuur aangingen. Dit in samenwerking met de magistraat. Het is duidelijk dat dit comité, dat — zoals we verder zullen zien — uit calvinisten samengesteld was, de magistraat onder zijn controle wilde plaatsen. Want het stadsbestuur bestond — althans vóór zijn vernieuwing in januari 1578 — nog niet uit „goede patriotten” en bijgevolg werd het gewantrouwd. Dat een der eerste eisen van de XVIII de vernieuwing van de „wet” was, hoeft ons dan ook niet te verwonderen.

Deze XVIII kregen in feite het hoogste gezag in handen. Zij waren het die de besluiten namen die door de normale bestuursorganen van de stad moesten worden uitgevoerd ⁴².

Bij één van hun bevoegdheden willen we even stilstaan, namelijk de door hun opgeslorpte rechtspraak van het „Geestelijk Hof” of Officialiteit ⁴³.

Pas op 28 juni 1578 hebben ze zich die bevoegdheid toegeëigend. Op 24 januari van dat jaar, bevolen de Staten terug te keren naar de toestand van vóór het oprichten der nieuwe bisdommen. Dit bracht mee dat de officialiteit van het bisdom Gent afgeschaft zou worden en dat Gent, zoals vroeger, opnieuw onder Doornik kwam te ressorteren. Als reden voor die maatregel werd opgegeven dat die nieuwe bisdommen in strijd waren met de privileges, die sedert de Pacificatie van Gent en het Eeuwig Edict terug van kracht waren.

De toenmalige officiaal, Clemens Crabbeels, en de vicaris-generaal kregen verbod, onder dreiging van strenge straf, zich nog met de jurisdictie in te laten ⁴⁴. Al de ambtenaren bij dit Hof werden op 28 juni ontslagen. De XVIII stelden in hun plaats drie getrouwen aan. Het waren Jan van Campene, geheimschrijver der XVIII ⁴⁵, de geneesheer Lieven Sanders, secre-

(41) St.A.G. - Keureresolutiën 1576-1584, f° 152: „De XVIII zouden tesamen met de magistraat” besoignerene... uptfait vande fortificatie, wacht ende bewarenisse deser stede, metgaders de pollicie dyen angaende, opden voet diemen alsnu bynnen Antwerpen ende Brussel usererende es.”

(42) Van Werveke H. „Gent. Schets...” p. 77.

(43) Bij Van Male P.J., Op. Cit., p. 200; en De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 30, vinden we dat het de Krijgsraad is die deze jurisdictie heeft opgeslorpt. Vloeit de fout van De Jonghe voort uit een zich steunen op Van Male? Waarschijnlijk wel. Alleszins heeft Van Male bij de vertaling van het latijnse hs. van Van Campene geen onderscheid gemaakt tussen de XVIII en de krijgsraad. Talrijke keren vertaalt hij „viri XVIII” foutief door „krijgsraad”. Uit het latijnse hs. van Van Campene, f° 198 v° blijkt echter duidelijk dat het de XVIII zijn die de jurisdictie van het Geestelijk Hof hebben opgeslorpt.

(44) Afschr. Verh. — De Jonghe B., Op. Cit., II, pp. 3-4.

(45) Van Vaernewyck M. „Van die Beroerlicke Tijden in die Nederlanden en voornamelijk in Ghendt; 1566-1568” uitg. dr. Vanderhaeghen Ferd.; Gent, 1872-1881, 5 dln; III, p. 278: „Meester Jan van Campene, een rijke jongman, den zone van wijlen Jan van Campene, plach te wonen den voornoemden vader int „Paternosterkin” an den Coorenaert, een zijden laken vercoopere” was in 1567 te

taris der XVIII⁴⁶ en Hector de Buck.

Deze drie namen van dan af de geestelijke jurisdictie (echtscheidingen, etc.) waar. Ze beschikten over eigen personeel en hadden een eigen zegel⁴⁷.

C. Wie zijn deze XVIII?

Het comité had geen vaste samenstelling. Of er in de vervangingen een bepaalde regelmaat stak en of de benoeming gebeurde volgens welbepaalde regels, kon door ons niet worden vastgesteld⁴⁸. Moesten de Keureresolutieën voor het jaar 1578 bewaard zijn gebleven, wat echter niet het geval is, dan ware het misschien mogelijk geweest de evolutie van de samenstelling der XVIII te volgen. Nu echter beschikken we slechts over losse gegevens.

Wel was het ons mogelijk de samenstelling der XVIII bij hun oprichting vast te stellen. We beschikten namelijk over een lijst van namen, die aan de Gentse magistraat werd voorgesteld door de afgevaardigden van de „edele, notable ende ghemeente deser stede” voor de oprichting van een comité der XVIII. De schepenen van beide banken keurden die lijst goed en bevestigden de voorgedragenen in hun ambt. Dit op 1 november 1577. We laten hier de samenstelling van deze lijst volgen⁴⁹:

- Jonkheer Jan Van Hembyze.
- (Jonkheer Joos van Bracle) - deze naam werd geschrapt.
- Jonkheer Jacob Uutenhove.
- Jonkheer Karel de Gruutere, heer van Croovelde.
- Mer Gillis Borluut, rudder.
- Jonkheer Busschaert van Hembyze.
- Jonkheer Jan van Pottelsberghe.
- Jonkheer Nicolaas Uutenhove.
- Jonkheer Jacob Yetzweert.
- Willem van Pollare.
- Lieven Tayaert - Steendam.
- Willem de Knuudt - Zonnestraat.
- Pieter van Eecloo - Cammerstraat.
- Pieter vander Cruucen.
- Lieven de Pickere - Houtbriel.
- Lieven Hallinck.
- Lieven vander Vinct.

Brussel voor Alva gedaagd. Hij was de jongere broer van de kroniekschrijvers Cornelis en Philips van Campene. Zie: Fris V. „*Bibl. de l'Hist. de Gand*”, p. 57.

(46) Halewyn „*Mémoires...*”, pp. 56-57.

(47) De Jonghe B., *Op. Cit.*, II, p. 30.

(48) Na 19 juni 1579 hield men zich korte tijd aan een bepaalde regel: de XVIII werden gekozen als volgt: zes uit de poorterij, zes uit de neringen, zes uit de weverij. Op dat ogenblik zijn de XVIII dus in principe een soort „emanatie” van de collatie. Dit was echter niet van in den beginne zo.

Zie: St.A.G. - Collatieregister 1577-1583, f° 168 v°-171 v° - De Jonghe B., *Op. Cit.*, II, p. 150.

(49) St.A.G. - Keureresolutiën 1576-1584, f° 152 en 152bis. De Schrevel A.C. „*Recueil...*”, I, pp. 8-11.

- Jan Schauteete filius Pieters.
- Cornelis Stutinck.

De juistheid van deze lijst kan niet betwist worden.

Wat geven de verhalende bronnen nu? Noch van de Vivere, noch van Campene en evenmin het memorieboek maken melding van de oprichting der XVIII. Halewijn en De Jonghe daarentegen verstrekken wel gegevens. Halewijn geeft geen volledige opsomming van de namen. Hij herinnerde ze zich allen niet meer wanneer hij tijdens zijn gevangenschap zijn Mémoires schreef ⁵⁰.

De Jonghe heeft een lijst ⁵¹, maar deze klopt niet met die der Keure-resolutiën! De vraag stelt zich dus: waar heeft onze Predikheer die lijst vandaan gehaald? We weten dat hij soms oorspronkelijke archiefstukken raadpleegde ⁵². Het is dus niet uitgesloten dat hij een lijst in handen zou gehad hebben, die de samenstelling van het comité gaf, zoals het was op een latere datum dan 1 november 1577. Vergelijken we zijn lijst met die der Keureresolutiën, dan zien we dat er in deze laatste acht personen voorkomen die niet terug te vinden zijn bij De Jonghe, namelijk Willem van Pollare, Willem de Knuudt, Pieter van Eecloo, Pieter van der Cruucen, Lieven de Pickere, Cornelius Stutinck, Lieven Hallinck en Lieven vander Vinct. Bij De Jonghe daarentegen figureren: Mr Victor Note, Mr Lieven van de Vivere, Mr Loys Hueriblocq, Antonis Heyman, Lieven Heylinck, Jan van Rejable ⁵³, Pieter Cluetrijn en Lieven Mannens. Als secretaris fungeerde Mr Lieven Sanders.

Nu beschikken we over een brief van vertegenwoordigers van het Brugse Vrije te Gent, aan de magistraat van het Vrije, aangaande de kwestie der gevangengenomen edelen ⁵⁴. Daarin lezen we dat de XVIII weigerden te onderhandelen met de vertegenwoordigers van 't Brugse Vrije over die kwestie, onder het voorwendsel dat hun comité niet meer volledig was, daar verschillende van hun leden in de nieuwe magistraat verkozen wa-

(50) Halewijn citeert verschillende namen. We laten de tekst uit het handschrift volgen, f° 9: „Et doit le lendemain on commencha à ne faire compte du magistrat, et créer pour la garde de la ville dixhuict hommes des plus mutins et séditioux dont Jean et Bussart de Hembiese, Riove, messire Gilles Borluyt et Croovelde estoient les premiers. Messire Jean de Pottelberghe, Josse de Gruytere filius Messire Josse, Charles et Nicolas UuytenHove et Jacques freres, filz de Charles, seigneur de Merqueghem, ..., Stuytinck, Maitre Lieven vander Meere advocat au Conseil estoit aussy de ce nombre, lesquelz usèrent de volonté forcée pour innover, changer, et altérer tout ce que leur tombait en la pensée.” - Kervijn in de uitgave van deze Mémoires, p. 26, las verkeerdelijk „Heylinck” i.pl.v. „Stuytinck”, en gaf in voetnoot de lijst van De Jonghe weer.

(51) De Jonghe B., Op. Cit., I, p. 317.

(52) Fris V. „Bibliographie...”, p. 63.

(53) Van Vaernewyck M., Op. Cit., II, pp. 7 en 198, III, p. 275. Een geusgezinde „meester” Cornelis van Rejable (of Rediable) werd in 1566 voor de Gentse stads-magistraat gedaagd omdat hij een der 26 leiders was voor het maken van een nieuwe protestante kerk. In 1567 moest hij te Brussel voor Alva verschijnen. Is deze Cornelis familie van Jan?

(54) De Schrevel A.C. „Recueil...”, I, pp. 199-200 - brief dateert van 17 januari 1578.

ren⁵⁵. De mogelijkheid bestond dat het juist die personen zouden zijn, die in de lijst der Keureresolutiën voorkwamen en bij De Jonghe ontbraken, die bij de vernieuwing van de „Wet” in januari 1578 in de magistratuur werden opgenomen.

Teleurstellend resultaat echter als we gaan controleren aan de hand van de schepenlijsten!⁵⁶. Weliswaar zijn er verschillende van de XVIII van 1 november 1577 in de nieuwe magistratuur opgenomen⁵⁷, maar deze lieden — op Willem van Pollare na — komen ook in De Jonghes lijst voor, terwijl ook anderen die in de lijst der Keureresolutiën ontbreken, maar bij De Jonghe voorkomen, in de magistratuur van 1578 opduiken⁵⁸.

We mogen uit dit alles nu echter niet besluiten dat de lijst van De Jonghe verkeerd zou zijn. We weten uit andere niet-verhalende bronnen dat sommige van die personen, die hij alleen opgeeft, inderdaad op een gegeven ogenblik deel hebben uitgemaakt van de XVIII⁵⁹. Wel vergist hij zich wanneer hij beweert dat dit de samenstelling was van het comité op 1 november 1577.

Uit andere losse gegevens vernemen we dat ook jonkheer Anthonis Heyman deel heeft uitgemaakt van dit comité. Hij wordt op 29 april 1578, tesamen met Nicolaas Uutenhove en Reynier de Pestere, als vertegenwoordiger der XVIII naar Oranje gestuurd⁶⁰. Deze Reynier de Pestere maakte reeds in januari 1578 deel uit van de XVIII, evenals Lucas Mayaert. Beiden waren om geloofskwesties verbannen geworden⁶¹.

Met deze schaarse gegevens is het onmogelijk de evolutie van dit revolutionaire organisme doorheen gans de duur van zijn bestaan te reconstrueren.

Over één punt echter hebben we opnieuw zekerheid: eind oktober 1578 werd het comité uitgebreid⁶². De XVIII vroegen zelf deze uitbreiding aan de schepenen van beide banken en aan de dekens, daar verschillende van hun leden in beslag genomen werden door andere „affaires ende officien”, zodanig dat er steeds maar een klein gedeelte der XVIII dagelijks

(55) Ald.: „ende also zy hemlieden excuseerden dat de 18 niet vervult en waren, mits vele van hemlieden in de wet ghestelt...”

(56) Memorieboek, III, pp. 37-38.

(57) nl. Jan van Hembyze, Jacob Uutenhove, Gillis Borluut, Jan van Pottelsberghe, Willem van Pollare, Lieven Tayaert, Jan Schoutete.

(58) nl. Mr Victor Note, Lieven Mannins, Loys Hueriblock.

(59) St.A.G. - Reeks Z - f° 569 v°-571 Anthonis Heyman.

R.A.G. - Raad van Vlaanderen - Register N - f° 171 Jan van Rejable.

(60) St.A.G. - Reeks Z - f° 569 v°-571.

(61) *Reynier de Pestere*: Zie Van Vaernewyck M., Op. Cit., II, pp. 7&198; III, p. 275. Hij was de zoon van Meester Maarten de Pestere, ex-secretaris van de Keure. Was zelf secretaris van ghedeele geweest. Werd in 1567 opgeroepen om voor Alva te verschijnen. — *Lucas Mayaert*: zie Van Vaernewyck M., I, p. 32; III, pp. 278 en 300-301. Hij was de zoon van de in 1566 reeds overleden Baudin Mayaert, een vooraanstaand advocaat in de Raad van Vlaanderen. Broer van Willem en Jacob Mayaert. Rijk. Vluchtte in 1567, nadat hij opgeroepen was om voor Alva te verschijnen. Zie verder over hen: Verheyden A.L.E. „*Le Conseil des Troubles - Liste des condamnés (1567-1573)*” in de C.R.H.; Brussel, 1961; p. 146, nr 3240 en p. 300, nr 7486.

(62) St.A.G. - Reeks 148, nr. 7 - „Eeden XVIe Eeuw”: bevat niet genummerde losse stukken.

konden vergaderen, en de te behandelen zaken hoe langer hoe meer ten achter geraakten. Daarom werden er tien „notabele personen” voorgesteld. Het waren:

- Jonkheer Philips de Gruutere, heer van Axpoele.
- Jonkheer Jacob vander Zype.
- Jacob Deynaert.
- Mr Laureyns de Mueleneere.
- Mr Christiaen Harduwyn.
- Jan van Pollaere ⁶³.
- Antonis Barbejan.
- Lieven van Hulze.
- Joos Sinay.
- Geleyn Dhooghe.

De schepenen en de dekens keurden dit voorstel goed op 23 oktober 1578.

De leden van het comité der XVIII droegen een speciale naam: „Edelen ende Notabelen” („nobles et notables”). Zo worden ze betiteld in de officiële stukken. Slechts bij uitzondering wordt er gewag gemaakt van de „achttien mannen”.

Wat weten we over elk van hen?

Gaan we eerst de personen na, die in de lijst der Keuresolutiën figureren:

Jonkheer Jan van Hembyze ⁶⁴. Jonker Jan is zonder twijfel de voor naamste figuur van het comité der XVIII. Tijdens de vestigingsjaren van de Calvinistische Republiek, en tevens in haar eindfase, speelde hij een overwegende rol. Hij stamde uit het geslacht van Silly, een familie van verarmde notabelen. Geboren Gentenaar (09 juli 1517) was hij de zoon van Willem van Hembyze fs Jans (06 febr. 1486 - † 9 juli 1549), die

(63) Doorgeschrapt staat: „ofte Pieter zynen broedere”.

(64) Een degelijke studie is tot hertoe aan Hembyze niet gewijd geworden. Men heeft slechts korte artikels en meerendeels steunen ze zich op wat A. Voisin geeft in „*Jean van Hembyze*” een verouderd artikelje in „*Messenger des sciences et des arts*”, III, 1835, pp. 41-54. Hun gegevens zijn weinig interessant en brengen niets nieuws. We vermelden volledigheidshalve:

- Vervier C.A. „*Bijdrage tot de Levensgeschiedenis van jonker Jan van Hembyze*” in „*Belgisch Museum*” 1844, 2e afl.
  - Rahlenbeek Ch. „*Joncheer Jan van Hembyze*” in „*Biographie Nationale*” Dl. IX, pp. 11-16.
  - nota's in „*Biographisch Woordenboek der Nederlanden*” van A.J. Vander Aa, Dl. VIII, 1.
  - De Potter Fr. „*Gent, van den oudsten tijd tot beden*” Gent, 1882-1933, 9 dln; Dl. IV, pp. 150-159.
  - Nève de Mévergnies E.J. - Op. Cit.; pp. 6 (voetnoot); 11-14.
  - Wittman T. - Op. Cit.; p. 12.
- Kostbare nota's vinden we in „*Crayon Généalogique de la main de Jean van Hembyze*” door Kervyn de Volkaersbeke uitgegeven als Appendice I in *Halewyns Mémoires*.

verscheidene malen een schepenambt had bekleed⁶⁵. Langs moeders zijde stamde hij uit de bekende familie Triest, een vooraanstaand geslacht waarvan verscheidene leden een rol hebben gespeeld in het bestuur van de stad Gent tijdens de 16e eeuw en dat later de beroemde figuur van bisschop Anton Triest aan de stad heeft geschonken. Volgens De Potter zou hij reeds zes jaar vóór het Wonderjaar zijn sympathie voor het calvinisme hebben laten blijken. In 1567 vinden we echter zijn handteken onder stukken die het verbod inhouden van vergaderingen voor gereformeerden⁶⁶. Daarenboven niet enkel in 1575 en 1576 was hij schepen van de keure, zoals Wittman meent⁶⁷, maar reeds in 1543 deed hij zijn intrede in de magistratuur op slechts 26 jarige leeftijd. Sedertdien keerde hij er regelmatig terug, slechts twee maal als schepen van ghedeede (in 1566 en 1567), maar talrijke keren als schepen van de keure (1546, 1550, 1553, 1556, 1561, 1563, 1575 en 1576).

Ook zijn broer, meester François, verschijnt in 1552 in de schepenlijsten en keert er regelmatig terug tot 1577⁶⁸.

Alles laat veronderstellen dat de extremistische houding van Jan zich pas onder het schrikbewind van Alva aftekende. Wellicht was de dood van zijn zoon, in de zomer van 1572, verdrongen tijdens een gevecht tegen de Spanjaarden bij de Vlaamse kust, daar niet vreemd aan⁶⁹.

*Bussaert van Hembyze, heer van Gits*⁷⁰. Hij was de zoon van Jan van Hembyze, broer van Willem. Bussaert was dus de kozijn van jonker Jan, en evenals deze, een overtuigd calvinist. In 1559 en 1565 was hij schepen van de keure. Dat hij te Gent naar waarde werd geschat tijdens het revolutionaire bewind, bewijst wel het feit dat hij, in 1580 te Gentbrugge door de ruiters van Egmont gevangen genomen, het volgende jaar samen met de predikant, J. van Boucle, werd uitgewisseld tegen Martinus Rithovius en Remigius Driutius, respectievelijk bisschoppen van Ieper en Brugge. Hij overleed in 1582.

*Jacob en Nicolaas Uutenhove*⁷¹. De Uutenhoves vormden een oud en aanzienlijk Gents geslacht dat reeds in de 12e eeuw vernoemd werd. Jacob

(65) De meeste artikels geven als geboortejaar 1513. Hembyze zelf in zijn genealogische schets geeft 1517. Zijn vader is Willem van Hembyze en niet Jan zoals sommige artikels beweren. Wel had hij een oom die Jan heette, nl. de vader van Busschaert. Zijn vader is ook verscheidene malen schepen geweest of maakte deel uit van de 8 kiezers. De meeste auteurs menen verkeerdelijk dat hij enkel maar in 1545 schepen was.

(66) Gachard L.P. „*Notice historique et descriptive des archives de la ville de Gand*”, Brussel, 1848, pp. 76-77 ; 145-147.

(67) Wittman T. - Op. Cit.; p. 12.

(68) In de schepenlijsten wordt jonker Jan tussen 1543 en 1567 steeds vermeld als Jan van Hembyze fs Willems, wellicht om hem te onderscheiden van zijn oom Jan van Hembyze fs Busschaerts. Wanneer deze laatste overleden is citeert men Jonker Jan als „Joncheer Jan van Hembyze” (sedert 1575). Een nader onderscheid was toen niet meer nodig.

(69) Fris V. „*Histoire de Gand*”, p. 223.

(70) Vander Aa, „*Biogr. Woordenboek*”, VIII, 1.

(71) Janssen W. „*Charles Uutenhove; sa vie et son oeuvre (1536-1600)*” Maastricht, 1939; pp. 17-18. — „*Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*” onder redactie van Molhuysen P.C. & Blok P.J.; Leiden, 1911-1937, 10 dln; DI IX, p. 1145.

en Nicolaas waren oudere broers van Karel Uutenhove, heer van Nieuwland, de beroemde humanist en dichter. Hun vader, Karel, was heer van Marquëghem⁷². Jacob studeerde medicijnen te Montpellier en Nicolaas rechten te Toulouse⁷³. Beiden hadden nog geen stadsambt bekleed en hun calvinistische gematigde houding was bekend.

*Karel de Gruutere, heer van Croovelde*⁷⁴. Deze orangist was de zoon van de heer van Exaerde en diens tweede vrouw. Hij overleed op 21 juli 1582. Vóór 1577 was hij ontvanger geweest van de belastingen in 't Gentse kwartier en voorzitter van de stadswerken.

*Gillis Borluut*⁷⁵. Hij stamde uit een oud bekend Gents geslacht⁷⁶. Was een zeer gematigd orangist. Zoon van Lieven Borluut was hij de broer van Joos Borluut. In 1575 had hij een schepenambt in de tweede bank bekleed. Door de Malcontenten gevangen in 1579 werd hij naar Bourgondië gevoerd. In 1584 werd hij uitgeleverd tegen een ander belangrijk heerschap: Frederik Perrenot, heer van Champagnes, de broer van Granvelle.

*Jan van Pottelsberge*⁷⁷ was een advocaat in de Raad van Vlaanderen. Vóór 1578 had hij, behalve in het comité der XVIII, geen openbaar ambt bekleed. In dat jaar werd hij groot-baljuw te Kortrijk, maar bij de inname van deze stad werd hij gevangen genomen.

Lieven Hallinck was een goudsmid⁷⁸.

Lieven vander Vinct was waarschijnlijk een tijkwever, en gezworene van dit ambacht in 1579⁷⁹.

Jan Schauteete waarschijnlijk een vrije schipper⁸⁰.

De zeven eerstgenoemden en ook Jacob Yetzweert, waarover we geen nadere gegevens bezitten, dragen de titel „jonckheer”. Het zijn „notabelen”, d.i. mensen die geen beroep uitoefenen maar leven van hun gronden en renten.

Drie behoren tot de ambachten, en juist die neringen, die samen met de huidevetters, klerkopers, kousemakers en meerseniërs het hevigst Hembyze zullen steunen⁸¹. Over de zeven overige weten we niets.

Gaan we nu de lijst van De Jonghe na, dan zien we dat de acht nota-

(72) Halewyn „*Mémoires*”, p. 26 „messires Josse, Charles et Nicolas Uytenhove et Jacques, frères, filz de Charles, seigneur de Merquëghem”.

(73) Janssen W., Op. Cit., p. 19.

(74) Halewyn „*Mémoires*”, p. 11. — De Herckenrode J.S.F.J.L., „*Nobiliaire des Pays-Bas et du comté de Bourgogne*”, Gent, 1865, 4 dln., II, p. 886.

(75) Halewyn, Op. Cit., pp. 18 en 24. — Kervyn de Volkaersbeke Ph. „*Les Borluut du XVIe siècle*” in „*Annales de l'Académie d'Arch. de Belgique*”, VIII, 1851, pp. 49-51. — Kervyn de Volkaersbeke Ph. in „*Biogr. Nat.*”, II, pp. 719-722.

(76) Blockmans Fr. „*Het Gentsche Stadspatriciaat tot omstreeks 1302*”, 's Gravenhage, 1938, p. 533.

(77) Halewyn, Op. Cit., pp. 28, 34, 35 en 39.

(78) St.A.G., Reeks 532, nr. 33; belastingen.

(79) St.A.G., Reeks 196, nr. 1. Het neringboek der Tijkwevers vermeldt een Lieven vander Vinct. Is dit dezelfde?

(80) St.A.G., Reeks 180, nr. 1 bis. Het neringboek der Vrije Schippers vermeldt een Jan Schauteete. Is dit dezelfde?

(81) De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 93.

belen dezelfde zijn. Verder vinden we er drie advocaten, waarschijnlijk bij de Raad van Vlaanderen⁸².

Tenslotte: een vrije schipper (Jan Schauteete); twee wevers (Lieven Heylinck en Lieven Mannens^{83 84}; een twijnder (Pieter Cluetryn⁸⁵) en de zoon van een leerlooier (Anthonius Heyman)⁸⁶.

De secretaris Mr Lieven Sanders was geneesheer⁸⁷ en over het beroep van Jan van Rejable en Lieven Tacyaert hebben we geen nadere gegevens.

Wanneer we ons beperken tot de lijst der Keuresolutiën, stellen we vast dat er slechts vier personen zijn die reeds vroeger in de bestuurskaders der stad waren opgenomen⁸⁸. We zijn dan ook geneigd te beweren dat het wel degelijk nieuwe elementen zijn die zich van de macht meester maken, en Wittman tegen te spreken, die met klem het tegendeel zegt⁸⁹.

Hij haalt immers ook maar vier voorbeelden aan. Onze opvatting wordt daarenboven nog gestaafd als we de samenstelling van de nieuwe magistratuur van januari 1578 zullen ontleden, waarin 22 personen op de 26 nooit vroeger een schepenambt hadden bekleed! Waar Wittman echter beweert dat de XVIII niet stammen uit een soort „nieuwe burgerij” van ondernemers „avant la lettre” heeft hij natuurlijk gelijk.

D. Politieke strekking en doeleinden

Uit het voorgaande bleek dat de XVIII samengesteld waren uit edelen, patriciërs en leden van de ambachten. Deze laatsten waren meestal dekens of gezworenen en behoorden dus tot de gegoede stand. Bevoegde tolken van de aspiraties van de massa konden ze dus moeilijk zijn. We mogen echter niet vergeten dat de ambachten sedert de Carolina geen deel meer hadden aan het stadsbestuur. Nu de ambachtslieden, na zovele jaren, opnieuw vertegenwoordigers in het bestuur kregen, verwachtten ze van dit nieuwe bestuur, en wie het terug in 't leven geroepen had, erg veel. De neringen en de weverij kwamen dan ook nooit radikaal in strijd met de XVIII. Doorgaans namen ze de voorstellen van dit comité gewillig aan.

Hun verkleefdheid aan de XVIII bleek duidelijk in de strubbelingen ontstaan rond het al of niet aannemen der Religievrede. In dit compromis kwamen twee artikels voor, nrs 27 en 28⁹⁰, die er op gericht waren de XVIII uit te schakelen. Ze zouden zich niet meer mogen bemoeien met

(82) Over Mr Lieven vande Vivere hebben we zekerheid. Zie: Kervyn de Volkaersbeke Ph. & Diegerick J. „*Documents historiques inédits concernant les troubles des Pays-Bas (1577-1584)*”, Gent, 1848-1849; 2 dln; II, p. 439.

(83) Halewyn, Op. Cit., p. 145.

(84) St.A.G., Stadsrekeningen 1581-1582, f° 361 v°.

(85) St.A.G., Reeks 532, nr. 33.

(86) Halewyn, Op. Cit., p. 34.

(87) Halewyn, Op. Cit., pp. 56-57.

(88) Jan en Busschaert van Hembyze, Karel de Gruutere en Gillis Borluut.

(89) Wittman T., Op. Cit., p. 11. „Il faut tout d'abord en finir avec cette erreur qui prétendit que des éléments tout nouveaux se seraient alors emparés du pouvoir. Plusieurs fonctionnaires d'esprit oppositionnel qui avaient été employés par les conseils antérieurs, passèrent à la nouvelle administration”.

(90) Halewyn, Op. Cit., Appendice II, p. 243.

zaken van algemeen belang. Ook hun gezag over de versterking der stad en de burgerwacht, werd te niet gedaan, tenzij ze er speciaal zouden toe benoemd worden. Maar zelfs dan werd hun verboden belangrijke besluiten te treffen, tenzij met voorafgaandelijke en uitdrukkelijke instemming van de magistraat.

Wanneer in december 1578 de onderhandelingen over deze Religievrede moesten beginnen, wou Hembyze zeker spelen en stelde daarom voor, naast de poorterie, de neringen en de wevers, ook een vertegenwoordiging der XVIII (nl. 3 afgevaardigden) in de besprekingen op te nemen. Zo zou er dus een vierde lid in het leven geroepen worden dat hem goed gezind was. Eerst verzetten zich hiertegen de neringen! Toen Oranje echter zijn project te berde bracht, schaarden ze zich opnieuw achter Jonker Jan. De afschaffing van het revolutionaire comité wilden ze niet⁹¹.

Tot deze maatregel zal men pas een jaar later komen, na Hembyze's vertrek uit de stad op 29 augustus 1579 en de vervanging van de onwettig vernieuwde magistraat. De Orangisten die toen in de magistraat opgenomen werden, liquideerden de XVIII op 5 oktober 1579⁹².

Allen waren het calvinisten⁹³, die deel uitmaakten van het comité; deels orangisten, deels radikalen. Orangisten zijn ongetwijfeld zij die na de onwettige magistraatsvernieuwing van Hembyze in juli 1579, door Oranje in de magistraat behouden blijven, en een rol blijven spelen in het politieke leven van de stad. In dit geval verkeren Karel de Gruutere, Gillis Borluut, Jan van Pottelsberghe, Willem van Pollaere, Willem de Knuudt en Cornelis Stutinck. Zij zijn gematigd en willen de katholieken ook zekere rechten toekennen.

Anders echter de radikalen: het katholicisme moet volledig uitgeroeid worden. Door de katholieken de schuld van de weinig schitterende sociale en economische toestand te geven, weten ze de massa op hun hand te krijgen en mee te slepen in allerlei antikatholieke manifestaties. Hierbij werden ze zonder twijfel geholpen door dweepzieke predikanten.

E. Betrekkingen met identieke comité's in andere steden

Brussel

Het eerste comité van dien aard werd in september 1577 te Brussel opgericht. De leden ervan werden gekozen uit een dubbele lijst kandidaten voorgedragen door de naties, en benoemd door de drie leden der stad. Ze hadden tot taak de stad te verdedigen en verwierven aldra een zodanige invloed, dat ze niet enkel de magistraat domineerden, maar zelfs hun macht in de Staten Generaal lieten gelden⁹⁴.

Na de oprichting der XVIII te Gent ontstonden er nauwe betrekkingen

(91) Afschr. Verh. - De Jonghe B., Op. Cit. II, pp. 89-90.

(92) De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 195 - Van Campene Ph., Op. Cit. f° 221.

(93) Halewyn, Op. Cit., p. 26 „... dix-huit hommes des plus mutins et séditeulx”. - De Jonghe B., Op. Cit., I, p. 316.

(94) Henne A. & Wauters A. „Histoire de la ville de Bruxelles”, Brussel, 1845, 3 dln., I, pp. 462-463.

tussen de twee steden. Op 9 november 1577 stelde Brussel voor het aloude verdrag uit Arteveldes tijd (1339), waarbij Vlaanderen en Brabant elkaar hulp en bijstand verleenden, te hernieuwen⁹⁵. Hoewel dit verdrag slechts op 18 april 1578 officieel werd aangenomen, omdat het Brusselse eerste lid er lange tijd weigerig had tegen gestaan⁹⁶, was het reeds op 17 januari in werking getreden.

Zo leverde Gent voedingswaren, troepen en munitie toen Brussel na de nederlaag van het Statenleger te Gembloers (31 januari 1578) onmiddellijk gevaar liep⁹⁷. Drie maanden later beloofden de Brusselaars op hun beurt hulp toen Nijvel, Aalst en Dendermonde in gevaar verkeerden⁹⁸. De nauwe banden tussen de twee steden bleven bestaan tot de overgave van Gent in 1584.

Antwerpen

In deze stad werd, op 22 december 1577 — zo meent Prims althans⁹⁹ — besloten dat men 12 adjuncten zou geven aan de magistraat. Ze werden uit de aard van hun opdracht „policiemeesters” genoemd, en naast hen werden ter vollediging van de veiligheidswacht zes „fortificatiemeesters” aangesteld. Deze XVIII moesten Antwerpen aan staatse zijde houden. De Antwerpse XVIII bestonden nochtans reeds in oktober 1577, want in de Gentse Keuresresolutiën staat duidelijk vermeld dat de XVIII van Gent werden opgericht naar 't model van die te Brussel en te Antwerpen! Naast de XVIII zou dan een andere macht zijn opgetreden, nl. de zogenaamde „kamer der kolonnellen”, die macht had over de fortificatiemeesters. Anderzijds zouden de adjuncten of politiemeesters verdwenen zijn. Wat de XVIII elders waren zouden volgens Prims te Antwerpen, bij benadering, de „kolonnellen” zijn geweest.

Deze „kolonnellen” waren calvinist en bijna allen kooplieden of financiers. Hun beleid zou dan ook doortrokken geweest zijn van een „kapitalistisch-commercieel realisme”¹⁰⁰. Tussen hen en de Brede Raad ontstond er een felle wrijving, daar ze beiden steeds meer en meer soeverein tegenover elkaar kwamen te staan¹⁰¹.

(95) St.A.G., Reeks 2, nr. 1 — Ontvangen Brieven, f° 326-332. Bevat ondermeer de 14 punten van het verbond. De originele tekst werd gepubliceerd door Fredericq P. in „*Le renouvellement en 1578 du traité d'alliance conclu à l'époque de Jacques van Artevelde entre la Flandre et le Brabant*” uitg. in „*Travaux du cours pratique d'histoire nationale*” Ier fascicule, p. 139. Zie ook: De Schrevel A.C. „*Le traité d'alliance conclu en 1339 entre la Flandre et le Brabant renouvelé en 1578*” in „*Mélanges d'histoire offert à Charles Moeller*”, dl. II, pp. 207-251.

(96) De Schrevel A.C. „*Recueil...*”, I, pp. 333-335. - De Busscher Ed. & van Duyse Pr. „*Inventaire analytique des Chartres et Documents appartenant aux archives de la ville de Gand*”, Gent, 1867; p. 479, nr. 1362.

(97) St.A.G., Geschreven Brieven, Reeks I, nr. 1, f° 335-344. - De Schrevel A.C., „*Recueil...*”, I, pp. 214-222; 226; 245-247.

(98) Ald., I, pp. 273-274.

(99) Prims Fl. „*De Kolonnellen van de Burgersche Wacht te Antwerpen*”, Antwerpen, Gent, Brussel, Leuven, 1942, pp. 19-20. Men hoeft de schrijver telkens op zijn woord te geloven, daar elke bronnenverwijzing ontbreekt.

(100) Ald., pp. 7 en 8; 15.

(101) Ald., p. 69.

Brugge, Kortrijk, Menen, Ieper, Rijsel, Ronse

Bestonden de revolutionaire comité's te Brussel en te Antwerpen vroeger dan in Gent, dan zijn ze in de andere Vlaamse steden onder impuls of met rechtstreekse inmenging der Gentenaars tot stand gekomen.

Zo te *Brugge*. Deze stad werd op 20 maart 1578 door Ryhove ingenomen¹⁰². Zes dagen later werd er een nieuwe magistraat opgericht, daar de oude verkozen was door „verdachte” commissarissen¹⁰³. Maar op de 22ste was er reeds een comité der XVIII aangesteld, waarvan de leden door Ryhove waren voorgedragen¹⁰⁴. Ze hadden dezelfde bevoegdheden als hun Gentse confraters, maar lieten zich niet tot dusdanige uitpattingen verleiden, wellicht doordat de Brugse bevolking overwegend katholiek was en bleef¹⁰⁵.

Wat *Kortrijk* betrof, deze stad was op 13 maart 1578 door Ryhove ingenomen onder voorwendsel haar te beschermen tegen de Malcontenten¹⁰⁶. Op 10 april werd er tot de vorming van een comité overgegaan dat zich bezig moest houden met de versterkingen, de wacht en het logement der soldaten¹⁰⁷. In juni werd ook de magistraat vernieuwd.

Tussen Kortrijk en Gent bestond er een merkwaardig parallellisme. De XVIII maakten er zich zo onpopulair dat ze in augustus 1579 afgeschafte werden. Andere commissarissen werden toen aangesteld voor het krijgswezen, de bewaking, enz., zodat er enkel in schijn verandering kwam. Met de inname van de stad door de Malcontenten in 1579 werd de toestand van vóór maart 1578 hersteld¹⁰⁸.

Te *Menen* werden de XVIII op 17 april 1578 opgericht met dezelfde bevoegdheid als de Kortrijkse¹⁰⁹. Eveneens in juni werd de magistraat er vernieuwd. Wanneer Montigny zich op 1 oktober 1578 van de stad meester maakte, kwam een einde aan hun bestuur.

Op 19 juli 1578 namen de Gentse kapiteins Pieter de Costere en Capelle de stad *Ieper* in. Deze inname ging gepaard met een plundering van huizen, kloosters en kerken en verschillende vooraanstaande personen werden aangehouden¹¹⁰. Een comité der XVIII werd hier ook opgelegd¹¹¹, en de stad bleef bezet, ondanks protesten van de Staten Generaal en aarts-

(102) De Schrevel A.C. „*Recueil...*”, I, p. 289.

(103) Ald., pp. 296-299.

(104) Ald., pp. 291-292.

(105) De Schrevel A.C. „*Rectifications Historiques*” in „*Annales de la Société d'Emulation de Bruges*”, dl. 69, 1926, pp. 273-330.

(106) De Potter Fr. „*Geschiedenis der stad Kortrijk*” Gent, 1875-1876, 4 dln., IV, pp. 116-120.

(107) St.A.G., Stadsrekeningen 1578, f° 215. - De Schrevel A.C. „*Recueil...*”, I, pp. 312-314.

(108) De Potter Fr. „*Gesch. der Stad Kortrijk*”, IV, pp. 120-138. - Sevens Th. „*Hoe de Geuzen in 1578 meester werden van Kortrijk*” in „*Het Belfort*”, jg. 7, 1892, pp. 267-276; 321-328.

(109) Rembry-Barth „*Histoire de Menin d'après les documents authentiques*”, Brugge, 1881, 4 dln., I, pp. 204-216.

(110) Afschr. Verh. - De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 34. - De Schrevel A.C. „*Recueil...*”, I, pp. 539-542.

(111) Idem, I, pp. 533-535.

hertog Matthias¹¹². Juist een maand na de inname werd als grootbaljuw een Gentenaar, Nicolaas Uutenhove, aangesteld¹¹³.

Van Ieper trok men naar *Rijsel*. Deze stad, door het gebeurde te Ieper op haar hoede, had ruiters en voetvolk gelicht¹¹⁴. De Gentenaars hierdoor afgeschrikt, bereikten ook niets met onderhandelen. Een Gents garnizoen werd te Rijsel niet toegelaten en de predikingen werden er niet geduld¹¹⁵. Het Gentse opzet mislukte hier dus.

Ondertussen was *Ronse* in juni 1578 bezet geworden door een compagnie Gents voetvolk. Gentse commissarissen hadden er een comité der XVIII opgericht, ondanks de tegenkanting van de magistraat. Dit comité was met meer macht bekleed dan de magistraat, en moest trachten de katholieke godsdienst uit te schakelen en de predikingen toe te laten. Hevig verzet kwam van Frederik Perrenot, broer van Granvelle¹¹⁶. Deze laatste werd dan ook vlug uitgeschakeld: hij werd op 19 augustus 1578 naar Gent gebracht (een eerste maal was hij ontsnapt, maar werd opnieuw gevangen te Brussel) en er in de stadsgevangenis opgesloten¹¹⁷.

Met de inname van *Ronse* op 9 augustus 1579 kwam een eind aan dit regime.

We kunnen dus als volgt besluiten: in de beginperiode werd te Gent een revolutionair comité, bestaande uit XVIII calvinisten, opgericht. Het zal het politieke leven van de stad in de eerstvolgende jaren beheersen. Tevens breidde het zijn invloed uit over gans Vlaanderen, maar met afwisselend sukses.

De politieke en militaire rol van dit comité naast Oranje dient benadrukt te worden. Vooral de Gentse XVIII vormden een hinderpaal voor het sluiten van een akkoord tussen de Oranjepartij en de Malcontenten.

Tevens was het militaire optreden van de Gentenaars er voor een groot deel tussen dat de Spaanse legerleiding in november 1578 besloot zijn operatieterrein naar het noord-oosten van onze provincies te verleggen. Een offensief in Vlaanderen werd als een te moeilijk te volbrengen taak beschouwd!

Ten slotte is het door het verzet van Gent en van de andere grote Vlaamse steden, waar een revolutionair comité zetelde, dat de val van onze Zuidelijke Provincies met verschillende jaren werd uitgesteld. Zelfs het

(112) Gachard L.P. „*Actes des Etats-Généraux des Pays-Bas (1576-1585)*” Brussel, 1861-1866; 2 dln.; II, p. 2, nr. 1262.

(113) De Schrevel A.C. „*Recueil...*”, II, p. 67.

(114) Gachard L.P. „*Actes...*”, I, pp. 401-402.

(115) de Saint-Léger Al. „*Histoire de Lille des origines à 1789*” Rijsel, 1913; pp. 187-188.

(116) Gachard L.P. „*Actes...*”, I, pp. 336-388, nr. 1175 tot 1178. Zie over de figuur van Frederik Perrenot:

— Renson G. „*Frederik Perrenot, Heer van Champagne, en zijn strijd met Willem van Oranje. (1574-1584)*”, Antwerpen, Brussel, Gent, Leuven, 1949.

— Renson G. „*De actie van Frederik Perrenot, Heer van Champagne, tegen Willem van Oranje in de gevangenis te Gent*” in „*Handelingen der Maatsch. v. Gesch. en Oudh. te Gent*”, Nieuwe Reeks, IV, Afl. I.

(117) Van Campene Ph., Op. Cit., f° 201. - *Memorieboek*, dl III, p. 46.

Noorden vond er baat bij, want zij wonnen zo kostbare tijd om hun verdediging zorgvuldig voor te bereiden ¹¹⁸.

Par. 2 — DE MAGISTRAAT

A. Evolutie tot de teruggave der privileges in oktober 1577 ¹¹⁹

Na de afschaffing van de XXXIX door Filips de Schone, eind 1301, bestond het bestuur nog slechts uit 26 schepenen, evenredig verdeeld over twee schepenbanken. Enerzijds waren er de schepenen van de keure, die zich met het eigenlijke bestuur en de uitoefening der justitie bezig hielden; anderzijds de schepenen van ghedeele, bevoegd voor de regeling van familiezaken, mondelinge beledigingen, etc. Dus een soort vrederechters.

Zij werden in een welbepaalde volgorde uit de drie leden der stad gekozen door „stedekiezers” en „herenkiezers”, voor de duur van één jaar. Deze stedekiezers waren 4 poorters, aangeduid door de 26 aftredende schepenen. De herenkiezers, even talrijk, werden benoemd door de graaf of de afgevaardigde van de graaf.

Het dienstjaar van de schepenen begon de 15de augustus en drie dagen voordien had hun verkiezing plaats. De eerste schepen van de keure droeg de titel „voorscepen” en was de voornaamste onder de schepenen. Men kon hem vergelijken met onze burgemeester.

De grote ommekeer in de magistraatsverkiezing kwam na de opstand van 1539-1540, met de Carolijnse Concessie. De stad werd toen door Karel V van alle zelfbestuur beroofd. De stedekiezers werden afgeschaft. De vorst zelf benoemde voortaan de schepenen en was niet meer verplicht ze uit de verschillende leden te nemen. De oude rangorde in de vertegenwoordiging ging daarmee dan ook verloren. Al de schepenen zouden „notabele burgers” zijn. De volksklasse werd uitgesloten van het stadsbestuur. Leden van patriciërsfamilies die er in geslaagd waren zich tot de adelstand toegang te verschaffen, bezetten de eerste plaatsen in de schepenbanken. De meesten lieten zich „jonkheer” noemen.

Ook de ingang van het ambtsjaar werd verlegd: 10 mei in plaats van 15 oogst.

B. De magistraatsvernieuwing in januari 1578 volgens de oude privileges

De toestand geschapen door de Carolijnse Concessie bleef bestaan tot 1577. Op 18 oktober van dat jaar werden de oude privileges teruggevraagd. Vier dagen later stemden de Staten Generaal in de teruggave toe. De magistraat zou dus in 't vervolg zoals vóór 1540 verkozen worden. Weldra deden de pas opgerichte XVIII een voorstel in die zin.

(118) Wittman T., Op. Cit., p. 84. - Van der Essen L. „*Alexander Farnèse*”, dl. 2, p. 71.

(119) Voor de middeleeuwse evolutie verwijzen we naar: Van Werveke H. „*Gent. Schets...*”, pp. 55-58; 70-72. - De Potter Fr. „*Gent.*”, I, pp. 235-236; 269-272.

Zij beweerden dat de magistraat, daar zij dagtekende van half mei 1577, „nyet conforme (meer was) in eede ende anderssins der voorzeyde privilegien”. Aan de Staten Generaal zouden dus commissarissen gevraagd worden om haar te vernieuwen volgens het systeem van vóór 1540.

Het voorstel der XVIII werd gedaan op 15 november aan de collatie, die opnieuw in werking was getreden. De poorterij was grotendeels akkoord, maar vroeg toch een dag beraad. De neringen stemden toe, op voorwaarde dat de schepenen van beide banken akkoord gingen. De wevers — de radikaalste — vonden de vernieuwing noodzakelijk¹²⁰. Immers, daar de magistraat de eed had afgelegd aan Don Juan, was ze niet te vertrouwen.

Niet enkel te Gent gebeurde dit. Op 8 oktober overhandigde een der hevigste orangisten te Brussel, de advokaat Van der Straeten, aan het hoofd van een aantal volgelingen, namens de Brusselse XVIII, een geschrift aan de Staten Generaal, waarop ze zo spoedig mogelijk een antwoord wensten te hebben¹²¹. Onder de opgesomde maatregelen die noodzakelijk genomen dienden te worden was er onder andere één, die eiste dat in alle steden de magistraat vernieuwd moest worden en samengesteld uit „oprechte patriotten”.

Het voorstel der Gentse XVIII vond uiteindelijk algemene instemming en op 18 november vertrok een afvaardiging naar de Staten-Generaal, opdat vier commissarissen aangesteld zouden worden, met het oog op de vernieuwing van de magistraat. De afvaardiging omvatte drie man: Adolf de Gruetere, schepen van de keure; jonkheer Joos Triest „filius Gillis”, schepen van ghedeele, en de pensionaris Geerolf van der Haghen¹²². Waren de eerste twee katholiek, de laatste was des te heviger orangist¹²³.

In de Staten ging men niet erg vlug op het verzoek van de Gentenaars in. Ze werden in die maanden langs alle zijden overstelpt met vragen voor teruggave van oude voorrechten. Daar zij als landsheer optraden, waren ze gedwongen, die heren als commissarissen aan te wijzen, die door de gemeenten werden verlangd. (Sedert de Bourgondiërs gebeurde de vernieuwing van de „wet” in alle steden der zuidelijke gewesten door commissarissen door de centrale regering aangewezen). Behalve Gent verlangden ook Antwerpen, Atrecht, Bethune en Sint-Omaars een magistraat bestaande uit „goede patriotten”¹²⁴.

Weliswaar was Oranje op 29 december, vergezeld van zijn broer Jan, graaf van Nassau, en een compagnie Antwerpse burgers te Gent aangekomen, met het oog op de vernieuwing van de magistraat. Zij werden ingehaald met ongemeen grote praal¹²⁵.

(120) St.A.G., Keureresolutiën 1576-1584, f° 160 v°-162. - St.A.G., Collatieregister 1577-1583, f° 1 v°-3.

(121) Bussemaker C.H.Th., Op. Cit., I, p. 199.

(122) St.A.G., Reeks 94 bis, nr. 27, stuk 10.

(123) Halewijn, Op. Cit., p. 28, „... et de maistre Gerolf Van der Haghe, pensionnaire, lesquel avoient aussy longtemps auparavant bonne part à la conjure et à toutes les secrètes menées du Prince d'Orenge en l'assemblée des Estatz-Généraux et ailleurs”.

(124) Enno van Gelder H.A. „Van Opstand via Vrede naar Oorlog” in Alg. Gesch. der Ned., V, pp. 103-104.

(125) De Jonghe B., Op. Cit., I, pp. 326-328. - De Heere L., Op. Cit.

Toch was men er ondertussen ongeduldig geworden wegens het uitblijven van een antwoord van de Staten Generaal. Op 4 januari 1578 werden dan ook Pieter de Brune, schepen van de keure en de heer Joos Triest, schepen van ghedeele, naar de Staten Generaal gestuurd met een instructie van de schepenen van beide banken. Ze moesten zich voegen bij de pensionaris Geerolf Van der Haghen en de heer Victor Note, afgevaardigde van de XVIII, die zich reeds bij de Staten Generaal bevonden, en aan de Staten vier commissarissen voorstellen voor de magistraatsvernieuwing. De vier voorgedragen waren: de prins van Oranje; de graaf van Egmont; Jacob van Bossu, heer van Hauchy, en Willem van Hoorne, heer van Heze¹²⁶, die in 1576 betrokken was in de aanhouding van de Raad van State¹²⁷.

Men drong er bij Oranje speciaal op aan om de vernieuwing zo vlug mogelijk te laten plaatsvinden, en daarvoor tussenbeide te komen bij de Staten¹²⁸.

Op dezelfde dag waarop Gent de officiële toelating kreeg de magistraat te vernieuwen met de door haar gevraagde commissarissen¹²⁹ werd Filips van Egmont, de tweede commissaris, door verschillende edelen en twee compagnieën burgers ingehaald¹³⁰.

Vijf dagen later werd de nieuwe magistraat verkozen¹³¹. Volgens de oude privileges moest dit midden augustus gebeuren. Daar 15 oogst 1577 reeds voorbij was, zullen deze pas verkozen magistraten een uitzonderlijk lange ambtstermijn hebben (normaal tot 15 oogst 1579).

Welke personen fungeerden als kiezers?

Van de vier herenkiezeraars waren er voorzeker drie katholiek, namelijk jonkheer Nikolaas Sersanders, die verscheidene malen schepen van ghedeele was geweest, jonkheer Joost Triest, eveneens oud-schepen, die in maart 1579 zelfs gevangen genomen werd¹³² en Mr Jan de Scheppere, d'oude, ex-schepen van de keure, en oud-ontvanger van de werken. Slechts één overtuigde calvinist: de heer van Assche, broer van Ryhove¹³³.

Gans anders was de toestand bij de stedekiezeraars. Dezen werden niet door de Staten aangesteld. Ze waren alle vier calvinist: jonkheer Karel Uutenhove, de bekende humanist; Lieven Heylinck, deken der wevers, en Anthonis Heyman, beiden leden van het Comité der XVIII; Michiel Van Houte, deken der huidevetters.

Zij verkozen tot de magistratuur:

(126) St.A.G., Reeks 94 bis, nr 27, stuk 16 en 17. - Gachard L.P. „Actes...”, I, p. 317, nr. 967.

(127) Enno van Gelder H.A. in hogergenoemd artikel, pp. 80-81.

(128) De Schrevel A.C. „Recueil...”, I, p. 173.

(129) Ald., p. 178. - Gachard L.P. „Actes...”, I, p. 324.

(130) Van Campene Ph., Op. Cit., f° 192. - Afsch.Verh. - De Jonghe B., Op. Cit., I, p. 330.

(131) Voor de opgave van de commissarissen, de 8 kiezers en de schepenen, zie Memorieboek III, pp. 37-38.

(132) Van Campene Ph., Op. Cit., f° 211.

(133) Over de heer van Assche zie het artikel van Van Hoorebeke G. „Recherches généalogiques et historiques sur l'ancienne et noble famille de la Kethulle, établie en Flandre” in „Annales de l'Académie d'Archéologie de Belgique”, VIII, 1851, p. 174.

Schepenen van de keure.

jonkheer Jan van Hembyze	lid der XVIII
Mr. Victor Note, advocaat	lid der XVIII
Anthonis Blomme, huidevetter	
jonkheer Jacob Uutenhove	lid der XVIII
Mr. Loys Hueriblock, advocaat	lid der XVIII
Joos Codde, oud-kleerkoper ¹³⁴	
jonkheer Adolf de Gruutere	katholiek
fs jonkheer Jans	
Pieter Cluetryn, twijnder	lid der XVIII
Lieven Mannins, wever	lid der XVIII
Michiel Dolins, houtkoper ¹³⁵	goederen aangeslagen na 1584
Jan vanden Bundere, tijkwever	
Jan Schauteete, vrije schipper	lid der XVIII
Pieter Heylinck, fs Thomaes waarschijnlijk wever	

Op twee na (Jan van Hembyze en Adolf de Gruutere) traden allen voor de eerste maal in het schepenambt. De meerderheid was calvinist: zeven maakten op een gegeven ogenblik deel uit van de XVIII; Michiel Dolins goederen werden aangeslagen na 1584 omwille van rebellie. Ook Joos Codde en Pieter Heylinck waren wellicht deze gezindheid toegedaan. Deze laatste trad in 1580 als stedekiezer op en was het volgende jaar schepen van de keure.

Slechts van één weten we dat hij katholiek was: Adolf de Gruutere. Deze de Gruutere werd in 1579 groot-baljuw van het Land van Waas. Dat in den beginne in de bestuursorganen te Gent toch hier en daar nog een katholiek te vinden is, moet ons niet verwonderen. Het betreft immers orangistische katholieken, zoals de meeste van hun geloofsgenoten, door de knevelarijen der Spaanse soldaten in het kamp der oppositie gedreven ¹³⁶.

Schepenen van ghedeele.

Mer Gillis Borluut, rudder	lid der XVIII
Lieven Tayaert	lid der XVIII
Lieven Dhooghe, fs Mr Lievens	
jonkheer Jan van Pottelsberghe	lid der XVIII
Willem Sanders, fs Jans	in de onwettige magistraatsvernieuwing van 1579 opgenomen

(134) Bij Van Vaernewyck M., Op. Cit., II, p. 8, komt er in 1566 een geuzezinde voor: Joos Codde, fs Joos, schepen van ghedeele in 1535 en 1538. Is dit familie van onze Joos Codde?

(135) Ald., IV, p. 120 „Michiel Dolins, in den Hautbriel, wesende een machtich coopman“.

(136) Wittman T., Op. Cit., pp. 12-13.

Pieter van der Straten, d'oude jonkheer Joos Sanders Jan van Oorteghem, d'oude	goederen aangeslagen na 1584 wegens rebellie ¹³⁷ in de onwettige magistratuur van 1579 opgenomen.
Bauwin Mattheeus, kaaskoper	goederen aangeslagen na 1584 wegens rebellie
Willem van Pollare Mattheus van Deynse, meerseniër Jan de Schepere, fs Jans Jacob Stalins	lid der XVIII goederen aangeslagen na 1584 en te- vens in 1579 in de onwettige magis- traat opgenomen

Hier ook zijn het op twee uitzonderingen na (Gillis Borluut en Joos Sanders) allen neofieten in het schepenambt. Van negen onder hen kunnen we met zekerheid zeggen dat ze calvinist waren: vier zetelden op een gegeven ogenblik in het Comité der XVIII; van drie werden de goederen geconfisceerd na 1584; en drie werden door Hembyze in zijn onwettige magistratuursvernieuwing van juli 1579 opgenomen. Joos Sanders vindt men terug in de schepenlijst van de keure van 1581. Ook hij was wellicht nieuwgezind.

Met bijna volledige zekerheid mogen we dus zeggen dat in de twee schepenbanken minstens 19 calvinisten zetelden op een totaal van 26. De door hen gevoerde politiek, met aan hun zij een comité der XVIII, bestaande uit niets anders dan calvinisten, zal er op gericht zijn de katholieke eredienst uit te schakelen.

Behalve zes notabelen kwamen de andere magistraten uit de neringen en de weverij. Zij behoorden tot de ambachtelijke „aristocratie”. Van de twintig kwamen er achttien onder de meest gegoeden van Gent voor ¹³⁸. Enkel Pieter Heylinck fs Thomaes en Willem Sanders fs Jans behoorden tot een minder welgestelde groep.

Men kan betwijfelen of deze bestuurders, die tot de gegoede bovenlaag der stad behoorden, een politiek konden voeren die sociaal gezien de massa geheel kon bevredigen. Deze werd echter gepaaid met het herstel van het verouderde ambachtelijke kader, waarvan velen nog steeds een lotsverbetering verwachtten, en met het nemen van radikale maatregelen tegen katholieken en geestelijken. De schuld van alle moeilijkheden kon immers systematisch op de hals van „papen” en spaansgezinden geschoven worden. De maatregelen tegen deze zouden echter maar beginnen na Oranjes vertrek naar Antwerpen ¹³⁹. Voorlopig werd de schijn nog gered: op 14 januari werd, zoals elk jaar bij de magistratuursvernieuwing, in de kapel van het schepenhuis van de keure, door de deken en het koor van Sint-Baafs, in aanwezigheid van de schepenen van beide banken, een plechtige mis voor

(137) Van Vaernewyck M., Op. Cit., IV, p. 14. Pieter van der Straten werd in februari 1567 te Brussel gevangen genomen als geus.

(138) Zie hiervoor verder waar wij het over de taxatie hebben.

(139) Hij vertrok naar Antwerpen, over Dendermonde, op 15 januari 1578. Afsch. Verh. - De Jonghe B., Op. Cit., I, p. 337.

de Hl. Geest gezongen, om God te bidden „duer zijn Goddelycke gratie te verleene goede wyse ende discrete wethouders ende regierders voorde toecommente jaerschare...”¹⁴⁰.

C. Onenigheid tussen gematigden en radikalen

De bannelingen van na het Wonderjaar kwamen in grote getale terug, daar ze de Pacificatie van Gent konden invoeren en ook omdat er nu een magistraat was, en een revolutionair comité, waarvan ze wisten dat het merendeel der leden dezelfde opinie waren toegedaan als zijzelf.

Eind februari hervatten de hagepreken. Weldra hadden de predikingen in de stad zelf plaats. Vooral Nicasius van der Schueren liet zich gelden in deze periode¹⁴¹.

Op 12 maart nam de collatie een voorstel aan van de XVIII om de wet te vernieuwen in 't Gentse kwartier, daar de oude magistraten er de eed hadden afgelegd aan Don Juan¹⁴².

Gestuwd door predikanten en extremistische elementen begon een terreur-regime tegen het katholicisme, met als hoogtepunt augustus 1578. Deze uitpattingen kwamen niet erg gelegen voor Oranje, die trachtte zijn gemeenschappelijk front in stand te houden tegen Spanje. De katholieke Waalse provincies waren natuurlijk door de houding van Gent erg ontstemd.

Hier dient er toch op gewezen te worden dat het wellicht niet vooral de gebeurtenissen te Gent waren die aanleiding zijn geweest van de afscheiding der Waalse gewesten. Delfos merkte reeds op dat het veeleer de afscheidingspogingen van de Walen waren, die reeds met de nederlaag te Gembloers naar voren traden, die het religieus en politiek extremisme der calvinisten in Vlaanderen fel hebben doen oplaaien¹⁴³. Daarenboven was men te Gent ook ontstemd over de onderhandelingen die Oranje had aangeknoopt met Anjou, om deze gouverneur der Nederlanden te maken. Anjou was Fransman, en de Sint-Bartholomeusnacht stond nog te fris in ieders geheugen. Ook steunde Anjou zich op de Waalse Aristocratie. Gent was radikaal gericht tegen deze hertog en stak het dan ook niet onder stoe-

(140) St.A.G., Stadsrekeningen 1577-1578, f° 233 v°.

(141) Nicasius van der Schueren was de zoon van Willem, soms Schuerkin bijgenaamd. In 1566 was hij wijnverkoper in de Lange Munt, in het „Pauwinnen Steen”. Een tijdlang studeerde hij in Leuven medicijnen, en verbleef daarna in Frankrijk. Daarna legde hij zich op geestelijke zaken toe. Tijdens het Wonderjaar predikte hij te Oudenaarde en in de omgeving van Gent, o.a. buiten de Brugse Poort. Op 5 mei 1566 werd hij dan ook door het stadsbestuur geroepen om onderhoord te worden, en in 1567 werd hij te Brussel voor Alva gedaagd. Op 29 maart 1568 werd hij bij verstek door de Raad van Beroerte verbannen verklaard, daar hij naar Engeland uitgeweken was. Zie over hem: Van Vaernewyck M., Op. Cit., I, pp. 6-7; 8; 310; II, 11, 151-152, 198; III, p. 276. - Verheyden A.L.E. „Le Conseil des Troubles - Liste des condamnés (1567-1573)” in C.R.H.; Brussel, 1961; p. 419, nr. 10.689. Van Campene Ph., Op. Cit., f° 194 v°.

(142) St.A.G., Collatieregister 1577-1583, f° 34-37. St.A.G., Register Z, f° 148-151.

(143) Delfos L. „Die Anfänge der Utrechter Union, 1577-1587”, Berlijn, 1941, p. 71.

len of banken, dat het hem wantrouwe ¹⁴⁴. Dat Oranje hen trachtte samen te houden in een unie met de Walen, de „paternosterknechten” die Menen hadden ingenomen, het revolutionaire bestuur te Atrecht hadden omvergeworpen en voortdurend aanvallen deden in Vlaanderen, was een ander punt van ontstemming tegen de Zwijger ¹⁴⁵.

Zijn voorstel voor Religievrede was een derde wrijvingspunt. Reeds in de zomer van 1578 had hij het ontwerp van deze „Religionsfried” uitgewerkt, die op 22 juli door Matthias en de Staten Generaal te Antwerpen werd aangenomen ¹⁴⁶. Maar nergens scheen men rijp om de idee van verdraagzaamheid, er in naar voor gebracht, toe te passen ¹⁴⁷. Zowel van katholieke als van calvinistische zijde ondervond ze grote tegenstand.

Door de gebeurtenissen in de zomer te Gent en door de inname van Menen door Montigny, was het nochtans meer dan nodig voor Oranje zijn Religievrede te doen ingang vinden. Brugge nam een aan de lokale noden aangepast project ervan aan op 8 november 1578. In Ieper was men minder geneigd toegevingen te doen aan de katholieken, daar de Malcontenten in de onmiddellijke buurt waren. Het zal pas met haar toetreding tot de Unie van Utrecht zijn, dat deze stad de godsdienstvrede aanneemt, in juni 1579. Te Gent waren de calvinisten evenmin geneigd de verworven toestand prijs te geven. Ze beweerden de Religievrede te zullen aannemen, als het calvinisme in al de XVII Provinciën zou toegelaten worden ¹⁴⁸.

Oranje liet echter niet af. In augustus 1578 onderhandelde Marnix van St. Aldegonde met de Gentse XVIII om hen tot andere gevoelens te brengen ¹⁴⁹. Half september was het een vertegenwoordiger der Staten die kwam, maar evenmin iets bereikte ¹⁵⁰. Op 11 november, nieuw aandringen van Matthias, van Oranje en de Staten, van vertegenwoordigers van Antwerpen, Brussel, van de hertog van Anjou en zelfs van de koningin van Engeland ¹⁵¹.

Dit alles had toch een resultaat: in de calvinistische groep te Gent ontstond een langzame scheuring: enerzijds gematigde orangisten die zich wilden schikken naar aartshertog Matthias, Oranje en de Staten Generaal, en dus bereid waren de Religievrede aan te nemen, en anderzijds een groep radicalen, die afkerig stonden tegen gelijk welk compromis met de katholieken. De groep der gematigden omvatte onder andere Ryhove, Gillis Borluut, zijn broer Joos, Karel Uutenhove, Lieven Sanders, Andries Baerdeloos, Lieven Mannins, Jacob de Zomere. Ze hadden achter zich edelen en gegoede poorters, die meestal katholiek waren. De radicalen werden geleid door Jonker Jan. Lucas Deynaert en Jan van der Cruusen behoorden tot deze groep, en meestal konden ze, behalve op de massa, ook rekenen

(144) De Schrevel A.C., „*Recueil...*”, II, pp. 208-218: in een schrijven naar de Staten Generaal.

(145) Enno van Gelder H.A., Op. Cit., pp. 112-114. Wittman T., Op. Cit., p. 20.

(146) Tekst gepubliceerd door Kervyn de Volkaersbeke in Halewijn's Mémoires — Appendice II, pp. 235-244.

(147) Malengreau G., Op. Cit., p. 70 en volg.

(148) De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 37.

(149) Ald., II, p. 47.

(150) Ald., II, pp. 51-52.

(151) Afschr. Verh. - De Jonghe B., Op. Cit., II, pp. 69-76.

op verschillende van de neringen en de weverij¹⁵². Predikanten speelden in die extremistische richting een belangrijke rol. Zij goten door hun predikaties voortdurend olie op het vuur. In dit verband dienen er een drietal speciaal vermeld te worden, namelijk Beuterich, de predikant van Johan Casimir¹⁵³, Petrus Dathenus en Herman Moded¹⁵⁴. Na een paar dagen van spanning kwam het tot een eerste botsing tussen de twee fracties op 18 november 1578.

's Anderdaags kwamen ze echter overeen hun twistpunt aan de collatie voor te leggen¹⁵⁵. Er werd besloten Oranje naar Gent te roepen. Ryhove, Croovelde en Lieven Mannins trokken naar Dendermonde om er met de Prins te onderhandelen. De Zwijger ging akkoord de gemoederen te komen bedaren en de godsdienstvrede te doen aannemen.

Tijdens hun afwezigheid trachtte Hembyze zijn laatste troeven uit te spelen. Op een vergadering der dekens die hij had samengeroepen (28 nov. 1578) beschuldigde hij de deputatie naar Dendermonde van verraad. Hij stelde voor Jan Casimir aan het hoofd van een deputatie naar Oranje te zenden, en een verandering in de wacht in te voeren, waardoor de ruitery werd afgeschaft en vervangen door voetvolk, waarvan hij leider zou zijn. Deze ruitery was aristocratisch, daar ze een paard moesten kunnen onderhouden. Hij werd echter niet gevolgd¹⁵⁶.

Toen de „Ryhove deputatie” dezelfde dag uit Dendermonde terugkwam, maakte ze bekend dat de Prins bereid was naar Gent te komen, mits men onder eed beloofde over volgende drie punten zeker te zullen onderhandelen: de vrijlating der gevangenen edelen, het herstellen van de geestelijken in hun bezit en de geloofsvrijheid.

De volgende dag legden de drie leden van de stad, ondanks Hembyzes verzet, de getrouwheidseed af aan de Prins¹⁵⁷. Wanneer deze op 2 december zijn intrede deed in de stad was dit op zichzelf al een overwinning voor de gematigden. Twee dagen later begonnen de besprekingen¹⁵⁸. Hembyze trachtte naast de vertegenwoordigers der drie leden, ook vertegenwoordigers der XVIII bij de onderhandelingen te betrekken. Hij zou daarvoor zeker radikalen hebben aangeduid, die zijn standpunt bijtraden. De drie leden wezen zijn voorstel echter van de hand¹⁵⁹.

De Orangisten van hun kant deden een poging om Hembyze uit het zadel te lichten (20 dec. 1578): negen schepenen van de keure¹⁶⁰ en alle schepenen van ghedeele vroegen aan de Prins een wetsvernieuwing vóór

(152) De Jonghe B., Op. Cit., II, pp. 73, 82, 84, 86.

(153) Gilliodts van Severen „*Relations politiques des Pays-Bas et de l'Angleterre*”, XI, pp. 158-159, 184-187, 267.

(154) De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 72.

(155) Afschr. Verh. - De Jonghe B., Op. Cit., II, pp. 82-84. - Van Campene, Ph., Op. Cit., f° 206 v°.

(156) De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 87. - Afschr. Verh.

(157) Afschr. Verh. - De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 87.

(158) De tekst van de door Oranje voorgestelde artikelen is gepubliceerd in Mulder P.L. & Diegerick A. „*Documents concernant le duc d'Anjou*”, Utrecht, 1889-1890; 2 dln; II, p. 315 (voetnoot).

(159) Afschr. Verh. - De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 89.

(160) Hun namen worden spijtig genoeg niet meegedeeld.

de veertiende januari! Hembyze verzette zich natuurlijk heftig. Volgens De Jonghe zou hij zich laten ontvallen hebben: „Wilt gylieden met my niet langer dienen, ik zal andere stellen in uwe plaetzen, die my daerom bidden zullen”¹⁶¹. Amper zes maand later zou hij zijn woorden in daden omzetten. Van het voorstel der gematigden kwam echter niets terecht.

Op 27 december, kort na de middag, werd de Religievrede, ook door Hembyze ondertekend, te Gent afgekondigd.

D. De Staatsgreep van Hembyze (28 juli 1579)

Dat deze vrede geen lang leven zou beschoren zijn lag voor de hand. Op 4 februari 1579 trad Gent toe tot de Unie van Utrecht, die sedert 30 januari in voege was¹⁶². Daardoor werden sommige verplichtingen van de Religievrede teniet gedaan. Zo ook de verplichting van het herstellen der katholieken in hun bezittingen. Met het comité van acht man dat werd opgericht om toezicht uit te oefenen op de toepassing van de Religievrede, en dat samengesteld was uit vier katholieken en vier protestanten, werd geen rekening gehouden. Zelfs ging men over tot de aanhouding van één der katholieke „Vredemaeckers”. De terreur herbegon en bereikte haar hoogtepunt in maart. Niet enkel een godsdienstig karakter droeg de vernielingsstorm. De kleine lieden lieten daarbij ook een sociale leus klinken: de huizen der rijken werden geplunderd, onder de kreet: „Papenbloet, ryckemansgoet”¹⁶³. De gevangenen die naar Dendermonde gevoerd waren, om hen vandaar naar een neutraal gebied te brengen, werden op 31 maart teruggehaald. De vier biddende orden werden uit de stad gezet. Lieven Heylinck werd afgesteld als deken der wevers, daar hij te welwillend was tegenover de katholieken en Lieven Dherde werd in zijn plaats verkozen¹⁶⁴. In de neringen zelf trachtte men meer calvinisten binnen te brengen. Hoewel de verkiezing in de ambachten op half oogst normaal plaats had, riep Hembyze de dekens samen op 12 mei en vroeg hen de verkiezing voortijdig te laten plaats vinden. Ook stelde hij voor de neringen gedurende een periode van drie à vier jaar open te stellen voor de Walen, die om godsdienstredenen verdreven waren¹⁶⁵. Hij wou als dekens en overdeken lieden die hem goed gezind waren, en hem zo konden steunen in de Colatie. Tegelijk wilde hij meer calvinisten in het kader der ambachten binn brengen. Op 3 juni palmden de calvinisten ook de armenkamer in¹⁶⁶.

(161) De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 96.

(162) Wittman T., Op. Cit., pp. 23-27. Zie ook het uitstekende werk van Delfos L. „Die Anfänge der Utrechter Union 1577-1587”, Berlijn, 1941; p. 137.

(163) Kervyn de Lettenhove Ph. „Les Huguenots et les gueux”, (1578-1580) dl. V, Brugge, 1885, p. 337.

(164) Lieven Dherde, lakenhandelaar, werd bij verstek verbannen door de Raad van Beroerte op 29 maart 1568. Hij vluchtte naar Engeland. Zijn bezittingen werden aangeslagen. Hij werd veroordeeld als een grote „sectariër” die zich ten zeerste met de zaken van het Calvinisme had ingelaten. Zijn vader was eveneens deken der wevers geweest en in 1539 op last van keizer Karel onthoofd. Van Vaernewyck M., Op. Cit., II, pp. 8, 205; III, p. 276; IV, pp. 188, 198, 216-217.

(165) Afschr. Verh. - De Jonghe B., Op. Cit., II, pp. 137-138.

(166) Ald., II, pp. 142-143.

De grondslagen van de Calvinistische Republiek waren daarmee praktisch gelegd.

Op 7 juli eiste Hembyze de getrouwheidseed aan het calvinisme. Het katholicisme moest worden afgezworen. De 25 vendelen van de burgerwacht kwamen eerst aan de beurt. Niet alle kapiteins onderwierpen zich. Twee dagen later was het de beurt aan de schepenen van beide banken en aan allen die een openbaar ambt bekleedden¹⁶⁷. Slechts enkelen hadden de moed te weigeren. Onder hen noteren we Gillis Borluut, de voorschepen van ghedeele, de derde schepen van de keure Anthonis Blomme, en Laureins Marens, de secretaris van de keure. De volgende dagen bleef men aandringen op de eedaflegging. Wie hem niet deed werd als vijand aangetekend¹⁶⁸. Dit verwekte niet enkel ontstemming bij de katholieken, maar ook bij de gematigde calvinisten. Verschillenden (de gebroeders Borluut, Croovelde, Karel Uutenhove, Adolf de Gruutere) kwamen overeen bij de volgende magistraatsvernieuwing Hembyze uit te schakelen, en met de hulp van Oranje de Gentse politiek in een minder extreme richting te leiden. Ook Ryhove werd voor hun plan gewonnen. In 't geheim werd een delegatie naar Antwerpen gestuurd om daarover met de Prins te beraadslagen. Het was aan de heer van Boucle en Jacob de Somere dat die opdracht toevertrouwd werd. Besloten werd, Hembyze, onder een of ander voorwendsel in Ryhoves huis te ontbieden. Daar men kon rekenen op een deel der kapiteins, zou men de manschappen te wapen doen lopen en Hembyze afstellen. Vervolgens zou Oranje naar Gent komen en de magistraat vernieuwen. De uitvoering van het plan verliep niet zoals voorzien. Wel zat Hembyze gevangen in het huis van Frans van der Kethulle, maar Lucas Deynaert en enige andere van zijn aanhangers wisten te ontkomen en een oproer te verwekken. Onder druk van de massa moest Jonker Jan worden vrijgelaten¹⁶⁹.

Op 27 juli ontving men een brief van Oranje, drie dagen voordien geschreven, waarin hij de magistraat te kennen gaf binnen korte tijd naar Gent te komen om de wet te vernieuwen¹⁷⁰. De gematigden drongen er op aan dat men onmiddellijk antwoorden zou en commissarissen aan de Prins zou zenden. Hembyze was weinig enthousiast. Hij voerde aan dat men niet overhaast te werk mocht gaan in een kwestie van zo groot belang — (de extremistische fractie zou zeker uitgeschakeld worden als Oranje kwam) — en dat men geen besluit kon nemen over de inhoud van die brief, daar de overdeken, die de 53 neringen vertegenwoordigde, afwezig was. Lieven Dherde, deken der weverij, sprong hem bij: hij wou eerst de opinie horen van zijn gezworenen, vooraleer zijn definitief besluit te doen kennen.

Ondanks deze tegenwerpingen dreven de orangisten hun wil door. Commissarissen werden in de nacht naar Oranje gezonden, hem verzoekend in de stad te komen.

(167) Ald., II, pp. 158-159. - Van Campene Ph., Op. Cit., f° 214-214 v°.

(168) Afschr. Verh., 14 juli 1579.

(169) De Jonghe B., Op. Cit., II, pp. 162-166.

(170) Groen van Prinsterer „Archives ou Correspondance Inédite de la maison d'Orange-Nassau” (1579-1581), Leiden, 1839, dl. VII, pp. 18-22.

De 28ste sloeg Hembyze, zich sterk voelend, toe. Duizend zevenhonderd ruiters en voetknechten — cijfer geciteerd door Jan van de Vivere — liet hij 's morgens uit Merelbeke en Sint-Denijs-Westrem binnen de stad komen. De stadspoorten werden gesloten. Gillis Borluut, voorschepene van ghedeele, werd gevangen naar het stadhuis gevoerd en daar, vóór de wettelijke tijd, zonder commissarissen en zonder kiezers, vernieuwde Hembyze de „wet”¹⁷¹.

Wie werden er in die onwettige magistrat opgenomen¹⁷²?

Schepenen van der Keure.

Jonkheer Jan van Hembyze	leider der radikalen
Jan vander Cruusen, kaaskoper	goederen aangeslagen na 1584
Willem Sanders	schepenen van ghedeele in 1578
Joos de Grutere	
Mr Loys Hueriblock, advokaat	lid der XVIII; schepenen van de keure in 1578; goederen aangeslagen na 1584
Anthonis van der Straten	
Mr. Anthonis Oosterlinck, advokaat	schepenen van ghedeele in 1572, 1573, 1575 en 1577
Willem de Knuyt	lid der XVIII; blijft ook met Oranjes vernieuwing in 't schepenenambt; goederen aangeslagen na 1584
Anthonis Heyman	lid der XVIII
Jan de Vos, rijk koopman	geusgezind ¹⁷³
Lieven van Doorislaghe	
Jacob Burt, meerseniër	goederen aangeslagen na 1584
Gillis van den Haute, fs Michiels	

Schepenen van ghedeele

Jonkheer Jacob vander Haghen, heer van Gotthem	oud verbannene (29-3-1568) ¹⁷⁴
Mr Lauwereins de Meulenaere, advokaat	blijft ook na Hembyzes afstelling in het schepenenambt
Nicasius van Deynse, wever	blijft ook na Hembyzes afstelling; goederen na 1584 aangeslagen

(171) De Jonghe B., Op. Cit., II, pp. 162-166.

(172) Memorieboek, III, p. 52.

(173) Van Vaernewyck M., Op. Cit., II, pp. 7, 197; III, p. 275; IV, pp. 111, 131, 188. Waarschijnlijk is het dezelfde Jan de Vos die in 1568 reeds veroordeeld werd en vluchtte. Hij woonde in de Auburch, en was „een rycke coopman, levende up zijn renten ende somtijts coopmanschap doende”.

(174) Jacob van der Haghen was advokaat bij de Raad van Vlaanderen. In 1566 trad hij op als bemiddelaar tussen de geuzen en de magistrat. Hij vroeg o.a. een kerk voor de geuzen binnen Gent. Werd in 1568 verbannen. Woonde op de Walpoort en was de broer van Mr Geraard van der Haghen. Van Vaernewyck M., Op. Cit., I, pp. 284, 298, 232; II, pp. 7, 197; III, pp. 82, 277.

Jonkheer Gillis de Baenst	blijft na Hembyzes val; schepen van de keure in 1574 en 1577; schepen van ghedeele in 1569
Pieter van Pollaer Jan van Ooteghem	ex-banneling; schepen van ghedeele in 1578
Nicolaas Boudin Mr Jan de Rycke, advokaat Jacob Stalins	schepen van ghedeele in 1578; goederen aangeslagen na 1584
Gillis de Knuyt Laureins Thijs Rogier van Hulle, tijkwever	blijft ook na Hembyzes val; goederen tijdelijk aangeslagen in 1568
Pieter Mattheeus	

Zeven van de 26 schepenen hebben ook vroeger reeds een schepenambt bekleed. Uit de toch reeds grotendeels uit Calvinisten bestaande magistraat van 1578 blijven er slechts vijf behouden. Bij de wettelijke vernieuwing door Oranje in augustus zullen er maar vijf in functie blijven! Het gaat hier dus wel om een magistratuur bestaande uit radikalen. Verschillende zijn ex-bannelingen. Negen onder hen ontbreken in onze lijst van gegoe-den¹⁷⁵. Wij weten spijtig genoeg niet waarmee zij hun brood verdienen. Maar bijna zeker is het dat er meer „ambachtelijke” elementen en minder klassieke patriciërs in de schepenzetels plaatsnamen.

Een viertal predikanten, waaronder natuurlijk Dathenus, traden op als raadgevers van Hembyze bij de magistraatsvernieuwing. Schamper werd door sommigen gezegd dat „de krijgslieden de commissarissen waren en de predikanten de kiezers”¹⁷⁶.

Met deze staatsgreep van Hembyze bereikte de Gentse Calvinistische Republiek haar hoogtepunt.

Hembyze zelf heeft de redenen van zijn handelen toegelicht in een brief aan de Ieperse magistraat, gedagtekend 30 juli 1579¹⁷⁷. Sedert een maand was er iets op til. Men beraamde een grote verandering. Er zou godsdienstvrede komen en de magistratuur zou veranderd en samengesteld worden, de helft uit katholieken, de helft uit hervormden. Eerst werd er geen acht op geslagen. Maar toen heeft Hembyze, akkoord met de overdeken Jan van der Cruucen, en de deken der wevers, Lieven Dherde, beroep gedaan op de beste burgers van de stad en hen schepenen gemaakt, opdat zij de gemeente en haar vrijheden zouden kunnen beschermen. De vernieuwing is wat vroeger gebeurd dan gewoonlijk, maar dit is te wijten aan het

(175) Willem Sanders, Joos de Gruutere, Anthonis van der Straten, Anthonis Heyman, Gillis van den Haute, Pieter van Pollaer, Nicolaas Boudin, Pieter Mattheus, Gillis de Knuyt.

(176) De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 166.

(177) Kervyn de Volkaersbeke Ph. & Diegerick J. „Documents...”, I, pp. 430-436, nr CCXXII.

feit, dat men vernomen had uit de mond van een der voornaamste samenzweerders, die niet bij name genoemd wordt, dat men het bovengenoemde projekt binnen de vier dagen zou uitvoeren. Verder werd gezegd dat Gent geen gehoor zou geven aan raad die de vrijheid en de veiligheid van de stad zou kunnen verminderen. Het zal trouw blijven aan de Unie van Utrecht en al het mogelijke doen om aan de Prins zijn diensten aan te bieden. Het hoopt ook op zijn steun te kunnen rekenen.

Deze argumentatie liet hij tevens in druk verschijnen ¹⁷⁸.

E. Herstel van de orde door Oranje

Er deed zich echter iets onvoorziens voor. De door Hembyze aangestelde schepenen weigerden de eed af te leggen, daar ze door geen wettelijke commissarissen en kiezers waren aangesteld, zoals de privileges het vereisten!

Om toch kracht van wettelijkheid aan zijn daad te geven liet Hembyze ze goedkeuren door de drie leden ¹⁷⁹. De poorterij onthield zich ¹⁸⁰.

Oranje keurde openlijk het gebeurde af en viel speciaal Dathenus aan ¹⁸¹. In een brief wees hij er op dat hij de nationale zaak zou verdedigen tot zijn laatste druppel bloed ¹⁸². Op 2 augustus kwamen er brieven van hem te Gent aan, gericht aan de drie leden. Voor de schepenen was er geen bij, daar dezen door hem niet bekrachtigd waren. Hij vroeg of hij welkom was te Gent en dat men hem 's anderdaags reeds het antwoord zou willen laten geworden ¹⁸³. Zo vlug ging het echter niet. Op 6 augustus pas keurde de poorterij de komst van de Prins goed. Deze duidde zelfs jonkheer Karel Uutenhove en Karel de Grutere, heer van Croovelde, aan, om de Prins te vragen zijn komst te verhaasten ¹⁸⁴. Twee dagen later kwam het antwoord van de neringen en de weverij. Deze twee leden waren het eens: de Prins mocht in de stad komen, maar moest zich aan zekere voorwaarden onderwerpen. Er waren er zes. De Prins mocht geen garnizoen binnen de stad brengen, noch bij zijn aankomst noch bij zijn vertrek, noch gelijk wanneer. Hij mocht de Gentse privileges, rechten en vrijheden niet schaden of beknotten. De Gentenaars mochten niet benadeeld worden door de onderhandelingen met Anjou. De magistraatsvernieuwing van Hembyze moest onveranderd blijven. Oranje zou zich niet mogen mengen in de godsdienst-aangelegenheden van de stad. Ten slotte moest het gebruik van de geestelijke goederen blijven zoals het was ¹⁸⁵.

Hembyze en Dathenus lieten echter niet af. Deze laatste zou de auteur

(178) Bor P., Op. Cit., Boek 13 ; fol. 126. - De Jonghe B., Op. Cit., II, pp. 167-169. Beiden geven de tekst.

(179) De Jonghe B., Op. Cit., II, pp. 167 en 169.

(180) St.A.G., Collatieregister 1577-1583, f° 172.

(181) Groen van Prinsterer „Archives...”, Reeks VII, pp. 31-34.

(182) Diegerick G. & Kervyn de Volckaersbeke Ph. „Documents...”, I, p. 437, nr. CCXXIII.

(183) St.A.G., Minuten Collatie ; Reeks 120, nr. 2 : 1570-1585 ; 3 augustus 1579. De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 170.

(184) St.A.G., Collatieregister, 1577-1583, f° 173.

(185) St.A.G., Collatieregister, 1577-1583, f° 174 v°-175 : antwoord van de neringen ; en f° 176 v°-177 v° : antwoord van de weverij.

geweest zijn van een drukwerkje, in de stad verspreid, en getiteld: „Een korte openinghe der causen, waerom het niet raedzaam zy, dat de Prince van Oraignien nu ter tyde komen zoude binnen der stadt van Ghendt”¹⁸⁶. In dit oververhit pamflet in veertien artikelen zaten wel zekere elementen die moesten inslaan bij de massa. Zo werd er in artikel twee betoogd dat de Prins de eed had gedaan aan de Roomse religie en dat hij dus de Religievrede opnieuw zou invoeren „hetgene oorzaak zoude wezen, dat de Catholyken dagelykx aenslagen zoude maken, en dat de stadt in haren grootsten noodt zig niet en zoude behelpen konnen met Geestelijke Goederen, waer door den gemeenen man vervolgens meer en meer zoude moeten belast worden”. Ook werd er getokkeld op de anti-Anjou snaar.

Meestal werd het auteurschap ervan toegeschreven aan Dathenus. Wij zullen er hier niet verder op ingaan. Enkel willen we er op wijzen dat Dathenus zelf het ontkent, in zijn Apologie, geschreven in zijn Utrechtse gevangenschap in 1584¹⁸⁷.

Door een voorgebod van 12 augustus moesten deze pamfletten ingeleverd worden¹⁸⁸ en een commissie van zes man werd naar Antwerpen gezonden onder leiding van Karel Uutenhove¹⁸⁹. Deze commissie zou Oranje de zes voorwaarden meedelen waarvan zijn komst afhankelijk werd gemaakt. Hembyzes pogingen bleven dus zonder gevolg. Dathenus, voelend dat hij veld verloor, verliet de stad. Jonker Jan wou hem volgen, maar kende minder geluk. Naar 't Sas gereden om daar zozegzegd versterkingen te inspecteren, scheepde hij heimelijk in naar Zeeland. Ontdekt werd hij terug naar Gent gebracht¹⁹⁰. Zijn vraag aan de drie leden, hem naar Utrecht te laten vertrekken, werd afgewezen¹⁹¹.

Ondertussen weigerde Oranje onder de hem gestelde voorwaarden naar Gent te komen¹⁹². De poortერი zond een nieuwe deputatie, terug onder leiding van Karel Uutenhove. Van voorwaarden werd geen melding meer gemaakt¹⁹³. Drie dagen later kwam de Zwijger, zonder veel praal, binnen de stad¹⁹⁴. Hij zou er blijven tot 2 oktober.

Heren- en stedekiezers werden aangesteld en op 20 augustus — 6 dagen na de normale tijd — werd de nieuwe magistraat, bestaande uit Orangisten, geïnstalleerd¹⁹⁵. Slechts vijf personen uit de door Hembyze onwettelijk

(186) De tekst ervan wordt gegeven in De Jonghe B., Op. Cit., II, pp. 171-174.

(187) Te Water W.J., „*Historie der Hervormde Kerke en Doorluchtige Schoole te Gent*”; Aanhangel; Utrecht, 1794; p. 49.

Voor Dathenus' optreden in die dagen van 1579 zie: Janssen H.Q. „*Petrus Dathenus. Een blik op zijne laatste levensjaren, vooral op zijne twistzaak met Oranje*”; Delft, 1872; pp. 12-19.

(188) St.A.G., Voorgeboden 1572-1582, f° 230.

(189) De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 174: Karel Uutenhove, Karel de Gruutere, Lucas Deynaert, Gillis Everwijn, Joos de Vleeschhouwer en Mr Willem de Zaelere.

(190) Jan van de Vivere in uitg. dr De Potter Fr., pp. 274-275. Memorieboek, III, p. 53.

(191) Afschr.Verh. - De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 179.

(192) We vonden er geen bewijzen voor in Groen van Prinsterers „*Archives...*”.

(193) De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 179. Memorieboek, III, p. 53.

(194) Jan van de Vivere in uitg. dr De Potter Fr., p. 276. Van Campene Ph., Op. Cit., f° 217 v°.

(195) St.A.G., Keuresolutiën 1576-1584, f° 195-195 v°. Memorieboek, III, pp. 53-54.

vernieuwde magistraat bleven in functie ¹⁹⁶.

Op 29 augustus verliet Jonker Jan de stad, na verschillende petitie en massademonstraties te zijnen gunste. Hierin speelden de predikanten een grote rol ¹⁹⁷. Men ging zelfs zo ver te dreigen de magistraten en edelen te zullen vermoorden ¹⁹⁸. Oranje behaalde echter de bovenhand.

Met Hembyzes vertrek wordt een eerste periode in de Gentse Calvinistische Republiek afgesloten. We noemen het de vestigingstijd, maar we mogen niet uit het oog verliezen dat deze Republiek op het eind van die vestigingsperiode het radikaalste punt van haar zevenjarig bestaan bereikte (28 juli 1579) door toedoen van Hembyze.

Sedert september 1579 is het Ryhove die de teugels in handen zal nemen. Verwoed aanhanger van Oranjes gematigde politiek, kon hij toch niet beletten dat op sommige ogenblikken de radikalen opnieuw van zich lieten horen (onlusten in februari 1580).

Gent werd rechtstreeks bedreigd door de Malcontenten die zich op 17 mei met Farnèse hadden verzoend. De toestand werd er van maand tot maand hachelijker. Na de Franse furie, waardoor het gezag van Oranje veel had ingeboet, deed men ten einde raad nog eenmaal beroep op Jonker Jan. In 1583 keerde hij in zijn geboortestad terug, op algemeen verzoek der Gentenaars, en oefende er een jaar lang zijn diktatuur uit. Daar hij in 't geheim onderhandelde met Farnèse, viel zijn hoofd, wegens hoogverraad, op 4 augustus onder de bijl van de beul.

Het oordeel dat de geschiedschrijvers over Hembyze hebben geveld was steeds bijzonder hard. Nève noemde hem „un homme fatal, qui ne mérite ni pitié ni pardon” ¹⁹⁹. Allen versleten hem voor demagoog. Ongetwijfeld was zijn optreden ook demagogisch, daar hij slechts af en toe op de massa beroep deed, en hij zich voor de rest steunde op de „ambachtelijke aristocratie”. Maar hij vormde in dit opzicht geen alleenstaand geval. Wittman wees er op dat de demagogie zeer in zwang was in de middeleeuwse grote Vlaamse steden en bij alle radikale richtingen ²⁰⁰.

Hembyzes handelen was ook niet zo egoïstisch als beweerd wordt. Door het herstel van de oude privileges heeft hij getracht Gent, die een crisistijd doormaakte, uit het slop te helpen en het zijn vroegere glans terug te geven. Hij zelf zei, vóór hij uit de stad verbannen werd in 1579, dat men al zijn goede bedoelingen verkeerd interpreteerde en dat hij slechts de welvaart van zijn geboortestad op het oog had gehad ²⁰¹.

Het is aan zijn naam dat de extremistische stroming verbonden zit, die zich langzaam van Oranjes politiek afscheurde, en een belangrijke rol speelde in de gebeurtenissen in onze Provincies. Zij vormden het progressieve element, terwijl Oranje door zijn onderhandelingen en zijn gematigde politiek de strijd tegen Spanje ontkrachtte.

(196) Willem de Knuut, Mr Lauwereins de Meulenare, Nicasius van Deyne, Jonkheer Gillis de Baenst en Rogier van Hulle.

(197) Van Campene Ph., Op. Cit., f° 219.

(198) Afschr. Verh. - De Jonghe B., Op. Cit., pp. 185-191. - Van Campene Ph., Op. Cit., f° 219.

(199) Nève de Mévergnies E.J., Op. Cit., p. 14.

(200) Wittman T., Op. Cit., pp. 16, 27.

(201) De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 180.

Tenslotte is er het probleem van Hembyzes verraad in 1583. Bijna alle historici zagen dit als een karakterkwestie. Het is opnieuw Wittman die er op wees dat dit niet zozeer als een morele aangelegenheid moet beschouwd worden. Ook in Engeland kwam dit voor ten tijde van Cromwell, toen verscheidene Levellers, na de ineenstorting van hun partij, kontakten aanknoopten met de koningsgezinden ²⁰².

Heeft Hembyze een grote invloed uitgeoefend op de gebeurtenissen, dan mag men toch ook zeggen dat hij zelf gedragen is geworden door de gebeurtenissen.

Par. 3. — HET BINNENBRENGEN VAN DE CALVINISTEN IN DE OVERIGE STADSAMBTEN

Nadat de XVIII in januari 1578 reeds een magistraat hadden verkregen bestaand uit calvinisten, gingen ze — in samenwerking met die magistraat — jacht maken op verdachten in al de andere stadsambten, en deze verdachten vervangen door partijgangers. Praktisch kwamen geen goed-roosen meer in aanmerking voor deze plaatsen. Men mag zeggen dat eind juli 1578 de stadsambten gezuiverd waren en de nieuwgezinden alle leidende plaatsen in handen hadden.

Gent vormde in dit opzicht geen uitzondering. Ook te Brussel en te Antwerpen werden de „suspects” uit de stadsambten geweerd ²⁰³.

Te Gent was de voornaamste vertegenwoordiger van de vorst in de stad, *de hoogbaljuw* ²⁰⁴, reeds vóór de oprichting der XVIII gelijkwideerd geworden. Ferdinand de la Barre, heer van Moeskroen, telde men immers onder de gevangen edelen van 28 oktober 1577. Uit een familie van hoge ambtenaren komend, stond hij in groot aanzien bij Karel V. Van november 1539 tot september 1544 was hij baljuw van Kortrijk en van 18 januari 1543 tot 18 januari 1563 soeverein baljuw van Vlaanderen. Sedert 1571 was hij hoogbaljuw te Gent. Als overtuigd katholiek werd zijn naam in 1577 onder de ondertekenaars van de Unie van Brussel gevonden ²⁰⁵. In oktober 1577 werd hij samen met zijn twee zonen gevangen genomen door de Gentenaars ²⁰⁶. Toen hij in het Prinsenhof overleed, op 29 november 1578, na 11 maand gevangenschap ²⁰⁷, werd een van zijn zonen vrijgelaten wegens ziekte ²⁰⁸. De andere zoon, Guillebert de la Barre, heer van Frenoy, moest op zijn „eed en adeldom” beloven aan de Gentse magis-

(202) Wittman T., Op. Cit., p. 36.

(203) Enno van Gelder H.A., Op. Cit., p. 105.

(204) Over deze functie zie: De Potter Fr. „Gent...”, I, p. 325.

(205) Groen van Prinsterer „Archives...”, VI, p. 40.

(206) De verhalende bronnen: Afschr. Verh; De Jonghe B., Op. cit., I, p. 314 en Van Campene Ph., Op. Cit., f° 190, spreken over één zoon. De Keureresolutiën f° 150, uitgegeven in De Schrevels Recueil, I, pp. 1-2, vermelden uitdrukkelijk twee zonen: „... is ghebeurt dat in den nacht ghesaisiert zijn gheweest den voornoemden heere hertoghe van Arschot, myn heeren van Raessenghem, Moscron met zyn twee zonen ende capellaen...”

(207) Van Campene Ph., Op. Cit., f° 207 v°. Memorieboek, III, p. 48.

(208) Afschr. Verh. - De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 87.

traat, geen onderzoek te zullen instellen naar de oorzaken van de gevangenneming van zijn vader en zijn broer, en zich niet te beklagen over al wat ze doorstaan hadden ²⁰⁹.

Ofschoon er officieel geen hoogbaljuw meer was sedert oktober 1577, werd in de praktijk dit ambt bediend door Frans van der Kethulle, heer van Ryhove. Sedert 17 augustus 1577 was hij baljuw van Dendermonde. Hij werd pas officieel als hoogbaljuw van Gent verkozen op 30 augustus 1580 en legde twee dagen later de eed af ²¹⁰. Dit ambt zou hij bekleden tot 24 oktober 1583, de dag waarop Hembyze terug in de stad kwam en diens diktatuur begon ²¹¹.

De eerste ambtenaar die uit zijn ambt werd ontzet was *de baljuw*, rechterhand en plaatsvervanger van de hoogbaljuw. Daar waar de hoogbaljuw vooral toezicht uitoefende op de schepenen van de keure, controleerde de baljuw speciaal de tweede schepenenbank ²¹².

Anthonis van Overbeke, die zijn vader in deze functie had opgevolgd, werd op 6 mei 1578 afgesteld. Officieel luidde de reden: wegens immoraliteit. Hij zou in een bordeel betrapt geweest zijn ²¹³. Een advocaat in de Raad van Vlaanderen volgde hem op: Karel van Pottelsberghe ²¹⁴. Deze calvinist bekleedde dit ambt van 24 mei 1578 tot maart 1584. Toen werd hij vervangen door Hendrik van Bilderbeke; maar 7 maand later werd de katholiek Anthonis van Overbeke opnieuw in zijn vroegere bevoegdheid hersteld ²¹⁵.

Het plan om van Overbeke te vervangen bestond reeds begin april 1578. Een schrijven van aarts Hertog Matthias aan de schepenen van Gent, gedagtekend te Antwerpen, 11 april 1578, vraagt voor de dienst van onderbaljuw drie „wel ghequalificeerde patriotten, daertoe bequaem ende der ghemeynte meest anghenaem” aan te duiden. Uit deze drie zou men er dan een kiezen om in van Overbeke's plaats te stellen, die „hem zoude hebben misbruuct int voorseghde officie ende andersins” ²¹⁶. Negen dagen later stelde Gent aan Matthias de 3 kandidaten voor: Jonkheer Anthonis Heyman (oud lid der XVIII), jonkheer Karel van Pottelsberghe en Lucas Dey-

(209) St.A.G., Reeks 94 bis, nr 27, „Documents... sur l'arrestation des seigneurs d'Aerschot, etc.”, nr 56, 1 december 1578.

(210) Afschr. Verh. - De Jonghe B., Op. Cit., II, pp. 238-239. Memorieboek, III, pp. 61-62.

(211) Fris V., *Les Baillis de Gand* in „Bulletin der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent”, 1906, 14e jaar, nr 10, pp. 386-422. Ook de figuur van Ryhove is behandeld: — van Hoorebeke G., *Recherches généalogiques et historiques sur l'ancienne et noble famille de la Kethulle, établie en Flandre* in „Annales de l'Académie Royale d'Archéologie de Belgique”, VIII, 1851, pp. 175-176. — Biogr. Nat., X, pp. 708-734; verzorgd door Fredericq P. en Vander Linden H. — Nève de Mévergnies J.E., Op. Cit., pp. 14-17. — *Apologie de François de la Kethulle, seigneur de Ryhove, par luy-même composée, 1586*, uitg.dr Kervyn de Lettenhove in „Documents inédits relatifs à l'histoire du XVIe siècle”, Brussel, 1883; pp. 314-369.

(212) De Potter Fr. *Gent...*, I, pp. 330-333.

(213) Afschr. Verh. — De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 26 — Memorieboek, III, pp. 42 en 84.

(214) Halewyn, Op. Cit., p. 147. — St.A.G., Stadsrekeningen 1578-1579, f° 220 v°.

(215) Fris V., *Les Baillis...*, p. 414.

(216) St.A.G., Reeks Z, f° 494.

naert ²¹⁷. De tweede werd dan uiteindelijk gekozen.

Ook een andere baljuw werd afgesteld, maar pas veel later in hetzelfde jaar. Immers de heerlijkheden van St.-Baafs en St.-Pieters beschikten over een enigszins afzonderlijk bestuur. Zo hadden ze ook eigen baljuws ²¹⁸. Dezen werden op 5 september 1578 afgezet. De beide heerlijkheden met al hun privileges en rechten werden aangeslagen en toegeëigend door de stad ²¹⁹. Eind augustus had dit zich reeds laten voorzien. De 30ste was op de heerlijkheid van St.-Pieters in de Savaanstraat een kind doodgestoten door een koe. Het lijke dat normaal moest geschouwd worden door de baljuw van St.-Pieters, werd geschouwd door de onderbaljuw van de stad ²²⁰. Vandaar een jurisdictiekonflikt, dat leidde tot bovengenoemd resultaat.

Met de vervanging van de onderbaljuw in mei 1578 waren de voornaamste posten (de XVIII, de schepenen, de hoog- en onderbaljuw) in handen der calvinisten. Daarmee echter niet tevreden gingen ze ook in de lagere posten hun aanhangers binnenbrengen. Deze „zuivering” geschiedde niet door langzame infiltratie, maar wel in één keer, nl. op 18 juli 1578 ²²¹. De voornaamste vervangingen zijn wel die van de amman, de pensionarissen en secretarissen.

De *Amman* was de helper van de baljuw en de schepenen in de uitoefening van de justitie ²²². De afgestelde amman was Lieven van Cazele. Hij had verschillende stadsambten bekleed tijdens de voorgaande periode (schepenen van de keure in 1562, 1565, 1577; tesorier en boekhouder in 1568; stapelheer in 1575 ²²³), en moest dus wel gewantrouwd worden. De man die in zijn plaats kwam: Joos Stalins ²²⁴, was een hevig „sectariër” ²²⁵.

De (*raads*)*pensionarissen* waren bezoldigde ambtenaren, die de schepenen met raad en daad bijstonden in moeilijke zaken, sedert het Romeinse recht zijn invloed op ons recht liet gelden ²²⁶. Het waren lieden van aanzien, die dikwijls alleen of samen met de schepenen deelnamen aan delegaties van de stad bij de Staten en elders ²²⁷. Men moet onderscheiden:

(217) Ald., f° 495-496.

(218) De Potter Fr., *Gent...*, I, p. 245.

(219) Memorieboek, III, p. 46; De Jonghe B., *Op. Cit.*, II, p. 51. *Afschr. Verh.*: „In dit zelve jaer den Ven septembre quam den bailliu van ghent up sente pieters met zijn roede recht in dhant ende tsanderdaechs quam hij wederom te peerde zijn derdere met xxiiij allebaergiers ende arckebousers het welcke beteekende dat mijn heere van sente pieters zijn jurisdictie verloos”.

(220) *Afschr. Verh.* — De Jonghe B., *Op. Cit.*, II, p. 49.

(221) St.A.G., Reg. N, f° 128-129. — Door de herstelling van de privileges zullen de schepenen, de dekens en de XVIII, aanstellen „ende van nieuw committeren zulcke officien, als men van ouden tyden gheploghen heeft”. — *Afschr. Verh.* — De Jonghe B., *Op. Cit.*, II, pp. 33-34; Van Campene Ph., *Op. Cit.*, f° 199 v°-200.

(222) De Potter Fr., *Gent...*, I, pp. 333-340.

(223) Memorieboek, II, pp. 317-333; III, p. 30. — St.A.G., Register Stadsambtenaren 1501-1600.

(224) St.A.G., Reg. N, f° 128-129. — De lijst van de ammans van Gent door De Potter gegeven in *Gent...*, I, p. 598, is dus voor die jaren foutief. Hij kent het ammanschap aan Lieven van Cazele toe van 1572 tot 1581, en aan Joos Stalins slechts in 1581.

(225) Halewijn, *Op. Cit.*, pp. 35, 36, 115.

(226) De Potter Fr., „*Gent...*”, I, p. 247.

(227) Ald., I, pp. 453-454.

pensionarissen van de keure en pensionarissen van gheedele. De eerste waren vier in aantal. Welke waren de afgestelden ²²⁸?

— meester Joos Borluut	1557-1578
— meester Philips de Brune	1574-1578
— meester Geerolf van der Haghen	1575-1578
— meester Erasmus Zoetins	1577-1578

Twee van hen, Joos Borluut en Geerolf van der Haghen waren orangisten ²²⁹. Misschien werd hen een ander ambt toegewezen. Over de twee overigen ontbreken nadere gegevens.

De nieuwe pensionarissen waren de volgende ²³⁰:

— meester Jacob Tayaert	1578-1585
— meester Christiaen Martins	1578-1585
— meester Lucas Mayaert	1578-1586
— meester Jacob de Zomere	1579-1585

Eerst werd meester Paul Knibbe uit Roeselare aangesteld, een bekwaam rechtsgeleerde, maar daar hij raadsheer van Oranje was en dit wenste te blijven, bedankte hij voor dit ambt ²³¹. Jacob Tayaert was een ex-verbanene, geboortig uit Axel, een rijke advocaat in de Raad van Vlaanderen. In 1566 speelde hij een rol in de onderhandelingen tussen het calvinistische consistorie en de stadsmagistraat, betreffende de uitoefening van de calvinistische godsdienst. Door de Raad van Vlaanderen werd hij op 15 juli 1567 verbannen en zijn goederen werden aangeslagen ²³².

Eveneens een ex-balling was meester Lucas Mayaert, bij verstek verbanen door de Raad van Beroerte op 29 maart 1568 ²³³. Op een gegeven ogenblik zetelde hij in het comité der XVIII ²³⁴.

Ook de twee overigen waren hevig Calvinist. Jacob de Zomere keerde zich in juni 1583 openlijk tegen de Prins, en hitste samen met de predikanten de gemeente op ²³⁵. Hij was nochtans door de Prins aangesteld gewor-

(228) St.A.G., Register Stadsambtenaren 1501-1600.

(229) Halewijn, Op. Cit., p. 28.

(230) St.A.G., Stadsrekeningen 1578-1579, f° 245.

(231) Van Campene Ph., Op. Cit., f° 199 v° „... cui Cnibbe cum scriberetur de hoc officio, post ea literis magnas egit gratias magistratui de oblato munere, scribens se remansurum apud principem Auriacum, cui futurus est a consiliis. Hic Cnibbe natus ex oppidulo Rousselaere, ad magnum doctrinae iuris acutii pervenit, et decoratus est aliqua in academia titulo doctoris iuris”.

(232) Van Vaernewyck M., Op. Cit., II, pp. 197, 308. — Verheyden A.L.E., *Le Conseil des Troubles*, p. 382, nr. 9.695.

(233) Van Campene Ph., Op. Cit., f° 193. — Verheyden A.L.E., *Le conseil des troubles*, p. 300, nr. 7.486. — Van Vaernewyck M., Op. Cit., I, p. 32; III, pp. 278, 300-301.

(234) Van Campene Ph., Op. Cit., f° 193. — Halewyn, Op. Cit., p. 128. De nota van Kervyn de Volkaersbeke op deze bladzijde vervalt. Hij vergist zich wanneer hij zegt dat Maeyaert geen deel uitmaakt der XVIII, temeer daar hij zich steunt op de lijst door Bernardus De Jonghe opgegeven. Wij zagen vroeger reeds dat de XVIII geen constante samenstelling hadden.

(235) Fris V., *Histoire de Gand*, p. 234.

den in augustus 1579, in vervanging van Cornelis Teymon, die advokaat in de Raad van Vlaanderen was geweest en pensionaris van Middelburg in Zeeland. Christiaan Martins bleef ook onder de staatsgreep van Hembyze in juli 1579 aan.

De schepenen van ghedeele hadden slechts één pensionaris. Hij werd eveneens vervangen. Het was meester Lieven de Geytere die afgesteld werd ²³⁶. Het ambt werd aangeboden aan de advokaat Jacob Feron, maar deze bedankte om niet nader bekende redenen ²³⁷. Meester Eduard Martins nam het echter aan. Verdere gegevens ontbreken over hem, maar vermoedelijk was zijn calvinistische houding te lauw, daar hij door Hembyze op 28 juli 1579 vervangen werd door een advokaat in de Raad van Vlaanderen: Meester Christiaan Harduyn ²³⁸.

Ook *de secretarissen* werden door nieuwgezinden vervangen. Hier opnieuw moet men onderscheiden: secretarissen van de keure en secretarissen van ghedeele. In de 16e eeuw had elke bank er vijf, en ieder had een nauw omschreven taak. Deze ambten werden verpacht aan de meest biedende ²³⁹. Wie de afgedankten waren en door wie ze vervangen werden, weten we niet. In de stadsrekeningen vonden we evenmin een vermelding van hen. Wel citeert Van Campene een paar namen in zijn dagboek: „Apud praedictum magistratum quidam secretarii quoque amoti sunt, ut Prysquier et Eechoute, quorum in locum successerunt alii, et loce prioris Mr Joannes Campeneus secretarius consignandae pecuniae litigiosae. Et alter fuit Male” ²⁴⁰. Jan van Campene is de jongere broer van de kroniekschrijver. Hij was geheimschrijver der XVIII geweest en in januari 1568 was hij vervolgd geworden door de Raad van Beroerte ²⁴¹. Wie deze Male was, hebben we niet kunnen uitmaken.

Ook andere ambtenaren werden nog vervangen op deze memorabele 18e juli. Het is onmogelijk ze hier allen te vermelden. Jan van de Vivere spreekt van „...alle de dienaers vander stede, te weten den amman, alle de pensionarissen, secretarissen, boden, sergeanten, den cueninck met zijne kinderen...” ²⁴². Ook Van Campene en de auteur van het Memorieboek getuigen in dezelfde zin ²⁴³.

Zelfs een nieuwe „slijkoning” of „koning der Moorknechten” werd aangesteld! Als we nu weten dat deze „moerkinderen” nachtwakers, opleiders van krankzinnigen, arbeiders, mestrappers, marktmeesters, processiebe-

(236) St.A.G., Stadsrekeningen 1578, f° 157.

(237) Van Campene Ph., *Op. Cit.*, f° 200 „Ita apud partitionis magistratum amotus est Mr Levinus de Gheytere, cui de signatione succederet Mr Jacobus Feron advocatus consilii Flandrie, verum et hic recusavit oblatum munus”.

(238) St.A.G., Stadsrekeningen 1578-1579, f° 245. — Van Campene Ph., *Op. Cit.*, f° 216 „... Mr Cornelius Teymon... Mr Christianus Martineus et Mr Lucas Mayardus... Mr Christianus Harduynus... Omnes isti viri sequuntur reformatae, ut vocant religionis doctrinam”.

(239) De Potter Fr., *Gent...*, I, pp. 456-458.

(240) Van Campene Ph., *Op. Cit.*, f° 199 v°.

(241) Fris V., *Bibl. de l'hist. de Gand*, p. 57. — Verheyden A.L.E., *Le conseil des Troubles*, p. 400, nr. 10.220.

(242) Afschr. Verh. Deze tekst werd niet uitgegeven door De Potter Fr. in de kronijk van Van de Vivere.

(243) Van Campene Ph., *Op. Cit.*, f° 199-200. — Memorieboek, III, p. 44.

wakers, etc. waren ²⁴⁴, dan is het niet overdreven van een grondige verandering van het stadspersoneel te spreken!

De nieuw aangestelden zijn praktisch zonder uitzondering calvinist. De gevallen door ons besproken tonen het aan. Ook Van Campene getuigt in die zin ²⁴⁵.

Te Gent worden dus na 18 juli 1578 alle functies, die iets of wat gezag vertegenwoordigden, bekleed door gematigde of extremistische calvinisten. Het pad was dus geëffend om het katholicisme gans uit te schakelen en de bevolking met hervormde ideeën te doordringen, en zo één der doelstellingen van de leiders te verwezenlijken: de oprichting van een nieuw Genève ²⁴⁶.

Par. 4 — HET HERSTEL VAN DE COLLATIE

Met de teruggave van de privileges trad de collatie opnieuw in werking. Dit organisme had een aanzienlijk aandeel in het bestuur van de stad. Op 26 schepenen kwamen er immers tien uit de neringen, tien uit de weverij en zes uit de poortერი. Daarenboven werden alle gewichtige vragen waarover een besluit moest worden genomen, bijzonder wat de financiën betrof, aan dit drieledig organisme voorgelegd.

Wanneer men bedenkt dat vele van de neringen nog slechts weinig om het lijf hadden; dat er andere nijverheden gegroeid waren, die, hoewel belangrijk, geen aandeel hadden in het bestuur, daar ze niet tot een der 53 erkende neringen behoorden; en dat de weverij, die de laatste decennia fel in verval was, als derde lid opnieuw in het leven werd geroepen — iets wat geheel buiten verhouding stond tot haar klein ledenaantal — dan mag toch gezegd worden dat men met het herstel der collatie naar een vervallen politiek systeem terugkeerde. Een systeem echter dat de goedkeuring wegdroeg van een massa arbeiders, die hun bevoorrechte positie hersteld zagen.

A. De Collatie tot 1577 ²⁴⁷

Omstreeks 1360 had de collatie haar definitieve vorm aangenomen. Zij bestond uit leden van de poortერი, uit de overdeken en de dekens der 53 kleine neringen en uit de deken en gezworenen van de wevers, tesamen met de dekens van de afhankelijke ambachtsgilden van de lakennijverheid. Deze indeling in drie leden beantwoordde toen aan de sociale structuur.

(244) De Potter Fr., *Gent...*, I, pp. 375-382.

(245) Van Campene Ph., *Op. Cit.*, f° 200 „... Aliique plures depositi, idque autoritate magistratus et domini de Riove, aliorumque nobilium et notabilium, qui fere elegerunt sequentes opinioniones Calvinistarum, catholicis amotis pro suo arbitrio”.

(246) Hembyze vóór zijn verbanning in aug. 1579: „... dat in alles zyn voorneemen was geweest van Ghendt te maken een onverwinnelijke, en bloeiende koopstad, gelijk Geneve”. De Jonghe B., *Op. Cit.*, II, p. 180.

(247) Van Werveke H., *Gent, Schets...*, pp. 49-54; 58; 70-71. — De Potter Fr., *Gent...*, I, pp. 410-420.

Met de Carolina in 1540 kwam er een volledige ommekeer. Met de collatie werd gedaan gemaakt daar het de bedoeling van de keizer was de stad van alle zelfbestuur te beroven. De drie leden werden afgeschafte en de collatie, waarin ze vertegenwoordigd waren, werd vervangen door een vergadering van zes notabelen, afkomstig uit de zeven parochies. Deze notabelen die doorgaans aangeduid werden met de benaming „edelen, notabelen ende gemeente van Ghendt”, werden aangesteld door de schepenen en de baljuw. De volksklasse werd bijgevolg alle deelname aan het stadsbestuur ontzegd. Haar indeling onderging ook een grondige wijziging. De wevers vormden niet langer meer de tegenhanger van de kleine neringen. Voortaan werden ze één van de 21 groeperingen van ambachtslieden, die elk uit één of meer van de vroegere neringen waren samengesteld. Dit beantwoordde meer aan de werkelijkheid want de wevers hadden veel aan betekenis ingeboet, door het verval van de draperie die reeds jaren aan de gang was.

De neringen zelf verloren in hun schoot alle zelfbestuur en ook kwam er een belangrijke wijziging in de toelating tot het meesterschap: voortaan volstond het een „meesterstuk” uit te voeren en zes carolusguldens, dit is één pond groten te betalen — één tiende van wat vroeger werd geëist — om meester te worden in een willekeurig ambachtsgild. De bedoeling was natuurlijk de erfelijkheid te keer te gaan. Drie neringen nochtans mochten hun voorrechten (mits zekere voorwaarden) behouden, daar ze zich tijdens de opstand goed hadden gedragen tegenover de keizer: de vleeshouwers, de visverkopers en de vrijshipers. Zo steunde Karel V op de twee elementen van de bevolking die innig aan hem verknocht waren, namelijk de rijke burgerij en de drie erfelijke ambachtsgilden.

B. De Collatie in 1577

a. Herstel der privileges

De leden der ambachten bleven echter op het herstel van het politiek regime van vóór 1540 hopen. Zo dienden de zes notabelen uit de parochies, die de collatie vervingen, op 18 oktober 1577 een rekwist in bij de magistraat, waarin zij de teruggave van de privileges en keuren vroegen. De magistraat kon zelf niets beslissen, maar beloofde dit voorstel bij de Staten Generaal te steunen²⁴⁸. Jacob Hueriblocq, schepenen van ghedeede, werd met deze opdracht naar Brussel gestuurd. Na vier dagen keerde hij met een gunstig antwoord terug²⁴⁹.

(248) St.A.G., Reeks 94 bis, 27, nr. 1. — St.A.G., Reeks 97 bis, nr. 3. — Diericx Ch.L., *Mémoires sur les Loix, les Coutumes et les Privilèges de Gantois, depuis l'institution de leur commune jusqu'à la révolution de l'an 1540*, Gent, 1817-1818; 2 dln., I, pp. 367-368.

(249) St.A.G., Stadsrekeningen 1577-1578, f° 214. — St.A.G., Reeks 97 bis, nr 3: naast een origineel getekend door Cornelis Wellemans, ook een gecollationeerde kopie door Hembyze. — St.A.G., Collatieregister 1577-1583, f° 1-1 v° — St.A.G., Reeks 94 bis, 27, nr 3: andere gecollationeerde kopie van 29 oktober 1577. Hierop een

Gent stond niet alleen in die actie. De Staten Generaal werden in die dagen overstelpt langs alle kanten met vragen van die aard, door steden die zich steunden op het tiende artikel van de Pacificatie ²⁵⁰.

Op 30 november 1577 kwam de toestemming dat de collatie naar oud gebruik mocht vergaderen, op voorwaarde dat de vergadering rustig zou geschieden ²⁵¹. Men had te Gent echter op deze toestemming niet gewacht. Op 1 november was reeds gevraagd de collatie op oude voet te herstellen ²⁵², en de eerste vergadering greep plaats in de loop van diezelfde maand, nadat de ambachten hun nieuw bestuur hadden verkozen.

De privileges zelf werden hen in de loop van 1578 ter hand gesteld. Pas op 25 december 1577 zonden de Staten Generaal een schrijven naar de president van de Rekenkamer te Rijsel, waarin ze de terugzending bevalen van al de papieren, boeken en titels die de oude vrijheden van Gent betroffen ²⁵³. Alleszins voor 2 januari 1578 kwamen de Gentse vertegenwoordigers te Rijsel aan, om over deze aangelegenheden te handelen ²⁵⁴. Het waren: Joos van Waesberghe, ex-schepen van de keure; Karel van Tessele, ex-schepen van ghedeele; Lucas van Schoonhove, hun secretaris, en twee afgevaardigden van de XVIII, Jan van Rejable en Hugo vander Beke ²⁵⁵. Na enkele moeilijkheden over het opmaken van een inventaris van de terug te geven boeken en papieren ²⁵⁶, kwam de zaak in kannen en kruiken. In „twee tassen ende in eenen couffer” verpakt kwamen de eerbiedwaardige stukken te Gent aan op 20 maart 1578 ²⁵⁷. Dertien dagen later nam de deken van ieder ambacht op het stadhuis zijn privileges in ontvangst ²⁵⁸.

b. Het eerste lid: de Poorterij

Toen de poorterij op 30 oktober 1577 de toestemming kreeg om zoals oudsher in het Predikherenklooster te vergaderen ²⁵⁹, zal dit eerste lid van

verklaring van de schepenen van beide banken, dat „zij wel van den advyse zijn dat dinhouden vander zelve acte van accorde vulcomen werde by alle modestie ende tranquilleyt zonder roere ofte trouble”. — Van Duyse P. en De Busscher E., *Inventaire...*, p. 477; nr. 1356. — Gachard L.P., *Actes...*, I, pp. 273-274. — Ook het rekwest aan de Staten Generaal werd bewaard: St.A.G., Reeks 97 bis, nr 3. — Die-rixx Ch.L., Op. Cit., I, pp. 367-368.

(250) Enno van Gelder H.A., Op. Cit., p. 100.

(251) St.A.G., Reeks 94 bis, 27, nrs. 4, 6 en 7. — St.A.G., Keureresolutiën 1576-1584, f° 149-150.

(252) St.A.G., Keureresolutiën 1576-1584, f° 152. — De Schrevel A.C., *Recueil...*, I, pp. 8-11.

(253) St.A.G., Reeks 94 bis, 27, nr. 19. — Gachard L.P., *Actes...*, I, p. 306, nr 950.

(254) St.A.G., Reeks 94 bis, 27, nr. 20.

(255) St.A.G., Register Z, f° 1-2 v°. — St.A.G., Stadsrekeningen 1578, f° 215-215 v°.

(256) St.A.G., Register Z, f° 1-2 v°. — Een modern afschrift van de inventaris van de documenten teruggegeven aan de neringen van Gent in 1578 vindt men in Reeks 156, nr. 4.

(257) Afschr. Verh. — De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 13. — Memorieboek, III, p. 41.

(258) De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 13.

(259) St.A.G., Keureresolutiën 1576-1584, f° 149.

de stad wel het minst in zijn nopjes geweest zijn met de herinvoering van het systeem van vóór 1540.

Zeven en dertig jaar lang waren ze bevoordeligd geworden door de Carolijnse Concessie. Uit hun rangen alleen werden de „hueversten” der neringen gekozen. Uit hun rangen koos men de schepenen. Niet op hen drukten de fiscale lasten, maar op de ambachtslieden en de werkers.

Nu verandert dit alles. Met het herstel der privileges worden de oversten in de ambachten afgeschaft en gaat men terug naar het systeem der verkozen dekens. De schepenen worden zoals vóór 1540 opnieuw uit de drie leden gehaald, en niet enkel meer uit de groep der „notabelen”. Ook op belastingsgebied verandert iets. Zolang de poorterij aan het bewind was, willigde ze de door de koning gevraagde beden in, met dien verstande dat ze er voor zorgde dat geen al te nadelige belastingen werden geheven voor haar sociale groep. Daartoe beriep ze zich bij voorkeur op verbruikstaksen, zoals daar zijn accijnzen op bier en wijn, en over 't algemeen taksen die zwaar op de minder gegoeden drukten ²⁶⁰. Nu echter zullen zij het zwaarst belast worden, en wanneer ze weigeren te betalen krijgen ze ingekwartierde soldaten in hun huis.

Het herstel van de privileges en de inkorting van haar voorrechten, die er mee gepaard ging, stemde de poorterij dus zeker niet goed tegenover het nieuwe bestuur. Vandaar dan ook hun voortdurende oppositie tegen het nieuwe bestuur.

Daarenboven mag niet uit het oog worden verloren dat de rijke burgerij, de grote handelaars, de grote eigenaars en de adel in de regel katholiek zijn gebleven ²⁶¹. Slechts een vijftigtal van het eerste lid kleeften de hervormde religie aan ²⁶². Ontevredenheid bij hen dus ook omwille van de houding die het stadsbestuur tegenover hun geloofsbelijdenis zal aannemen.

Daar ze alleen in de oppositie staan kunnen ze niet veel ondernemen, en dringen steeds aan te handelen overeenkomstig de besluiten van een hoger organisme, zoals de Staten Generaal of de Vier Leden van Vlaanderen ²⁶³.

(260) Craeybeckx J., *De Staten van Vlaanderen en de gewestelijke financiën in de XVIe eeuw*, in „Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent”, Nieuwe Reeks, IV, afl. 2, 1949-1950, pp. 78-119. — Dhondt J., *Bijdrage tot de kennis van het financiewezen van de Staten van Vlaanderen (XVIe-XVIIe eeuw)*, in „Nederlandse Historiebladen”, 1940, III, pp. 149-181.

(261) o.a. in een brief van lord Cobham aan lord Burleigh, geschreven uit Antwerpen, 5 juli 1578 over de aanhang van het Calvinisme: „for allthowght they common peple dow muche imbrass yt, yet ther ar few of the nobles enye thing affectyd unto yt” in Gilliodts van Severen *Relations...*, X, pp. 567-569.

(262) Fris V. in zijn *Histoire de Gand* (p. 282) sprak van een twintigtal. Het cijfer ligt minstens dubbel zo hoog als wij de namen van de ons bekende Calvinisten gaan controleren in onze lijst van gegoeden.

(263) o.a. St.A.G., Collatieregister 1577-1584, f° 149-151.

c. Het tweede en derde lid: de kleine neringen en de wevers

Op 30 oktober 1577 werd hun toegelaten opnieuw te vergaderen ²⁶⁴. Drie dagen later beval de stedelijke overheid hun dekens te kiezen en hun gezworenen aan te duiden ²⁶⁵, iets wat sedert de Carolina niet meer was gebeurd, daar er „heuversten” aan het hoofd van de ambachten werden geplaatst. Deze oversten oefenden geen ambacht uit, behoorden tot de rijkste bovenlaag van de stad en hadden in feite geen uitstaans met het ambacht. Aan het hoofd van elke groepering kwam er één te staan, benoemd door de magistraat en de baljuw. Twee gezworenen werden hem toegevoegd, benoemd door hem zelf en door hun eigen voorgangers van de twee voorafgaande jaren, mits goedkeuring door de schepenen ²⁶⁶. Deze verkiezing gebeurde door een deel der neringen op 4 november ²⁶⁷. Een ander deel, dat in gebreke was gebleven, vermaand door een voorgebod van 8 november, verkoos zijn bestuur in de voormiddag van de 9e. Diezelfde dag verkoos men tevens een overdeken ²⁶⁸.

De XVIII en de stadsoverheid drongen hier erg op aan om collatie te kunnen houden ²⁶⁹. De collatie is dus terug in het leven geroepen door de XVIII en de XVIII zijn geen emanatie van de collatie. Weliswaar worden de XVIII op 18 juni 1579 op paritaire basis uit de drie leden gekozen, maar in den beginne was dit niet zo.

Overdeken werd de kaaskoper Jan vander Cruucen, vooraanstaand en rijk calvinist, die bij de onwettige magistraatsvernieuwing van Hembyze in 1579, tweede schepen zou worden. Deken der wevers, die zoals vóór de Carolina weer een afzonderlijk lid vormden, werd Lieven Heylinck „d'oude”. In de paasweek van 1579 (12-19 april) werd hij afgezet daar zijn houding tegenover de katholieken te lauw was ²⁷⁰. In zijn plaats kwam Lieven D'Herde, extremistisch calvinist, wiens vader op het schavot was gestorven ²⁷¹. Deken van de „curte zweerde” werd de timmerman Pieter Cause ²⁷². Deze drie legden op 11 november de eed af voor de baljuw, schepenen van beide banken en enkele van de XVIII. De tekst van de eed was door de eedafnemers opgesteld. De andere dekens moesten pas 's anderdaags op de collatiezolder boven de schepenkamer vergaderen, daar men eerst moest nagaan hoe de tekst van de door hen af te leggen eed

(264) St.A.G., Keureresolutiën 1576-1584, f° 158 v°-160 v°. Men vindt er ook de eedformules van de overdeken, de „cnape van de neerynghen”, de deken der wevers en de overige dekens.

(265) St.A.G., Reeks 94 bis, 27, nr 6v°.

(266) Van Werveke H., *Gent, Schets...*, p. 70.

(267) Van Campene Ph., *Op. Cit.*, f° 190 v°. — *Memorieboek*, III, p. 34.

(268) St.A.G., Voorgeboden 1572-1582, f° 166 v°. — St.A.G., Keureresolutiën 1576-1584, f° 157-157 v°.

(269) St.A.G., Reeks 94 bis, 27, nr 9.

(270) *Afschr. Verh.* — De Jonghe B., *Op. Cit.*, II, p. 134.

(271) nl. in 1540 werd hij onthoofd. Hij was deken van de wevers. — Zie: Scheerder J., *Gentenaars voor den Raad van Beroerte*, in „Bijdragen tot de Geschiedenis en de Oudheidkunde”, Gent, 1943, p. 136.

(272) De „Deken van den curten sweerde” was vermoedelijk de luitenant der dekens, de uitvoerder van hun beslissingen. Zie: De Potter Fr., *Gent*, I, p. 450.

vroeger gebruikelijk was ²⁷³. Zo hadden vóór half november 1577 de ambachten en de weverij een nieuw bestuur, verkozen zoals vóór de Carolina, en kon de collatie, na 37 jaar noodgedwongen rust, opnieuw zijn belangrijke functie in het beleid der stad waarnemen.

De toegang tot het meesterschap in de ambachten werd even moeilijk als vóór 1540. Eind november werden de ambachtsgilden opnieuw afgesloten. Immers op 4 november 1577 was een voorgebod uitgevaardigd, dat iedere poorter, zestien jaar oud, de vrijheid van een nering kon kopen — uitzondering gemaakt voor de drie geprivilegieerde neringen — wanneer hij een meesterstuk inleverde en 1 pond groten betaalde. Dit zou nog slechts veertien dagen geldig zijn ²⁷⁴.

Later kwam Hembyze hierop gedeeltelijk terug. Hij deed in mei 1579 een voorstel waarin hij vroeg de neringen voor een termijn van 3 à 4 jaar open te stellen, om de vreemdelingen die wegens godsdienstredenen door de Walen verjaagd waren, op te nemen. Ze zouden de vrijheid van een nering kunnen kopen voor 20 à 30 schellingen groten ²⁷⁵.

Over het algemeen stonden de ambachten — met uitzondering van de drie geprivilegieerde natuurlijk — achter het nieuwe bestuur geschaard, en steunden de voorstellen der XVIII. Aanvankelijk was dit echter zo nog niet. Hun politieke positie verschilde toen nog niet veel van de aspiraties van de patriciërs en de edelen; de dekens behoorden toch tot de corporatieve aristocratie. Zo presenteerden op 18 april 1578 de drie leden eensgezind een rekwest aan de XVIII waarin ze verzochten de gevangen edelen vrij te laten en toezicht op de predikaties binnen de stad uit te oefenen, daar deze in strijd waren met de Pacificatie ²⁷⁶. Te Brugge deed zich hetzelfde voor ²⁷⁷.

Langzamerhand werd hun houding radikaler. Vooral in het najaar 1578, met het al of niet aannemen der Religievrede en de poging tot afschaffing van het comité der XVIII.

Toch blijft er een zekere contradictie in hun handelen. Zo keuren ze de onwettig vervroegde magistraat van 18 juli 1579 goed, en een paar weken later roepen ze Oranje in de stad om de magistraat op een wettige manier te vernieuwen.

Eenheid in ieder ambacht kon er moeilijk zijn, als men bedenkt dat er enerzijds de nieuwverkozen erfelijke meesters waren (volgens het systeem van vóór 1540) en anderzijds de meesters aangesteld volgens de Carolina. Ook de grote sociale verschillen tussen de leden in de schoot van het ambacht hebben hier zeker hun rol gespeeld.

We mogen dus als volgt besluiten: na 37 jaar lamgelegen te hebben trad een belangrijk bestuursorganisme opnieuw in werking. Van de drie leden, die er de samenstelling van uitmaken, hebben er twee uitgesproken sympathie voor het comité der XVIII en de vernieuwde stadsmagistraat,

(273) St.A.G., Keureresolutiën 1576-1584, f° 158 v°-160 v°.

(274) St.A.G., Voorgeboden 1572-1582, f° 166. — St.A.G., Keureresolutiën 1576-1584, f° 155 v°.

(275) De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 138.

(276) Ald., II, pp. 14-15.

(277) Wittman T., Op. Cit., pp. 13-16 zijn gewijd aan de politiek der neringen.

die grotendeels calvinist zijn. Het eerste lid, namelijk de poortერი, kon enkel een oppositie voeren waarmee weinig of geen rekening werd gehouden.

Par. 5 — DE KRIJGSRAAD

Na de XVIII, de magistraat en de collatie, die rechtstreeks in het bestuur van de stad tussenkwamen, dient ook de krijgsraad vermeld te worden. Het was ons echter onmogelijk duidelijk deze instelling te omschrijven. Immers de archiefstukken leverden ons uiterst schaarse gegevens. De gegevens in de verhalende bronnen waren weliswaar talrijker, maar alles behalve duidelijk.

Nève de Mévergnies meende dat de krijgsraad samengesteld was uit de 25 kapiteins van de burgerwacht²⁷⁸. Alhoewel elke verwijzing ontbreekt, steunde hij zich wellicht op de „Ghendtsche Geschiedenissen” van Bernardus De Jonghe. In dit werk is er op een paar plaatsen sprake van de kapiteins die beraadslaagden in de krijgsraad²⁷⁹. De Jonghe zelf gebruikte hier ongetwijfeld Jan van de Vivere als informatiebron. In dezes kronijk nu, is er wel sprake van vergaderingen van kapiteins, maar over de krijgsraad in dit verband, wordt niet gerept²⁸⁰. Zodat we mogen besluiten hier met een fantasietje van De Jonghe te doen te hebben, zoals er bij deze schrijver nog wel meer voorkomen. Wij menen dan ook dat er niet te veel aandacht mag aan gehecht worden.

Bovendien waren de 25 kapiteins ondergeschikt aan acht kolonels²⁸¹ en konden zich dus moeilijk doen gelden.

Talrijke keren is er sprake van de krijgsraad in de nederlandse vertaling van het dagboek van Philips van Campene, door de pastoor van Boverkerke, J.P. Van Male.

Wij wezen er vroeger reeds op dat Van Male geen onderscheid maakte tussen de XVIII en de krijgsraad, terwijl Van Campene wel. Dit bracht heel wat verwarring mee. Zo werden er aan dit laatste organisme een ganse reeks bevoegdheden toegeschreven, die in feite aan de XVIII toekwamen²⁸².

En toch was Van Male, alhoewel onbewust, niet erg verkeerd! Immers

(278) Nève de Mévergnies J.E., Op. Cit., p. 23: „Enfin, comme les bourgeois étaient armés et que les troupes étaient à la solde de la ville, les officiers composaient un conseil de guerre qu'Hembyse consultait sur les mesures à prendre par le gouvernement de la nouvelle république”.

(279) De Jonghe B., Op. Cit., II, pp. 108-109.

(280) Afschr. Verh., januari 1579.

(281) St.A.G., Voorgeboden 1572-1582, f° 195 v°.

(282) o.a schreef men de opslorping van de jurisdictie van het Geestelijk Hof aan de krijgsraad toe (Van Male, p. 200). Verkeerd natuurlijk (Van Campene, f° 198). — De raadsheren De la Porta en Snouck en de advocaat-fiscaal Jacqueloos werden op 2 mei 1578 niet aangehouden door de krijgsraad (Van Male, p. 195), maar door de XVIII (Van Campene, f° 196). — Het aanslaan van de kerk van de Minderbroeders, om er de klokken in te bewaren die dienen moesten om er geschut van te gieten, gebeurde niet door de krijgsraad (Van Male, p. 200) maar door de XVIII (Van Campene, f° 198).

reeds vroeger zagen we dat een der taken van de XVIII was „te besoignere ne up tfait vande fortificatie, wacht ende bewarenisse deser stede”. Een veertiental dagen na de oprichting van dit revolutionaire comité, werden er vijf personen aan toegevoegd, die, in samenwerking met de XVIII, voor de fortificatie en de wacht moesten zorgen²⁸³. Deze vijf personen bestonden uit twee schepenen van de keure: Jacob Feron en Lieven Mannins; twee schepenen van ghedeede: Mr Antoon Oosterlinck en Karel van Tessele en de pensionaris Mr Lieven de Gheytere. In augustus 1578 kregen ze een speciale vergaderkamer toegewezen. De XVIII hadden namelijk het kapittel van de Minderbroeders laten inrichten tot krijgsraadkamer. Twee maal per week werd er krijgsraad gehouden.

Tot de bevoegdheid van de krijgsraad behoorde uiteraard de militaire aangelegenheden²⁸⁴. Zo de versterking van de stad. Op 21 augustus 1577 kreeg Gent namelijk de toestemming het in 1540 door keizer Karel opgerichte Spanjaardkasteel te slopen²⁸⁵. Ook Antwerpen, Utrecht, Valenciennes, Béthune en Rijsel bekwamen in die periode de toelating hun citadel langs de stadszijde te slechten²⁸⁶. Vijf dagen later toog men te Gent aan het werk onder gepijp en getrommel. Iedereen moest meehelpen. Wie niet ging werd verplicht 7 stuivers te betalen om anderen in hun plaats te kunnen stellen²⁸⁷. Op 30 september en 12 oktober werden de afbraakwerken versneld²⁸⁸. Ter gelegenheid van Oranjes intrede te Gent in december 1577, gingen de Antwerpenaars die de Prins vergezelden mee helpen breken, uit solidariteit met de Gentenaars²⁸⁹. De Gentenaars, die de Prins bij zijn terugkeer naar Antwerpen begeleidde, deden hetzelfde in deze laatste stad²⁹⁰.

Terwijl de beide westelijke bastions van de dwingburcht verdwenen, bleven de twee oostelijke behouden, om deel uit te maken van de nieuwe omwalling. Immers Gent kreeg in deze periode een nieuwe gebastioneerde omheining, daar de krijgsvruchtelingen onder Don Juan en vervolgens onder Farnèse een groeiende bedreiging vormden voor Gent²⁹¹.

In een eerste periode, lopend van 7 oktober 1577 tot half februari 1578, beperkte men zich tot de versterking van de stad langs de oostzijde, nl. aan de Keizerpoort, de St.-Lievenspoort, St.-Baafs, de Muide en de Ham.

(283) St.A.G., Keureresolutiën 1576-1584, f° 162 v°-163, 16 nov. 1577.

(284) Afschr. Verh. — De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 41. „Daer dat men twee mael de weke crychsraet hielt den crychshandel angaende om aldaer ghemiddelt te werdene alle questien dieder soude dien angaende vallen”.

(285) St.A.G., Ontvangen Brieven 1450-1578, f° 307. — En niet op 3 augustus zoals Vander Meersch P.C. het op p. 30 van zijn werk *La ville de Gand considérée comme place de guerre*, in „Mémoires Couronnés et Mémoires des Savants Etrangers publiés par l'Académie royale”, dl. XXV, Brussel, 1854; beweert.

(286) Bussemaker C.H.Th., Op. Cit., I, p. 195.

(287) De Jonghe B., Op. Cit., I, p. 304.

(288) Fris V., *La Citadelle de Charles Quint et le Château des Espagnols à Gand*, in „Annales de l'Académie Royale d'Archéologie de Belgique”, LXX, 1922, pp. 10; 26-29.

(289) De Jonghe B., Op. Cit., I, p. 329. — Afschr. Verh.

(290) Memorieboek, III, p. 38. — 15 januari 1578.

(291) Van Werveke H., *Gent. Schets...*, pp. 78-80. — Fris V., *La Citadelle de Charles-Quint et le Château des Espagnols*, p. 27.

Op het eind van februari begon een tweede fase: de versterkingswerken gingen de ganse omtrek van de stad beslaan.

In de periode juli-augustus 1578 zette men spoed achter de werken aan de Brugse poort, de Petercellepoort en de Heuverpoort²⁹². De nieuwe omheining bestond uit wallen van opgehoopte aarde, die met gras werden bezaaid. Maar tussen de Leie en de Schelde, op St.-Pieters, legde men ook nog een stenen wal aan, daar het water hier niet tot de verdediging der stad kon bijdragen, tengevolge van de helling van de Blandinusberg²⁹³.

Het was pas in 1581 dat de versterkingswerken voltooid werden. Toch schoten ze zeer snel op in de eerste jaren, en zelfs Oranje drukte er in augustus 1579 zijn bewondering over uit²⁹⁴.

Een tweede belangrijke zaak waarmee de krijgsraad zich bezig hield was de regeling van de burgerwacht.

Deze burgerwacht was geen nieuw verschijnsel. Zij was opgericht geworden in het Wonderjaar, door Margareta van Parma om de opstootjes en plunderingen tegen te gaan.

In de periode tussen de beeldenstorm en 1577 bleef zij zieltogend verder bestaan²⁹⁵. Maar met het Calvinistische bewind kwam zij weer tot herleving, en had tot taak de Gentse Republiek te beschermen.

Deze burgerwacht bleef ook verder bestaan na de val van Hembyze in 1579, en werd zelfs niet afgeschaft na de overgave van Gent in 1584.

Er dient op gewezen te worden dat de burgerwacht niet de enige militaire macht in de stad was. De krijgsraad lichtte tevens Gentenaars en vreemde huurlingen (Engelsen, Schotten, Duitsers, Fransen) voor eigen gebruik of op last van de Staten Generaal.

Daarenboven verbleven er te Gent af en toe troepen die de Prins gezonden had. Maar de steun van deze eenheden was slechts tijdelijk²⁹⁶.

Het verschaffen van logementen aan deze troepen; het regelen van hun doortocht doorheen de stad; en ook het beboeten van hun misdrijven viel onder de bevoegdheid van de krijgsraad.

Alles bij elkaar genomen beschikte Gent over een relatief stevige militaire macht, om de Calvinistische Republiek te verdedigen tegen gewapende aanvallen van buiten uit; een macht waarvan ze trouwens gebruik maakten om agressief op te treden en hun regime aan steden als Brugge, Kortrijk, Ieper en andere op te leggen.

(292) St.A.G., Voorgeboden 1572-1582; f° 208-208 v°: 30 juli 1578; f° 209 8 augustus 1578.

(293) Van Werveke H., *Gent. Schets...*, p. 79.

(294) Van Campene Ph., *Op. Cit.*, f° 217 v°-218. — Gilliodts van Severen, *Relations...*, X, pp. 552-554: brief van Georgie Carie en William Pelham.

(295) De Potter Fr., *Gent...*, I, p. 396.

(296) Nève de Mévergnies J.E., *Op. Cit.*, p. 22.

II

DE OPHEFFING VAN DE KATHOLIEKE EREDIENST EN
DE VESTIGING VAN DE CALVINISTISCHE

Par. 1 — DE UITSCHAKELING VAN HET ROOMS-KATHOLICISME

Nadat de leidende posten, en in de loop van 1578 ook alle openbare ambten, van katholieken gezuiverd waren, ging men er toe over de katholieke eredienst zelf geleidelijk op te heffen. Dit ondanks de inspanningen van Oranje, die een godsdienstvrede had willen invoeren, waarin katholicisme en calvinisme vreedzaam naast elkaar zouden bestaan.

a. De toestand tussen 1566 en 1578

De grote repressie op de beeldenstorm viel onder Alva. Van 1567 tot 1573 vonden 123 hervormden de dood. Talrijke anderen werden verbannen²⁹⁷. In de volgende twee jaren, tot aan de Pacificatie van Gent, negen nieuwe slachtoffers.

Het is duidelijk dat de bloeddorstige hertog er niet in geslaagd was al de ketters te Gent uit te roeien. Hun aantal groeide dagelijks sedert de Pacificatie, wanneer vele ballingen, met smeulende wraak in hun hart, terugkeerden. Voorlopig hielden ze zich stil. Slechts af en toe een incident.

De incidenten vermeerderden in het derde kwart van 1577. Zo had Jan Klinke, een jonge metser, zijn hoofd niet willen ontbloten toen het Allerheiligste in de processie voorbijgedragen werd²⁹⁸. Hij werd gegeseld en voor 50 jaar verbannen²⁹⁹.

Toen op 1 september de processie opnieuw uitging, beschermden vier gewapende hellebaardiers het Heilig Sacrament³⁰⁰.

Amper twee weken later werd Hans van Haute, een burger van St.-Pieters, onthoofd, omdat hij zijn pastoor had uitgescholden en gekwetst³⁰¹.

Op 1 november dan werd het comité der XVIII opgericht. Voorlopig werd de geestelijkheid met rust gelaten. Enkel aan hun privileges werd geraakt. Evenzeer als de leken moesten ze aan de versterkingen arbeiden, en waren niet langer vrijgesteld van belastingen.

In februari 1578 begon het stadsbestuur soldaten te legeren in de kloosters. Aan deze militairen, die af en toe wandaden bedreven, moest de kost gegeven worden. Dit alles waren slechts speldeprikken. Het werkelijk lastig

(297) Verheyden A.L.E., *Het Gentsche Martyrologium (1530-1595)*; Brugge, 1946, p. XXIV.

(298) Van Campene Ph., *Op. Cit.*, f° 188 v°: 6 juni 1577.

(299) Moorrees F.D.J. *Geschiedenis van de Kerkbervorming in de Zuidelijke Nederlanden*, Leiden, 1904, p. 136. Hij stelt het voor als zou dit incident „waarbij de Roomschen de bepalingen van de Pacificatie uit het oog verloren” de rechtstreekse oorzaak zijn geweest dat Hembyze en Ryhove het roer in handen namen!

(300) Van Campene Ph., *Op. Cit.*, f° 189 v°.

(301) Idem. — *Afschr. Verh.*, 13 september 1577; Verheyden in zijn *Gents Martyrologium* legt deze terechtstelling verkeerdelijk op 14 december 1577.

vallen der geestelijken begon pas in de meimaand. Als eerste slachtoffers vielen de bedelorden.

b. Maatregelen tegen de Biddende Orden (mei-juli 1578)

Deze orden zijn vier in getal, nl. de Augustijnen, de Carmelieten of Vrouwebroeders, de Dominicanen of Predikheren en de Franciscanen of Minderbroeders.

Wegens hun levenswandel stonden ze in het midden der zestiende eeuw in een zeer slecht daglicht. Als hun voornaamste doelstelling werd het geldbejag en de genotzucht beschouwd. Humanisten en protestanten namen hen dan ook dikwijls op de korrel³⁰². Tevens waren ze een doorn in het oog van het Gentse calvinistische bestuur. De XVIII legden begin februari een veertigtal soldaten in elk van hun kloosters. Naar ze beweerden was er geschut verborgen³⁰³. Toen deze bewering onjuist bleek, werden de soldaten teruggetrokken.

Drie maanden bleef het kalm. Maar in mei gingen de poppen voor goed aan het dansen. De elfde werden opnieuw soldaten in elk der vier kloosters geleverd. Toen de geestelijken weigerden hun eten of drinken te verschaffen, bedreven de vendels wandaden³⁰⁴.

Verschillende Franciscanen en Augustijnen, verdacht van sodomie, werden een week later (met Pinksteren) gevangen genomen. De vier kloosters werden gesloten en de monniken kregen huisarrest. 's Avonds, de nacht van 18 op 19 mei, en de 19e plunderden soldaten met hun huisgezinnen grondig de kloosters der Dominicanen en Franciscanen. Al wat niet te heet of te zwaar was voerden ze mee, en vernielden de rest. Een deel van de burgerwacht dat tegen hen werd gestuurd om hen te bedaren, bereikte niets. De plundering duurde voort tot 22 mei³⁰⁵.

Het ontvreemde goed werd door het stadsbestuur opgeëist³⁰⁶. Men zou het per opbod verkopen³⁰⁷. Dit gebeurde op 16 en 18 juni met de goederen van de Predikheren³⁰⁸; op 28 juni met de goederen van de Carmelieten³⁰⁹, en van 5 tot 8 juli voor het geheel der vier orden³¹⁰.

Stoelen, banken, beelden, schilderijen, klederen, priesterlijke gewaden, tot zelfs koperen grafzerkplaten verkocht men. Ook de predikstoel en het oksaal van de Minderbroeders werden aan de man gebracht³¹¹. De bibliotheekboeken werden naar het stadhuis gevoerd en daar bewaard.

(302) Axters St. O.P., *Geschiedenis van de Vroomheid in de Nederlanden*, Antwerpen, 1950-1960; 4 dln., IV, p. 123.

(303) Afschr. Verh. — De Jonghe B., *Op. Cit.*, II, pp. 5-6.

(304) Van Campene Ph., *Op. Cit.*, f° 196 v°.

(305) Jan van de Vivere, in de uitgave door De Potter Fr., p. 269.

(306) St.A.G., *Voorgeboden 1572-1582*, f° 195 v°. — Afschr. Verh., 19 mei 1578. — Van Campene Ph., *Op. Cit.*, f° 197.

(307) Afschr. Verh. — Van Campene Ph., *Op. Cit.*, f° 197 v°.

(308) Jan van de Vivere, in de uitgave door De Potter Fr., p. 269.

(309) Van Campene Ph., *Op. Cit.*, f° 198 v°.

(310) *Ibidem*, f° 199-199 v°.

(311) Afschr. Verh. — De Jonghe B., *Op. Cit.*, II, p. 32.

De kloosterlingen, van alles beroofd, namen hun intrek in andere kloosters of bij vrienden ³¹².

Het Minderbroederklooster vormde men om tot munitieopslagplaats. Al de klokken uit de omgeving, en het ijzerwerk der kerken bracht men er samen, om er geschut van te gieten ³¹³.

Het predikherenklooster werd heringericht voor de protestantse eredienst ³¹⁴, terwijl de kerktorens van de Minderbroeders en de Predikheren eind juli afgebroken werden ³¹⁵.

Even willen we terugkomen op de aanhouding van de monniken. Op 18 mei 1578 kwam men te Gent ten gehore dat te Brugge de Franciscanen van sodomie beschuldigd waren. De beschuldiging was uitgebracht door twee ex-Franciscanen, die tevens de Minderbroeders van Brussel, Mechelen, Antwerpen en twee à drie andere plaatsen beschuldigden ³¹⁶. Nauwelijks was het nieuws vernomen of de kloosters der vier Biddende Orden werden gesloten en een aantal monniken achter slot en grendel gezet ³¹⁷. Waarom? De Engelse gezant te Gent William Davidson noemt drie redenen ³¹⁸: wegens het nieuws uit Brugge; wegens de haat die de Gentenaars tegen de geestelijken koesterden; en door de speciale afkeer die ze hadden tegen de vier Bedelorden.

Enkele Minderbroeders en Augustijnen werden in het Gravensteen op de pijnbank ondervraagd ³¹⁹. Het was een afvallige Minderbroeder, Hans van Hove, die zijn medebroeders beschuldigde. Als eerste slachtoffer viel de opperkoster der Franciscanen: Jan Dhamere. Hij overleed in de gevangenis. Volgens de enen zou hij zich vergiftigd hebben, volgens de anderen zich gewurgd ³²⁰. Het officieel onderzoek wees uit dat hij overleden was ten gevolge van verwondingen opgelopen bij de pijniging. Zijn lijk werd onderzocht door de stadsgeneesheer, meester Baudewyn Arroy ³²¹. Het werd op een kar naar de Muide gevoerd, aan een staak geketend en met „4 zo 5 walms stroo” verbrand ³²². De geuzen bleven nochtans het gerucht verspreiden dat hij zich vergeven had.

De verhoren van de andere monniken leverden niets op. Maar een jonge Augustijn van nauwelijks twintig jaar, Claeys Danneels, neef en petekind van Hembyze, werd door deze laatste bepraat. Hembyze zocht hem op in de gevangenis en beloofde hem de vrijheid, zo hij de betichting van sodo-

(312) Afschr. Verh., 24 mei 1578. — Van Campene Ph., Op. Cit., f° 197 v°.

(313) Jan van de Vivere, in de uitg. dr De Potter Fr., p. 269.

(314) Afschr. Verh., 18 juni 1578.

(315) Van Campene Ph., Op. Cit., f° 200-200 v°.

(316) De Moreau E. S.J., Op. Cit., V, p. 198.

(317) Afschr. Verh., 18 mei 1578.

(318) Gilliodts van Severen, *Relations politiques des Pays-Bas...*, X, pp. 482-486. Het is een brief geschreven van uit Antwerpen, op 21 mei 1578.

(319) Op 26 mei te 6 uur 's morgens. Zie: St.A.G., Bouc vanden Crime 1574-1578, f° 249 v°. — Afschr. Verh. — De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 26. — Van Campene Ph., Op. Cit., f° 197-v°. — Memorieboek, III, pp. 42-43.

(320) Afschr. Verh. — De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 27.

(321) St.A.G., Stadsrekeningen 1578, f° 161 v°-162; 164 v°.

(322) St.A.G., Bouc vanden Crime 1574-1578, f° 255 v°, 7 juni 1578. Afschr. Verh. geeft 9 juni op.

mie als zijnde echt wilde erkennen. Hij gaf toe ³²³.

De 28ste juni werden de vonnissen geveld ³²⁴. Twee Minderbroeders: Jan Vyncke, fs Pieters, uit Oosterloo, en Rogier Vlamynck, fs Karels, uit Rijsel, evenals een Augustijn: Lieven Lack uit Kaprijke, werden geseseld tot bloedens toe. Na het verzengen van hun haar, werden ze verbannen voor vijftig jaar. Binnen zonschijn moesten ze uit Gent vertrekken. Uit Vlaanderen binnen de derde dag.

Vijf kregen de doodstraf: Vincent Ysaac, fs Pieters, Vincent Hoflate, fs Joris en Ghelein Boeye, fs Cornelis, alle drie Bruggelingen en Minderbroeders. Verder twee Augustijnen: Joos van Dickele, fs Jans, uit Gent en Claeys Danneels uit Leuven ³²⁵. Verbrand op de Vrijdagmarkt werden hun dode lichamen buiten de Muidepoort gevoerd.

De Moreau heeft de vraag gesteld of ze werkelijk schuldig waren ³²⁶. Hij vermeldt dat de ter dood veroordeelden na gebiecht te hebben, aan hun biechtvader en twee andere geestelijken als getuigen, in 't bijzijn van een griffier, absoluut hun onschuld staande hielden. Ze beweerden dat ze zelfs nooit aan een zodanige misdaad gedacht hadden. Hun onschuld zou zelfs erkend zijn door de hervormde predikant die hen op het schavot bijstond ³²⁷.

Daarenboven hangt het gebeurde te Gent nauw samen met de voorvallen in andere steden.

Op 26 mei had men te Amsterdam al de geestelijken tesamen met de magistraat buiten gegooid en drie dagen later deed men hetzelfde te Haarlem ³²⁸.

Te Utrecht waren op 13 juni de vier Biddende Orden omwille van sodomie uit de stad gejaagd ³²⁹. Te Antwerpen had het reeds op 19 mei plaats gehad ³³⁰.

Te Brugge werden er op 26 juli drie Franciscanen verbrand, en drie andere wegens dezelfde reden geseseld en verbannen. Op 1 augustus volgden negen nieuwe verbanningen ³³¹.

c. De eerste golf van terreur (juli-september 1578)

Een week na de terechtstelling der monniken begon men in St.-Pieters, St.-Niklaas, St.-Jacobs, St.-Michiels en St.-Martens te Akkergerem, sommige versieringen te ontvreemden ³³². Een persoon was zelfs zo driest de kelk

(323) Afschr. Verh., 5 juni 1578.

(324) St.A.G., Bouc vanden Crime 1574-1578, f° 258 v°-259.

(325) Dus niet één Augustijn en vier Minderbroeders zoals De Moreau (Dl. V, p. 149), Nève de Mévergnies (p. 30), e.a. zeggen.

(326) De Moreau E., Op. Cit., V, p. 199.

(327) Jan van de Vivere, in uitg. dr De Potter Fr., p. 270.

(328) Gilliodts van Severen, *Relations politiques...*, X, p. 437.

(329) Ald., X, pp. 502-505.

(330) Bor P., Op. Cit., I, p. 953. — Prims Fl., *Beelden uit den Cultuurstrijd der jaren 1577-1585*, Antwerpen, 1942; p. 122.

(331) De Moreau E., Op. Cit., V, p. 199. — Van Campene Ph., Op. Cit., f° 200.

(332) Op 7 juli 1578. — Afschr. Verh. — De Jonghe B., Op. Cit., II, pp. 31-32. — Van Campene Ph., Op. Cit., f° 199 v°. — Memorieboek, III, p. 44.

uit de handen van een priester, die de mis aan het lezen was, te nemen en er mee weg te lopen. Hij werd echter gevangen genomen³³³.

Het stadsbestuur vaardigde toen een voorgebod uit, waarin streng verbod opgelegd werd, zowel aan soldaten als burgers, nog schandaal te schoppen in kerken of kloosters. De ouders zouden verantwoordelijk zijn voor de daden van hun kinderen³³⁴.

Bij de geestelijken zat er blijkbaar de schrik in. Sommige kerken bleven de 9e juli de ganse dag gesloten, andere werden pas 's namiddags geopend. Verschillende priesters verkochten hun meubels en trokken wereldlijke kleren aan³³⁵.

Ondertussen werd de refuge Bethlehem in de Korte Violettenstraat leeggeplunderd³³⁶.

Op 26 juli een voorbode voor erger: de Mariabeelden aan de Ketelpoort en het groot Vleeshuis werden vernield³³⁷.

De 29e en 30e plunderden soldaten en burgers het klein en groot begijnhof, de parochiekerk van Melle en de St.-Salvatorskerk³³⁸. Een voorgebod waarin gedreigd werd met de doodstraf voor plundersaars, hielp niet³³⁹. De baljuw greep ook niet in³⁴⁰!

Het gerucht deed in die dagen de ronde dat rond half augustus al de kerken zouden vernield zijn en de geestelijken verjaagd³⁴¹.

De kerk van Mariakerke werd leeggehaald; die van Deinze gans verwoest. Uit de kloosters van Melle en Nonnenbossche werden de religieuzen verjaagd en alles werd leeggeroofd³⁴². Te Gent werden op de straat- hoeken, de stadspoorten en de kloosters de O.-L.-Vrouwe beelden verwijderd³⁴³.

St.-Baafs, St.-Pieters en opnieuw St.-Salvator werden op 23 augustus verwoest en met soldaten belegd³⁴⁴. De 24e augustus was het de beurt aan St.-Veerlekerk, door burgers die 's nachts de wacht in het Gravenkasteel hadden opgetrokken³⁴⁵. Tijdens de dag bleef het rustig. Maar rond vijf uur 's namiddags stak de vernielingsgolf opnieuw op. Soldaten en burgers namen er aan deel. St.-Niklaas, St.-Baafs, de beide begijnhofkerken en St.-Pietersabdij werden volledig vernield³⁴⁶.

(333) Van Campene Ph., Op. Cit., f° 199 v°.

(334) St.A.G., Voorgeboden 1572-1582, f° 207-208.

(335) Van Campene Ph., Op. Cit., f° 199 v°.

(336) Afschr. Verh., 14 juli 1578.

(337) Van Campene Ph., Op. Cit., f° 200.

(338) Afschr. Verh. — De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 39. — Van Campene Ph. Op. Cit., f° 200 v°. — Memorieboek, III, p. 45.

(339) St.A.G., Voorgeboden 1572-1582, f° 208 v°.

(340) Van de Vivere, in de uitg. dr De Potter Fr., p. 270.

(341) Afschr. Verh., 29 juli 1578 „ende men begoest te segghen dat voor half ougste alle de keercke ghebroken zyn zouden ende de papen alle uuytghejaecht soo dat mer gheene meer vinden en soude binnen ghendt”.

(342) Van Campene Ph., Op. Cit., f° 201. — Borluut Gerulphe, Op. Cit., pp. 663-664.

(343) Afschr. Verh. — De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 41.

(344) Ald., II, p. 43.

(345) Idem.

(346) Afschr. Verh. — De Jonghe B., Op. Cit., II, pp. 43-45. — Van Campene Ph., Op. Cit., f° 201 v°-202.

Toen alles vernield was volgde een voorgebod waarin opnieuw verboden werd nog iets te vernielen op straffe van dood. Aan de soldaten werd bevolen de kerken en kloosters te verlaten. Ieder, van welke stand ook, mocht zijn onvreemde goederen gaan terughalen, waar ze ook waren. Hij zou op de hulp en de bijstand van de magistraat kunnen rekenen ³⁴⁷.

Werd het te Gent kalm na de 25e, zoveel te erger laaide de beeldenstorm op in de omgeving. We vermelden Asper, Zingem, Nazareth, Waarschoot, Zomergem, Lovendegem, Dorizele, Beveren, Drongen, Nonnenbosche bij Heusden, ter Hagen bij Axel, de abdij van Rozenberge te Waasmunster, Temse en de abdij van Baudeloo te Sinaai ³⁴⁸.

Niet enkel kerken en kloosters beroofde men, maar de landslieden zelf ook, onder het voorwendsel dat men verborgen kerkgoederen kwam zoeken ³⁴⁹.

Pas op 1 september, na heel wat protesten van buiten uit, besloot de collatie dat er een eind moest aan komen. Wie nog zou plunderen zou op staande voet terechtgesteld worden. Het voorgebod kwam nog diezelfde dag ³⁵⁰.

Welke was de rol van het stadsbestuur nu in dit alles?

Sommige auteurs, zoals Fris en Nève, spraken van een systematisch geordende beeldenstorm ³⁵¹. Van Campene en Van de Vivere, beiden katholiek, vermeldden meer dan eens dat al die verwoestingen gebeurden met de instemming van de magistraat.

Het stadsbestuur zelf trachtte zich wit te wassen, wijzend op de verschillende voorgeboden die ze uitgevaardigd hadden ³⁵². Maar nooit heeft men één enkele straf toegepast ³⁵³!

Ze wezen er op dat alles geschied was buiten hun wil en zonder hun weten, en schoven de schuld van de kerkvernieling op de geestelijkheid die door haar predikaties een deel der bevolking had gekwetst ³⁵⁴.

Het valt niet te ontkennen dat er bij de massa een hevige antikatholieke stemming heerste. Die kon misschien wel door sommige uitlatingen van roomskatholieke geestelijken aangewakkerd zijn geworden. Zonder twijfel hebben de predikaties van hervormde geestelijken hier ook hun rol in gespeeld ³⁵⁵. En wanneer het volk na de eerste plunderingen op 19 mei zag

(347) St.A.G., Voorgeboden 1572-1582, f° 209-209 v°.

(348) Van Campene Ph., Op. Cit., f° 202. — De Jonghe B., Op. Cit., II, pp. 48-49.

(349) Idem.

(350) St.A.G., Voorgeboden 1572-1582, f° 210. — Collatieregister 1577-1583, f° 75-78.

(351) Fris V., *Histoire de Gand*, p. 215. — Nève de Mévergnies E.J., Op. Cit., p. 30.

(352) De Schrevel A.C., *Recueil...*, II, pp. 77-78. — Gachard L.P., *Actes...*, II, p. 14.

(353) De Crimeboeken werden op dit punt door ons nagegaan.

(354) De Schrevel A.C., *Recueil...*, II, pp. 77-78 „... een deel vande gemeente deser stede verweckt ende geinciteert wesende (zoe zij mainteneren) deur diversche woirden en de predicken van sommighe prochiepapien ende andere vande vier ordenen lest uuytgegaen, in misachinghe ende cleenichede vande gereformeerde religie”.

(355) Van Male J.P., Op. Cit., p. 206: 25 en 26 aug. 1578 „Op deze wijs alle ontzag geweird zijnde, zoo hoorde, noch zag men niet anders als schimpschriften

dat zijn wandaden onbestraft bleven, ging het steeds maar driester optreden. Moest de calvinistisch gezinde magistraat en de XVIII niet alles door de vingers hebben gezien, het ware nooit tot een zodanige uitbarsting gekomen.

De gebeurtenissen bleven niet te Gent en omgeving gelokaliseerd. Ook te Brugge, Kortrijk, Ieper en Doornik woedde de vernielingsstorm in die dagen.

Oranje keurde hem streng af in een schrijven aan de Staten van Vlaanderen³⁵⁶. Alle dagen ontving hij klachten van burgers, geestelijken en landslieden, die bestolen werden en schade leden. Hij wees er op dat die manier van handelen ver verwijderd was van de eenvoud van het Evangelie „qui a sa puissance tout aultre que du glaive et qui convertit les cœurs par aultre voie”. De plundering van de kloosters laakte hij, omdat hij uit die grote sommen zou hebben kunnen halen. Nu diende dit geld slechts om de beurs te vullen van enkele „vagebonden”, die daarenboven de goede burgers nog last berokkenden, onder het mom kerkelijke goederen te zoeken in partikuliere woningen.

Hij vroeg aan de Staten van Vlaanderen hem tevens gezanten te sturen om naar een oplossing hiervoor te zoeken.

Welk was nu het lot van de geestelijken en de geestelijke goederen?

Bijna al de monniken die behoorden tot de vier Biddende Orden hadden de stad verlaten. De andere geestelijken trokken wereldlijke klederen aan en namen hun intrek bij bloedverwanten of vrienden. Abten en abdissen kregen een jaarlijkse vergoeding, die in verhouding was met hun stand en vroeger bezit aan goederen. Ze moesten wereldlijk gekleed gaan en zich met geen godsdienstaangelegenheden inlaten.

De goederen die men uit de kerken en kloosters had gehaald werden in het openbaar verkocht: in juni en juli voor de Bedelorden; in september vooral voor de andere geestelijke instellingen. Dit gebeurde in de nabijheid van het stadhuis, op het „Hoge Sas”, ofwel in of vóór de kerken en kloosters³⁵⁷.

De metalen voorwerpen voerde men naar het munitiehuis om er gescht van te gieten. De kerken zelf werden gesloten of witgekalkt en heringericht voor de protestantse eredienst. Nergens werd de Pacificatie van Gent meer geweld aangedaan dan in de stad die er haar naam had aan gegeven.

In de kloosters werden huishoudens gevestigd, wiens huizen afgebroken waren wegens de versterkingen, of die elders verjaagd waren.

De bezittingen van kerken en kloosters werden aangeslagen en geïn-

en oneerlijke liedekens, tegen den paus, tegen de kerke, tegen de Catholyken en hunne ceremonien; deze noemden zy superstitie, afgodisten, Babylon, die grote hoere, en de paus Belsebut en Antichrist, bybrengende de woorden van den Apocalypsis, CXVIII en andere schriftuerplaetsen, passende op dezelve”.

(356) Kervyn de Lettenhove J., *Documents inédits...*, p. 239-243.

(357) Afschr. Verh. — De Jonghe B., *Op. Cit.*, II, pp. 13, 50-51. — Van Campene Ph., *Op. Cit.*, f° 203. — Ook te Antwerpen werden deze maatregelen tegenover de geestelijken genomen. — Zie Prims Fl., *Beelden uit de Cultuurstrijd...*, pp. 290 en 318.

ventariseerd³⁵⁸. De registers van al hun goederen en inkomsten van bossen, landerijen, tienden, huizen, renten, etc. moesten binnengeleverd worden³⁵⁹.

Te Ieper gebeurde hetzelfde omwille van de soldaten en andere individuen die kloostergoederen voor eigen profijt verkochten³⁶⁰.

d. Tempering der passies. — Het aannemen van de Religievrede

Sedert 1 september 1578 was er een relatieve rust ingetreden. Op het einde van die maand kwamen er vertegenwoordigers van de Staten Generaal en vroegen, volgens het projekt van Religievrede, voor de katholieken vijf kerken binnen Gent³⁶¹. Het stadsbestuur weigerde, beweerend dat het dulden van twee godsdiensten in de stad tweedracht zou meebrengen.

Begin oktober arriveerde een nieuwe afvaardiging van de Staten te Gent. Marnix van St. Aldegonde evenals meerdere „colonels” van Antwerpen, maakten er deel van uit. Gent werd gevraagd zich te onderwerpen in zake godsdienstaangelegenheden, de gevangengenomen edelen en de twist met de Walen, opdat er geen breuk in de Unie zou komen³⁶².

De collatie liet de 27e haar antwoord kennen³⁶³. Aan de katholieke eredienst zou praktisch alles teruggegeven worden, indien overal — dus ook in Artesië en Henegouwen — het calvinisme toegelaten werd.

De gevangen edelen zouden hun vrijlating bekomen, wanneer de buitenlandse vijanden uit het land zouden zijn verdreven. In afwachting was men bereid hen naar een neutrale plaats over te brengen.

Gent en de andere Leden van Vlaanderen moesten tegen de Malcontenten beschermd worden, die hun soldaten uit de Vlaamse plaatsen, die ze reeds bezetten, moesten terugtrekken.

Praktisch stond dit antwoord dus gelijk met een weigering. Desniettemin namen de Aartshertog, de Prins en de Staten Generaal deze door Gent gestelde artikelen aan³⁶⁴.

Ondertussen hadden een tiental geestelijken bevel gekregen de stad te verlaten³⁶⁵.

De strijd tussen radikalen en gematigden voor het al of niet aanvaarden van de Religievrede binnen Gent hebben we hoger reeds uitvoerig behandeld. We willen hier dan ook enkel de bepalingen van deze godsdienstvrede nader onder ogen nemen.

(358) Van Campene Ph., *Op. Cit.*, f° 202 v°: 2 september 1578. — Op het St.A.G. bleven de inventarissen van de Geschoeide Carmelieten (Onze Vrouwebroeders) en van het klooster van Baudeloo bewaard. Zie hiervoor: Vander Haeghen V., *Inventaire des Archives de la ville de Gand — Etablissements religieux*, Gent, 1887-1889; 2 dln., I, p. 131; II, p. 178.

(359) *Afschr. Verh.*, 28 augustus 1578. — De Jonghe B., *Op. Cit.*, II, p. 50.

(360) De Schrevel A.C., *Recueil...*, II, p. 126.

(361) *Afschr. Verh.*, 21 september 1578. — De Jonghe B., *Op. Cit.*, II, p. 51.

(362) De Schrevel A.C., *Recueil...*, II, pp. 170-178. — Muller P.L. en Diegerick A., *Documents concernant les relations...*, II, pp. 110 en 124.

(363) St.A.G., *Collatieregister 1577-1583*, f° 91 v°-92. — De Schrevel A.C., *Recueil...*, II, pp. 269-270.

(364) *Ald.*, II, pp. 306-308; 3 november 1578.

(365) *Afschr. Verh.*, ongeveer 23 oktober 1578. — De Jonghe B., *Op. Cit.*, II, p. 67.

Daags voor de komst van Oranje, op 1 december 1578 was in voorgedod uitgevaardigd, dat niemand de Religievrede mocht tegenwerken. De belemmeringen van andersdenkenden inzake godsdienst, zouden bestraft worden ³⁶⁶. Tevens werden de predikaties van de dominees heel wat kalmer ³⁶⁷.

De onderhandelingen vingen aan op 4 december, en vijf dagen later riepen de schepenen van beide banken en de twee dekens, de katholieke geestelijken samen in het huis van de prelaat van Drongen, en deden hen verschillende voorstellen ³⁶⁸.

De gereformeerden zouden in het bezit blijven van de kerken waarin ze hun dienst deden, zowel in 't vlaams als 't frans. Het Tempelhuis, het klooster der Filidieusen, Groenenbriel en het Fratershuis waarin ze private of publieke scholen hadden ingericht, bleven eveneens in hun bezit.

De katholieken zouden wel enkele kerken kunnen krijgen, maar geen toelating processies buiten die kerken te houden. De Biddende Orden, daar ze zich steunden op aalmoezen en dus een last waren voor de gemeente, zouden niet gedoogd worden. Diegenen die hun orde zouden verlaten en tegelijk uit de geestelijke staat treden, zouden een behoorlijke vergoeding krijgen, in verhouding met de macht van het klooster tot hetwelke ze hadden behoord.

Men zou aan de geestelijken het bezit van hun goederen teruggeven, behalve de jurisdictie. Een deel van de goederen zou dienen voor het onderhoud van de gereformeerde religie en van de armen der stad.

Geen vergoeding zou uitgekeerd worden vóór gronden of huizen van geestelijken, verloren ten gevolge van de versterkingswerken. Evenmin zouden de sommen, geleend voor de fortifikatie, terugbetaald worden. Vrijstelling van belastingen zouden de geestelijken niet genieten, en daarenboven kregen ze verbod er wijn- of bierkelders op na te houden.

De processen, die aanhangig waren tussen de stad en de geestelijken zouden voor eeuwig geschorst worden.

Het beheer over het hospitaal van de Bijloke kwam aan de stad. En de sommen die Gent bijdroeg in de versterking van Oudenaarde, Dendermonde en Ninove, zouden eveneens geput worden uit de geestelijke goederen.

Deze voorstellen waren dus uiterst nadelig voor de katholieke geestelijkheid. Haar antwoord was dan ook zeer voorzichtig. Het werd diezelfde dag om drie uur 's namiddags gegeven ³⁶⁹. Daar ze niet voltallig waren, verklaarden ze geen absoluut geldig antwoord te kunnen geven. Wel waren ze bereid zich aan ieder punt te onderwerpen, dat goedgekeurd werd door de Staten Generaal, de Raad van State en de Vier Leden van Vlaanderen ³⁷⁰.

Op 16 december 1578 werd de tekst der Religievrede aangenomen, maar pas op 27 december gepubliceerd, omdat er van verscheidene zijden ver-

(366) St.A.G., Voorgeboden 1572-1582, f° 218 v°.

(367) Gilliodts van Severen, *Relations politiques...*, XI, pp. 184-187.

(368) De Schrevel A.C., *Recueil...*, II, pp. 565-568.

(369) Afschr. Verh. — De Jonghe B., *Op. Cit.*, II, pp. 93-94.

(370) De Schrevel A.C., *Recueil...*, II, pp. 568-569.

zet was gerezen. Grotendeels waren de voorstellen van het stadsbestuur behouden gebleven ³⁷¹.

De kerken werden evenredig verdeeld. St.-Jan, St.-Salvator en O.-L.-Vrouwkerk, evenals de tempels van de Predikheren en de Carmelieten, het Voldershuis en de Weverskapel stonden ten dienste van de protestanten. De katholieken kregen St.-Michiels, St.-Niklaas, St.-Pharaïldis, St.-Jacobs en de kapel van St.-Cathelijm op 't Zand toegewezen. Indien nodig konden ze nog over een zesde gebouw beschikken. De overige kapellen bleven gesloten voor beide godsdiensten.

De hervormden mochten hun publieke scholen behouden. Indien de katholieken er wilden, kregen ze 't klooster der Grauwzusters bij St.-Jacobskerk, bij de Predikheren en te Meerhem.

Noch predikanten en consistorianten, noch geestelijken mochten zich bemoeien met zaken die de magistraat aanbelangden. Wie iets zou aanleren dat de rust verstoorde, zou verbod krijgen te prediken en voorbeeldelijk gestraft worden.

De overige maatregelen waren dezelfde, die door de magistraat aan de geestelijken waren voorgesteld op 9 december.

Een commissie van acht personen werd aangesteld door de magistraat, om toezicht uit te oefenen op de toepassing der Religievrede. Ze bestond uit de helft protestanten en de helft katholieken.

De aanhangers van beide godsdiensten zouden de bescherming genieten van de magistraat en het leger; en al de lieden die een zeker gezag vertegenwoordigden werden verplicht de getrouwheidseed aan de Religievrede af te leggen ³⁷².

Op 1 januari 1579 begonnen de priesters in het openbaar mis te lezen ³⁷³. De monniken die sedert mei gevangen zaten, werden gevonnist. Vier Minderbroeders werden vrijgesproken, twee Augustijnen wegens sodomie voor drie jaar verbannen. Men had bij de uitspraak van de straffen, rekening gehouden met de lange gevangenisstraf die ze reeds achter de rug hadden ³⁷⁴.

Alles bleef kalm tot Oranjes vertrek uit de stad op 19 januari 1579.

e. De tweede vernielingsgolf (maart 1579)

Nauwelijks een paar weken was Oranje uit de stad, of Gent trad toe tot de Unie van Utrecht ³⁷⁵. Daardoor hoefde men sommige verplichtingen

(371) Ald., II, pp. 633-640.

(372) De Schrevel A.C., *Recueil...*, II, p. 640. „... de acht ghecommitteerde, met-gaders die vander poorterie, de gheemeene dekenen vanden neeringhen ende ghezwoonen vanden ambachte vander weverie, inshelycx de predicanten, ministers ende consistorianten vander voorsehde ghereformeerde religie... alle de gheestelike personen, capittlen, collegien ende couventen vander catholicque roomsche religie...”. Voor de originele minuut met de formule van de eed, gedateerd op 14 januari 1579: zie Van Duyse P. en De Busscher E., *Inventaire...*, p. 483, nr 1370.

(373) Afschr. Verh. — De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 107. — Van Campene Ph., Op. Cit., f° 209. — Memorieboek, III, p. 49.

(374) St.A.G., Bouc vanden Crime 1578-1581, f° 21 v°. 12 januari 1579.

(375) De collatie nam het besluit aan op 26 januari 1579. De ondertekening had plaats op 4 februari 1579.

van de Religievrede niet meer na te leven, o.a. het herstel van de katholieken in hun bezittingen. Opstootjes en wandaden werden weldra opnieuw schering en inslag ³⁷⁶.

Op 10 en 11 maart begon „de” grote vernieling. Daar het het begin van de vasten was predikten vijf katholieke geestelijken alle dagen in de hun toegestane kerken. Vier onder hen behoorden tot de zo gehate bedelorden, die ook in de bepalingen van de Religievrede niet milder behandeld werden.

Om acht uur 's morgens, de tiende maart, verdreef men hen uit de kerken, en deze werden grondig geplunderd. Ook de kloosters bleven niet gespaard en de religieuzen die sedert de Religievrede waren teruggekeerd, werden opnieuw verdreven ³⁷⁷.

Rond negen uur werd geboden dat ieder naar huis zou gaan, behalve zij natuurlijk die de wacht moesten optrekken ³⁷⁸.

's Namiddags nam men zeventien katholieken gevangen ³⁷⁹. Maar men liet ze, drie dagen later, vrij, op Frans van Wychuis na, die tot 16 april opgesloten bleef ³⁸⁰.

Deze laatste had ook het vorige jaar lange tijd gevangen gezeten. Tijdens het Wonderjaar had hij zich reeds anti-geus aangesteld. Nu was hij betrokken geweest in een incident in St.-Jacobskerk, waar hij drie personen met de wapens bedreigd had ³⁸¹.

Gedurende de nacht van 10 op 11 maart en de ganse elfde maart bleef de vernielingsgolf voortwoeden, met buitengewone hevigheid. Ook private huizen werden geplunderd.

Een voorgebod, dat de doodstraf voorzag, voor die overtredingen, maakte er een eind aan. Al diegenen die kerk- of kloostermaterialen hadden ontvreemd of gekocht, moesten die onmiddellijk bij de munitiebewaarder Jan vanden Berghe, wonend in de Ketelpoort, brengen. Niemand mocht zulke goederen kopen, verkopen, verwisselen of vervoeren ³⁸².

Op 12 maart 1579 metste men de deuren en de vensters van de kerken dicht ³⁸³.

Hoewel de magistraat opnieuw alle verantwoordelijkheid van zich afschoof, ligt het voor de hand dat alles met haar toestemming gebeurde.

(376) St.A.G., Bouc vanden Crime 1578-1581, f° 23 v°-26 : opstoot bij de Petercellepoort op 31 januari 1579. — Afschr. Verh. — De Jonghe B., Op. Cit., II, pp. 115-116 : plundering van St.-Martens te Akkergem begin februari en 7 maart 1579 ; begin februari ook wandaden in St.-Pharaïldis, St.-Jacobs en St.-Michiels.

(377) Afschr. Verh. — De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 122. — Van Campene Ph., Op. Cit., f° 210 v°.

(378) St.A.G., Voorgeboden 1572-1582, f° 220 v°.

(379) Van Campene Ph., Op. Cit., f° 210 v°-211. — De Jonghe B., Op. Cit., II, pp. 125-126.

(380) St.A.G., Bouc vanden Crime, 1578-1581, f° 38.

(381) St.A.G., idem, f° 31 v°. — Van Vaernewyck M., Op. Cit., I, pp. 206, 220, 226, 238 ; II, pp. 77, 98-100, 162, 202, 207. — De Potter Fr., *Second Cartulaire de Gand*, Gent, s.d., pp. 178-180.

(382) St.A.G., Voorgeboden 1572-1582, f° 221.

(383) Afschr. Verh. — De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 126.

Van de Vivere verhaalt zelfs dat Hembyze lachend stond toe te kijken bij de plundering van St.-Jacobskerk op 10 maart ³⁸⁴.

Van het voorgebod van 11 maart kwam weinig in huis. Zij die de kerken of kloosters hadden geplunderd liet men vrij uit gaan. Dat de Religievrede niet in ere werd gehouden, was dus van geen belang.

Anders trad men op tegen plundersaars van partikuliere huizen. Want de beeldenstorm had in deze maartse dagen een sociaal karakter gekregen.

Verschillende verslagen van die gebeurtenissen zijn bewaard gebleven.

Zo werden er op de Polder een reeks huizen geplunderd. Bij Jacob Philips, een schilder, waar er een oud-Karthuizer logeerde, drongen tien man binnen en ontvreemdden er kledingstukken en een som geld. Dit gezelschap omvatte een mestramer, die vroeger schoenmaker was geweest, een tierentijnwever, een lintwever en een schipmaker ³⁸⁵. Twee van de dieven werden vóór het Gravensteen onthoofd ³⁸⁶.

Ook Jacob Croes werd onthoofd, omdat hij in een huis was binnengedrongen en er heel wat kabaal had veroorzaakt met een getrokken dolk. Aan twee personen had hij bekend, dat hij het huis was binnengedrongen om te plunderen ³⁸⁷.

Dit waren de drie enige die berecht werden. Nochtans waren dit niet de enige gevallen waarin partikulieren werden lastig gevallen. Zo werd er binnengedrongen in het Nagelstraatje bij een weduwe, door vier personen, waaronder een biertapper ³⁸⁸. Ze bedreigden de bewoners, maar ontvreemdden niets ³⁸⁹. Vier anderen, waaronder een schoenmaker, drongen bij een persoon in de omgeving van het St.-Olbrechtsbegijnhof binnen. Daar ze twee gouden dukaten kregen, plunderden ze niets ³⁹⁰.

Natuurlijk werden de gebeurtenissen te Gent streng afgekeurd door Oranje. Ze stuurden immers de plannen van de Zwijger grotendeels in de war. Hij wees er op in een schrijven aan de Gentse magistraat, gedateerd op 11 maart. De heer van Montigny was bereid met een deel krijgsvolk naar Oranje over te komen om de gemene vijand te helpen bestrijden. La Motte zou rebel verklaard worden, iets wat tot dan toe altijd was uitgesteld geworden op verzoek van de Vier Leden van Vlaanderen, om de Walen niet erger voor het hoofd te stoten. Door de gebeurtenissen te Gent

(384) Afschr. Verh., 10 maart 1579: „... (de plundersaars) clommen ten turren uppe ende namen alle de looden goten af die up den turre ofte keercke laghen al oft al ten buyte hadde ghegheven gheweest van duerverheynt sost ghenouch bleeck dat den burgmeester daer up staen sien hadde en daeromme staen lachen hadde zoo de bystaenders seyden diet ghesien hadden ende ghebleken met menich meinsche”.

(385) St.A.G., Bouc vanden Crime 1578-1581, f° 32 v°-33 v°.

(386) Ald., f° 36 v°-37: de mestramer en oud-schoenmaker Anthonis Bouwens, bijgenaamd Bantse, 53 jaar, en de tierentijnwever Willem de Bosschere, 30 jaar ong.

(387) Ald., f° 35 v°-36 v°.

(388) De biertapper was Michiel Bonne, wonend in 't Zagershuisstraatje.

(389) St.A.G., Bouc vanden Crime 1578-1581, f° 34 v°-35. — De Potter Fr., *Second Cartulaire de Gand*, p. 181.

(390) St.A.G., Bouc vanden Crime 1578-1581, f° 34. Ook is het geval bekend van Martin van Schaffelt uit Akkergerm, 37 jaar, „weerckende in dachuereen, ooc metten straetwaghen”. Hij had, ondanks het voorgebod, in 't klooster van Galileen ijzerwerk ontvreemd. Hij zette zijn roof stop, onmiddellijk na een vermaning van den baljuw. (St.A.G., Bouc vanden Crime 1578-1581, f° 35 v°).

vielen al deze plannen in duigen. De gereformeerde religie had alle krediet verloren; de Walen zouden op hun standpunt blijven; La Motte zou op een nieuwe reeks aanhangers kunnen rekenen, en velen die Oranje's zaak goedgezind waren zouden zich van hem afkeren³⁹¹. Ook de Antwerpse „colonellen" zonden een brief in die zin³⁹².

In de tweede helft van maart 1579 was de kultus der katholieken dus gesupprimeerd³⁹³. Op 8 april werd het beruchte voorgebod uitgevaardigd waarbij de vier Biddende Orden uit de stad werden gebannen³⁹⁴. Acht dagen werd hun toegemeten om de stad te verlaten. Uitzondering werd gemaakt voor bejaarden en zieken, en voor hen die zich openlijk bekeerden tot het calvinisme en bereid waren deze leer te prediken.

De kerken — behalve die welke door de calvinisten in gebruik waren genomen — waren gesloten. De St.-Catherinakerk van Wondelgem en St.-Martens te Akkergem werden afgebroken³⁹⁵. Ook de gebouwen van het klooster van Drongen³⁹⁶.

De goederen van het klooster van Melle en van Nonnenbossche op Heusden werden door het comité der XVIII aan de inwoners aldaar uitgedeld³⁹⁷. Bezittingen van kloosters, zoals bomen, werden verkocht³⁹⁸.

Niemand mocht nog renten of pachten betalen aan geestelijken, indien hij niet het risico wou lopen ze nog eens opnieuw te moeten betalen aan de daartoe door de stad aangestelde ontvangers³⁹⁹.

De stad zou voor het onderhoud der geestelijken zorgen. De betaling van personen die geestelijken geweest waren, zowel binnen als buiten Gent, zou beginnen van 24 juni 1579. De vier Biddende Orden echter, die in de Sinksendagen van 1578 of kort daarna uit hun kloosters vertrokken waren, zouden betaald worden vanaf het ogenblik dat ze hun kloosters en hun goederen hadden moeten verlaten. Religieuzen die buiten de stad in kloosters verbleven kregen geen vergoeding. Het bedrag dat jaarlijks zou uitgekeerd worden, zou in verhouding zijn met de „ghestaet-

(391) Groen van Prinsterer G., Op. Cit., reeks I; VI, pp. 591-592.

(392) St.A.G., Ontvangen Brieven 1579-1580, f° 24-25, 11 maart 1579.

(393) Gilliodts van Severen „*Relations politiques...*," XI, pp. 318-319. In een brief van William Davidson - 16 maart 1579.

(394) St.A.G., Voorgeboden 1572-1582, f° 225 v°.

(395) Afschr. Verh. — De Jonghe B., Op. Cit., II, pp. 133-134. — Van Campene Ph., Op. Cit., f° 212. St.A.G., Stadsrekeningen 1578, f° 35 v°. - Stadsrekeningen 1578-1579, f° 31; 35 v°. — De verkoop van de goederen van de kerk van Wondelgem had plaats op 23 april; het materiaal van St.-Martenskerk werd op 27 april verkocht; de afbraak van de twee kerken begon op 18 mei.

(396) Afschr. Verh. — De Jonghe B., Op. Cit., II, pp. 139-140. — Borluut Gerulphus, Op.Cit., p. 664. De goederen werden verkocht op 22 mei.

(397) Van Campene Ph., Op. Cit., f° 212 v°: 25 mei 1579. — De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 140. — Borluut Gerulphus, Op. Cit., p. 664.

(398) St.A.G., Reeks 94 bis, 13; 1 april 1579: aanslaan van bomen verkocht door kloosters, kerken en godshuizen in en omtrent Gent. — St.A.G., Reeks 94 bis, 15; 26 mei 1579: verkoop van goederen staande op domeinen van kloosters in het kwartier van Geraardsbergen en Ninove.

(399) St.A.G., Voorgeboden 1572-1582, f° 227.

hede" van elk klooster ⁴⁰⁰.

Een commissie van zes man werd aangesteld ⁴⁰¹ om met beide dekens deze betalingen te regelen. Rapport moest uitgebracht worden bij de XVIII.

De vergoedingen betaald aan de geestelijken lagen niet bijster hoog, daar verschillende geestelijke instellingen maar een sober inkomen hadden. Sommigen, zoals de Carmelieten en de Augustijnen, stonden zelfs in schulden bij brouwers, bakkers, visverkopers en vleeshouwers ⁴⁰². Om al deze zaken beter te kunnen regelen inventariseerde men de bezittingen van de kerken en kloosters en stelde men lieden aan om deze goederen te beheren ⁴⁰³.

Wij kunnen nu besluiten dat systematisch en in strijd met de denkbeelden van Oranje het katholicisme te Gent min of meer volledig werd uitgeschakeld. Het stadsbestuur had daarin de steun van een reeks lieden, bij wie meer de sociale ontevredenheid, dan de calvinistische geloofsovertuiging een rol speelde, en die de plunderingen als een welgekomen gelegenheid beschouwden om zich te verrijken.

Deze behandeling van Katholieken bleef niet enkel tot Gent beperkt. Ook te Antwerpen, Brugge, Kortrijk, etc. ging men op eenzelfde manier te werk, maar Gent deed zijn naam van Nieuw Genève eer aan, en handelde het radikaalst.

Het katholicisme betaalde het gelag met dezelfde munt als het calvinisme in 1567. Men mag dus zeggen dat het kenmerk voor beide perioden de godsdienstige onverdraagzaamheid was, alhoewel tegenover katholieken in de calvinistische republiek toch nog altijd milder werd opgetreden, dan de katholieken deden tegenover de hervormden in de voorgaande jaren.

Par. 2 — DE VESTIGING VAN HET CALVINISME

De uitschakeling van het katholicisme en de vestiging van het calvinisme zijn fenomenen, die chronologisch voortdurend door elkaar verweven lopen.

Sedert 8 november 1576 (Pacificatie van Gent) maakten de protestantse ballingen gretig gebruik van de toelating naar hun geboortestad terug te keren (artikels 4 en 10). Uit Wezel, Middelburg en Norwich stroomden ze toe en het lag voor de hand dat ze niet ontwapend hadden, na zoveel

(400) St.A.G., Reeks 94 bis, nr. 12 : „Alimentation gheconsenteert de geestelijke personen door schepenen vander keure, 1579”.

(401) St.A.G., Reeks 94 bis, nr. 12, f° 2 : De commissie bestond uit : twee schepenen van de keure : Lieven Mannins en Michiel Dolins — twee schepenen van ghe-deele : Lieven Tayaert en Willem Sanders — twee leden van het comité der XVIII : Reinier De Pestere en Jeronimus van Pottelsberghe.

(402) St.A.G., Reeks 94 bis, nr. 12, f° 2 v°-4.

(403) Op het St.A.G. zijn de inventarissen bewaard van volgende kloosters : Geschoeide Carmelieten of Vrouwebroeders ; Baudeloo ; O.L.Vrouweklooster te Dron-gen ; klooster van de Hl. Agnes ; klooster van de Grauwe, Zusters van St.-Jan ; klooster van Galileeën ; klooster van Joris Vrancx ; klooster van St.-Pieters. — Zie hiervoor : Vander Haeghen V., *Inventaire des Archives de la ville de Gand - Etablissements religieux*, I, p. 132, II, pp. 178, 187, 236, 245, 275. — Verder een geschreven inventaris door dezelfde auteur, berustend op het St.A.G.

geloofsgenoten te hebben zien sterven voor hun geloof, na de geleden vervolgingen, verbanningen en konfiskering van goederen ⁴⁰⁴.

In februari 1578 herbegonnen te hagepreken te Gent en de Staten Generaal vermaanden de Gentse vertegenwoordigers, er op wijzend dat dit in strijd was met de Pacificatie en gevaarlijk voor de afscheuring van andere steden en provincies ⁴⁰⁵.

Het was Nicasius van der Schueren, zopas uit het Engelse Maidstone uit ballingschap teruggekeerd, die zich in deze beginperiode liet gelden. Hij werd predikant te Drongen ⁴⁰⁶.

De Staten bleven niet met lede ogen toekijken. Op 2 mei vaardigden ze een plakkaat uit waardoor de predikaties verboden werden. De XVIII antwoordden prompt en krachtig door drie leden van de Staten te doen aanhouden, nl. Mr Jan de la Porte, Mr Lieven Snouck en Mr Joos Jacqueloot. Het waren vroegere leden van de Bloedraad ⁴⁰⁷.

's Anderdaags deed men met de trommel verkondigen dat het verboden was de predikanten ook maar de minste berisping te geven ⁴⁰⁸. De magistraat kwam dus openlijk op voor de predikaties.

De predikanten zelf sloegen munt uit de beschuldiging van sodomie van de vier Biddende Orden, om nieuwe gelovigen te winnen ⁴⁰⁹.

Eind mei werden de kerken der Predikheren en Carmelieten witgekalkt en omgevormd voor de calvinistische eredienst. Op 1 juni hadden er de eerste hervormde diensten plaats. Zowel Jan van de Vivere als Philips van Campene delen mee dat er grote publieke belangstelling was ⁴¹⁰. Deze godsdienstoefeningen grepen driemaal per week plaats ⁴¹¹.

Later op de maand vingen ook predikaties in 't frans aan ⁴¹².

In deze eerste maanden groeide het aantal calvinisten geweldig. Dit blijkt duidelijk uit de bewaarde correspondentie van de Gentse predikanten met het consistorie van de Vlaamse kerk te Londen ⁴¹³.

(404) Fris V., *Histoire de Gand*, p. 225.

(405) R.A.G., Raad van Vlaanderen, Register N, 1577-1578, f° 171 v°-172, 26 februari 1578.

(406) Van Campene Ph., Op. Cit., f° 194 v°. — Behalve de werken geciteerd in noot 141, zijn over hem nog te raadplegen: — Vercouillie J., *Nicaise Van der Schueren* in de Biogr. Nat., XXII, pp. 61-62. — Nieuw Nederlands Biographisch Woordenboek, III, pp. 1153-1155. — Te Water W.J., *Historie der Hervormde Kerk te Gent*, pp. 179-188. — Janssen H.Q., *De Kerkhervorming in Vlaanderen*, pp. 179-198.

(407) Afschr. Verh. — De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 17. — Van Campene Ph., Op. Cit., f° 196.

(408) Afschr. Verh.: „... ende inden dach hebben zy een trommel doen slaen dat hem niemant vande soldaeten vervoorderen souden eenighe predicanten te berespen ofte aen te spreken...”. — In de Voorgeboden vinden we er geen spoor van terug.

(409) Afschr. Verh. - 18 mei 1578.

(410) Afschr. Verh. — De Jonghe B., Op. Cit., II, pp. 26-27. — Van Campene Ph., Op. Cit., f° 197 v°.

(411) Jan van de Vivere, in de uitg. dr De Potter Fr., p. 269: 16-18 juni 1578.

(412) Van Campene Ph., Op. Cit., f° 197 v°.

(413) Hessels J.H., *Epistulae et Tractatus cum reformationis tum ecclesiae Londino-Batavae historiam illustrantes*, deel III, band I, van *Ecclesiae Londino-Batavae Archivum*, Cantabrigae, 1897; pp. 496-497, nr. 556: 23 februari 1578; p. 512, nr. 543: 7 april 1578; p. 522, nr. 556: 29 mei 1578. — Gilliodts van Severen, *Relations politiques...*, X, pp. 522-523, 13 juni 1578. Brief van Jacob Regius aan de Vlaamse kerk te Londen.

Oranje was zeer gekant tegen die openbare predikingen en vooral tegen de ruchtbaarheid die er aan gegeven werd. Verscheidene malen stuurde hij vermaningen, zelfs in hevige bewoordingen, maar ondanks alles gingen de Gentse predikanten toch op het ingeslagen pad voort ⁴¹⁴.

Weldra hadden de hervormden vier kerken in gebruik, die als volgt verdeeld waren: de Carmelietenkerk, de kerk der Predikheren en de Weverskapel voor de Vlamingen; het Tempelhuis voor de Franstaligen. Op 13 juli 1578 woonden de XVIII, de voorschepen en verschillende andere schepenen een dienst bij in de Predikherenkerk ⁴¹⁵. Dit gebaar liet niets aan duidelijkheid te wensen over. Het calvinisme was de enige openlijk erkende confessie geworden.

Ook voor het hervormde onderwijs was gezorgd geworden ⁴¹⁶. Een calvinistische academie of theologische faculteit werd in het leven geroepen die op 6 oktober 1578 haar deuren opende in het op 1 juli 1578 door de XVIII aangeslagen bisschoppelijk seminarie. Leraars waren o.a. Jacob Kimedonck, die later hoogleraar te Heidelberg werd ⁴¹⁷.

Van bij haar stichting bezat deze academie vier leergangen: twee over theologie, een over grieks en een over dialektiek.

In de loop van 1579, alleszins vóór 8 oktober, kwam er een cursus bij, deze over hebreuws, zodat men het Oud en Nieuw Testament in hun oorspronkelijke taal kon bestuderen. De professor hiervoor was Hubertus Sturmius ⁴¹⁸.

De betaling der leraars geschiedde uit de inkomsten van de abdijen en parochiekerken.

Het Gentse bestuur droeg speciale zorg voor deze school, om zo van Gent een kweekschool van predikanten te maken. Zo mochten in juli 1580 twaalf leerlingen op kosten van de stad studeren. En men ging nog verder, want op 6 april 1581 werd het onderwijs gratis.

Naast de academie werd in oktober 1578 in het oude klooster van Groenenbriel, op last van de magistraat, ook een calvinistische latijnse school ingericht. Deze moest de latijnse school vervangen die van het bisschoppelijk seminarie had afgehangen.

Rector van deze school werd Mr. Christiaen De Rycke ⁴¹⁹, die in 1566 reeds schoolmeester was en door de Raad van Beroerte op 29 maart 1568 bij verstek veroordeeld werd, omdat hij calvinistische predikanten had ge-

(414) Gilliodts van Severen, *Relations politiques...*, X, pp. 522-523.

(415) Afschr. Verh. — De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 32.

(416) Wij behandelen dit calvinistisch onderwijs hier niet uitgebreid, daar alle bruikbaar materiaal vroeger reeds bestudeerd werd. We verwijzen dan ook naar twee belangrijke artikels van Paul Fredericq, nl. *Note sur l'Université Calviniste de Gand (1578-1584)*, Gent, 1878; en *L'enseignement public des calvinistes à Gand (1578-1584)*, Gent, 1883; in „Travaux du cours pratique d'histoire nationale”, pp. 55-120. Zie verder ook: Nève de Mévergnies E.J., Op. Cit., pp. 31-32, en Van Werveke H., *Gent. Schets...*, p. 78.

(417) Rahlenbeek Ch., *Kimedonck Jacques*, in de Biogr. Nat., X, pp. 759-760. Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek, IV, pp. 835-836.

(418) Ald., X, p. 989. — Kleijn H.G., Bijvoegsel, p. 281, in „Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht”, XII, 1889.

(419) Van Vaernewyck M., Op. Cit., II, pp. 7, 198; III, p. 277.

herbergd, en als consistorielid verschillende geheime vergaderingen in zijn huis had belegd.

Verder gaven er in de eerste jaren ook nog les Mr. Pieter Doverdaghe en de blinde Mr. Lucas Clayssone, die in 1570 proponent te Londen was ⁴²⁰.

Ook in de „primaire school” werd het calvinisme verspreid, o.a. door de catechismus ⁴²¹.

De Gentse magistraat stelde opzienders aan voor het onderwijs. Tot 8 oktober 1580 waren het Gillis Borluut en Loys Hueriblocq. Daarna Karel Utenhove en Mr Adriaan Saravia, een ex-Franciscaan die legerpredikant van Oranje was geweest ⁴²². Deze Saravia werd in 1582 predikant en hoogleraar te Leiden ⁴²³.

Eind september werd St.-Baafs in gebruik genomen door de calvinisten. Pieter Dathenus predikte er de 28ste ⁴²⁴.

Deze Dathenus en naast hem Herman Moded speelden een voorname rol in het verzet tegen de Religievrede, door hun opruiende predikaties. Bij het aannemen van de godsdienstvrede verlieten ze dan ook de stad. Op 9 november 1578 had Moded verkondigd dat het katholicisme een afgoderij was, die door de overheid niet kon geduld worden, en dat de katholieken tevreden mochten zijn als men hun het leven liet, vermits zij voor enkele jaren de protestanten naar de brandstapel deden ⁴²⁵. Dathenus ging nog verder en verklaarde dat het dulden van het katholicisme een daad van atheïsme was en de Prins een goddeloos iemand, die even vlug van godsdienst als van hemd veranderde.

Ondanks hun aktie werd de Religionsfried toch aangenomen en kreeg het katholicisme opnieuw een kleine kans. Voor niet lang echter. In april 1579 is het opnieuw verboden en geldt de verplichting het calvinisme te prediken ⁴²⁶.

De hervormde kerk werd grondig georganiseerd: naast de predikanten waren er de ouderlingen, die verantwoordelijk waren voor de tucht. Beiden vormden ze het consistorie, dat het voornaamste lichaam was. Het valt te betwijfelen of er ook diakens waren, daar de armenzorg door de stedelijke overheid werd georganiseerd. Wel beschikte men over verscheidene

(420) Ald., III, p. 274. — Van der Haeghen V., *Bijdragen tot de geschiedenis der Hervormde Kerk te Gent*, in „Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht”, XII, 1889, p. 194. — Kleijn H.G., *Op. Cit.*, p. 281.

(421) Afschr. Verh., 18 juni 1578: „ooc begonst men alsnu de kinderen den catechismus int guessche te leeren”.

(422) St.A.G., Keureresolutiën 1580-1581, f° 347. — Fredericq P., *Note sur l'Université...*, p. 5.

(423) Reistma J. en Lindeboom J., *Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde Kerk der Nederlanden*, 's Gravenhage, 1949, p. 91.

(424) Afschr. Verh. — De Jonghe B., *Op. Cit.*, II, p. 53. — Van Campene Ph., *Op. Cit.*, f° 203 v°.

(425) Afschr. Verh., 9 november 1578. — Van Campene Ph., *Op. Cit.*, f° 205 v°-206.

(426) St.A.G., Voorgeboden 1572-1582, f° 225 v°.

kosters. In juli 1579 was het zelfs zo ver gekomen dat men opgeschreven hoefde te zijn om het avondmaal te krijgen ⁴²⁷.

Over welke predikanten beschikten de calvinisten nu in de eerste periode? Eerst was er *Herman Moded* of *Strycker* (soms: *Busch*) ⁴²⁸. Deze geboren Zwollenaar had de hand in de beeldenstorm van 1566 en was in die jaren bedrijvig in gans Vlaanderen, dus ook te Gent. Vervolgingen deden hem naar Engeland uitwijken. Rond 5 oktober 1578 kwam hij opnieuw te Gent aan, verzette er zich krachtig tegen het aannemen der Religievrede, en verliet de stad voor begin december, met de komst van de Prins. Zijn optreden vertoonde steeds een sterk politieke kant. Een tweede predikant even politiek gericht was *Pieter Dathenus* ⁴²⁹. Deze oud-Carmeliet, geboortig uit Frankrijk was zeer bedrijvig te Gent van de herfst 1566 tot de lente 1567. Na het Wonderjaar vertrok hij naar zijn beschermheer de keurvorst van de Paltz. In 1578 verscheen hij opnieuw te Gent. Op 18 september hield hij daar de eerste predikatie in St.-Baafs. Vóór het sluiten van de religievrede verliet hij de stad, maar kwam reeds vroeg in 1579 terug. Na Hembyzes staatsgreep, met de komst van Oranje, week hij opnieuw uit, niettegenstaande zijn werkzaamheid aan de kerk van Gent op 13 juni 1579 voor een jaar was vernieuwd. (Officieel was hij nog steeds predikant te Frankenthal) ⁴³⁰. Op het eind van het calvinistisch regime te Gent vinden we hem hier terug (november 1583). Tevens mengde hij zich actief in de politiek, wat hem vanwege zijn anti-frans standpunt in de gevangenis bracht. Hij geniet vooral bekendheid als berijmer van psalmen en vertaler van een catechismus.

Verder was er *Johannes Bollius* ⁴³¹. Deze Nieuwkerkenaar studeerde te Heidelberg van 1572 tot 1576. In november 1577 gaf hij een aantal theologische colleges te Leiden. Zijn gevraagde overplaatsing naar Gent kwam hij in november 1578. Hij vestigde zich in de Volderstraat. In de twist tussen Dathenus en Oranje was hij het niet eens met zijn ambtgenoot. Hij week uit naar de Paltz in 1584.

Een zekere bekendheid geniet ook *Jacobus Regius* (of *De Coninck*) ⁴³². Kortrijkenaar van geboorte, studeerde hij te Genève in 1569. Hij vertrok naar Engeland en werd predikant, eerst te Coventry, later te Londen. Op 28 maart 1578 kwam hij naar Gent, daar de kerk hem voor drie à vier maand te leen had gevraagd ⁴³³. De maanden dijdten uit tot jaren. Na de val van Gent trok hij opnieuw naar Londen.

(427) Van Campene Ph., Op. Cit., f° 215.

(428) Brutel de la Rivière G.J., *Het leven van Hermannus Moded, een der eerste calvinistische predikers in ons land*, Haarlem, 1879, pp. 96-99. — Rahlenbeek Ch., *Herman Moded*, in de Biogr. Nat., XIV, pp. 909-921. — Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek, III, pp. 862-874. — Te Water W.J., Op. Cit., pp. 60-62. — Reitsma J. en Lindeboom J., Op. Cit., p. 91.

(429) Rahlenbeek Ch. *Dathenus*, in de Biogr. Nat., IV, pp. 683-698. — Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek, II, pp. 367-382. — Reitsma J. en Lindeboom J., Op. Cit., pp. 92-93. — Ruys Th., *Dathenus*, Utrecht, 1919; pp. 140-155.

(430) Groen van Prinsterer G., *Archives ou Correspondance... d'Orange-Nassau*, Reeks I, deel VI, pp. 616-618.

(431) Nieuw Nederlandsch Biogr. Woordenboek; II, pp. 198-200.

(432) Ald., IV, pp. 1130-1132.

(433) Hessels J.H., Op. Cit., Deel III, Band I, p. 512, nr. 543.

*Abraham Gallus*⁴³⁴ was afkomstig van Weert bij Roermond. In 1574 werd hij predikant te Caub aan de Rijn, later te Delft en te Haarlem. Van 1579 tot 1583 was hij aan de Gentse gemeente verbonden.

*Egidius Massis*⁴³⁵ was afkomstig uit Doornik en studeerde zoals Bollius te Heidelberg. Hij was predikant eerst te Middelburg, later te Antwerpen. In de periode 1579 tot 1583 was hij verbonden aan de franstalige calvinistische gemeente te Gent. Hij overleed er in de eerste helft van 1583.

Tenslotte dienen nog drie predikanten vermeld te worden, waarover nadere gegevens ontbreken: Jan Spieghel, Pieter Haeghman en Johannes van Crombrughe⁴³⁶.

Deze predikanten werden bezoldigd met de gelden afkomstig van kerkelijke goederen en goederen der kloosters. Tegen de geringheid van de bezoldiging kwam verschillende malen protest van de geïnteresseerden⁴³⁷.

Op het eind van de periode 1577-1579 was de calvinistische confessie dus gans ingericht en de enige openlijk gedulde.

Wel waren er ook nog andere protestantse geloofsbelijdenissen. Zo de doopsgezinde. Zij werden niet meer vervolgd en konden, al was het dan in 't geheim, hun vergaderingen houden⁴³⁸.

Wellicht groeide het aantal doopsgezinden in deze periode. Niet alleen zullen het katholieken geweest zijn, die overgingen naar het anabaptisme, maar ook calvinisten. Daarom verspreidde Jacobus Regius in 1578 vlugschriften waarin de doopsgezinde stellingen op een eenvoudige manier bestreden werden. Toen dit niet hielp, namen de calvinistische leiders officieel stelling tegen de doopsgezinden. Op de provinciale synode te Gent van 8 maart 1581 werd beslist ieder initiatief der Dopers en „diergelycke ketters” de nek om te wringen.

Hoe dan ook, de Mennisten kenden in de calvinistische republiek alleszins een rustiger bestaan, dan onder het katholieke bewind. De bepalingen van de Gentse Pacificatie en later de Religievrede waren daar zeker niet vreemd aan.

(434) Nieuw Nederlands Biogr. Woordenboek, I, p. 915.

(435) Ald., II, p. 881.

(436) De namen van deze predikanten komen voor in een rekening van 25 maart 1579, die tesamen met nog andere van latere datum uit, werden door Van der Haeghen V., in zijn hoger vermeld artikel *Bijdragen tot de geschiedenis van de Hervormde Kerk te Gent*. — Ook Te Water W.J., Op. Cit., geeft er gegevens over.

(437) St.A.G. Reeks 94 bis, nr 9, f° 274. — De Moreau E. S.J., Op. Cit., V, p. 218.

(438) Van Campene Ph., Op. Cit., f° 197 v°: 1 juni 1578 „Mennonistae quoque habent secreta conventicula et conciones”. — Wij wensden hier niet verder uit te weiden over de Mennisten, daar de zeer schaarse gegevens voor onze periode allen reeds grondig werden verwerkt door Verheyden A.L.E. Wij vergenoegen er ons dan ook mee te verwijzen naar een paar van zijn publicaties: *De Doopsgezinden te Gent*, in de „Bijdragen tot de Geschiedenis en de Oudheidkunde”, Gent, 1943, pp. 121-125. — *Geschiedenis der Doopsgezinden in de Zuidelijke Nederlanden in de XVIe eeuw*, Brussel, 1959. Hierin hoofdstuk IV: *De Periode van betrekkelijke bewegingsvrijheid (1573-1586)*, pp. 134-152.

Behalve het onderwijs en de predikaties speelde ook het rederijkerstoneel en de pamfletten een grote rol in de verspreiding der calvinistische ideeën. Wij zullen wegens plaatsgebrek hierover zeer kort zijn.

Door een volkstoneel zoals dat toen bestond, kon inderdaad een grote invloed uitgeoefend worden op de openbare mening.

Nog steeds bestonden er vier kamers: de Fonteyne, Sint Agnete, Maria ter Eere en Jesus met der balsem blomme⁴³⁹.

In de opgevoerde stukken met de komst van de Prins, op 29 december 1577 en 5 januari 1578, werden Don Juan en de Spanjaarden duchtig over de kam geschoren⁴⁴⁰. Ook de godsdienst kwam er bij kijken. Lucas de Heere verhaalt dat er in één van beide stukken een vrouw optrad „genaemt Inquisitie, magher ende leelick, zijnde ghecleedt gelijk eenen Spaenschen Pape”⁴⁴¹. Dit stuk werd gevolgd door een klucht waarin de paus en de geestelijkheid het meestal hard te verduren kregen.

In 1579 voerde de kamer van St. Agneten op 1 maart, voor het stadhuis een stuk op, waarvan de stof getrokken was uit Joh. IX en handelde over de blindgeborene aan wie Jezus het zicht teruggaf. Ook dit stuk werd gevolgd door een klucht⁴⁴².

De verhalende bronnen vermelden enkel deze opvoeringen, maar het zou verwonderlijk zijn moesten er in een tijdsperiode van twee jaar niet meerdere opvoeringen hebben plaats gehad door de rederijderskamers.

De stof van de gespeelde stukken werd volgens Calvinistische ideeën uitgewerkt. Want toen de rederijderskamers zich tot het stadsbestuur wendden om hun op een bepaalde datum geschorst jaargeld van 12£ opnieuw te bekomen, verbonden zij er zich toe stukken op te voeren „waer duer alle meinschen veropenbaert ende vergrondicht worden zal het oprecht woordt Godes, ende waerbij ooc vele simple leeke verblindene menschen (in wiene noch de roomsche ende idolatriscche exercitien ghewortelt zijn, ende de welcke de zulke noch adhereren) verwect, ghetrocken, beweect ende huerlieder versteent herte gheopenbaert zal worden tot Godt, waer duer Godt almachtich ghereconsilieert zal worden ende zijne gramme handt keeren...”⁴⁴³. Het moet hun wel niet moeilijk gevallen zijn deze aangegane verbintenis na te komen, want de beoefenaars der rederijderskunst hoorden thuis in de kleine burgerij en bij de loonarbeiders, die als sociale groep het grootste percentage protestanten telde⁴⁴⁴.

Het probleem van de propaganda door middel van pamfletten zullen we hier niet aansnijden, omdat het een aparte studie waard is.

(439) Van Elslander A., e.a., *Lijst van Zuid-Nederlandsche Rederijderskamers uit de XVe en XVIe eeuw*, in het „Jaarboek der Koninklijke Souvereine Kamer van Rhetorica van Vlaanderen De Fonteyne” 1944, pp. 22-23.

(440) Van Campene Ph., *Op. Cit.*, f° 192. — *Afschr. Verh.* — De Jonghe B., *Op. Cit.*, pp. 329-330.

(441) De Heere L., *Op. Cit.*, p. 3.

(442) *Afschr. Verh.*, 1 maart 1579. — Van Campene Ph., *Op. Cit.*, f° 210.

(443) De Potter Fr., *Gent*, V, pp. 490-491. Hij vermeldt niet waaruit hij deze tekst heeft geput.

(444) De Vries S.J., *Rederijdersspelen als Historische Documenten*, in „Tijdschrift voor Geschiedenis”, 1952, 57e jg., p. 186.

III

DE VOORWAARDEN VAN HET SUCCES VAN DE GENTSE CALVINISTISCHE REPUBLIEK

Op het eerste zicht is het verwonderlijk dat de Gentse bevolking, die eeuwenlang het katholieke geloof aankleefde, zo gemakkelijk haar tradities over boord wierp, om een der bastions te worden van het calvinisme en dan nog wel de radikaalste in de XVII Provinciën.

Verskillende elementen speelden hierbij een rol. Godsdienstige, economische en sociale factoren liepen voortdurend door elkaar. Wij zullen trachten elke faktor afzonderlijk onder de loupe te nemen.

a. De godsdienstige overtuiging

Een aanzienlijk deel van de bevolking, vrijwel onder alle standen — hoewel minder onder de hoogste ⁴⁴⁵ — was van meet af aan voor het calvinisme gewonnen. Zo stelde Delmotte M. in een te publiceren artikel „De sociale penetratie van het Calvinisme te Gent (1566-1567)” vast, dat er in de loop van 1566-1567 minstens 1.400 tot 1.500 rechtgelovige calvinistische gezinshoofden waren; dit is 12 tot 13 % van het totale aantal. Verminderde dit aantal in de daarop volgende jaren, tengevolge van de talrijke vonnissen van de Raad van Beroerte en de uitwijking, dan nam hun aantal zeker opnieuw toe sedert de Pacificatie, die talrijke verbannen toeliet naar hun geboortestad terug te keren.

Uit de korrespondenties van predikanten bleek overduidelijk dat het aantal hervormden in 1578 gestadig aangroeide. In een dezer brieven, van 23 februari 1578, lezen we: „...ende zouden deur Gods ghenade noch meer wasdom verwachten, jae verhopende eerlanck schier de halve stad op onse zyde te krijghen” ⁴⁴⁶. Overdrijving van een al te enthousiaste predikant?

Vergelijken wij met Antwerpen. Boumans R. heeft voor deze stad de vermoedelijke getalsterkte van iedere belijdenis kunnen berekenen aan de hand van de rollen van de burgerwacht, waarop de gezindheid van iedere persoon was aangeduid ⁴⁴⁷. Hij kwam tot het volgende resultaat:

- 51,27 % katholieken
- 16,61 % lutheranen
- ± 30,00 % calvinisten
- ± 2,00 % anabaptisten.

(445) Hessels J.H. Op. Cit., II, pp. 496-497, nr. 556.: uit een brief van het consistorie der Hervormde Kerk te Gent aan het consistorie der Vlaamse Kerk te Londen: „... Want het volck roert boven maten zeere ende vele van gheen cleenen qualiteiten so wethouders, capiteynen, edelen, notablen ende deghelicke borghers *beginnen* hemlieden by ons te voeghen...”.

(446) Ald., II, pp. 496-497, nr. 556.

(447) Boumans R., *De Getalsterkte van Katholieken en Protestanten te Antwerpen*, in „Revue Belge de Philologie et d'Histoire”, XXX, 1952, pp. 741-798.

Wij hebben de indruk — maar het is slechts een indruk — dat te Gent in deze jaren het aantal beginselvaste calvinisten eveneens rond de 30 % (= ongeveer 15.000 personen) schommelde, en dit percentage misschien wel overtrof. Met hun sympathisanten vormden zij ongetwijfeld de meerderheid.

b. Het herstel van de vóór-Carolijnse politieke toestand

Op de magistraatsklasse na, die bijna al haar voordelen verloor, stonden zeer veel lieden gunstig tegenover het nieuwe bestuur, mede als gevolg van het herstel van het vóór-Carolijnse regime, vooral omwille van de herinvoering van het oude ambachtelijk systeem.

— *de Wevers*

Het ambacht van de wollewevers was sedert lang in verval. In een ordonnantie van 1546 werd vermeld dat er nog slechts 25 wijken op de 52 een activiteit aan de dag legden⁴⁴⁸. Het aantal wevers zelf was fel afgenomen — nog een honderdtal volgens Fris⁴⁴⁹ — evenals het aantal van al wie van de draperie leefden, zoals spinners, wolkammers, vollers, scheerders, ververs, etc. Nu, met het herstel van de toestand van voor 1540, krijgt dit ambacht in verval, een rol toebedeeld, geheel buiten verhouding tot zijn werkelijk belang. Het wordt opnieuw het zelfstandige derde lid van de stad, zetelend in de Collatie, met medezeggenschap in het stadsbestuur.

Tien schepenen in beide banken zouden uit de rangen der wollewevers moeten komen. Een groot deel der plaatsen aan hen voorbehouden werd echter door leden van andere ambachten bezet. Zo konden wij vaststellen dat in 1578 op de vijf plaatsen die hen in de bank van de keure voorbehouden waren, slechts twee door wollewevers bezet werden, terwijl de drie andere respectievelijk werden ingenomen door een huidevetter, een oud-kleerkoper en een tijkwever! Met de staatsgreep van Hembyze is het niet beter: een kaaskoper, een advocaat, een twijnder, een meersenier en iemand van wie we het beroep niet konden vaststellen, bezetten de plaatsen die aan de wevers te beurt vielen. Voor de schepenen van gheede konden we het niet nagaan.

Het is niet te verwonderen dat dit vervallen, nu opnieuw bevoordeligd ambacht, een der steunpilaren van Hembyzes politiek werd en het meest radikale van de drie leden.

— *de 53 Kleine Ambachten*

1) *Ambachten werkend voor de plaatselijke markt*

Zij vormden de „gegoede middenstand”: olieslagers, kaaskopers, huide-

(448) Willemsen G., *La Technique et l'Organisation de la Draperie à Bruges, à Gand et à Malines au milieu du XVIe siècle*, in „Annales de l'Académie Royale d'Archéologie de Belgique”, LXVIII, 6e série, dl. VIII, 1920, pp. 6-7.

(449) Fris V., *Histoire de Gand*, p. 226.

vetters, brouwers, smeden, hoedenmakers, of de „kleine middenstand”: schoenmakers, kleermakers, oude-kleerkopers, enz. Deze waren in 1566 reeds voor het calvinisme gewonnen ⁴⁵⁰. De Jonghe vermeldt daarenboven dat de huidevetters, de kleerkopers en de kousenmakers zeer hecht achter Hembyze stonden ⁴⁵¹.

Bij deze ambachten werkend voor de plaatselijke markt dienen ook al de neringen vermeld te worden, die bij de bouwnijverheid betrokken waren: metsers, ticheldekkers, schaliedekkers, strodekkers, leemplakkers, zagers, timmerlui, steenhouwers en plaveiers. Reeds in 1566 waren talrijke metsers en timmerlieden voor het calvinisme gewonnen ⁴⁵².

Talrijke gezellen waren het nieuwe bestuur gunstig gezind om andere dan godsdienstige redenen. Immers hun levensstandaard was afhankelijk van het evenwicht tussen vraag en aanbod van werkkrachten. Zij leefden dus onder een voortdurende bedreiging, daar de kans bestond dat nieuwe arbeidskrachten uit de massa van onvrije niet gekwalificeerde werklui zouden komen, zodat de lonen niet meer aangepast zouden zijn. Door de herinvoering van het korporatief stelsel nu was de concurrentie van de onvrije arbeiders uitgeschakeld en hun levensstandaard geconsolideerd ⁴⁵³.

2) Ambachten werkend voor de exportnijverheid

Hieronder rekenen we al de ambachten die tot de linnenindustrie behoorden. Het waren vooral de tijkweverij en de twijnderij die te Gent bloeiend waren ⁴⁵⁴. Opgemerkt dient te worden dat in Vlaanderen het verval van de draperie gecompenseerd werd door de bloei van de linnennijverheid. Te Gent was er ook de damastnijverheid (zeer fijn linnen), de servetlinnenweverij, de bleekindustrie, de linnenververijen en de tierentijnweverij (gemengde stof met ketting van linnen en inslag van wol — vooral beoefend door tapijtwevers) bij betrokken ⁴⁵⁵. In deze exportnijverheden had men naast kleine meesters ook grótere ondernemers. De herinvoering van het ambachtelijk kader beperkte het aantal arbeiders die iedere meester mocht hebben. Dit reglement bevoordeligde dus de kleine meesters daar de gezellen anders naar de grote werkgevers gingen, die hen tegen hogere lonen aanwierven. (Zulks was althans te Antwerpen het geval) ⁴⁵⁶. Hier

(450) Bovengenoemd te publiceren artikel van Delmotte M., *De Sociale Penetratie van het Calvinisme te Gent (1566-1567)*.

(451) De Jonghe B., *Op. Cit.*, II, p. 93.

(452) Delmotte M., *Op. Cit.*

(453) Scholliers E., *Vrije en Onvrije Arbeiders, voornamelijk te Antwerpen in de 16e eeuw*, in „Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden”, XI, 1956, nr. 1, p. 298.

(454) In de ordonnantie van 1568 en 1569 werden deze twee takken als de voornameste Gentse nijverheidstakken voorgesteld. Zie hiervoor de onuitgegeven licentiaatsverhandeling van Bastin Jozef, *De Gentse Linnenindustrie en -handel in de XVIIe en in het begin der XVIIIe eeuw*, p. 23. Tijk: is een doek van vlaggaren, zeer gesloten en voornamelijk gebruikt voor hoofdkussens, tenten, etc. Twijn: is gedraaid garen.

(455) *Ibid.*, pp. 168-169.

(456) Scholliers E., *Vrije en Onvrije Arbeiders...*, pp. 290-291.

ook zag de vrijknaap zijn heil in de ambachtelijke organisatie die de concurrentie van de onvrijen uitsloot en zijn bestaanszekerheid beschermde.

3) *Handelaars*

Tenslotte zijn er de handelaars: vleeshouwers, zuivelhandelaars, bakkers, meerseniers en kruideniers. Ook de graan- en linnenhandelaars vermelden we hier, hoewel ze tot geen ambacht behoorden.

Wellicht waren de visverkopers en de vleeshouwers moeilijk voor het calvinisme te winnen, daar zij steeds bevoorrecht waren, ook onder de Carolina. In 1566 bleven zij dan ook katholiek. Maar reeds in 1566 kleefden verscheidene rijke laken-, zijde- en linnenhandelaars het calvinisme aan ⁴⁵⁷.

Daarenboven was het herstel van het ambachtelijk kader in 1577 voor vele handelaars een bescherming tegen de concurrentie van de buitenlieden op de stedelijke markt. Verschillende zullen dan ook wel vrij gunstig gestaan hebben tegenover het nieuwe bestuur of een afwachting houding aangenomen hebben.

Van de meerseniers weten we dat ze achter Hembyze geschaard stonden ⁴⁵⁸.

— *het „Lompenproletariaat”*

Hieronder verstaan we de groep onvrije arbeiders die buiten de gesloten korporatieve kaders der ambachten leefden en slechts periodisch werk vonden als ongeschoolden. Zij zullen wel meer uit sociale opstandigheid dan uit diep beleefde calvinistische overtuiging het nieuwe regime hebben aangekeefd. Bij tussenpozen vielen ze in werkloosheid en bedelarij terug. Vroeger reeds hadden ze hun heil gezocht in de eerste anarchistische dopersbeweging. Nu moet het revolutionaire calvinistisch bewind hun nieuwe hoop op een lotsverbetering gegeven hebben ⁴⁵⁹.

c. De gunstige levensstandaard

Voor talrijke lieden hield het herstel van het ambachtelijk systeem zoals het vóór de Carolina was, dus een lotsverbetering of althans een consolidatie van hun bestaanszekerheid in. Dit was een factor die wellicht ook velen, die niet overtuigd calvinist waren, gunstig stemde tegenover het nieuwe bestuur.

Daarenboven komt het feit dat de levensstandaard in deze periode tamelijk stabiel was, hoewel niet zo hoog als te Antwerpen, waar hij na 1577 de hoogste werd van de ganse 16e eeuw ⁴⁶⁰.

(457) Delmotte M., Op. Cit.

(458) De Jonghe B., Op. Cit., II, p. 93.

(459) Scholliers E., *Vrije en Onvrije Arbeiders...*, p. 322.

(460) Scholliers E., *De Levensstandaard in de XVe en XVIe Eeuw te Antwerpen*, Antwerpen, 1960, pp. 142 ; 153.

Laten we even de lonen en de graanprijzen nagaan voor onze periode te Gent, daar deze twee elementen hoofdzakelijk de levensstandaard bepalen.

In de periode 1576-1579 bedroegen de lonen gemiddeld, volgens recente nog niet gepubliceerde opzoekingen van Dr. Scholliers⁴⁶¹:

- voor een gekwalificeerde arbeider: 24 groten zomerloon
20 groten winterloon
- voor een niet-gekwalificeerde arbeider: 16 groten zomerloon
12 groten winterloon

In de periode 1562-1576 waren ze langzaam gestegen⁴⁶². Zo werd een deel van de achterstand op de Antwerpse lonen ingelopen. Op het peil van de Antwerpse kwamen ze echter niet, daar deze een nieuwe stijging kenden in 1576-1577, waardoor de koopkracht op het hoogste niveau der XVIe eeuw kwam te liggen⁴⁶³. Al was de toestand te Gent dan ook minder schitterend, toch betekende hij een verbetering tegenover de voorgaande jaren.

Wat de graanprijzen betreft, deze kenden in onze periode geen vermeldenswaardige hausse of baisse, maar bleven schommelen tussen 64 en 76 groten per halster⁴⁶⁴.

Van uit dit oogpunt bekeken was er dus geen reden tot ontevredenheid die het nieuwe regime kon verontrusten.

d. De democratische politiek van het calvinistisch bestuur

Het calvinistisch bestuur was heel wat democratischer gericht dan het vroegere regime. Dit feit moet een gunstige invloed hebben uitgeoefend

(461) Dr. Scholliers stelde ze ons ter hand, waarvoor we hem oprecht danken.

(462) Zie de onuitgegeven licentiaatsverhandeling van Wijffels A., *Prijzen en Lonenevolutie in de XVIe Eeuw in Vlaanderen*:

meester dekker :	1562 — 16 d. gr.	
	1575 — 24 d. gr.	
meester timmerman :	1562 — 12 d. gr.	
	1577 — 24 d. gr.	
meester metser :	1562 — 14 d. gr.	
	1575 — 24 d. gr.	
knecht dekker :	1577 — 21 d. gr.:	dus lichte terugval.
	1560 — 5 d. gr.	
	1584 — 14 d. gr.	
	1585 — 20 d. gr.	
knecht metser :	1568 — 9 d. gr.	
	1577 — 12 d. gr.	
	1584 — 18 d. gr.	

(463) Scholliers E., *De Levensstandaard in de XVIe eeuw te Antwerpen*, p. 154.

In 1577: leidekkers te Gent 86 % van het Antwerps loon.

timmerlui te Gent 66 % van het Antwerps loon.

metselaars te Gent 55 % van het Antwerps loon.

Gentse handarbeiders en dienders werden slechts $\frac{3}{4}$ van het Antwerps loon betaald.

(464) Verlinden Ch., *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant; XVIe-XVIIIe eeuw*, Brugge, 1959; pp. 62-66. Het is pas na 1582 dat ze in versneld tempo de hoogte ingaan en dat er een ernstige crisis komt die duren zal tot 1589.

op de minder gegoede lagen van de burgerij en de grote volksmassa. De invloed van de lagere klassen steeg dan ook te Gent sedert oktober 1577 en deze invloed vergrootte nog naarmate de radikalen veld wonnen. Opgemerkt dient te worden dat deze democratische houding een algemeen kenmerk was voor de Staatse partij, en dus niet tot Gent alleen geïsoleerd bleef.

Het herstellen van de collatie op de oude voet in november 1577, waardoor de ambachten opnieuw aan belang wonnen, en deelname kregen aan het stadsbestuur, was een eerste stap in die richting. Leden uit de ambachten werden in de vernieuwde magistratuur van 1578 opgenomen. Waren het meestal leden van de zogenaamde „ambachtelijke aristocratie”, dan veranderde dit met de staatsgreep van Hembyze in juli 1579, waarbij negen van de 26 schepenen niet eens tot de groep der meest gegoeden behoorden. De waarschijnlijkheid is groot dat we hier met leden uit het ambachtelijk milieu te doen hebben. Niet enkel te Gent was dit het geval. Zo verscheen te Antwerpen een pamflet: „Broederlycke waarschouwingen...” waarbij aangezet werd „ambachtshuyden oft andere neeringhe doende tzy rycke ofte arme... sonder aensien ende indifferentelyck” in het stadsbestuur op te nemen zo men de „tyrannye” vermijden en de „Wet des Heeren” volgen wil „die ons alle egael uut eenen vader Adam ende moeder Eva geschapen heeft”⁴⁶⁵. Wat een verandering dus ten gunste van de lagere standen, en dit na een 37 jarige verdrukking tengevolge van de Carolina!

Daarbij kwam de invoering van de algemene dienstplicht, waardoor de lagere klassen gemobiliseerd en bewapend werden. In deze maatregel kon zelfs een gevaar schuilen, daar ook de vijanden van het regime wapens kregen.

Voor de versterkingswerken aan de stad werd beroep gedaan, zowel op geprivilegieerden als ongeprivilegieerden, zowel op geestelijken als op leken. Niemand werd dus vrijgesteld.

De uitdrijving van de Bedelorden, die een last waren voor de gemeenschap, viel in goede aarde, evenals het aanslaan en de verkoop van de goederen van de (soms) zeer rijke geestelijkheid, en de hoge verplichte taxatie van de kapitaalkrachtige burgerij. Daar de calvinisten of de staatsgezinden ook een leidende rol speelden te Brussel, te Antwerpen, en in al de steden die onder impuls van Gent een comité der XVIII hadden opgericht, was de houding van het bestuur daar ook op „democratische” leest geschoeid.

e. De taxatie van de kapitaalkrachtige burgerij

Voor de zogenaamde „magistraatsgroep” was bijzonder onpopulair. De adel was vrijgesteld van belastingen. De magistratuur zat van 1540 tot 1577 steviger dan ooit in het zadel. De poortierij of burgerij tenslotte trok partij voor de magistratuur daar haar leden alleen in aanmerking kwamen om als „heuversten” van de ambachten te fungeren. Een specifiek beroep oefenden ze meestal niet uit. Ze leefden van de opbrengst van gron-

(465) Scholliers E., *Levensstandaard...*, p. 142, noot 85.

den en renten. Op fiscaal gebied verwekte hun politiek erge wrevel bij de ambachtslieden en de onvrijen, daar ze voorstanders waren van verbruiksbelastingen, die op een weinig rechtvaardige manier op de minder gegoeden drukten.

Het democratisch gericht calvinistisch bestuur bracht daarin verandering. Niet langer meer werden de geprivilegieerden, zowel geestelijken als leken, vrijgesteld. Zo werd voor de betaling van de versterkingswerken en het onderhoud van het krijgsvolk, beroep gedaan op iedereen. Op 25 februari 1578 werden de twee meest gegoede klassen zelfs nog extra bedacht met een belasting op het bier, terwijl de ongeprivilegieerden er werden van vrijgesteld⁴⁶⁶. Belastingen op het dragen van met goud en zilver bewerkte gewaden, van fluwelen en zijden stoffen, op het inrichten van dure feestmalen en bruiloftsfeesten, troffen alleen hen. Op hen werd ook beroep gedaan voor het verplicht kopen van renten en voor speciale leningen, wanneer er vlug geld nodig was.

Deze politiek moet de gewone man zeker mild gestemd hebben ten opzichte van het nieuwe bestuur, daar hij zag dat de groepen die hem jarenlang de zwaarste lasten hadden doen dragen, nu zelf het leeuwenaan-deel te betalen kregen.

Als illustratie laten wij hier een lijst volgen van personen, die aangeslagen werden met een bepaalde som, daar de Staten Generaal geld nodig hadden. De lijst dagtekent van 15 maart 1578, en werd opgesteld door de XVIII, de schepenen en de dekens. Naast 26 geestelijken of geestelijke instellingen, bevat hij 497 personen. De sommen zouden later terugbetaald worden. Wie het eerst het verschuldigde bedrag zou opbrengen, zou ook het eerst gerembourseerd worden. Bij het aannemen van de Religievrede werd echter besloten dat de geestelijkheid de geleende sommen niet zou terugbetaald krijgen. Het was niet noodzakelijk te betalen in munt: „ende zalmen jnde voorsegde leeninghe moghen gheven het zilverwerck van de Antwerpsche ende Gendtsche kuere ten vijf scellinghen grooten d'once ende het croongault ten XXIIII guldens elcke once". De munteenheid werd niet vermeld, maar zonder twijfel ging het om gulden (= ponden tournois of ponden van 40 groten). De inning zou gebeuren door Omaar Everwyn, die de personen een ontvangstbewijs zou geven met de belofte van terugbetaling.

Over de getaxeerden zelf verzamelden we, waar mogelijk, meerdere gegevens, bv. hun woonplaats⁴⁶⁸, hun beroep of ambt⁴⁶⁹ en hun geloofs-

(466) St.A.G., Voorgeboden 1572-1582, f° 185-185 v°.

(467) St.A.G., Register Z, f° 286-303.

(468) De meeste gegevens dienaangaande haalden wij uit een lijst, berustend op het St.A.G., Reeks 532, nr. 33, bevattend 2.108 personen, allen vermeld volgens de door hen bewoonde straat. Deze personen moesten een bepaalde som lenen ten gunste van de fortificatie (tussen 9 januari en 3 maart 1578). Het lag voor de hand dat in zo'n omvangrijke lijst verschillende personen zouden voorkomen die dezelfde naam droegen. Toch menen we deze moeilijkheid op een adequate manier te hebben opgelost, door ons vooral te steunen op de grootte van de ontleende som, en door vergelijking met een andere lijst die de meest gegoeden per parochie gaf.

(469) Deze gegevens komen uit diverse bronnen. Bij verscheidene getaxeerden stond het ambt vermeld. Andere personen kenden wij uit de verhalende bronnen.

overtuiging ⁴⁷⁰.

In de laatste maanden van 1577 reeds had het stadsbestuur en de XVIII, een lijst opgemaakt van „vele ghegoeden”, gerangschikt per parochie, die verplicht werden renten te kopen aan de penning 12,14 en 16 (dus tegen 8,33 %, 7,14 %, 6,25 %) tot men een som van 30.000 gulden had bereikt. Onze getaxeerden die ook op deze laatste lijst voorkwamen duidden we aan met het teken ^o ⁴⁷¹.

Tenslotte vermeldden we in laatste kolom wie van de getaxeerden op 13 januari 1578 vrijwillig hadden toegestemd renten te kopen ten bate van de versterking der stad. De munteenheid was het pond Vlaams ⁴⁷².

Duidelijk stond bij deze getaxeerden vermeld dat het om gegoeden ging. Deze 497 gezinshoofden vertegenwoordigden ongeveer 2.500 personen, als we met de gebruikelijke coëfficiënt 5 vermenigvuldigen. Daarbij moet een niet nader te bepalen aantal geestelijken geteld worden. Alles samen vertegenwoordigen zij zo wat 5 tot 6 % van de Gentse bevolking, waarvan het aantal niet juist kan bepaald worden, maar schommelde rond de 50.000. We hebben hier dus wel degelijk te doen met de meest gegoede bovenlaag van de stad.

Opmerkenswaardig is dat al deze personen het stadscentrum bewoonden. Op een stadsplan bekeken huisden ze binnen een ruw vierkant, begrensd in het noorden door de Abrahamstraat, de Lange Steenstraat en de Sleepstraat; in het oosten door de Leie en de Nederschelde; in 't zuiden door de Bagattenstraat en in 't westen door de Houtlei. Onder de straten waar het meest geïdentificeerde gegoeden woonden, vermelden we de Veldstraat (21), de Hoogpoort (19), de Lange Munt (18), de Burgstraat en de Vrijdagmarkt (14), de Lange Steenstraat (13), de Ketelpoort en de

(Halewyn en Van Campene vooral).

Bijzonder lonend was het nagaan van een lijst van personen die vrijwillig geld hadden geleend opdat de stad graan zou kunnen inkopen. Deze lijst, die de periode 6 januari - 24 maart 1580 besloeg, berustte op het St.A.G., Reeks 532, nr 33. Bij zeer velen stond het beroep vermeld. Talrijke gegevens werden gehaald uit de geschreven registers met de namen van de stadsambtenaars (1501-1599) die voorkomen in de stadsrekeningen, berustend op het St.A.G., en uit de schepenlijsten, gepubliceerd in het Memorieboek, dat we voor de periode 1540-1579 nagingen. (De schepenen waren notabelen en dus zeer gegoed). Eveneens maakten we de bestaande neringboeken voor onze periode door, daar de dekens en de gezworenen wellicht tot de meest gegoeden van het ambacht behoorden. (De „heuversten” hadden met het eigenlijk ambacht niets te maken).

Misschien hadden de Staten van Goed, berustend op het St.A.G., nog enkele schaarse gegevens kunnen opleveren. Wij hebben echter gemeend ze te mogen verwaarlozen, daar het werk te weinig lonend zou geweest zijn. Er ontbrak namelijk een inventaris voor onze periode, tenzij een onvolledige voor de jaren 1582-1585.

(470) Hiervoor steunden we ons op verhalende bronnen, op de confiscatielijsten berustend op het A.R.B., Rekenkamer, nrs. 18.887, 18.888, 18.889, 18.890. Verder ook op Verheyden A.L.E., *Le Conseil des Troubles - Liste des condamnés.*, op bijlagen in de onuitgegeven licentiaatsverhandeling van Delmotte M. (academiejaar 1958-1959) en op het verouderd werk van Foppens J.L., *Histoire du Conseil de Flandre*, Brussel, 1869.

(471) St.A.G., Reeks 120, nr. 2. Minuut van de Collatie. Een juiste datering ontbrak. Maar op 19 oktober en later op 18 december 1577 werden er octrooien tot verkoop van renten ten gunste van de versterkingswerken verleend.

(472) Deze lijst berust op het St.A.G., Reeks 532, nr. 33.

Steendam (11), de Drabstraat en Onderbergen (10), de Hoogstraat en St.-Jacobsnieuwstraat (9), de Korenlei en de Onderstraat (8), Houtbriel (7), de Korenmarkt, Kammerstraat, Oudburg en Nederkouter (6), de Brabantdam („Buiten de Braempoorst”), Nederscheldestraat, Violettestraat, Vijf Windgaten, Houtlei en Posternestraat (5).

Delmotte M. stelde vast in zijn te publiceren artikel dat dit stadscentrum in 1566 het brandpunt van het calvinisme was. Het waren vooral de bewoners van de Lange Munt, de Hoogstraat, de Vrijdagmarkt, de Onderstraat, Steendam, Leertouwersgracht, Oudburg, Burgstraat, Vismarkt en Veerleplein, die door hervormde ideeën aangetast waren. Wij kunnen ons de vraag stellen of dit ook in onze periode zo was. In feite beschikken we over te weinig gegevens. Niet eens voor een derde van onze gegoeden konden we de geloofsovertuiging bepalen. Op onze 70 à 85 calvinisten woonden er 5 in de Hoogpoort, 4 in Onderbergen, terwijl de Lange Munt, Ketelpoort, Korenlei en Drabstraat er elk 3 herbergden. Verder vinden we er twee op 't Plaatsken, in de Volderstraat, Langesteenstraat, Kortemunt, Hoogstraat, Brabantdam, Houtbriel, Violettenstraat, Zwanestraat, St.-Jacobsnieuwstraat en Houtlei.

We laten hier dan onze lijst volgen, waarin wij de gegoeden gerangschikt hebben volgens het beloop van het door hen betaald bedrag op 15 maart 1578⁴⁷³.

(473) Wij gebruikten in onze lijst de volgende afkortingen :

- C.C.: A.R.B. — Rekenkamer, Confiscatierekeningen nrs 18.887 tot 18.890.
- Fop.: Foppens J.F., *Histoire du Conseil de Flandre*, Brussel, 1869.
- Hal.: de Halewijn Fr., *Mémoires sur les troubles de Gand (1577-1579)*, uitg. dr. Kervyn de Volkaersbeke Ph., Brussel, Gent, Leipzig, 1865.
- L.I.Gr.: Lijst van geleende sommen voor de inkoop van granen - 1581 - St.A.G., Reeks 532, nr. 33.
- V.Cam.: Van Campene Ph. *Diarium...*
- Verh.: Verheyden A.L.E., *Le Conseil des Troubles - Liste des condamnés (1567-1573)*, Brussel, 1961.

Verder dient er op gewezen dat het jaartal 1579 in cursief wijst op de onwettige en vervroegde magistraatsverkiezing dr Hembyze, terwijl het gewoon gedrukte 1579 wijst op de wettige magistraatsverkiezing in augustus, in 't bijzijn van Oranje.

BETALEN 4.000 GULDEN

Geestelijkheid van St.-Pieters

prelaat, prior, proost en de andere ambte- Katholiek °
naars

(In de tekst stond als te lenen som 40.000 gulden opgegeven. Daar we met een kopie te doen hadden, was dat waarschijnlijk een verschrijving voor 4.000 gulden).

BETALEN 3.000 GULDEN

Kapittel van St.-Baafs

Proostdij van St.-Baafs

De bank van lening

Vilain Maximilien

Nederscheldestraat
Zandberg

(Gabriel Gallis en zijn compagnie)
Heer van Reeseghem of Rassenghien

Katholiek

Katholiek

Katholiek (gevangen
op 28 okt. 1577)

BETALEN 2.000 GULDEN

Driutius Remigius

Rithovius Martinus

Triest Joos, fs Gillis

Violettenstraat

bisschop van Brugge
bisschop van Ieper
heer van Lovendegem. Schepen van de
Keure in 1574 en van ghedeele in 1568,
72, 73 en 77

Katholiek

Katholiek

Katholiek (gev. op ° 48 - 0 - 0 zonder rente
10 maart 1579)

De heer van Potterne

BETALEN 1.500 GULDEN

De heer van Baudeloo

De prelaat van Drogen

van Halewyn Frans

Baudeloostraat

heer van Zwevegem

Katholiek °

Katholiek °

Katholiek (gev. op
28 okt. 1577)

de Scheppere Cornelis

Mr. Huusman Joos

't Hof van Egmont
Veldstraat

heer van Eecke
raadsheer in de Raad van Vld. in 1566.
Was in 1554 reeds raadspensionaris van
Brugge. (Fop. p. 159).

Katholiek (idem) °

Katholiek °

BETALEN 1.300 GULDEN

De prelaat van Ename

Katholiek °

BETALEN 1.200 GULDEN

De abdis van Nonnenbossche

Katholiek °

Beths Jacob	Veldstraat	heer van Angherelles. Schepen van de Keure in 1557, 66, 67, 76, en van ghedeele in 1559, 63, 72 en 73.	Katholiek (V. Cam. f° 211)	°
-------------	------------	--	----------------------------	---

BETALEN 1.000 GULDEN

Mevrouw van de Byloke			Katholiek	°
Het Rijke Gasthuis	Hoogstraat	Hospitaal van de Lazarye	Katholiek	°
St.-Pharaïlde		Proost, deken, kanunnik	Katholiek	°
de la Barre Ferdinand	Hoogpoort	heer van Moeskroen. Hoogbaljuw van 1571 tot 1578.	Katholiek	
Mr. Costenoble Hendrik van Havre Frans, 'd'oude'	aan St.Pieterskerkhof Keizersstraat	secretaris „cleercq van den comptoire ende tresorie” 1550 tot 55. Ontvanger generaal v.d. beden.		°
Hessels Jacob	't Hof van Egmont	Raadsheer in Raad van Vld.	Katholiek (Fop. p. 148)	
Nota : na zijn terechtstelling betaalde Masseur Adriaan als voogd over Hessels kinderen.				
Jacqueloos Joos	Burgstraat	Advokaat fiscaal in de Raad van Vld.	Katholiek (Fop. p. 171)	
de Laporte Jan	Prinsenhof	Raadsheer in Raad van Vld.	Katholiek (Fop. p. 171)	°
Snouck Lieven	Hoogstraat	Raadsheer in Raad van Vld. sedert 1566	Katholiek (Fop. pp. 168-169). (V. Cam. f° 210)	

BETALEN 800 GULDEN

Brackelman Michiel	't Hof van Egmont	„cleercq vanden coopliden vanden coorne ter Leyen” in 1566 (V. Vaernewyck M., Op. Cit., I, p. 96).		°
de Gruutere Karel	Onderbergen	heer van Exaerde. Schepen van de Keure in 1572		°

BETALEN 700 GULDEN

abdis van St.-Clara buiten Gent	Vijf Windgatenstraat		Katholiek	°
prior van Waarschoot			Katholiek	

BETALEN 600 GULDEN
de prelaat v. Geraardsbergen
wed. van Cruubeke Jan
van der Crayen Thomas
Everwyn Omaar

Langesteenstraat
Nederkouter
Drabstraat

Olieslager (L.I.Gr.)

Schepen van de keure in 1557, 64, 67, 69,
74,75 en van ghedeele in 1551, 62, 72 en
73. Tresorier en boekhouder in 1570-71,
75-76. Ontvanger van de werken in 1568-
69 en ontvanger der yssuen in 1560-61.
in 1567 ondergriffier (V. Vaernewyck M.,
Op. Cit., III, p. 213).

Katholiek

°

° 36 - 0 - 0 penning 12

van Huerne Augustijn

Burgstraat

Mr. de Proost Adriaan
de Vlaminck Olivier
van Ydeghe Jan
van de Zype Willem

Clays Dammanstraat

Koestraat
St.Michielsparochie

Schepen van de keure in 1568 en van ghe-
deele in 1556, 60, 72 en 73.

°

° 24 - 0 - 0 penning 12

°

BETALEN 550 GULDEN
St.Margrietklooster te Deinze

Katholiek

°

BETALEN 500 GULDEN
de abdis van het klooster Muidebrug
van Terhagen

Katholiek

°

de Chartreusen v. Geraards-
bergen

Katholiek

de Chartreusen van Gent
de heer van Berleghem
Mr. de Cocq Pieter

St.Jansstraat
Veldstraat

„Rudder”, heer van Wulverghem. Raads-
commissaris in de Raad van Vld. in 1555.
In 1578 was hij procureur-generaal.

Katholiek (Fop. pp.°
159-160)

°

°

van Crombrugge Philips
de Gruutere Philips

Kouter
't Plaatsken achter de
Vrijdagmarkt

„jonkheer”
Heer van Axpoele. Schepen van de keure
in 1577.

Katholiek (V. Cam. °
f° 211)

°

° 48 - 0 - 0 penning 16

van Havre Loys, fs Adriaans

Veldstraat

Schepen van ghedeele in 1562 en 64. Ont-
vanger van de yssue in 1565-66 en 67-68.
Tresorier en boekhouder in 69-70 en 71-72.

°

van Hembyze Frans	Nederkouter	Schepen van de keure in 1552, 57, 64, 66, 69, 72, 73, 77, en van ghedeele in 1559 en 62.		° 16-0-0 penning 16
van Hembyze Jan	Volderstraat	Lid der XVIII. Schepen van de keure in 1575, 76, 78, 79.	Calvinist	°
wed. van der Stichelen Pieter Uutenhove Anthonis	Nieuwland	Schepen van de keure in 1553 en 59.	Calvinist (art. Delmotte M.)	°
wed. van der Varent Anthonis	Burgstraat	Lieutenant-civil in 1571-1572.		°
Nota : Bevere Yzabranda, de schoonmoeder van Vyts Joris, fs Joris	Kwaadham	Mr Pieter de Rycke. Schepen van de keure in 1559, 68, 74 en 76 en van ghedeele in 1557, 65, 66, 71 en 77. Tresorier en boekhouder in 1560-61 en 63-64.		° 12-0-0 penning 12
BETALEN 400 GULDEN abdis van het klooster van Groenenbriel			Katholiek	°
Bollaert Jan	Mageleinstraat	Ontvanger stadswerken in 1580-81. Overdeken in 83-84.		°
van Braeclé Joos	Kalandenberg	Schepen van de keure in 1575. Raadsheer in de Raad van Vld. in 1567.	Calvinist (Fop. p. 170)	° 16-0-0 penning 16
wed. de Coninck Jacob van der Craeyen Jan van Rommerzwale Johanna van Loo Gillis	St.Michielsparochie Koestraat	Vrouw van Lodyc Deken der Viskopers in 1580 (L.I.Gr.), Ontvanger van de werken in 1578-79.	Calvinist (C.C.)	°
Tebault Hendrik van Tessele Pieter Triest Anthonis, fs jonkheer Joos van Bourgoingnen Adolf	Mageleinstraat Kouter	Schepen van ghedeele in 1559 heer van Ruddershove		° °
		„Rudder”, heer van Wackene. Hoogbaljuw van 1554 tot 1569.	Katholiek (V. Vaernewyck M., Op. Cit., II, pp. 76, 98, 100, etc.)	

BETALEN 350 GULDEN
Begijnhof van St.-Elisabeth

Katholiek

BETALEN 300 GULDEN
abbis van Oost Eeklo
Bets Jan

St.Jacobsparochie

Raadsheer in de Raad van Vld.

Katholiek
Katholiek (V. Cam. °
f° 214)

Cortewile Pieter

Pasbrug

Schepen van de keure in 1551, 54, 56, 58,
61, 64, 71, 76, en van ghedeele van 67
tot 69.

Katholiek (V. Cam. 16-0-0 penning 16
f° 211)

de Cueninck Jacob

St.Michielsparochie

Gezworene Olieslager in 1571 (St.A.G.,
Reeks 181, nr 1)

de Cueninck Joris
wed. Dammas Glaude
Dhane Sebastiaan

St.Michielsparochie
Kalandenberg
Onderbergen

Secretaris van ghedeele in 1566-1568 (V.
Vaernewyck M., Op. Cit., I, p. 237, IV,
p. 122).

Mr. de Grave Lieven

St.Jansparochie

Wever (Hal. p. 119). Schepen van de keu-
re in 1569 en van ghedeele in 1560, 62,
66, 75 en 79. Stapelheer van 1576 tot
1578.

van Havre Adolf

Langesteestraat

Cleercq van den comptoire ende tresorie
van 1555 tot 76.

van Havre Frans, 'de jonge'
wed. van Huerne Lieven
(= de la Becque Cath-
rina)

Burgstraat
Onderbergen

Schepen van de keure in 1559, en van
ghedeele in 1548 en 50. Ontvanger van de
werken in 1562-63. Tresorier en boekhou-
der in 59-60 en 64-65.

wed. van Kerrebrouck Bau-
wen (= van der Buven
Clara)

Veldstraat

van den Kethulle Willem

Nieuwstraat

Heer van Assche. Schepen van ghedeele in Calvinist
1560, 62, 64, 70, 72 en 73.

Mr van Lauwe Nikolaas	Langesteestraat	Raadsheer in de Raad van Vld.	Katholiek (Fop. p. 167)	°
van Marebeke Johannes de heer van Meerbeke	Lange Munt			°
van Mirop Jacob van Nieuwenhuis Frans	Hoogpoort St.Niklaasparochie	Heer van Cabbau Heer van Hansbeke. Schepen van de keure in 1576, en van ghedeele in 1577.		°
de heer van Overberghe van Pollaere Jan de heer van Olsene van Redichem Joris Romignan Frans de Scheppere Geraard	Veldstraat St.Margrietstraat St.Michielsparochie Brabantdam Steendam	vader van de heer van Potterne Ontvanger van de stedewerken Bankier Schepen van de keure in 1568 en van ghe- deele in 1562. Ontvanger van de werken in 1566-67. Heer van Gottem. Baljuw van de Oudburg. Ontvanger-generaal van Oost-Vlaanderen.	Calvinist (C.C.)	° ° ° °
wed. van Sicleers Lieven van Steelant Servaas mevrouw van Wallebeke van Wychuys Frans	Hoogstraat Drabstraat Lange Meer			° °
van Ydegem Hendrik fs Jans	Veldstraat	Schepen van de keure in 1556, 68, 71 en van ghedeele in 1560 en 65.	Katholiek (V. Cam. f° 214 v°)	°
BETALEN 250 GULDEN Succa Jan Baptist	St.Jacobsnieuwstraat		Calvinist (C.C.)	°
BETALEN 200 GULDEN abdis van Dorisele	tussen Muidepoort en St.Salvator		Katholiek	°
klooster van de broeders op de Vesten			Katholiek	
klooster van Tusschenbeke de Backere Jan Mr de Bisschop Bertelmeus Cortewile Jacob	Nederkouter Ketelpoort	Advokaat in de Raad van Vld. Procureur in de Raad van Vlaanderen. „jonkheer”	Katholiek Calvinist (C.C.)	° °

wed. van der Craeyen Thomas	Veldstraat	Schepen van de keure in 1567, 70, 71 en van ghedeele in 65.	°
de Deckere Joos	Langesteestraat	Schepen van de keure in 1569. Ontvanger der stadswerken in 1570-71. Tresorier en boekhouder van 1572 tot 74. Ontvanger der yssue 76-78.	° 16-0-0 penning 16
de l'Espinoy Karel	Onderstraat	Heer van Lignes, Slooves, etc. Raadsheer in de Raad van Vld. sedert 1555.	Katholiek (Fop. pp. 161-162)
van der Ghucht Laurens de Gruutere Jan	Kruisstraat	Heer van Loovelde. Schepen van de Keure in 1554, 57, 58 en van ghedeele in 1561, 64, 65, 70, 74.	°
Mr. van der Haeghen Frans	Veldstraat	Schepen van de keure in 1575 en 76. Pensionaris bij de keure van 1560 tot 1575.	°
van Hauweghem Joos	Kammerstraat		°
van Hauweghem Willem	St.Jacobsparochie	Schepen van de keure in 1563, 68, 71 en van ghedeele in 1557.	°
van Hembyze Roeland	Korenlei	Stadssecretaris in 1578.	Calvinist
van der Heyden Christoffel	Bagattenstraat	„jonkheer”	°
van den Kethulle Adriaan	Langesteestraat	„jonkheer”	°
van den Kethulle Frans	Onderstraat	Heer van Ryhove. Hoogbaljuw sedert 1577.	Calvinist (C.C.)
wed. 's Keyzers	Kwaadham		°
de heer van Lybersaert	Nieuwstraat		°
de heer van Meesene			°
de Montoye Adriaan	Varkensmarkt	„jonkheer”	Calvinist (V. Vaernewyck M., Op. Cit., IV, p. 170)
wed. van de heer van Mortaigne	Onderstraat		
van der Meulene Lieven	't Hof van Egmont	Schepen van de keure in 1575 en van ghedeele in 1571 en 77.	° 12-0-0 penning 12
mevrouw van Overhoute			
de Pickere Lieven	Houtbriel	Lid der XVIII.	Calvinist (?)
van Pollaere Willem	Lange Munt	Lid der XVIII. Schepen van ghedeele in 1578.	Calvinist (?)

van Royen Philips	St.Michielsparochie	Heer van Straessele. Schepen van ghedeele in 1566.	° 16-0-0 penning 16
Rym Frans	Burgstraat	Heer van Huudelghem.	°
van der Sare Frans	Steendam	Schepen van de keure in 1571, 72, 74 en 76, en van ghedeele in 67 en 70. Ontvanger van de werken van 1576 tot 1578.	°
de Stoppeleere Joos	't Hof van Ravestein		
Symoen Jan	't Zand	Griffier van de Lieutenant-civil.	°
Tacoen Jacob	Burgstraat	„jonkheer”	°
„den Templier”	St.Margrietstraat		°
Uutenhove Ryckaert	Onderbergen		°
Waulters Frans		Heer van Vinderhoute.	
wed. Mr de Vos Jan	Nederscheldestraat	„Rudder”. Schepen van de keure in 1553, 57 en 62.	°
de Waringhien Willem	Peperstraat	Schepen van de keure in 1566, 72, 73, 75 en 76, en van ghedeele in 1569.	16-0-0 penning 16
Mr. Wyts Gillis		Raadslid in Raad van Vlaanderen.	Calvinist (Fop. p. 172)
wed. van de heer van Win- ghene			
BETALEN 150 GULDEN			
Arents Loys	Korenmarkt		°
Barbejan Anthonis	Oudburg	Vrij meester tijdwever (St.A.G., Reeks 196, nr 1).	
Braecke		Raadsheer.	°
Cortewille Giselbrecht	Peperstraat	„jonkheer”	°
wed. de Croock Lieven	Waterwijk	Schepen van de keure in 1569.	°
van der Cruucen Jan		Deken der kaasverkopers in 1577. Overdeken der neringen in 1577. Schepen van de keure in 1579.	° Calvinist (C.C.) 16-0-0 penning 16
Dhooghe Michiel	Drabstraat	Schepen van de keure in 1559.	°
Diericx Lieven, fs Mr Philips	Burgstraat	Schepen van de keure in 1577 en 79, en van ghedeele in 1564.	° 24-0-0 penning 12
Dolins Michiel	Houtbriel	Deken der houtbrekers in 1579. Schepen van de keure in 1578.	° Calvinist (C.C.)

Elant Gheerolf Everwyn Karel	Hoogstraat Drabstraat	Vrij schipper (St.A.G., Reeks 180, nr 1 bis).	°	8 - 0 - 0 penning 16
de Gruutere Adolf, fs Jans	Savaanstraat	Schepen van de keure in 1574, 77, 78, en van ghedeele in 1572. Ontvanger van de werken van 1572-1574. Tresorier en boekhouder in 1575-76.	Katholiek (V.Cam. f° 211)	
van Hecke Frans	„Anden Appele”	Schepen van de keure in 1572 en 73, en van ghedeele in 1571.		
Mr van Here Jaspar Liebart Jan	Oudburg	Vrij meester kleermaker in 1577 (St.A.G., Reeks 191, nr 1)	°	
van Loo Frederik Mr Meganck Nikolaas Meyntkins Lieven	Tinnenpotstraat aan St.Janskerk Veldstraat	Schepen van de keure in 1577	°	6 - 0 - 0 penning 12
Moenins Lieven Noels Gillis Oosterlinck Giselbrecht Prevost Lieven	Walpoort Zwanestraatje Posteernestraat	Twijnder Twijnder in 1580 (L.I.Gr.)	°	
van Schoonhove Lucas Mr Schoorman Anthonis	Keizersdreef Keizersdreef	„jonkheer” Secretaris van ghedeele in 1578. Werd advokaat-fiscaal in de Raad van Vld. in 1585.	Calvinist (C.C.) Katholiek (Fop. p. 179)	6 - 0 - 0 penning 12
Slock Lieven vander Straten Zegher van Tessele Karel	Steendam Sleepstraat Veldstraat	Huidevetter Schepen van ghedeele in 1577	° °	8 - 0 - 0 zonder rente
Mr van Zevécote Frans van der Zwalmen Pieter	Langesteestraat Begijnhofdries	Eerste procureur in de Raad van Vld.	Katholiek(?) V.Cam. f° 211)	
BETALEN 100 GULDEN van Ackere Nikolaas Alaert Wouter wed. Balde Denys	Waaistraat Nederscheldestraat St.Margrietstraat	Schepen van de keure in 1574 Raadsheer in Raad v. Vld. lang voor 1559. Werd in 1560 vice-president. † in 1570.	° °	
Mr. Barbejan Joos		„usurier” - kapitein van een compagnie voetvolk.	Calvinist (Hal. pp. 80, 185, 190, 191)	

Mr. Bardeloos Karel	Burgstraat				
Bate Lieven				°	
Bate Simon	Veldstraat			°	
Mr. Bauters Gillis	Hoogpoort				
van der Beke Baltasar	Hoogpoort	Procureur in de Raad van Vld. van 1567 tot 81.			
van der Beke Cornelis	Nieuwbrug			°	
Mr. van der Beke Gillis	Ketelpoort	„medecijn”		°	
wed. de Bellemaeckere Jan	Onderstraat			°	
van den Berghe Gillis	Korenlei				
Mr. de Bil Pieter	Lange Meer	„reçeveur des exploits des rebelles”	Calvinist (Fop. p. 177)		
de Bleckere Jan	Savaanstraat	Twijnder in 1580 (L.I.Gr.)			
Boccaert Jan	Pasbrug	Twijnder in 1580 (L.I.Gr.)	Calvinist (C.C.)		
wed. Mr Boele Michiel (= Maeyaerts Pierynne)	Breidelsteeg	Raadsheer in de Raad van Vld.			
Borluut Frans	Hoogpoort	Schepen van ghedeele in 1561 en 63.		°	8 - 0 - 0 penning 16
Mr. Borluut Gillis	Volderstraat	„Rudder”. Schepen van ghedeele in 1575 en 1578. Een der XVIII.	Calvinist. Bekeerde zich na de overgave v. Gent terug tot het katholicisme.	°	
Mr. Borluut Joos	Koningstraat	„Rudder”. Pensionaris bij de keure in 1557 en 78. Schepen van de keure in 1576 en 77, en van ghedeele in 74.	Calvinist (Hal. pp. 28, 75, 120, 180)	°	16 - 0 - 0 penning 16
Mr. Boudt Bertelmeeus de Bouck Denis		„ontvanger”			
Mr. Brackelman Philips Brecht Gillis	Langesteenstraat	Baljuw op 't Sas.			
de Buck Joos	St.Jansstraat	„jonkheer”. Kapitein (Hal. p. 92).	Calvinist (C.C.)	°	
van der Burcht Frederik	Nederkouter	Twijnder. Schepen van de keure in 1578.	Calvinist (C.C.)	°	
Cleutrinck Pieter	Brabantdam	Lid der XVIII.	Calvinist (C.C.)	°	
Codde Joos	Vrijdagmarkt	Oud-kleerkoper in 1580 (L.I.Gr.). Schepen van de keure in 1578.	Calvinist (V. Vaerne- ^o wyck M., Op. Cit., II, p. 8)		
wed. Coepert Adriaan					

Mr. Coornhuyse Willem wed. Cortewille Frans	Burgstraat	Raadsheer in de Raad van Vld. Eerst griffier, later raadsheer in de Raad van Vld. (sedert 1557). (Fop. p. 166).	Katholiek (Verh. p. 3)	°
de la Couronne Loupus van Crombrugge Gillis wed. van Crombrugge Lie- ven wed. van der Cruucen Joos	Oosteinde Sleepstraat Vrijdagmarkt St.Jansparochie	„jonkheer”		° °
		Schepen van ghedeede in 1555.	Calvinist (V. Vaerne- wyck M., Op. Cit., III, p. 182)	
Cryman Jeronimus Curthals Joos de Deckere Michiel van Deelee Jan	Hoogpoort Hoogpoort	Gezworene Brouwer in 1579 (St.A.G., Reeks 160, nr 6).	Calvinist (C.C.)	°
Deynaert Jacob van Deynse Anthonis van Deynse Frans van Deynse Mattheus	Rood Leeuwstraatje Nederscheldestraat Begijnhofdries Korte Munt	Stapelheer in 1579-80. Schepen van ghedeede in 1575. Procureur in de Raad van Vld. Meersener in 1581 (St.A.G., Reeks 178, nr 1).		° °
van Deynse Nicasius Dhamere Mark — Dhane Jan	Ketelpoort Nederkouter achter 't Hof van Ravestein	Schepen van ghedeede in 1578. Schepen van ghedeede in 1579 en 1579.	Calvinist (C.C.)	° ° °
Dhanins Pieter	Vrijdagmarkt	Timmerman of houtkoopman in 1580 (L. I.Gr.)		° 16-0-0 penning 12
Mr Dhertoghe Mark Dhooghe Jan, fs Mr Lievens Dhooghe Lieven, fs Mr Lie- vens	Hoogstraat aan het Kuipgat Brabantdam	Raadsheer in de Raad van Vld. Schepen van ghedeede in 1565. Schepen van ghedeede in 1578.		°
Dhuvettere Robbrecht Doens Willem Donaes Joos	Korenlei Steendam Hoogpoort	Stapelheer in 1578-79. Schepen van de keure in 1552, 55, 57, 63, 66, 67, 70, 72, 73, en van ghedeede in 1560 en 77. Tresorier en boekhouder in 1554-55.		° 12-0-0 penning 12

van Doreslaere Lieven van Doreslaere Loys van den Eede Joos Mr Feron Jacob	Violettestraat Koningstraat Koningstraat Vijf Windgatenstraat	Schepen van de keure in 1579. Schepen van ghedeele in 1567. Schepen van de keure in 1560, 63, 66, 72, 73, 77, en van ghedeele in 1568. Ontvan- ger van de werken in 1574-75, en van de erfelijke renten en stede landcijs in 1550 tot 1560.	Calvinist ° ° ° 12 - 0 - 0 penning 12
Ganhout Pieter wed. Gilleman Jacob	Veldstraat 't Hof van Egmont	Raadsheer in Raad van Vld. van ong. 1530 tot 1552 (Fop. p. 136).	°
Goethals Joos Goethals Lieven jonkv. Goethals Lievinne van der Gracht Frans de Groote Jan van der Haeghen Dominicus Mr van der Haeghen Ghee- rolf van der Haeghen Pieter	Oosteinde Sleepstraat Oosteinde Sleepstraat Reep Drabstraat Hoogpoort Hoogpoort Violettestraat of Kuipgat (?)	Deken der Kruideniers in 1580 (L.I.Gr.) Schepen van de keure in 1579. Pensionaris bij de keure van 1575 tot 1578. Calvinist (Hal. p. 28)	° °
van der Haeghen Pieter, fs Christoffels wed. van Haute Frans van Haute Michiel, 'd'oude'	Houtbriel Oostzijde Sleepstraat 't Huidevetterken	Deken van de huidevetters in 1578 (Hal. p. 119) Schepen van de keure in 1579.	° °
van Hauweghen Willem, fs Willems van Hauweghem Jan Heindricx Lieven	Nieuwbrug Lange Munt	Ontvanger van de werken in 1578. Hande- laar in zijden lakens (V. Vaernewyck M., Op. Cit.,II, p. 7)	Calvinist (C.C.) Calvinist (Verh. p. 222, nr 5295)
van Hembyze Joos Heyse Jan van der Huecht Jan	aan St.Pieterskerkhof Veldstraat Veerleplein	„jonkheer” Twijnder in 1580 (L.I.Gr.)	° °

wed. Hueribloq Frans	Korenlei	Schepen van de keure in 1556, 61, 65. Tresorier en boekhouder in 1558-59. Ontvanger van de werken in 1563-64.	Calvinist (te verschijnen art. Delmotte M.)	
Hueribloq Jacob, 'de jonge'	„Up den Haert”	Schepen van ghedeele in 1577.	Calvinist (C.C.)	° 6 - 0 - 0 penning 12
Mr Hueribloq Loys	Korenlei	Raadsheer van de Rebellenraad opgericht ter vervanging van de naar Dowaaï gevluchte Raad van Vld. Lid der XVIII. Schepen van de keure in 1578 en 1579.	Calvinist (C.C.) (Fop. p. 170)	
van Huffele Anthonis	Violettestraat	Wever (St.A.G., Reeks 193, nr 1). Schepen van de keure in 1579.		°
van Huffele Jan	St.Jansparochie	Wever (St.A.G., Reeks 193, nr 1).		°
wed. van Huffelghem Reynier	Rood Leeuwstraatje			
van Hulle Rogier	Vijf Windgatenstraat	Gezworene der tijdwevers (St.A.G., Reeks 196, nr 1). Schepen van ghedeele in 1579 en 1579.	Calvinist (Verh. p. 432, nr 11050)	
de Knuut Willem	Zonnestraat	Schepen van de keure in 1579, en 1579. Lid der XVIII.	Calvinist (C.C.)	°
de Lantheer Pieter	Kammerstraat			°
Mr van Lembeke Ryckaert	St.Pieters	Baljuw van St.Pieters	Katholiek	°
van der Luere Jan	Drabstraat	Handelaar in koren en wijn (V. Vaerne-wyck M., Op. Cit., II, p. 7, 197, III, p. 275)	Calvinist (Verh., p. 409, nr. 10448)	
van den Maechelt Michiel	Korte Munt		Calvinist (C.C.; Hal. p. 24)	°
Maliepart Guido	Kwaadham			
van der Mandele Cornelis	Donkersteeg	Deken der Wevers in 1581 (St.A.G., Reeks 193, nr 1). Schepen van de keure in 1578.	Calvinist	°
Mannins Lieven, fs Goris	Korenmarkt	Lid der XVIII.		
Mast Jacob	Onderbergen	Gezworene der vrije schippers (1576) en ouderman (1577) (St.A.G., Reeks 180, nr. 1 bis).		
Mr Mayaert Lucas	Oudburg	Pensionaris bij de keure van 1578 tot 86.	Calvinist (Verh. p. 291, nr 7252)	
van Melle Frans	Veldstraat of Prinsenhof (?)			°
van den Mese Willem				

Mr Meyntkins Jan van Mollem Laureins de Moor Lieven	Pasbrug Lange Munt	Schepen van de keure in 1575(?) Kerkmeester in 1566.	Katholiek (V. Vaer- newyck, M., Op Cit., III, pp. 75, 91, 124)	°
van Mossevelde Lieven Mr de Mueleneere Laureins Nevejans Gillis Oosterlinck Geeraard	Steendam St.Michielstraat Houtbriel Vijf Windgatenstraat	Schepen van ghedeede in 1579 en 1579. Heer van Wassenhove. Schepen van de keure in 1574, en van ghedeede in 1563, 65, 66. Ontvanger der yssuen in 1569-70. Onderbaljuw van 1571 tot 1578.	Calvinist (C.C.)	°
van Overbeke Anthonis de dochter van mevrouw van Overhaute	Onderbergen		Katholiek	° 12 - 0 - 0 penning 12
van Overwaele Loys Pauwels Frans Mr de Pestere Reynier	Waterwyk Lange Munt Drabstraat	Twijnder in 1580 (L.I.Gr.) Schepen van de keure in 1579. Ex-secreta- ris.	Calvinist (Verh., p. 146, nr 3240 en 41)	°
wed. de Peystere de Pont Gillis	St.Michielsparochie Houtbriel	Leidde de linnenkoop en -bewerking voor de firma Della Faille uit Antwerpen.		°
van Pottelsberge Jan de Praterre Arent Mr Provyn Lieven	Mageleinstraat aan de Lievebrug	Lid der XVIII. Schepen van ghedeede in 1578. Raadsheer van de Rebellenraad in 1580 opgericht ter vervanging van de naar Do- waai gevluichte Raad van Vld.	Calvinist (?) Calvinist (Fop. p. 177)	°
van den Putte Jan van Quickelberghe Gillis van Rejable Jan Reyns Cornelis van Reysschoot Pieter Rogier Lucas Mr Roose Frans Rufelaert Jacob	Hoogstraat Hoogpoort Hoogstraat Gravenkasteel Ketelpoort Begijnhofdries Zandpoort	Schepen van de keure in 1579. Lid der XVIII. Deken v.d. schipmakers in 1580 (L.I.Gr.) Schepen van de keure in 1571 en 75, en van ghedeede in 1570 en 73. Tresorier en boekhouder in 1578-79.	Calvinist (?)	°

Ryckaert Jan Mr de Rycke Pieter	Korenlei	Brouwer(?) (Hal. p. 147). Advokaat	° Calvinist (C.C.; Verh. p. 152, nr. 3397 en 3398)
Rym Lieven Sanders Joos Mr Sanders Lieven, fs Jans	Burgstraat Steendam St.Michielsparochie	„jonkheer” Schepen van ghedeede in 1574 Deken van de wevers in 1583 (St.A.G., - Reeks 193, nr 1).	° °
de Schietere Adriaan	Huidevettershoek	Schepen van de keure in 1566, en van ghe- deede in 1568.	°
Seclyn Geeraard wed. van Siclers Willem	St.Jansparochie	Schepen van ghedeede in 1577. Schepen van de keure in 1553 en 60, en van ghedeede in 1556, 58, 63, 65 en 68.	° 12 - 0 - 0 penning 12 •
van der Stoct Rogier de Stoppeleere Anthonis Sturme Anthonis Stuutinck Cornelis Stuutinck Jan Mr Tayaert Jacob	Korenmarkt Nederscheldestraat Lange Munt Veldstraat Langesteestraat	Schepen van ghedeede in 1567 en 75. Pensionaris bij de keure van 1578 tot 85.	• •
Thys Laureins Thys Willem	Korte Munt Veerleplaats	Schepen van ghedeede in 1579. Gezworene kaaskoper in 1577 (St.A.G., Reeks 172 (1), nr 1). Schepen van de keure in 1579.	° °
Toebast Frans	't Plaatsken achter de Vrijdagmarkt	Schepen ghedeede in 1569.	
Triest Frans Triest Joos, fs Joos	St.Jansstraat Onderstraat	„jonkheer” Schepen van de keure in 1572 en 73, en van ghedeede in 1576.	° verklaart geen middelen te hebben „mits zijnen grooten last en verlies”
Triest Nikolaas	Kouter	„Rudder”, heer van Auweghem. Schepen van de keure in 1546, 50, 54, 57, 58, 63, 68, 69, en van ghedeede in 1575.	Katholiek (V. Vaer- newyck M., Op. Cit., I, p. 155)
Tryoen (= Trion) Willem Uutenhove Karel	Walpoort Onderbergen	Heer van Hooghewaele. Schepen van de keure in 1579.	° Calvinist

Uutenhove Jacob	Posteernestraat	Lid der XVIII. Schepen van de keure in Calvinist 1578.	°
wed. Valcke Frans de heer van Varenbeke de Vaugermez Arnold van de Velde Pauwel	Langesteestraat Burgstraat St.Michielsparochie aan het Kuipgat	Schepen van de keure in 1556 en 59, en van ghedeele in 1566. Ontvanger der yssue in 1570-71.	°
van de Velde Raphael Vermeere Paesschier van de Vivere Joos, fs Joos van de Vivere Lieven, fs Robbrechts	Veldstraat Burgstraat Molenaarsstraat ofwel de Twaalf Kameren en de Raas van Gaverestraat	Schepen van ghedeele in 1569.	°
de Vleeschouwer Joos de Vos Jan de Vos Lieven mevrouw van Wackene Mr van Waesberghe Gillis van Waebghe Joos	Veldstraat Houtlei Onderbergen Drabstraat Vijf Windgatenstraat Kruisstraat	Twijnder. Schepen v.d. keure in 1579(?) Calvinist	°
mevrouw van Wassenhove Mr Waulters Cornelis van Wesemaele Joris de Wintere Adiaan	Langesteestraat Drabstraat St.Jacobsparochie	Schepen van de keure in 1577, en van ghedeele in 1568 en 75.	° 6-0-0 penning 12
		Schepen van de keure in 1561, 64, 69, en van ghedeele in 1553, 67, 72, 73. Ontvanger van de yssue in 1555 en van de werken in 1558.	° 20-0-0 penning 16
wed. van Wychuys Anthonis (= de Brune Johanna) van Zevecote Ghileyn Zoete Frans Zoete Hendrik	Hoogpoort Wandelstraat Brabantdam Kouter	Schepen van de keure in 1560, 63, 67, en van ghedeele in 1569.	°
		Twijnder in 1580 (L.I.Gr.)	°
		Schepen van de keure in 1558, 61, 63, 69, 74, en van ghedeele in 1553. Ontvanger van de werken in 1565-66. Tresorier en boekhouder in 1567, 76-78, 84.	°

wed. van Zonnemare Rogier van der Zwalmen Jan van der Zwalmen Pieter, „d'oude”	Burgstraat Oostzijde Sleepstraat	Huidevetter in 1580 (L.I.Gr.)	Katholiek (?) (V. Cam. f° 211)
BETALEN 50 GULDEN van Abroeck Rutgeert de Baenst Gillis	Korte Meer	Schepen van de keure in 1574, 77, en van ghedeele in 1569, 79, en 79.	Calvinist (C.C.) Calvinist ° 4 - 0 - 0 penning 16
Baecke Anthonis van der Beke Hugo de Bellemaeckere Pieter (= de Joncheere Pieter) wed. van den Berghe Am- pleunis wed. Bies Clays wed. de Bisschop Arent Blancquart Thomas	Vrijdagmarkt - „In 't Wilt Verken” Sleepstraat 't Plaatsken achter de Vrijdagmarkt Lange Munt	Rentenier (V. Vaernewyck, Op. Cit., II, pp. 8, 159 ; III, p. 276).	Calvinist (Verh., p. ° 125, nr 2.698)
Blomme Anthonis	Gravenkasteel St.Jacobsnieuwstraat	Gezworene brouwer in 1576 (St.A.G., Reeks 160, nr 6). Huidevetter (St.A.G., Reg. Z). Schepen van de keure in 1578.	Katholiek, weigerde op 7 juli 1579 de eed tegen de kath. religie te doen
wed. Blomme Jan Boccaert Augustijn	Posteernestraat Vijf Windgatenstraat	Procureur voor de schepenen van de keure van 1550-1582.	
van Bonivele Adriaan wed. Bornage Bernard Broucaert Jan Mr de Brune Philip de Bruyckere Jan	Groene Hooie Ketelpoort St.Jacobsnieuwstraat	Schepen van de keure in 1562, 65. Kalkhandelaar (St.A.G., Register Z). Pensionaris bij de keure van 1574 tot 1578. Gezworene brouwer in 1578 en 1582 (St. A.G., Reeks 160, nr 6).	Calvinist (C.C.) ° 12 - 0 - 0 penning 12
de Buck Loys van den Bundere Jan	St.Jacobsnieuwstraat Walpoort	Deken tijkwevers in 1579 (St.A.G., Reeks 196, nr 1). Schepen van de keure in 1578.	

wed. van den Bundere Jan van den Bundere Martin Burt Jacob	't Zand Hoogpoort Korte Munt	Gezworene meerseniër in 1576 en 77 (St. A.G., Reeks 178, nr 1). Schepen van de keure in 1579.	
Cabeliau Jacob Mr Cavijn Jacob de Cleerck Gillis	aan St. Jacobskerkhof Burgstraat Plotersgracht	Schepen van ghedeele in 1550, 52 en 55. Advokaat. Deken der Witte-Ledertouwers in 1577 (St.A.G., Reeks 169, nr. 1).	Calvinist (C.C.)
wed. de Cleerck Lieven (= van Houcke Lievinne)	Lange Munt		
de Cock Joos	Reep	Deken der ticheldekkers in 1580 (L.I.Gr.)	°
Codde Jan	Vrijdagmarkt	Oud-kleerkoper in 1580 (L.I.Gr.).	°
de Coninck Gherijn	Onderstraat		
de Costere Joachim	Vrijdagmarkt		
van der Crayen Simon	Ketelpoort	Schepen van de keure in 1576.	°
Croesins Cornelis	Gouden Leeuwplein	„huussier”.	
de Crooc Daneel	Steendam	Gezworene der wevers in 1579 en 84 (St. A.G., Reeks 193, nr 1).	°
Crune Pieter	Hoogpoort - „In den Boom”		°
van Cuelene Alexander Mr de Cueninck Lieven Damman Jan, fs Nicolaas	Gouden Leeuwplein		Calvinist (C.C.)
	Hoogstraat	Gezworene vrij schipper in 1577 (St.A.G., Reeks 180, nr 1 bis).	
Deynaert Lucas van Deynse Lieven van Deynse Vincent	Rood Leeuwstraatje Wijngaardstraat		Calvinist
		Gezworene wever in 1583 (St.A.G., Reeks 193, nr 1).	°
Dherde Lieven, fs Lievens		Deken der wevers in 1579.	Calvinist (Verh. p. 171, nr 3904)
Mr Dhertoghe Cornelis Dhollandre Jan	Posteernestraat Veldstraat		
		Gezworene tijkwever in 1580 en 82 (St. A.G., Reeks 196, nr 1).	
Dhooghe Frans Dhooghe Thomas	Nieuwland 't Huidevetterken	Huidevetter in 1580 (L.I.Gr.)	°

Dhuvettere Loys van der Donct Michiel	Korenlei Steendam		
—Duussaert Jan, „d'oude” wed. Druus Pieter	Vrijdagmarkt Posteernestraat		
Duweez Jan wed. uutem Eechoute Daneel	Ketelpoort Veldstraat	Schepen van ghedeele in 1576. Procureur in de Raad van Vld. van 1563 tot 67. Stadssecretaris in 1578.	•
uuten Eechoute Gillis uuten Eechoute Olivier Everwyn Gillis	Onderstraat Lange Munt Onderbergen	Vrij schipper: deken in 1578, gezworene in 77. (St.A.G., Reeks 180; nr 1 bis). Schepen van ghedeele in 1579.	4 - 0 - 0 penning 16
van de Fonteyne Dominicus	Onze-Vrouwen- broedersstraat		
Goethals Jan Goossins Reynier de Groote Laureins de Gruutere Gedeon	Begijnhofgracht Gouden Leeuwplein Lange Munt Kammerstraat	Wever Hoedenmaker	Calvinist (C.C.)
de Gruutere Jacob	Lange Munt	Deken der droogscheerders in 1582 (St.A. G., Reeks 193, nr 1) Handelaar in zijden lakens (Hal. p. 97). Gezworene der meerseniers in 1578 (St.A. G., Reeks 178, nr 1).	•
wed. van Gryspere Arent	Zonnestraat	Schepen van de keure in 1547, 50, 53, 56, 59, 65.	•
Guylliet Pieter	Lange Munt	Gezworene der kruideniers in 1577 (St.A. G., Reeks 172, nr 3). „Apothecarix” in 1580 (L.I.Gr.).	•
wed. van der Haeghen Chris- toffel	Kammerstraat	Kerkmeester in 1567 (V. Vaernewyck M., Katholiek Op. cit., III, pp. 75, 91).	•
wed. van der Haeghen Jan	Hoogpoort	Schepen van de keure in 1542 en 1544, en van ghedeele in 1540, 47, 50.	•
van Halebrouck Rutser Mr van Hamme Jacob van den Hare Balthasar van Haultre Karel van Haute Karel	Burgstraat Urselinenstraat Koestraat	Stadssecretaris in 1578.	4 - 0 - 0 penning 16

van Haute Joos	Savaanstraat	Wever (St.A.G., Reeks 193, nr 1).	
Hebbrecht Gillis	Begijnhofgracht	Gezworene olieslager in 1576 (St.A.G., Calvinist	°
Helant (= Elant) Lieven, fs Geerolfs	Hoogpoort	Reeks 181, nr 1).	
van Hembyze Busschaert	„Up den Haert”	Lid der XVIII. Ontvanger der yssue in 1581-82.	
Heylinck Lieven	Zwanestraat	Deken der wevers in 1577 (St.A.G., Reeks Calvinist	° 4-0-0 penning 16
Mr Heylinck Reynier	Onderstraat	193, nr 1). Lid der XVIII. Schepen van de keure in 1579.	
		Secretaris van ghedeele in 1578.	verklaart geen middelen te hebben omwille van zijn grote last
Heze Valentijn	Nieuwstraat		°
van Hoorebeke Jacob	Ketelpoort	Deken der brouwers in 1581 (St.A.G., Calvinist (C.C.)	
		Reeks 160, nr 6).	°
wed. van Hoorebeke Jan	Hoogstraat		
Mr Hoorne Matthijs	Langesteestraat	Goudsmid in 1580 (L.I.Gr.).	°
van Hove Pieter	Lange Munt		
Hueriblocq Frans fs Martins	Tinnenpotstraat	Schepen van de keure in 1560, 66.	°
Hueriblocq Jacob, „d'oude”			°
Mr van Huerne Christoffel	St.Jansparochie	Gezworene der brouwers in 1578 (St.A.G., Calvinist (C.C.)	
van Hulze Lieven	Zwanestraatje	Reeks 160, nr 6).	
wed. van Hulze Thomas		Brouwer in 'de Roskam' (V. Vaernewyck M., Op. Cit., III, p. 102).	
van Hulthem Adriaan		Goudsmid in 1580 (L.I.Gr.).	
van Huuckelghem Michiel	Lange Munt	Schepen van ghedeele in 1561, 64, 72, 73, en 76.	Calvinist. Op 21 juni 1582 bekeerde hij zich in 't geheim tot het katholicisme, zoals hij vroeger was (C.C., nr 18.888, f° 74 v°-75, nr 41)
Jacobs Jan	Abrahamstraat		
de Jaeghere Jan	Donkersteeg	Wapenmaker (St.A.G.-Voorgeboden 1572-82, f° 174) (L.I.Gr.).	

Janssone Hugo de Jonghe Mattheus van Kerckvoorde Jan wed. van Kerkvoorde de Keyserse Gillis de Kuen Bouwen de Langhe Anthonis Mr Lauryn Jeronimus van Lede Jan Mr van Ledegreffe Jan van Leeuwen Pieter de Leghe Willem	Steendam Hoogpoort aan St.Jacobskerkhof Houtbriel	Wever (St.A.G., Reeks 193, nr 1).	Calvinist (C.C.)	°
van Loo Adriaan van der Looven Jacob Leunis Pieter	aan St.Pieterskerkhof Oudburg	Proefnotaris.		°
Mr Lybart Jan de Mare Laureins	Lange Munt Kammerstraat aan St.Pieterskerkhof Gouden Leeuwplein	Beambte van de officialiteit. Wever (St.A.G., Reeks 193, nr 1). Gezworene meerseniër in 1578 (St.A.G., Reeks 178, nr 1). „pasteur” Deken der kuipers in 1578 (St.A.G., Reeks 171, nr. 2).	Katholiek	
Mattheux Baudewijn	Ketelpoort	Kaaskoper (St.A.G., Reeks 172 (1), nr 1). Schepen van ghedeelē in 1578.	Calvinist (C.C.)	°
de Moermeestere Jan van Moute Jacob Neerynck Jan Noorman Jan Mr Note Victor	Korenmarkt St.Elisabethbegijnhof Lange Munt Nederpolder Korenlei	„jonkheer”. Schepen van de keure in 1578. Lid der XVIII.	Calvinist	°
Obrecht Jan van Oorteghem Jan Mr Oosterlinck Anthonis	Nagelstraatje Plotersgracht Savaanstraat	Schepen van ghedeelē in 1578 en 1579. Schepen van de keure in 1579, en van ghe- deele in 1572, 73, 75, 77.	Calvinist Calvinist	° 6-0-0 penning 12
d'Overdaeghe Jacob van Overwaele Joris	Veldstraat Lange Munt	Gezworene Meerseniër in 1584 (St.A.G., Reeks 178, nr 1).		

de Pottere Jan	Ketelpoort	Lijnwatier	Katholiek (V. Cam. ° f° 211)	
Mr de Proost Pieter Prysbier Jan	Prinsenhof Nederpolder	Wordt in 1584 pensionaris bij de keure. Stadssecretaris in 1577.	Katholiek (V. Camp. f° 199 v°)	4-0-0 penning 16
Rogiers Bernaart Rufelaert Nikolaas Mr de Rycke Jan Schauteete Jan	Zandpoort Onderbergen „An den Appele”	„jonkheer” Schepen van ghedeete in 1579. Vrij schipper in 1579 (St.A.G., Reeks 180, nr. 1 bis). Lid der XVIII. Schepen van de keure in 1578.	Calvinist Calvinist(?)	°
de Scheppere Christiaan de Scheppere Jan, „d'oude”	Ketelpoort Huidevettershoek	Schepen van de keure in 1556 en 63. Ont- vanger van de werken in 1567-68.		°
de Scheppere Jan „de jonge”	Langesteestraat	Schepen van ghedeete in 1578. Stapelheer van 1578 tot 1580, en van 1584 tot 1586.		°
de Schietere Roeland Seys Andries	Brabantdam	Lijnwaadkoopman	Katholiek (V. Vaer- newyck M., Op. Cit., I, p. 152)	°
Seys Baudewijn	Nederkouter	Gezworene tijdwever in 1584 (St.A.G., Reeks 196, nr 1).		°
Mr Seys Jan Seys Lieven	St.Jansparochie aan St.Pieterskerkhof	Gezworene tijdwever in 1581 St.A.G., (Reek 196, nr 1).		°
wed. van Severen Jan van de Slycke Frans wed. de Smet Lieven	Hoogpoort Hoogpoort - „In den Sampson”	Wollen laken verkoper	Calvinist (V. Vaerne- wyck M., Op. Cit., II, p. 7, III, pp. 305-7)	°
Mr de Smet Robbrecht de Smet Willem	't Zand Papegaaistraat	Deken der kousenmakers in 1578 (St.A.G., Reeks 165, nr 2). Schepen van ghedeete in 1579.		
Stalins Jacob wed. Stalins Matthijs	Violettestraat Oudburg	Schepen van ghedeete in 1578 en 1579.	Calvinist (C.C.)	

van Steelant Jan Steerckx Jan	Reep Lange Munt	Gezworene kleermaker in 1580 (St.A.G., Reeks 191, nr 1).	
de Stoppeleere Daneel van der Straten Pieter, „d'oude” wed. Struyvicx Jacob Mr Stueperaert Pieter	Kallandenberg achter 'de Windhond' Veldstraat Wijngaardstraat	Schepen van ghedeete in 1576. Schepen van ghedeete in 1578.	Calvinist (C.C.) °
jonkvrouw Stuers Livina Sturtewaghcn Boudewijn Sturtewaghcn Lieven Synay Joos	Vrijdagmarkt Vrijdagmarkt Vrijdagmarkt	Raadsheer in de Rebellenraad. Wordt in 1584 pensionaris bij de keure.	Calvinist (Fop. p. 177)
Tayaert Jan, fs Lieven Tayaert Lieven, „de jonge” wed. Tayaert Willem Toebast Lieven	Brabantdam Steendam Nagelstraatje Houtlei	Oud-kleerkoper in 1580 (L.I.Gr.). Oud-kleerkoper in 1580 (L.I.Gr.). Gezworene kousenmaker in 1582 (St.A.G., Reeks 165, nr 2). Ontvanger der yssue in 1566-67 en 74-75. Schepen van ghedeete in 1578. Lid der XVIII.	° 6-0-0 penning 12 Calvinist (Hal. pp. 27, 137, 151).
Tremmerie Geeraard wed. Triest Adriaan wed. van Waernewyck Mark	Korenmarkt 't Zand Nieuwstraat	Ouderman der vrije schippers in 1573 en 77; gezworene in 1576 (St.A.G., Reeks 180, nr 1 bis). Schepen van de keure in 1540, 43-45, 48, 50, 53, 59, en van ghedeete in 1552 en 56. Schepen van de keure in 1564 en van ghe- deete in 1568.	Mennist (?) (Verhey- den A.L.E., „Gents Martyrologium” p. 62, noot 1) Katholiek (V. Vaer- newyck M., Op. Cit., I, pp. 119-121, 124- 125; II, p. 131; III, p. 91, etc.)
van de Velde Christoffel Verhaeghe Olivier Vermeere Gillis van der Verre Joos Mr Versleghen Frederik van der Vincx Jan, fs Philips	Oudburg Vrijdagmarkt Vrijdagmarkt		

van der Vinc't Lieven, fs Lievens	Vrijdagmarkt in „Moorland”	Gezworene tijdwevers in 1579 (St.A.G., Reeks 196, nr 1). Lid der XVIII.	
van der Vinc't Philips, „d'oude”	Vrijdagmarkt		
van der Vinc't Philips, „de jonge”	Plaatsken achter de Vrijdagmarkt		Calvinist (C.C.)
Mr van de Vivere Lieven	Drabstraat	Lid der XVIII.	Calvinist (?)
Vollaert Jan	Reep		°
van den Voorde Pieter	Sleepstraat	Huidevetter in 1580 (L.I.Gr.)	
de Vos Adriaan		Kaaskoper	
wed. de Vos Adriaan	Houtlei		
de Vos Jan	Oudburg	Rijke handelaar	Calvinist (?) (Verh. p. 165, nr 3733-34)
de Vos Joos, fs Clays			
de Vos Thomas	Sleepstraat	Deken der oud-kleerkopers in 1580 (L.I. Gr.)	
de Vriendt Jacob	aan St.Jacobskerkhof in 't Hof van Hersele	Ontvanger van de prinses van Anthonigne.	°
van Waesberghe Reynier	achter 'de Windhond'		°
wed. de Wagheneer Jan (= van den Haute Cathe- line)	aan St.Jacobskerkhof		
de Walssche Karel		Gezworene der wevers in 1579 (St.A.G., Reeks 193, nr 1)	
wed. van Wassenhove			
Weyns Jan	Lange Munt	Goudsmid in 1580 (L.I.Gr.)	Calvinist (Verh. p. 465, nr 11925)
van den Winckle Pieter	Steendam		
van Wychuys Dominicus	Kammerstraat	Schepen van ghedeele in 1562.	°
Zaetse Adriaan			°
Mr de Zaleere Nikolaas	Hoogpoort - 'In de 3 Koningen'		Calvinist (C.C.)
de Zaleere Lieven	Korenmarkt		°
de Zeelander Robbrecht	Houtlei		
Mr van Zevécote Glaude	Langesteestraat		
Mr Zoetins Erasmus	St.Jacobsnieuwstraat	Pensionaris bij de keure in 1577.	

Voor Antwerpen publiceerde Floris Prims een dergelijke lijst⁴⁷⁴. Hij dagte kent anderhalf jaar later, maar ook hier gaat het om een lening van de Staten Generaal, waar de meest gegoeden werden voor aangesproken. Driehonderd personen werden getaxeerd, die in drie maanden 156.000 gulden moesten opbrengen. Met deze som moesten de Staatse garnizoenen in de Kempen betaald worden, met het doel de opmars van de Spaansgezinden van Maastricht naar Antwerpen te stuiten. Wegens verzet van de betrokkenen, geschiedde de lening slechts één maand. De 52.000 gulden, die in deze maand werden opgebracht, waren als volgt verdeeld:

15 personen tot	1.000 gulden per maand,	maakt 15.000 gulden
25 personen tot	400 gulden per maand,	maakt 10.000 gulden
60 personen tot	200 gulden per maand,	maakt 12.000 gulden
100 personen tot	100 gulden per maand,	maakt 10.000 gulden
100 personen tot	50 gulden per maand,	maakt 5.000 gulden

Vergelijken we deze lijst met de onze.

Te Antwerpen brachten 40 personen belast met een som hoger dan 400 gulden, 25.000 gulden op. Dit zijn 13 % van de getaxeerden die de helft van de te lenen som moesten voorschieten. Onder hen verschillende leden van de familie de la Faille.

Te Gent is de verhouding bijna identiek: 67 personen, boven de 400 gulden belast, moesten 38.550 gulden opbrengen, m.a.w. 12,8 % belasten schoten ongeveer de helft van de totale som voor.

Onder deze 67 personen slechts drie calvinisten, nl. Jan van Hembyze, Gillis van Loo en Anthonis Uutenhove. (Ook Frans van Hembyze?).

Onder deze 67 hoogst belasten treffen we 21 geestelijken of (en) geestelijke instellingen aan. Verder, naast de bisschoppen van Ieper en Brugge, de zes gevangen edelen van 28 oktober 1577, op de hertog van Aarschot na. Tenslotte nog vele vooraanstaande katholieke edelen, zeven raadsheren in de Raad van Vlaanderen, tien schepenen van tijdens het Carolijnse regime, twee ontvangers en de ganse groep van de bank van lening. Uit het ambachtelijk kader de klerk der kooplieden (800 gulden), een olieslager (600 gulden) en een visverkoper (400 gulden).

De middengroep werd te Antwerpen gevormd door 60 personen (d.i. 20 % van het totaal) die met 200 gulden waren belast. Onder hun aantal figureerde een lijnwatier, een zijdeverkoper, een boekverkoper en een huidevetter.

Te Gent bestond deze middengroep uit 101 personen die getaxeerd waren tussen 150 en 350 gulden. Naast vijf geestelijken (de laagste belasting was 200 gulden voor hen), naast talrijke edelen, advocaten en ex-schepenen, troffen we er een bankier aan, twee olieslagers en een wever, elk met 300 gulden belast; twee twijnders, een tijkwever, een kaaskoper, een houtkoper, een kleermaker, een huidevetter en een vrijshipper waren met 150 gulden getaxeerd.

(474) Prims Fl., *Beelden uit de Cultuurstrijd...*; pp. 179-191: Kap. 11, *De Taxatie van 300 personen (24 oktober 1579)*.

(hoogste som 500 gdn. en slechts 15 boven de 100 gdn.). Mag men eruit besluiten dat het calvinisme onder de gegoeden minder succes kende bij de oude „grondaristocratie” — in die tijd veruit de rijkste groep —, dan bij de handelaars, de ondernemers, de advocaten, de raadsleden van de Raad van Vlaanderen, de welgestelde meesters der ambachten? Dan zou de Gentse situatie goed overeenstemmen met wat men elders heeft kunnen vaststellen.

IV

BESLUIT

Gent werd, in de jaren na de Pacificatie, de roerigste van de Vlaamse en Brabantse steden. Haar uiterst actief verzet tegen Spanje, haar radicale houding in godsdienstaangelegenheden en tevens ook haar niet geneigd zijn zich onder het gezag van Oranje en de Staten Generaal te stellen, begon in de tweede helft van 1577.

Sedert 28 oktober van dat jaar, dag waarop verschillende leden van de Staten van Vlaanderen binnen Gent door Ryhove werden gevangen genomen, kreeg men een langzaam maar blijkbaar doelbewust voortschrijden naar het einddoel: de oprichting van een Calvinistische Republiek, van een nieuw Genève.

Eerst werd de hand op het bestuursapparaat gelegd. Zoals te Brussel en te Antwerpen werd een comité der XVIII opgericht, dat echter radikaler zal optreden dan in voornoemde steden. Het verbond met Brabant werd opnieuw gesloten, zoals ten tijde van Artevelde, waardoor Vlaanderen en het hertogdom elkaar onderlinge hulp en steun beloofden op militair en economisch gebied. Tevens werd naar dit voorbeeld, dikwijls met rechtstreekse inmenging van Gent, in andere grote Vlaamse steden, Brugge, Kortrijk, Menen, Ieper, een dergelijk comité opgericht. Te Gent droomden velen er van een grote calvinistische „Republiek” tot stand te brengen, die gans Vlaanderen zou omvatten. Detailstudies over deze periode in die verschillende steden zouden moeten ondernomen worden, om duidelijker de samenhang tussen de gebeurtenissen te begrijpen. Gent zou in deze republiek opnieuw haar oude leidende plaats in Vlaanderen innemen.

Na de oprichting van de XVIII werd het stadsbestuur gezuiverd van allen die geen „goede patriotten” waren. Komen in de magistraat in den beginne nog katholieke orangisten voor, dan verdwijnen die alras. Zelfs de gematigde staatsen worden geweerd om op 28 juli 1579, met de staatsgreep van Hembyze tot een bijna volledig calvinistisch-radikaal stadsbestuur te komen. Tevens worden meer lieden uit het ambachtelijk kader in de magistraat opgenomen, zelfs personen die niet meer tot het ambachtelijk „patriciaat” behoorden. Naast de schepenbank worden ook de andere stadsambten van andersdenkenden gezuiverd.

Met het veld winnen der extremisten werd Oranjes generaliteitspolitiek tegengewerkt en dus ook die van de Staten Generaal, die het gezag uitoefenden in de plaats van Philips II. Oranjes doel was immers in het natio-

naal belang godsdienstige verdraagzaamheid te doen heersen. De twee godsdiensten moesten naast elkaar kunnen bestaan. Zo wou hij de adel uit de Waalse provincies winnen en trachtte hij de invloed van de „radikalen” in te dijken. De calvinisten te Gent splitsten zich dan ook in twee vleugels: een gematigde met Ryhove, bereid Oranje te volgen, en een extremistische met Hembyze. Deze splitsing kwam vooral in het najaar van 1578, wanneer de Religievrede moest aangenomen worden, duidelijk tot uiting. De gebeurtenissen te Gent (lichten van eigen troepen, het niet regelmatig betalen van de bijdragen in de Staten Generaal, de onverzoenlijke houding tegenover de katholieken) waren er voor veel tussen dat de projecten van de Zwijger aangaande de Religievrede spaak liepen en dat de gebeurtenissen een andere weg volgden. Op een bepaald ogenblik werd de strijd tussen de twee calvinistische fracties te Gent zelfs belangrijker dan de strijd tegen de vijand.

Door Oranjes politiek te dwarsbomen belette Gent dat er een generale unie kwam. Vroeger wezen we er reeds op dat het mede door de eigenegeride Gentse militaire initiatieven was dat de Spaanse legerleiding in november 1578 besloot geen offensief in Vlaanderen te beginnen, maar haar operatiegebied naar het noord-oosten te verleggen. Zo had Gent een aandeel in het feit dat de val van de Zuidelijke provincies met verschillende jaren vertraagd werd en dat de Noordelijke Provincies tijd wonnen om hun verdediging te organiseren. Dat de radicale vleugel weinig vertrouwen had in de militaire leiding van de Staten Generaal is vanuit hun standpunt te begrijpen.

Een der eerste maatregelen die het comité der XVIII nam was het herstellen van de vóór-Carolijnse toestand. De collatie werd opnieuw in ere hersteld; de toegang tot de ambachten afgesloten. Deze terugkeer naar een verouderd systeem, kende een groot succes bij de belanghebbenden. Voor velen bracht het de kans op lotsverbetering mee. Voor de gezellen werd onder meer de concurrentie van de onvrije arbeiders uitgeschakeld. Voor de ambachtelijke aristocratie betekende het opnieuw bekleden van schepenzetels een grote invloed in het stadsbestuur, langs de collatie om. Veel onvrije arbeiders stelden hun hoop in dit calvinistisch bestuur, zoals ze vroeger soms hun hoop hadden gesteld in de Dopersbeweging. Hier konden ze vrije loop geven aan hun nogal vage sociaal-revolutionaire aspiraties. Ook oefende de „democratische” houding van het nieuwe bestuur een grote aantrekkingskracht uit. Gemakkelijk konden deze krachten dan ook gemobiliseerd worden tegen de katholieke kerk. Voor het eerst ook kregen in deze perioden alle burgers wapens in handen, dank zij de burgerwacht.

Hoe „democratisch” het bestuur der XVIII ook was, toch bezat het geen echt sociaal programma voor de massa. Dit is niet verwonderlijk daar, misschien op de staatsgreep van 1579 na, de werkelijke ambachtsman niet in het bestuur komt. De vertegenwoordigers van de ambachten zijn meestal dekens of gezworenen, t.t.z. de rijkste bovenlaag, wiens belangen niet dezelfde waren als die van de gewone man. Een maatregel, zoals het plaatsen van kerkelijke goederen onder de administratie van de stad, was iets dat niet alleen te Gent voorkwam, maar ook in de andere steden. Het was een algemeen verschijnsel van de hervorming.

Aan het regime der agrarische heerlijkheden raakte het Gentse calvinistische bestuur evenmin. Wanneer er toch eigendommen van sommige edelen of geestelijke instellingen aangeslagen werden, dan was dit enkel om de ontzaglijke kosten van de militaire uitgaven te helpen dekken en niet omdat men er nieuwe principes op nahield, die de oude stand van zaken veroordeelde. Zo ook de maatregel door Hembyze genomen in mei 1579, die de ambachten een tijdlang openstelde voor vreemdelingen. Hij was ingegeven door noodzaak en niet als een poging om de oude vormen te doorbreken. Hij werd ten andere na de val van Hembyze nog verscheidene malen genomen om aan de ingeweken ambachtslieden het recht te verzekeren hun nijverheid uit te oefenen binnen het kader der ambachten.

De oppositie werd gevoerd door de poorteriej, waarvan er slechts een minderheid protestant was. Deze poorteriej verloor haar bevoorrechte positie door de afschaffing van de Carolina. Ook werd ze voortdurend lastig gevallen met het kopen van renten, met verplichte leningen of met extra zware belastingen, daar waar ze vroeger praktisch vrijgesteld was.

Het katholicisme werd systematisch uitgeschakeld met de instemming of de complicité van de stedelijke overheid, die uiterlijk de uitspattingen afkeurde en verbood, maar in feite de daders onbestraft liet. Eerst moesten de vier Biddende Orden het ontgelden. De vijf monniken die in juni 1578 op het schavot stegen zijn echter de enigen in het zevenjarig calvinistisch bewind, zodat men mag zeggen dat de hervormden milder tegen de katholieken zijn opgetreden dan vroeger andersom. Maar voor verdraagzaamheid was in deze eeuw geen plaats. De eerste terreurgolf van juli tot september 1578 en de tweede in maart 1579 waren heel wat heviger dan de beeldenstorm van 1566. De katholieke eredienst was praktisch uitgeschakeld; de geestelijken, die niet uit de stad verdreven waren, zagen zich verplicht hun geestelijke gewaden af te leggen. Hun goederen werden aangeslagen. Hun kerken gesloten, heringericht voor de protestantse eredienst of omgevormd tot munitieopslagplaatsen, of tot onderkomen voor soldaten en voor personen wier huizen tengevolge van de versterkingen afgebroken werden. De geestelijken die van niets meer vrijstelling genoten, werden voortaan door de stad betaald. Zelfs aan de versterkingen moesten ze helpen werken. Het antikatholicisme was dus wel fanatiek, en ook door deze radikale houding was Gent onbetwist aan de spits van het radikaal calvinisme in Vlaanderen.

Ook de doopsgezinden kregen geen vrijheid van eredienst. Wel werden ze geduld maar de anabaptisten kregen geen kerken toegewezen om in 't openbaar hun geloof te belijden. Het calvinisme was de enige openlijk erkende confessie. Niets werd onverlet gelaten om zoveel mogelijk gelovigen te winnen en de massa te doordringen met hervormde ideeën. Hierin speelde het onderwijs een hoofdrol. Reeds op de lagere school werd de catechismus „in 't guessche" aangeleerd. Het bisschoppelijk seminarie werd afgeschaft en een latijnse school opgericht, die studenten vormde voor de calvinistische academie, waar de drie gewijde talen, de theologie en de rethorica werden onderwezen. Zo wou men te Gent een kweekschool voor predikanten oprichten. Dit onderwijs werd door het stadsbestuur zeer ter harte genomen. Beurzen werden aan niet vermogende studenten verleend en later werd het onderwijs zelfs kosteloos. Ook door rederijkers-

spelen en pamfletten werd de calvinistische leer gepopulariseerd.

Daarenboven beschikte de gemeente over verschillende vooraanstaande predikanten, wier rol op politiek gebied zich slechts onrechtstreeks deed gelden, vermits zij zich vooral toelegden op de organisatie van de hervormde kerk. Wel waren er een paar wier optreden steeds sterk politiek getint was, namelijk Herman Moded en Pieter Dathenus.

Het aantal overtuigde calvinisten in deze periode overtreft misschien de 30 %. Een minderheid, maar hoe actief! Velen hingen ook het regime aan wegens meer of min bewuste sociale of economische motieven. Want in deze eeuw van godsdiensttroebelen zijn vooral bij de massa godsdienstige, sociale en economische factoren eng door elkaar verweven, zodat het niet mogelijk is ze af te zonderen en het relatief belang van elk ervan af te wegen. Zo moet de politiek der calvinistische republiek hoofdzakelijk als het resultaat van twee gans verschillende strekkingen gezien worden: enerzijds de ijveraars voor het calvinisme, anderzijds de ijveraars voor het herstel van het vóór-Carolijnse politiek regime. In de samenbundeling van deze beide krachten speelden Jonker Jan en Ryhove een belangrijke rol. Beiden bekeerden zich tot het calvinisme. Ontpopte de tweede zich weldra tot een gematigd orangist, dan was Hembyze des te radikaler gericht.

Men kan zich afvragen of tot op heden het oordeel over deze laatste, vooral dan wegens zijn verraad later, niet te eenzijdig pejoratief is geweest? Zijn zijn rol en zijn optreden niet goeddeels te verklaren door gans de ingewikkelde en dubbelzinnige situatie, door het samen optreden van soms tegenstrijdige sociale, godsdienstige en politieke krachten die hij, evenmin als gelijk wie, kon kennen en controleren? Zeker mag de invloed van het overigens moeilijk te vatten karakter van de man zelf niet verwaarloosd worden. Des te meer verdient de persoonlijkheid van Hembyze, die de zondebok is geworden van de katholieke zowel als van de calvinistische geschiedschrijving, meer dan een summier veroordeling. Persoonlijk zijn wij vandaag nog niet in staat tot het formuleren van een genuanceerd oordeel, dat wij wensen uit billijkheid en geenszins omdat wij redenen zouden hebben om voor hem een speciale sympathie te koesteren.

Zeker is het dat Hembyze de bezieler geweest is van de belangrijke rol die Gent in het geheel van de opstand heeft gespeeld, bezeten als hij was door de oude glans van zijn stad, die hij opnieuw een eersterangsrol wou doen spelen, door er een „nieuw Genève" van te maken, bloeiend ook op economisch gebied. In dit laatste kon hij niet slagen wegens de ongunstige conjunctuur en ook omdat hij zeker niet klaar zag in de te gebruiken middelen. Wel heeft hij Gent herschapen tot het centrum van het calvinisme in de Zuidelijke Nederlanden, en de stad een stuwende rol doen spelen in de opstand, waar niet Gent, maar wel het door de calvinisten beheerste Noorden uiteindelijk de vruchten van geplukt heeft.

Een dubbelganger van de „Gazette van Gend” in 1795

door

E. VOORDECKERS

Binnen enkele jaren, in 1967, zullen opnieuw herinneringen opgehaald worden bij de driehonderdste verjaardag van het ontstaan van een belangrijke gentse krant, de „*Ghendtsche Post-Tydinghen*”, die, — vanaf 1723 als de „*Gazette van Gent*” —, tot in 1914 in leven is gebleven. Over het bewogen bestaan van dit blad, inzonderheid tijdens het Frans Bewind, is reeds herhaaldelijk geschreven¹. Het staat wel vast dat de moeilijkheden, waarvan de „*Gazette van Gend*” het slachtoffer was in de jaren 1794-1814, moeten verklaard worden in het kader van de verfransingspolitiek, waarover op deze plaats, enkele jaren geleden, voortreffelijke bladzijden verschenen van de hand van M. Deneckere². Toch is er in de verbeterde strijd der *Gazette*, om zich ondanks alle tegenkanting een eigen bestaan te verzekeren, nog een episode onberoerd gebleven, die tekenend is voor de toenmalige politieke sfeer te Gent.

Door een toeval ontdekten we in de rijke collectie „*Gentenaars*” van de Centrale Bibliotheek der Rijksuniversiteit, — samen met enkele losse nummers van de „*Gazette van Gend*” uit het jaar 1792 —, een andere reeks van zestien afleveringen van een „*Gazette van Gend*” uit het jaar 1795. Ze zijn gevat in een halfleren bandje met gouden stempels op de rug en de korte vermelding „*GEND | GAZE(t) | 1 jan(v.) | à 23 F(é.)/1795*”³. Was het een toeval dat juist deze nummers afzonderlijk waren ingebonden? Behelsden zij misschien een reeks artikels, die door hun gesloten volgorde van aard waren om de interesse van een bibliofiel tot deze zestien afleveringen te beperken?

Bij nader toezien bleek evenwel dat onder de gekende titel een onverwachte inhoud schuil ging. Het was inderdaad een dubbelganger van de „*Gazette van Gend*”; onder dezelfde titel, en met een bijna identisch motto, — „*Vryheyd. Gelykheyd.*” in plaats van „*Vryheyd, Gelykheyd, Onpartydigheyd.*” —, bood zich hier een blad aan met het betekenisvolle onderschrift „*Met goed-keuring van het Comité van Waekzaembeyd dezer Stad Gend*”, en met een vignet, waarin pijlenbundels, schaal der Justitia en lauriertakken door een phrygische muts waren bekroond. Het formaat van deze, — laat ons maar zeggen *valse* —, „*Gazette van Gend*” is identiek aan dat van de echte; ze bevat eveneens twee kolommen per bladzijde, en

(1) Uitvoerige bibliografische gegevens in ons „*Repertorium van de Gentse Pers*” (in druk).

(2) M. Deneckere, *Verfransing te Gent*, in *Handel. Mij Gesch. en Oudbk. te Gent*, III (1948), pp. 165-192; IV (1949), pp. 42-73.

(3) G. 3290.

per aflevering acht bladzijden, waarvan de vier laatste, — weer eens zoals bij de echte „*Gazette van Gend*” —, de titel dragen van „*Vervolg*”. Op de laatste bladzijde tenslotte staat, in plaats van J.F. Vander Schueren „*by den Berg van Bermhertigheyd*”, als drukker vermeld A.B. Stéven „*op den boek van d'Ajuyn-leye naest de Visch-merkt, N° 253*”.

Deze dubbelganger van de „*Gazette van Gend*” was tot nog toe ontsnapt aan de aandacht van hen, die zich over de politieke verhoudingen en de pers van het Frans Bewind hebben gebogen. Het unieke exemplaar is blijkbaar in de gentse universiteitsbibliotheek terechtgekomen als gift van F. Vander Haeghen, doch in diens „*Bibliographie Gantoise*” wordt het niet vermeld. Hoofdbibliothecaris G. Van Acker stelde ons echter het geïnterfolieerd exemplaar der „*Bibliographie Gantoise*” ter hand, dat door F. Vander Haeghen zelf geannoteerd is geweest en aangevuld; daarin vonden wij, tegenover p. 396 van het vierde deel, een korte beschrijving van de valse „*Gazette*”. Wellicht heeft F. Vander Haeghen, ofwel het exemplaar pas na de uitgave van zijn werk verworven, ofwel zich een zekere tijd niet gerealiseerd dat het hier een dubbelganger gold.

Het gelijktijdig verschijnen van twee „*Gazette(s) van Gend*” in 1795 betekent een merkwaardig *faits divers* in de verwarde geschiedenis der eerste jaren van het Frans Bewind te Gent. Om het situeren, zullen wij even het *curriculum vitae* nagaan van hen, die er bij betrokken waren: de drukkers J.F. Vander Schueren en A.B. Stéven en het „*Comité van Waekzaamheyd*” van Gent.

J.F. Vander Schueren (1751-1802)⁴ had de uitgave van de „*Gazette van Gend*” op zich genomen in september 1794. De vorige privilegehouder was de weduwe van de drukker J. Meyer⁵, voor wiens rekening het blad door J. Begyn⁶ tot 3 juli 1794 was uitgegeven. Tijdens de troebele zomermaanden van 1794 hadden de Gentenaars het dus zonder hun „*Gazette*” moeten stellen. Wanneer J.F. Vander Schueren, na 81 dagen onderbreking, op 22 september 1794 de uitgave hervat, heeft hij zich met alle mogelijke waarborgen omringd; het keizerlijke privilege op de titelpagina van enkele maanden geleden heeft plaats gemaakt voor het motto „*Vryheyd, Gelykheyd, Onpartydigheyd*.”; gedurende een paar weken past hij zich aan de republikeinse kalender aan en laat het blad „*alle halve decaden*” verschijnen. Financieel dekt hij zich tegenover elk risico door de prijs van het blad te brengen op „*Dry Stuyvers Fransch*” per nummer, „*aengemerkt de dierte van het papier, den arbeydsloon, enz.*”. Toen hij in 1802 overleed, was zijn weduwe in staat drukkerij en privilege aan de drukker J. Bogaert⁷ te verkopen voor de mooie som van 15.000 F en een lijfrente van 1.700 F.

A.B. Stéven (1757-1812)⁸ was een nieuwgekomen in de wereld der gentse drukkers. Geboren te Kassel als zoon van een welstellend boekverkoopster, P.A. Stéven, werd hij door zijn vader naar de leuvense universiteit

(4) F. Vander Haeghen, *Bibliographie Gantoise*, IV, pp. 205-206, 225.

(5) Idem, *o.c.*, III, pp. 324-325.

(6) Idem, *o.c.*, IV, pp. 47-50.

(7) Idem, *o.c.*, V, pp. I en 9.

(8) F. Vander Haeghen, *o.c.*, IV, p. 366; Idem, *Biographie Nationale*, XXIII, cc. 832-835.

gestuurd. Bij zijn terugkeer richtte hij een drukkerij op te Tielt en trad er in het huwelijk. Wanneer de franse generaal Van Damme in 1794 het weerspannige Tielt bedreigt met een behandeling, waarvan andere steden, — zoals Veurne —, hadden genoten, kan Stéven de beruchte generaal intomen door een beroep op oude familiebanden. Van Damme nodigt zijn neef uit naar Gent, en zorgt ervoor dat hij daar de drukker wordt van de administratie van Oost-Vlaanderen en van de municipaliteit. Tijdens de jaren 1794 en 1795 drukt hij er dan ook een groot aantal dekreten, mededelingen, proclamaties en dergelijke van het frans bestuur⁹.

Doch waarschijnlijk was A.B. Stéven nog met andere oogmerken naar Gent gekomen. Sinds 3 juli 1794 was de „Gazette van Gend” niet meer verschenen. A.B. Stéven zal wel de bedoeling gehad hebben in haar vervanging te voorzien. Onmiddellijk na zijn vestiging in de Arteveldestad „op den boek van d’Ajuy-n-leye naest de Visch-merkt”, en nog vóór de uitgave van zijn eerste officieeldrukwerk¹⁰, lanceerde hij er op 2 oktober 1794 het eerste nummer van een „Vaderlandsche Gazette van Gend”¹¹.

J.F. Vander Schueren had de operatie wellicht voorzien, en was zijn ongenode concurrent een tiental dagen vóór, door de heruitgave van de echte „Gazette van Gend” op 22 september. Waarschijnlijk vroeger in de loop van dezelfde maand had hij het gentse publiek daarenboven nog op een andere wijze ingelicht. Ongedateerd, gaf hij immers een vlugschrift uit, dat misschien tot een informatieblad had kunnen uitgroeien, onder de titel „Aenvang en Vervolg van de ontdekte Saemenzwering gesmeed door den Verraeder Robespierre en zyne Aenhangers als ook den Dood en andere straffen daer op gevolgt, en de maetregelen diesaengaende genomen”¹². In een „Nota” verantwoordde hij zich als volgt:

„Alzoo'er voor als nu geen gazetten in Vlaenderen gedrukt worden, zou het misschien aen onze ware vaderlanders niet onaengenaem zyn, indien wy dagelyks het bezonderste uyt de journals van Vrankryk en andere nieuwsbladeren vertaelden en uytgaven, daer by voegende het merkweerdigste, dat er in de Nederlanden en omstreeks voorvalt; gelyk ook de Ordonnantien, Arrestatien, Proclamatien die opzigtelyk tot de Nederlanden gegeven wordende. Zoo haast de zaeke der schrikelyke samenzweiringe zal afgedaen zyn, hopen wy daarmede aenvang te nemen, 't is met dit vooruytzicht dat wy aen het hoofd van dit Blad gesteld hebben n° 1.”

Ondanks het feit dat J.F. Vander Schueren hem aldus de loef had afgestoken, en dat het meerendeel der gentse lezers aan hun oude „Gazette”

(9) F. Vander Haeghen, *Bibliogr. Gant.*, IV, pp. 367-371; VI, pp. 234-237.

(10) 9 oktober 1794. Cfr. F. Vander Haeghen, *o.c.*, IV, p. 367, n. 7633.

(11) F. Vander Haeghen, *o.c.*, IV, pp. 225, 396; J.E. Nève, *Gand sous la domination française*, Gent, 1927, p. 269. Een volledig exemplaar bevindt zich in de gentse universiteitsbibliotheek (G. 3289).

(12) G. Éclair, *Etude sur la presse gantoise*, in *Gand Echange*, I, (1893), n. 6. Het door hem beschreven exemplaar bevond zich toen (1893) in de handen van M. Claes te Antwerpen.

vasthielden, zette A.B. Stéven door. Hij verwachtte wellicht, dank zij de politieke omstandigheden, binnen korte tijd zijn mededinger op de knieën te krijgen. Zij het dan ook op een klein octavo-formaat, zijn „*Vaderlandsche Gazette van Gend*” verscheen driemaal per week, — dinsdag, donderdag en zaterdag —, en kon natuurlijk, inzake republikeins nieuws, met een groter aantal primeurs voor de dag komen. Dat het blad echter buiten de beperkte kring van nieuwsgezinden weinig lezers vond, blijkt uit het feit dat maar zelden notariële of publicitaireannoncen verschenen.

Was het daarom dat A.B. Stéven besloot tot een scherpere vorm van concurrentie zijn toevlucht te nemen? In het laatste nummer van de „*Vaderlandsche Gazette*” op 30 december 1794¹³ richtte hij, — onrechtstreeks aan het adres van J.F. Vander Schueren —, de volgende „*Waerschouwing*” tot zijn lezers:

„*Wy voorkomen onze Inschryvers dat wy met het eyndigen van de eerste dry maenden, te weeten den 12. Nivose aenstaende (of 1. January 1795 ouden styl) deze Vaderlandsche Gazette niet meer zullen uytgeven op den gewoonelyken voet, maar gelyk de Gendsche Gazette altyd voor dezen wierd uytgegeven; 't is te zeggen: den Maendag en Donderdag, in het zelve Formaet, zelve Papier en voor den Prys van 5. Livres par Trimester.*”

Daarmee was de geboorte van onze dubbelganger, de valse „*Gazette van Gend*” aangekondigd. Het nieuwe blad werd twee dagen later, op 1 januari 1795, ten doop gehouden door „*het Comité van Waekzaembeyd dezer Stad Gend*”. En zo stoten we meteen op de derde medespeler in de intrigue rondom de „*Gazette van Gend*”.

Op 16 juli 1794, nog geen veertien dagen na de bezetting van Gent door de troepen van generaal Pichegru, was de administratie der 26 schepenen vervangen geworden door een „*commission municipale*” van 40 leden, voorgezeten door de advocaat Graham¹⁴. Haar betrekkingen met de franse machthebbers werden echter gecontroleerd door een „*comité van waekzaembeyd*”, bestaande uit acht leden, aan wie als voornaamste taak de opsporing van emigranten en verdachten was toegewezen¹⁵. Het tyranniek en ongecontroleerd gezag van dit „*Comité*” zou weldra tot de ergste misbruiken aanleiding geven. Op het ogenblik dat A.B. Stéven zijn valse „*Gazette*” openlijk onder de auspiciën van het weinig aanbevelenswaardig „*Comité van Waekzaembeyd*” stelde, gingen te Parijs reeds stemmen op om dergelijke comités af te schaffen. Het was dan ook te verwachten dat de onderneming van A.B. Stéven zou delen, niet enkel in de algemene verachting, waarvan het gentse „*Comité*” het voorwerp was, doch ook in zijn

(13) Nr. XXXIX, p. 400.

(14) P. Claeys, *Mémorial de la Ville de Gand*, Gent 1902, p. 28; J.E. Nève, *o.c.*, pp. 22 en 74; P. Verhaegen, *La Belgique sous la domination française*, I, Brussel 1922, p. 541.

(15) J.E. Nève, *o.c.*, p. 75, nr. 1, geeft de namen van de acht leden, waaruit het „*Comité*” aanvankelijk bestond.

voortijdig einde. De vergelijking van de beide versies der „Gazette van Gend” is in dit opzicht bijzonder instructief.

Noch A. B. Stéven, noch J.F. Vander Schueren gewagen op enig ogenblik van mekaar bestaan; zelfs aan het verdwijnen van haar dubbelganger zal de echte „Gazette” geen enkele regel wijden. In het blad van A.B. Stéven komen de uitvoerige verslagen van de vergaderingen der Nationale Conventie te Parijs op de eerste bladzijden; in dat van J.F. Vander Schueren staan zij beknopt vermeld tussen het vele internationale nieuws uit Polen, Rusland, Engeland, Pruisen, Oostenrijk, Italië etc. De valse „Gazette van Gend” loopt uitdrukkelijk met haar republikeinse gevoelens te koop. Op 1 januari 1795 bev. wijdde zij volgende nieuwsjaarswens aan haar „Mede-burgers!”¹⁶:

„Alboewel de oude Tyd-rekening niet kan dienen dan om ons, onzer oude rampen indagtig te maeken, wil ik evenwel, om te toonen dat ik de pligten van een vroom gendsch burgerkind niet vergeten heb, U-L. al te samen een oud Nieuwjaer wenschen; dit kan ik niet voeglyker doen dan met U-L. den verschen Zegenprael der Franschen, onze broeders en verlossers, die de oude fransche waereld in alle haere deelen vernieuwt en verbetert hebben, en die de nederlandsche waereld ook gaerne zouden vernieuwen, mede te deelen. Ik denk dat ik U-L. geen aengenaemer Nieuwjaar wenschen kan.”

Dat dergelijke wenschen niet in goede aarde vielen, bewijst een rondschrijven van „Uwe vrye en gelyke Broeders, de Uytgevers en Opstelder der Gendsche Gazette”¹⁷, waarin de lezers onder meer vernamen:

*„Geene bezondere Waernemingen of Noten van den Opstelder zullen de Lezers meer verdrieten. Wy denken dat het aen het Publiek alleen toekomt over algemeyne zaeken te oordeelen, en gevolgentlyk zullen wy aen het zelve dit onbetwistbaer regt voor altyd vry laeten.
„Ook zullen wy niet meer toelaeten dat onzen Opstelder zig aenmaetigd het regt van zyne bezondere belangen met de algemeyne te vermengen.”*

In de echte „Gazette” komen geen „bezondere Waernemingen” voor. De toon van het blad blijft objectief, en die objectiviteit laat toe ook die officiële berichten mee te delen, waarover de valse „Gazette” zich blijkbaar schaamt. Zo verschijnt op 12 januari 1795¹⁸ het dreigend besluit van Haussmann, „Volks-verbeelders by de Legers van het Noorden en van de Sambre en Maeze”, dat 50.000 ponden verhoging en tien gijzelaars per dag zullen gevorderd worden voor elke dag dat de oorlogscontributie van 7.000.000 (augustus 1794) niet volledig zal betaald zijn door de ingezete-

(16) Nr. I, p. 7.

(17) In het exemplaar van de gentse universiteitsbibliotheek (G. 3290) ingevoegd tussen de Nrs. X en XI (2 en 5 febr.).

(18) Nr. LXXXVI, p. 6.

nen van de stad Gent. Op 15 januari¹⁹ wordt de „*Courier Universel*” van Brussel geciteerd, waarin de uitvaardiging van een gelijkaardige maatregel in de hoofdstad een sombere bedenking uitlokt, die in deze maanden van verschrikking en geweld van onbetwistbare moed getuigt:

„De wederkomst van den Volksrepresentant Haussmann uit Parijs heeft veranderingen te wege gebracht, die voor dit land niet voordelig zyn.”

Slechts de echte „*Gazette*” maakt gewag van de voortdurende opeisingen van voedingswaren, kleren, metalen, paarden en wagens, etc., waardoor de stad onophoudelijk geteisterd wordt. In de valse „*Gazette*” daarentegen verschijnen vurige oproepen tot aansluiting bij de grote franse republiek²⁰. Eén voorbeeld kan volstaan om dit hoogdravend proza naar waarde te schatten²¹.

„Belgen! gy hebt uw eygen noodlot in uwe handen. Uw gedrag zal aen de fransche Republiek voor regel dienen op wat wyze zy zig ten uwen opzigt zal gedraegen: indien gy naerliet de gelegenheyd waer te nemen van 't geniet der zoete vrugten van de Vryheyd en Gelykheyd, zoudt gy blyven bestierd worden als inwoonders van een veroverd land; in tegendeel gy kont en gy zult zelfs vereenigd worden aen de groote Natie der fransche Republikaenen; maer om van hun geluk, van hunnen luyster, van hunne zegenpraelen deelagtig te zyn, behoort het dat gy in opdragten en verstervingen hunne navolgers zyt; gelyk zy, moet gy bewyzen van iver en aenkleeving geeven; gelyk zy, moet gy afstand doen van uw gemunt-geld, en 't zelve in de nationaale Schat-kiste storten; gelyk zy, moet gij, op den Altaer van 't Vaderland, beweegen de menigvuldige giften en offers, de welke hunne bescherm-middels hebben toebereyd. Gelyk zy, moet gy alleenlyk de republikaensche munt herkennen, deszelfs weerde verzekeren, en de ryke, de welke door 't zweet en den arbeyd van 't Volk hunne schatten verzaemeld hebben, doen gelden. Gelyk zy, moet gy tot hulpe komen aen de verdedigers van 't Vaderland, en aen de beboeftbeden der legers en der ziekhuyzen in overvloed voorzien, mids bezorgende de noodige waeren tot hunnen onderstand, mids leverende de Kleedingen, de Schoenen, de Kapotten, en de andere voorwerpsels, de welke hun de onstuymigheyd der weders moeten doen onderstaen, gelykerwys zy allen dag in de gevegten de dood niet schrikken; gelyk zy, moet gy de ryke Egoïsten bedwingen, de toezigt op d'opkooers hebben, de kwaedwillige aenbrengen, en alleenlyk voor 't welzyn van 't Volk medewerken.”

(19) Nr. LXXXVII, p. 5.

(20) Bev. Nrs. X (2 febr.), pp. 6-7; XI (5 febr.), pp. 6-8; XII (9 febr.), pp. 6-8.

(21) Nr. X (2 febr.), p. 7, en Nr. XI (5 febr.), p. 7.

Te Parijs wint juist in deze maand februari 1795 de mening veld dat door een programma van verzoeningsmaatregelen de openbare opinie in onze gewesten moet voorbereid worden op een aanhechting bij Frankrijk²². Merkwaardig is het dat deze maatregelen, genomen door het *Comité de Salut public* te Parijs op 10 februari, — doch slechts negen dagen later te Gent bekend —, de doods-klok hebben geluid, niet enkel over het gentse „*Comité van Waekzaembeyd*”, doch ook over de „*Gazette*” van A.B. Stéven.

De vijftiende aflevering, op 19 februari, droeg onder haar titel geen vermelding meer van het „*Comité*”; wel bevatte zij een zeer lang „*Adres van de Administrateurs van Oost-Vlaenderen aen de Representanten van het Volk by de Legers van het Noorden, Samber en Maes*”, waarin met kracht geprotesteerd werd tegen het nemen van gijzelaars bij niet-betaling van de oorlogscontributie²³, en tenslotte het belangrijk bericht²⁴:

„Heden bekomen wy hier met eene Estafette het weldoende Besluit van het Comité van algemeyn Welvaeren van den 22 Pluivose, en de beschikken van de Volksrepresentanten, in de belgische Provincien in zending wezende. Dit Besluit, het welk aen de kinderen hunne vaders, aen de vrouwen hunne huysgenoten, aen den koophandel zyne bestierders en aen de openbaere bediening zyne medewerkers wedergeeft, heeft alhier groote vreugd en eene vermeerdering van aengleefthbeyd aen de fransche Natie veroorzaekt.

„Het zelve is onder de gewoonelyke Vreugde-teekens aen de Inwoonders bekend gemaakt; wy haesten ons den inhoud daer van in de uytgestrekthbeyd dezer Landen mede te deelen.”

Volgen dan de voornaamste beschikkingen van het besluit:

„Art. 1°. De Comiteën van Waekzaembeyd en van Omwenteling zyn afgeschafft in de overwonne Landen, en naemendlyk in Belgien.

„Art. 2°. De boeten opgeleyd bij gebrek van betaeling van de Contributien, worden aen de veroverde Landen kwyt-gescholden.

„Art. 3°. Het gene’ er overblyft van de Contributien te betaelen, zal mogen betaelt worden de helft in Assignaeten en de andere helft in Geld specien.

„Art. 4°. De Gyzelaers geligt om te verantwoorden voor de betaeling van de Contributie, zullen van nu af aen in vrybeyd gesteld, en naer hunne wooning gezonden worden. De betaeling zal niet meer vervolgt worden als by middel van regte.”

Het hoeft niet gezegd dat A.B. Stéven aan het eerste artikel stilzwijgend was voorbijgegaan. Doch in de laatste aflevering van zijn valse „*Gazette*”, op 23 februari, wordt de brief bekendgemaakt²⁵, waarin de Centrale Ad-

(22) P. Verhaegen, *o.c.*, I, pp. 583 en volgende.

(23) Nr. XV, pp. 4-7.

(24) *Ibidem*, pp. 7-8.

(25) Nr. XVI, pp. 3-4.

ministratie te Brussel aan het gentse „Comité van Waekzaembeyd” bevel geeft zijn werkzaamheden te staken; het duidelijk beroep op de plicht van gehoorzaamheid, dat in deze brief voorkomt, is veelbetekenend:

„Wy gehoorzaemen aen de Wet met U-L. over te zenden het Bevel (...) van het Comité van Algemeyn Welzyn van de nationaale Vergaeding, gedagteekend 22 dezer maand. Het is waer, dat daer mede uwe Bediening komt op te houden; maer in tegendeel houd het in zoo voordeelige Schikkingen voor U-E. Land, dat gylieden U als Borgers gemaklyk zult vertroost vinden over het weynig misnoegen dat gylieden beproeft als openbaere Amptenaers. Van den anderen kant, wanneer de afgestelde Amptenaeren, die hunne pligt gekwetens hebben, hunne bedieningen afstaen, hebben zy regt tot de agting der Vaderlands-gezinde en van de Wetgevers. Gylieden hebt niet te vreezen dat de kwaedwillige zig van uwe afstelling bedienen zullen om zig weder op te regten; men heeft maetregels genomen om hunne aenslagen te verydelen, en uwe persoonle veyligheyd te verzekeren.

„Den genen die waerlyk Vaderlands-gezind is, die opregtelyk de Vryheyd begeert, is slaeve van de Wet; zoo wanneer de zelve spreekt, gehoorzaemt hy seffens. Voegt U dan geern naer het Beslyt, het gene wy U zenden, met zorgvuldiglyk aen de Municipaliteyt uwer Gemeynte over te leveren uwe Papieren en Registers (daeronder begrepen de begonste en niet geëyndigde zaeken) en met seffens aen onzen Bureau van Policie toe te zenden de Stukken, betrekkelyk tot de geëyndigde zaeken.”

Terzelfdertijd wordt een vonnis gepubliceerd²⁶, uitgesproken op 1 februari door de criminele rechtbank van Brussel, ten nadele van *Aelbroeck* en *De Wilde*, twee leden van het gentse „Comité”, die hun medeburger *J.F. Goewie* ten onrechte hadden aangeklaagd van correspondentie met franse royalisten, verachting der assignaten en smaad aan het „Comité van Waekzaembeyd”. De *agtbaere Lezers* van A.B. Stéven zullen gegrinnikt hebben, temeer daar zij tenslotte op dezelfde bladzijde vernamen dat de valse „Gazette” op haar beurt van het toneel verdween:

„Het overlast van bezigheden zoo van den Opsteller als Uytgever dezer, ten dienste van de Republiek, stellen hun in d'onmogelykheyd van 't zynen tyde hunne Gazette nyt te geven en de zelve nog langer te continueeren. Zoo onderrigt dezen het Publiek en zyne Inschryvers dat deze Gazette de laetste is, die hy zal uytgeven, tot dat de omstandigheden zullen toelaeten dezen arbeyd te hernemen: hy bedankt dus zoo zyne bezondere als openbaere Lezers over de gunste met de welke zy zyne Gazette van deszelfs beginne tot nu toe ontfangen hebben.”

(26) Ibidem, pp. 5-6.

De onmogelijkheid, waarin A.B. Stéven zich bevond om zijn blad nog langer uit te geven, zal wel niet veroorzaakt geweest zijn door „*het overlast van bezigheden*”. Veeleer lagen politieke en financiële oorzaken daaraan ten grondslag; vooreerst de verdwijning van het „*Comité van Waekzaembeyd*”, onder wiens bescherming Stéven zich had gesteld, en de druk van de publieke opinie tegen de vervalsing van haar traditioneel nieuwsblad; vervolgens het tekort aanannoncen en een aangekondigde verhoging van de belasting op de kranten²⁷. A.B. Stéven heeft uiteindelijk zijn commerciële belangen willen vrijwaren, door de publieke opinie niet langer uit te dagen, en zijn deficitair blad aan het succes van de echte „*Gazette van Gend*” op te offeren.

(27) „*Gazette van Gend*”, 2 maart 1795, Nr. C, p. 8.

MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE
TE GENT

Publicaties

De volgende uitgaven van de Maatschappij zijn nog voorradig en kunnen besteld worden bij de heer J. Pauwels, Stadsarchief, Abrahamstraat, Gent :

Nieuwe Reeks van de Handelingen Dl. I - 1944	150 F
II, afl. 2 1945	50 F
IV, afl. 2 1949-50	150 F
VI, 1952	»
VIII, 1954	»
X, 1956	»
XI, 1957	»
XII, 1958	»
XIII, 1959	»
XIV, 1960	»
XV, 1961	»
XVI, 1962	»
XVII, 1963	»

OVERDRUKKEN :

- J. Nenquin, *Zoutontginning in de prehistorie*, 1955, 45 F.
Van den Gheyn, *L'Odyssee de l'Ayneau Mystique pendant la guerre de 1940* (1945), 45 F.

VERHANDELINGEN :

- H. Pirenne : *Chronique rimée des troubles de Flandre*, 70 F
H. Roosens : *De Merovingische begraafplaatsen in België*, 1949, 200 F.
A. De Vos : *Inventaris der Landbouwpachten in de Gentse Jaarregisters van de Keure*, 2 delen, samen 200 F.
Handelingen van het 36e Congres van de Federatie der Historische Kringen van België, 1956, 400 F.
Faipoult : *Memoire Statistique du departement de l'Escaut*, 150 F